

Birleşmiş Milletler İnsan
Yerleşimleri Konferansı
Habitat II

TÜRKİYE

ULUSAL RAPOR VE EYLEM PLANI

HAZİRAN 1996

Birleşmiş Milletler İnsan
Yerleşimleri Konferansı
Habitat II

T Ü R K İ Y E
ULUSAL RAPOR
VE EYLEM PLANI
H A Z İ R A N 1 9 9 6

Yükseköğretim Bakanlığı
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
T.C. Sağlık Bakanlığı

TÜRKİYE
ULUSAL RAPOR
VE EYLEM PLANI
- HAZİRAN 1999 -

BÖLÜM A: SUNUŞ

1 . SÜREÇ

2. KATILIMCILAR

2.1. Ulusal Komite Toplantılarına Çağrılar Listesi

2.2. Danışma Kurulu Listesi

BÖLÜM B : ÖNCELİKLER VE DURUM DEĞERLENDİRMESİ

1. TÜRKİYE'DE YERLEŞME SİSTEMİNİN VE KONUT DURUMUNUN GELİŞİMİ ÜZERİNDE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1.1. Türkiye'nin Yerleşme Sisteminin Oluşumuna Özgül Nitelikler

Kazandıran İki Alandaki (Ekonomik Gelişme

Stratejileri İle Siyasal Rejim ve

Yönetimlerin Nitelikleri) Gelişmeler

1.2. Türkiye'de Yerleşme Sisteminin Yaşamakta Olduğu Dönüşüm

1.3. Türkiye'de Konut Durumundaki Değişmeler

1.4. Yerleşme Sisteminde Yaşanan Dönüşüm Ne Tür Sorunlar Yaratmaktadır

1.5. Gelişen Konut Sunum Biçimleri Ne Bakımlardan Yetersiz Kalıyor ?

1.6. Yerleşme Sisteminin Yaşadığı Dönüşümün Yönlendirilmesinde Ne Kadar

Başarılı Olunabilmektedir ?

2. KENT VE KONUT GÖSTERGELERİ	44
2.1. Kentsel Göstergeler	44
2.2. Konut Göstergeleri	51
3. B.M KONFERANSLARI VE TÜRKİYE DENEYİ	57
3.1. Vancouver'deki Habitat.I Toplantısı, Küresel Konut Stratejisi ve Türkiye	57
3.2. Gündem 21 ve Türkiye	58
4. TÜRKİYE DENEYİNİN BAŞARILI ÖRNEKLERİ	60
4.1 Kent Planlama	60
4.2. Yerleşmeler Arası Ulaşımın Örgütlenmesi	62
4.3. Kent İçi Ulaşımın Örgütlenmesi	62
4.4 Küçük Sanayi Siteleri	63
4.5. Organize Sanayi Bölgeleri	63
4.6. Yeni Konut Sunum Biçimleri Geliştirebilme Kapasitesi	64
4.7. Tarihsel Kentsel Dokuların Korunması ve Yeni İşlevlerle Canlandırılması.	67
4.8. Hava Kirliliğini Kontrol İçin Kentlerde Isıtma Sistemlerinin Dönüşümü	67
4.9. Katı Atıkların Toplanması,Uzaklaştırılması ve Depolanması	68
4.10. Yerel Yönetimlerde Katılım Pratikleri	68
4.11. Sivil Toplum Pratikleri	69
5. TÜRKİYE'DE KONUT VE YERLEŞME KONULARINA İLİŞKİN ALANLARDA ORTA ERİMLİ KESTİRİMLER	71
6. ÖNCELİKLİ KONULAR	74

BÖLÜM C: ULUSAL EYLEM PLANI

76

1. GİRİŞ

76

2. ÖNCELİKLİ KONULAR

83

BÖLÜM D:ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ VE YARDIMLAŞMA

153

1. İNSAN YERLEŞMELERİ VE KONUT AMAÇLI DIŞ KAYNAK KULLANIMI KONUSUNDA DURUM SAPTAMASI

153

2. DIŞ KAYNAK KULLANIMINDA ÖNCELİK VE İLKELER

153

3. ULUSLARARASI FİNANS SİSTEMLERİNDEN BEKLENENLER

154

4. TÜRKİYE’NİN İNSAN YERLEŞMELERİ VE KONUT AMAÇLI DIŞ YARDIMLARI

155

1. Name of the person being examined: _____

2. Date of examination: _____

3. Time of examination: _____

4. Location of examination: _____

5. Name of the examiner: _____

6. Signature of the examiner: _____

BÖLÜM A: SUNUŞ

1 . SÜREÇ

Türkiye Ulusal Raporu Habitat.II Hazırlık Komitesi toplantılarında geliştirilen görüşlere uygun olarak, Habitat.II nin ana temaları, sürdürülebilir yerleşme ve herkese yeterli konut konusunda, toplumun ve ilgili aktörlerin duyarlılığını artırmaya yardımcı olacak katılımcı bir süreçle hazırlanmıştır. Hazırlık sırasında Habitat.II sekreteryasının 23 Şubat 1995 tarih ve A/conf.165/PC.2/2/ADD.1 sayılı (Guidelines for National Preparations) Ulusal Hazırlıklara Yol Göstermeyi amaçlayan çalışması gözönünde tutulmuştur. Raporun içeriğinin geliştirilmesine gösterilen özen kadar, hazırlanma sürecinin de katılımcı nitelikte olmasına önem verilmiştir.

Türkiye’de Ulusal Rapor ile ilgili çalışmalara 1994 Nisan ayında Toplu Konut İdaresine (TOKİ) Habitat II hazırlıklarını yapma sorumluluğunun verilmesinden sonra başlanmıştır. Cenevre’de 11-22 Nisan 1994 tarihleri arasında yapılan Hazırlık Komitesi toplantısında geliştirilen görüşler paralelinde bir Ulusal Komite oluşturulmuştur. Ulusal Komite 26 Ekim 1994’te TOKİ Başkanı’nca birinci toplantıya çağırılmıştır. Toplumun ilgili kesimlerinin Ulusal Komite’de örgütleri aracılığıyla geniş bir biçimde temsil edilmesine özen gösterilmiştir. İlk toplantıya 10 bakanlık, 2 TBMM komisyonu, 11 kamu kurum ve kuruluşu, 12 üniversite ve eğitim kurumu, 5 yerel yönetimler üst örgütü, 7 meslek odası, 3 sendika konfederasyonu, 2 konut kooperatifleri üst birliği, 7 konut ve inşaat ile ilgili kuruluş, 31 dernek vakıf vb. sivil toplum kuruluşu olmak üzere, toplam 90 kurum ya da kuruluş çağırılmıştır. Ulusal Komite, kendisini ilgili gören kuruluşların katılımına açık tutulmuştur. 2-3 Şubat 1995’teki ikinci toplantıya 94, 13 Nisan 1995’teki üçüncü toplantıya 122, 3 Ağustos 1995’teki dördüncü toplantıya 129, 15 Aralık 1995’teki beşinci toplantıya 159, 30 Mart 1996’daki altıncı toplantıya 244 kurum ya da kuruluş davet edilmiştir. Üye sayılarındaki artışlar daha çok sivil toplum örgütlerinin sayılarındaki artışından kaynaklanmıştır.

Büyük sayılarda katılımın olduğu böyle bir Komite’nin etkili olarak çalışmasını sağlayabilmek için Komite’nin sekreteryası işlevini görecek altı kişilik bir danışma kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul iki işlev görmektedir. Bir yandan BM sistemi içinde Habitat II hazırlık çalışmalarına katılmakta, bu çalışmalarda geliştirilen yaklaşımları yorumlamakta ve bunları Ulusal Komite çalışmalarına aktarmaktadır. Öte yandan, Komite çalışmaları sırasında açıklanan görüşleri ve Komite üyelerinin sundukları raporlardaki analizleri ve önerileri, Ulusal Komite’nin görüşmesine sunmak için taslak rapor haline getirmekte, görüşmelerin sonuçlarına göre geliştirmekte ve nihai biçimini vermektedir.

Ulusal Komite’nin birinci toplantısında Ulusal Komite’ye katılanlara Habitat II Konferansı hazırlık çalışmaları hakkında bilgi verilmiş, Konferans’ın iki ana teması, ve hazırlık çalışmalarında ulusal raporların kapsamı konusunda gelişen düşünceler tanıtılmış ve Komite’nin çalışma yöntemi geliştirilmiştir. Bu görüşmeler sırasında Ulusal Komite çalışmalarının Ulusal Rapor ve Eylem Planı’nın hazırlanmasıyla sınırlı kalmaması, Konferans sonrasında da Ulusal Eylem Planı’nın uygulanmasını izleyen ilgi alanında yeni öneriler geliştiren sürekli bir komite haline gelmesi görüşü gelişmiş ve bu konuda görüşbirliği sağlanmıştır. Ayrıca, Komite’de temsil edilen kuruluşların Ulusal Rapor için geliştirecekleri görüşlerin, temsil ettikleri gruplar içinde olabildiğince geniş bir katılımı hazırlamaları, benimsenen bir başka ilke olmuştur.

Komite’nin ikinci toplantısında katılımcılar görüşlerini dört sayfayı aşmayan özetler halinde sunmuşlardır. Bu toplantıya 38 özet rapor sunulmuş ve tartışılmıştır. Daha sonra katılımcılar geniş raporlarını hazırlıyarak TOKİ’ye göndermişlerdir. Bu aşamada gönderilen kapsamlı raporların sayısı 49’a ulaşmıştır. Danışma Kurulu bu raporlar üzerinde çalışarak, raporlarda işlenen konuların bir özetini Komite üyelerine üçüncü toplantıda sunmuştur. Ayrıca, 24 Nisan - 5 Mayıs 1995 tarihleri arasında Nairobi’de yapılacak Habitat II konferansı İkinci Hazırlık Komitesi toplantısına daha hazırlıklı katılabilmek için, Üçüncü Ulusal Komite toplantısına öncelikli konuların neler olduğuna ilişkin bir öneriyi ve bir ulusal eylem programı taslağını getirerek tartışmaya açmış ve üyelerden bu konudaki görüşlerini yazılı olarak bildirmelerini istemiştir.

Danışma kurulu kapsamlı raporlar üzerinde yaptığı çalışmayı sürdürmüş, bu raporlarda var olan durumu değerlendiren görüşleri bir araya getirerek, "Türkiye'de Yerleşme Sisteminin ve Konut Durumunun Gelişimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme" başlığıyla Ulusal Komite dördüncü toplantısına sunmuş ve tartışmaya açmıştır. Ayrıca, Komite üyelerinden bu konudaki görüşlerini yazılı olarak bildirmeleri istenmiştir.

Danışma kurulunun Ulusal Komite'nin üçüncü ve dördüncü toplantılarına sunduğu raporlar konusunda 30 kuruluşan yazılı görüş ve değerlendirme gelmiştir. Ayrıca Komite çalışmaları konusundaki geliştirilen görüşler ve eleştiriler sadece Komite dosyaları içinde kalmamış, zaman zaman basında da yer almıştır. Danışma Kurulu'nun gerek yazılı olarak bildirilen, gerek basında yer alan görüşleri göz önünde tutarak ve BM hazırlık çalışmaları sırasında hazırlanması istenilen kent ve konut göstergeleri konusunda yaptığı teknik çalışmalar ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT), Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) ve kendisinin, ilgi alanındaki konulara ilişkin kestirimlerden yararlanarak hazırladığı nihai Ulusal Rapor ve Eylem Planı Taslağı 15 Aralık 1995'te yapılan Ulusal Komite beşinci toplantısında tartışmaya açılmıştır. Belediye Birlikleri, değişik sivil toplum örgütleri ve TV kanalları Ulusal Raporun ve Eylem Planı'nın içeriğinin tartışıldığı toplantılar ve programlar düzenlemiştir. Bu çalışmalar sonucunda katılım daha da genişlemiştir. Ayrıca, Danışma Kuruluna 82 kuruluş Taslak hakkında yazılı görüş iletmıştır. Bu görüşler de dikkate alınarak Ulusal Rapor ve Eylem Planı İkinci Taslağı hazırlanmıştır. 30 Mart 1996'da yapılan Ulusal Komite altıncı Komite toplantısında tartışmaya açılan, ikinci taslak hakkında Danışma Kurulu'na 98 kuruluş yazılı görüş bildirmiştir. Bu görüşler de göz önüne alınarak Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı yeniden yazılmıştır.

Daha önce kararlaştırıldığı üzere, Ulusal Rapor ve Eylem Planı'nın yazımının tamamlanmasından sonra da Ulusal Komite çalışmalarını sürdürecektir. Hazırlık süreci sırasında geliştirilen ve kabul edilen Ulusal Eylem Planı'nın yaşama geçebilmesi için Komitenin aktif bir izleme içine girmesi gerekecektir. Ulusal Eylem Planı içinde yer alan hususların yaşama geçirilebilmesi sadece pasif bir izlemeyle gerçekleştirilemez. Kentli bağlılığı (civic engagement), yapabilir kılma (enablement), çok aktörlü yönetim/yönetme başka bir deyişle yönetim (governance) gibi ilkeleri benimseyen bir program, çeşitli toplantılar örgütleme ve yaratıcı eylem biçimleri oluşturma yoluyla, aktif bir biçimde izlenmelidir ki kağıt üstünde kalmasin.

Birinci Taslağın tartışılması sırasında Ulusal Eylem Planı'nın hayata geçmesini sağlamak bakımından iki önemli öneri gelişmiştir. Bunlardan birincisi İstanbul Konferansından sonra en geç bir yıl içinde geniş katılımlı bir ulusal konferans düzenlenmesidir. İkincisi ise Habitat Gündemi ve Ulusal Eylem Planı doğrultusunda yerel eylem planlarının¹ hazırlanmasıdır. Türkiye'de Gündem 21'in yerel eylem planları da henüz hazırlanmamış olduğu için hazırlanacak yerel eylem planlarının hem Gündem 21'in hem de Habitat Gündem'inin konularını birlikte kapsamasının doğru olacağı konusunda bir fikir birliği oluşmuştur.

¹ Bursa Büyükşehir Belediyesi Görüşü, Türkiye Soroptimist Klüpleri Federasyonu Görüşü

2. KATILIMCILAR

2.1. Ulusal Komite Başkanı

Yiğit Gülöksüz (Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanı)

2.2.Ulusal Komite Toplantılarına Çağrılılar Listesi

Çağrılı kurum ve kuruluşlar özelliklerine göre gruplandırılarak aşağıda sıralanmıştır.

BAKANLIKLAR

1. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı
2. Çevre Bakanlığı
3. Devlet Bakanlığı (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü)
4. Devlet Bakanlığı (Şehircilikten Sorumlu)
5. Dışişleri Bakanlığı
6. İçişleri Bakanlığı (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü)
7. Kültür Bakanlığı (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü)
8. Maliye Bakanlığı (Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü)
9. Maliye Bakanlığı (Milli Emlak Genel Müdürlüğü)
10. Orman Bakanlığı
11. Sağlık Bakanlığı
12. Tarım Bakanlığı
13. Turizm Bakanlığı

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KOMİSYONLARI

14. Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu Başkanlığı
15. Çevre Komisyonu Başkanlığı

KAMU KURUM VE KURULUŞLARI

16. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
17. Başbakanlık Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı
18. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı
19. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı
20. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü)
21. Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü
22. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
23. Güneydoğu Anadolu Projesi İdaresi Başkanlığı
24. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
25. Hava Kirlenmesi Araştırmaları ve Denetimi Türk Milli Komitesi
26. İller Bankası Genel Müdürlüğü
27. Karayolları Genel Müdürlüğü
28. Kıyı Alanları Yönetimi Türk Milli Komitesi
29. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu Başkanlığı
30. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
31. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
32. TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi
33. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Başkanlığı
34. Türkiye Emlak Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü
35. Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Genel Müdürlüğü
36. Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü
37. Vakıflar Bölge Müdürlüğü.

YÜKSEK ÖĞRENİM KURUMLARI

38. Anadolu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

39. Ankara Üniversitesi SBF Şehircilik Bölümü
40. Ankara Üniversitesi SBF Şehircilik ve İskan Enstitüsü
41. AÜ Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü
42. Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım Mimarlık Fakültesi
43. Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Ekonomi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
44. Boğaziçi Üniversitesi Çevre Bilimleri Enstitüsü
45. Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü
46. Dicle Üniversitesi Diyarbakır Çevre Araştırma Merkezi
47. Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü
48. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
49. Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü
50. Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
51. Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü
52. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
53. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi
54. Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı
55. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi
56. İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
57. İTÜ Mimarlık Fakültesi
58. İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
59. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi
60. Kocaeli Üniversitesi Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynak ve Teknolojileri Araştırma Birimi
61. Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
62. Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
63. ODTÜ Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı
64. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
65. ODTÜ Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü
66. Trakya Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi
67. Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
68. 100.Yıl Üniversitesi, Çevre Sorunları Araştırma ve uygulama Merkezi

YEREL YÖNETİM ÖRGÜTLERİ

69. Adana Büyükşehir Belediyesi
70. Ankara Büyükşehir Belediyesi
71. Antalya Büyükşehir Belediyesi
72. Bursa Büyükşehir Belediyesi
73. Ege Belediyeler Birliği
74. GAP Belediyeler Birliği
75. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi
76. IULA Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği
77. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı
78. İstanbul Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi
79. İzmir Büyükşehir Belediyesi
80. Kütahya Büyükşehir Belediyesi
81. Marmara ve Boğazlar Belediyeleri Birliği
82. Şişli Belediyesi
83. Türk Belediyecilik Derneği
84. Türk Muhtarlar Derneği

ODALAR VE MESLEKİ KURULUŞLAR

85. Ankara Umum Servis Aracı İşletmecileri Odası.
86. Deniz Ticaret Odası
87. Ege Bölgesi Sanayi Odası

88. İstanbul Barosu Kadın Hakları Komisyonu.
89. İstanbul Bilumum Madeni Eşya Sanatkarları Odaları Birliği
90. İstanbul Sanayi Odası
91. İstanbul Veteriner Hekimleri Odası.
92. Tesisat İnşaat Mühendisleri Odası
93. TMMOB
94. TMMOB Çevre Mühendisleri Odası
95. TMMOB Fizik Mühendisleri Odası
96. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası
97. TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası
98. TMMOB Mimarlar Odası
99. TMMOB Peyzaj Mimarlar Odası
100. TMMOB Şehir Plancıları Odası
101. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası
102. Türk Tabipler Birliği - İstanbul Tabip Odası
103. Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Derneği
104. Türkiye Barolar Birliği
105. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
106. Türkiye Güzel Sanat Eseri Sahipleri Meslek Birliği
107. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
108. Türkiye Umum Otomobilciler ve Şoförler Federasyonu
109. Türkiye Ziraat Odaları Birliği

SENDİKALAR

110. DİSK
111. HAK-İŞ
112. TÜRK-İŞ
113. Türkiye İnşaat Müteahhitleri İşveren Sendikası.
114. Yol İş Sendikası.

KONUT KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ MERKEZ ÜST BİRLİKLERİ

115. BATIBİRLİK
116. BEYKOOP.
117. KENTBİRLİK
118. KONUTBİRLİK
119. TÜRK KENT
120. TÜRK KONUT

KONUT VE İNŞAAT SEKTÖRÜ VE YAYIN İLE İLGİLİ KURULUŞLAR

121. Ahşap Emprenye Sanayicileri Birliği
122. Arkeoloji ve Sanat Yayınları
123. Arradamento Dergisi
124. Ege Soğutma Sanayi ve İşadamları Derneği
125. İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği
126. Tesisat İnşaat Malzemecileri Derneği
127. Tesisat Mühendisleri Derneği
128. Toplu Konut Yapımcıları Derneği
129. Türk Müşavir Mühendis Mimarlar Birliği
130. Türkiye Hazır Beton Birliği
131. Türkiye Müteahhitler Birliği
132. Türkiye Prefabrik Birliği
133. Yapı Endüstrisi Merkezi

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

134. AİESEC Türkiye
135. Altmışsekizliler Vakfı.
136. Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı
137. Ankara Mezarlıklarını Onarım; Bakım, Koruma Vakfı
138. Antropoloji derneği
139. Ankara S.O.S. Grubu
140. Araştırma ve Kültür Vakfı
141. Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği
142. Av ve Yaban Hayatı Koruma, Geliştirme ve Tanıtma Vakfı
143. Ayazağa'yı Kalkındırma Derneği
144. Aydınlar Ocağı
145. Batı ve Doğu Akdeniz Çevre Sekreteryası
146. Belediyeler Planlama Hizmet Vakfı
147. Beşiktaş İmar ve Sosyal Yardım Vakfı
148. Beyaz Nokta Vakfı
149. Beyazıt Lions Kulübü
150. Beyoğlu Platformu Derneği
151. Birleşmiş Milletler Türk Derneği
152. Birlik Vakfı.
153. Çağdaş Hukukçular Derneği
154. Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı
155. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
156. Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı
157. Çevre ve Kültür Değerlerini Tanıtma ve Koruma Vakfı
158. Çocuk Kültür Vakfı
159. Dalyan Marina Lions Kulübü
160. Dayanışma Vakfı
161. Diyarbakır Çevre Gönüllüleri Derneği
162. Doğal Hayatı Koruma Derneği
163. Doğayla Barış Derneği
164. Durusu (Terkos) Belediyesi Koruma Derneği
165. ELSA Genç Hukukçular Derneği
166. Evrensel Kardeşlik ve Bilgelik Derneği
167. Genç Müteşebbisler Jaycees Derneği
168. Genç Yönetici ve İşadamları Derneği
169. Güçsüzler ve Kimsesizler Yardım Vakfı
170. Gümüşlük Akademisi Sanat, Kültür, Ekoloji ve Bilimsel Araştırma Merkezi
171. Hacettepeli Yerbilimciler Derneği
172. Helsinki Yurttaşlar Derneği
173. ICOMOS Türkiye
174. İnsan Hakları Derneği
175. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı
176. İstanbul Platformu Vakfı
177. İstanbul Sanat, Tanıtım, Araştırma Vakfı
178. İstanbul Sosyal Ekoloji Grubu.
179. Kadıköy Lions Kulübü Derneği
180. Kadıköy Sağlık Eğitim Merkezi Vakfı
181. Kadın Dayanışma Vakfı
182. Kadın Dernekleri Federasyonu
183. Kadın Emeklerini Değerlendirme Vakfı
184. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı
185. Kadın Haklarını Koruma Derneği

186. Kadının Sosyal Hayatını Araştırma ve İnceleme Derneği
187. Kadınlar Birliği ve Dayanışma Vakfı
188. Kocaeli Çevre Eğitimi ve koruma Derneği
189. Kocaeli STK İl Koordinasyon Kurulu
190. Konya Kültür Derneği
191. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı
192. Kuruluş Grubu
193. Küresel Denge Derneği
194. MG Strateji Planlama A.Ş.
195. Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı
196. Nişantaşı Güzelleştirme ve Koruma Derneği
197. Rotary Kulübü
198. S.O.S Akdeniz Bürosu
199. S.O.S. İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu / İstanbullular Çevre Kültür İşletme Kooperatifi
200. Şevki Vanlı Vakfı
201. Tarış Pamuk Tarım Satış Kooperatifler Birliği
202. TEMA Vakfı
203. Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat Vakfı
204. Tüketici Hakları Derneği
205. Tüketiciyi Koruma Derneği
206. Türk Demokrasi Vakfı.
207. Türk Edebiyatı Vakfı
208. Türk Hukukçu Kadınlar Derneği
209. Türk Kadınlar Birliği
210. Türk Kadınlar Konseyi Derneği
211. Türk Kadınları Kültür Vakfı
212. Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
213. Türk Sosyal Bilimler Derneği
214. Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği
215. Türkiye Aile Planlaması Derneği
216. Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı
217. Türkiye Amatör Spor Klüpleri Konfederasyonu
218. Türkiye Bahai Toplumu
219. Türkiye Çevre Eğitim Vakfı
220. Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu
221. Türkiye Çevre Vakfı
222. Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı
223. Türkiye Deprem Vakfı
224. Türkiye Diyanet Vakfı
225. Türkiye'de Doğayı Koruma Vakfı
226. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
227. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
228. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti
229. Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı
230. Türkiye İnsan Hakları Vakfı
231. Türkiye Kalp Vakfı
232. Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi
233. Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı
234. Türkiye Sakatlar Konfederasyonu
235. Türkiye Sinema ve Audovisuel Kültür Vakfı.
236. Türkiye Tabiatı Koruma Derneği
237. Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği
238. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu

239. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
240. Türkiye Okuma İstekli Çocuk Vakfı
241. Türkiye Ziraatçılar Derneği
242. Uluslararası Plastik Sanatlar Derneği
243. Yirmibirinci Yüzyıl Eğitim Ve Kültür Vakfı.
244. Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı.

2.3. Danışma Kurulu Listesi

- Doç.Dr. İhsan Bilgin (Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi)
Dr. Necat Erder (TOKİ Danışmanı)
Prof.Dr. Mübeccel Kıray (TÜBA Şeref Üyesi)
Prof.Dr.Şule Özökren (İTÜ Mimarlık Fakültesi)
Prof.Dr. İlhan Tekeli ,Danışma Kurulu Bşk. (ODTÜ Mimarlık Fakültesi)
Prof.Dr. Ali Türel (ODTÜ Mimarlık Fakültesi)

Danışma Kurulu Sekreteryası

- Dr. Gürel Tüzün (Habitat.II Koordinasyon Birimi Direktörü.)
Efza Evrengil (TOKİ Dış İlişkiler Daire Başkanı)

BÖLÜM B :ÖNCELİKLER VE DURUM DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde, Ulusal Eylem Planının dayanağını oluşturacak çözümlemeler yer alacaktır. Bunun için önce İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar uzanan, Türkiye'nin hızlı bir kentleşme yaşadığı dönemde Türkiye'de yerleşme sisteminin ve konut durumunun gelişimi üzerinde niteliksel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirme genel olarak sorun alanlarının ne olduğuna ve bunların nedenlerini kavramamıza yardımcı olacaktır. İkinci olarak bu sorunların niceliksel olarak saptanmasına çalışılacaktır. Bunun için yerleşmelerin ve konutların günümüzdeki performanslarını ölçen göstergeler geliştirilmiştir. Sorunların böyle niteliksel ve niceliksel bir saptanmasını yaptıktan sonra, Türkiye ortamında hangi tür kararların ve uygulamaların başarılı olabildiği konusunda görüşler geliştirilmeye çalışılacaktır. Bunun için önce BM konferanslarının Türkiye bağlamında ne kadar etkili olduğu üzerinde durulacaktır. Habitat I' den , Küresel Konut Stratejisi'nden ve Gündem 21'den sonra Türkiye'deki gelişmelerin neler olduğu araştırılacaktır. Daha sonra sürdürülebilir yerleşmeler ve konut alanında Türkiye'nin başarılı uygulamalarının neler olduğu üzerinde durulacaktır. Bir ulusal eylem planı geliştirebilmek için sadece günün problem alanlarını saptamak yeterli değildir; yerleşme ve konuta ilişkin alanlarda geleceğe ilişkin kestirimlerde de bulunmak gerekir. Bu kestirimlerin yapılmasından sonra Ulusal Eylem Planı'nın önerilerinin yoğunlaşacağı öncelikli alanların neler olduğu saptanacaktır. Böyle bir hazırlık öncelikli alanları temellendirmeyi ve üzerinde oydaşma oluşturmayı kolaylaştırılacaktır.

1.TÜRKİYE'DE YERLEŞME SİSTEMİNİN VE KONUT DURUMUNUN GELİŞİMİ ÜZERİNDE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin yerleşme ve konut alanında yaşadığı gelişmeleri değerlendirebilmek, sorunlarını ortaya çıkarabilmek ve bunlardan öncelikli olanlar üzerinde bir ulusal eylem planı geliştirmek için önce Türkiye'nin "dünya'nın bir parçası olarak" yaşamakta olduğu değişmeyi çözümlemek gerekir.

Türkiye'nin yerleşme sistemi, dünya'daki ve Türkiye'deki değişmelere uyum sağlamak için sürekli olarak kendisini yeniden yapılandırmaktadır. Bu "yeniden yapılanma", doğan yeni fırsatların değerlendirilmesine olanak verdiği kadar, yeni sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Değişmekte olan yalnız olgular değildir. Toplumun neyin sorun olduğunu algılayışı, bunların çözümünde izlenecek meşru ve istenen yolların ne olduğu konusundaki görüşler de değişme halindedir. Türkiye hem olguların, hem de bunlara bakış açılarının değişmesiyle, sürekli bir daha iyiye gidiş arayışı içinde olmak durumundadır.

Türkiye'nin son yirmi yılda, yani Habitat I ve Habitat II toplantıları arasında geçen sürede, yerleşme sisteminde yaşadığı dönüşümleri daha iyi kavrayabilmek için, bu değişmeyi İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan daha uzun bir zaman kesiti içinde ele almak daha doğru olur. Pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de köylülüğün çözülmesi ve kırdan kopuş dolayısıyla kentleşme bu tarihten sonra hızlanmıştır. Bu süreç yarım yüzyıldır devam etmektedir. Türkiye ekonomik gelişme içine giren her ülkenin yaşadığı bu evrensel süreci geçirmektedir. Ama bu sürecin evrensel olması her ülkenin yaşadığı deneyin özgül yanlarının bulunmayışı anlamına gelmez. Ülkelerin yaşadıkları kentleşme deneyi, bu dönüşüm sırasında izledikleri ekonomik gelişme stratejileri ile siyasal rejim ve yönetimlerinin niteliklerine göre farklılıklar göstermektedir.

1.1. Türkiye'nin Yerleşme Sisteminin Oluşumuna Özgül Nitelikler Kazandıran İki Alandaki (Ekonomik Gelişme Stratejileri İle Siyasal Rejim ve Yönetimlerin Nitelikleri) Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin ekonomik politikalarında nitelikleri farklı üç dönem gözlenmektedir. Birinci dönem, Savaş sonrasında 1960'a kadar uzanan süreyi kapsar. Bu dönemde, Savaş öncesinde iç pazara hapsedilmiş ülke ekonomisinin, özellikle tarımda modernizasyona ağırlık verilerek dışa açılma süreci başlatılmış; liberalleşme söylemi içinde özel kesime önem verilmeye başlamış; demiryolları ağırlıklı alt yapı yatırımları stratejisinden, karayolu ağırlıklı bir alt yapı stratejisine geçilmiştir. Bu politikalar kısa sürede dış ödemeler darboğazları ortaya çıkarınca, korumacı bir anlayışla ithal ikameci bir sanayileşme politikası izlemek durumunda kalınmış; özel kesim ağırlıklı

siyasal söyleme karşın, kamu kesimi ekonomi içinde önemini korumaya devam etmiştir. İkinci Dönem 1960'tan 1980'e kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de planlı bir karma ekonomi politikası uygulanmaya çalışılmıştır. İthal ikamesine dayalı iç piyasaya dönük bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Karayolu ağırlıklı altyapı politikaları bu dönemde de önemini korumuştur. Bu politikalar, 1970'li yıllarda yaşanan iki petrol şokunun da etkisiyle, ülkeyi önemli dış ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya getirince, 1980'de Türkiye'nin ekonomik politikalarında köklü değişikliklere yol açılmıştır. Türkiye içe dönük ekonomi politikasını neo-liberal bir çizgide dışa dönük hale getirmiştir. Ekonomisini dış dünya ile bütünleştirmeye öncelik vermiştir. Altyapı politikalarında bilgi toplumunun gerektirdiği telekomünikasyon yatırımlarına ağırlık vermiştir. Küresel bir ekonominin gerektirdiği yeni kurumları geliştirmeye çalışmıştır. Bu değişimler sırasında kamu maliyesi açıkları önlenemediği için daha önceki dönemlerde görülmeyen düzeyde yüksek bir enflasyon yaşanmıştır.²

Elli yıllık dönemde ekonominin dinamiklerinin ve izlenen değişik ekonomi politikaların biriken etkileri Türkiye'nin bugünkü ekonomik yapısını ortaya çıkarmıştır. Tarımsal kesim bu dönemde geçimlik ya da yerel pazarlar için sınırlı artık üreten bir yapıdan, ulusal ya da uluslararası pazarlar için uzmanlaşmış üretim yapan bir yapıya ulaşmıştır. Bu dönüşümle birlikte gelişen tarımsal üretim teknolojisi tarımın verimliliğini artırırken kırdan büyük kopuşlara neden oluyordu.³ Ama 1980'den sonra önemli ölçüde azalmış olsa da, tüm bu dönem içinde tarım kesiminde uygulanan koruyucu "popülist" fiyatlandırma politikaları kırsal kesimde küçük üreticiliğin önemli ölçüde sürmesini sağlamıştır. Bu olgu bir ölçüde de olsa yaşanmakta olan kırdan kopuşun daha da hızlanmasını engellemiştir.

Türkiye'nin içe dönük sanayileşme döneminde ister devlet eliyle, ister özel kesim eliyle olsun, gerçekleştirdiği sanayileşme Fordist çizgiyi izlemiştir. Ama iç pazarın küçüklüğü çok büyük ölçekli kuruluşların doğuşunu engellemiştir. Buna karşın pazarın küçüklüğü sanayi üretiminde yüksek tekelleşme oranları oluşmuştur. Bu tekelci Fordist sanayi yapısı içinde küçük üreticiler toplumun daha çok düşük gelirli gruplarının taleplerini karşılamaya dönük olarak faaliyetlerini sürdürmek olanağı veren pazar işleri bulabilmişlerdir. 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin dışa dönük hale gelmesine paralel olarak, özel kesim dış pazarlara girebilmek ve teknolojik gelişmelere uyum yapabilmek için ortaklık yapılarını değiştirmiş, yabancı sermaye ile ortaklıklarını artırmıştır. Dünyada esnek üretime geçişe paralel olarak, gelişmiş teknolojiye uyum yapabilen küçük ve orta ölçekli, parça üreten girişimler dış dünya ile bağlantılarını geliştirmişler, belli pazar nişlerini tutma becerisini gösterebilmişlerdir. Buna karşılık, Türkiye'nin üretici güçleri arasında çok önemli yeri olan devlet sanayilerinin özelleştirilmesi yolunda atılan adımlar sonuca ulaşmadığı gibi, bu kuruluşların teknolojilerini yenilemelerine de olanak verilmemiştir. Dolayısıyla bu potansiyelin olabilecek katkılarından yeterince yararlanılamamıştır.

Türkiye'nin elli yıllık gelişme deneyi içinde inşaat sektörü gelişmesini yapı değiştirerek sürdürmüştür. Bu gelişme ilk dönemde bütünüyle iç piyasanın konut yapımı ve alt yapı talebini karşılamaya dönük olmuştur. Küçük girişimciler konut; orta ve göreceli olarak büyük girişimciler ise altyapı alanında faaliyet göstermişlerdir. Sektör de orta ve büyük girişimciler, 1974 yılında yaşanan birinci petrol şokundan sonra, iç pazarın daralması sonucu, önce petrol zengini ülkelere açılarak teknolojilerini geliştirmişler, faaliyet alanlarını çeşitlendirmişler, uluslararası piyasalarda yarışabilir duruma gelmişlerdir. Küçük girişimciler ise etkinliklerini ancak konut alanında sürdürmektedirler. İnşaat sektöründeki müteahhitlik hizmetlerini düzenleyen ihale yasası ve karne düzeni sektörün mühendis girişimci ağırlıklı olarak değil, ticari girişimci ağırlıklı olarak gelişmesini sonucunu getirmiştir. Bugün sayılarının 150.000 ne ulaştığı kestirilen müteahhitlik sektörünün ancak üçte biri mühendis girişimci ağırlıklıdır. Bu sektörün yurt dışına açılma uluslararası yarışma başarısı gösteren bölümü bu üçte birlik mühendis girişimci ağırlıklı kesiminden gelmiştir.⁴

² Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Raporu.

³ Mübeccel Kıray Raporu.

⁴ Tesisat Mühendisleri Derneği Görüşü.

İnşaat sektöründeki gelişme paralelinde inşaat malzemeleri sanayii önemli bir gelişme göstermiştir. Bu sektörde yeralan beşbin dolayında kuruluş 350 çeşit inşaat malzemesini dünyada yarışabilir standartlarda üretir hale gelmiştir.⁵ Türkiye'nin Avrupa ile gümrük birliğine girişine paralel olarak uluslararası, tüketici garantisine CE ve ISO standartlarına uyum yoluna gidilmiştir.⁶ Ne var ki, bu gelişmeler malzeme fiyatlarında beklenen düşüşleri gerçekleştirememiştir. Yapı malzemesi fiyatları artışları genellikle enflasyon hızının üstünde seyretmiş, yapı üretiminde beklenen görece maliyet azalmaları sağlanamamıştır.⁷

Başlangıçtan beri hizmet sektörü, kamu hizmetleri alanı ve bankacılık gibi modern kesimlerinin dışında, büyük ölçüde çalışan başına verimliliğin düşük olduğu bir küçük girişimcilik alanı oluşturmuştur. Daha sonra, özellikle Türkiye'de içe dönük sanayileşmede belli gelişmeler sağlanınca, büyük sanayi sermayesinin örgütlediği bayiler ağırları oluşmaya başlamıştır. Bayiler genellikle yerel küçük girişimciler olmasına karşın büyük girişimlerin şemsiyesi altında toplanmışlardır. 1980'li yıllardan sonra bu kesimde de bir farklılaşma ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu farklılaşma iki yönde kendisini göstermektedir. Bir yandan eskiden beri var olan perakende ticaret alanları, yabancı sermaye ile işbirliği içinde ya da tek başına, büyük sermaye tarafından yerleşmelerarası zincirler halinde örgütlenmeye başlamıştır. İkinci yöndeki gelişme, küresel ilişkilerini artıran ekonominin gerektirdiği yeni hizmetlerin ortaya çıkmasıdır. Bunlar finans sektörünün yeni hizmetler sunar hale gelmesini, yeniden yapılanmasını ve bilgi toplumunun gerektirdiği yeni hizmetler kesimlerinin gelişmesini içermektedir. Bu gelişmeler karşısında küçük girişimcilik, özellikle perakende ticarete alan kaybetmesine karşın, hizmet kesiminde yaygınlığını sürdürmektedir.

Bu gelişmelerin elli yıllık dönem içinde yarattıkları iş olanakları, hızla artan genç nüfusa yeterli istihdam sağlamaktan uzak kalmıştır. Bu istihdam açığı çeşitli dinamikler yaratmıştır. Bunlardan biri dış göçtür. Batı Avrupa'nın özellikle de Almanya'nın nitelsiz işgücü talebi Türkiye için önemli bir işgücü pazarı sağlamıştır. Bu dış göç, Batı Avrupa'nın işgücü talebinin sürdüğü 1960'lı yılların ortalarından, 1970'li yılların ortalarına kadar resmi kanallarla büyük miktarlarda gerçekleşmiştir. Avrupa'nın 1970'li yılların ortalarında yaşadığı ekonomik kriz sonucunda, resmi kanalların tıkanmış olmasına karşın, bu göç, sayısal olarak azalmış olsa da, kaçak yollardan sürmektedir ve Avrupa dışı alanlara da yönelmiştir. Kaçak göç mekanizmaları arasında simsar şebekeleri ve PKK etkili rol oynamaktadır. Bu işgücünü istihdam etmenin bir başka yolu da kentlerde hizmet sektörünün şişmesi ve enformel kesimin büyümesi olmuştur.⁸ Bunlara siyasal himayecilik mekanizmalarının zorlanmasıyla sağlanan kamu kesimindeki şişmeler, tarım kesiminde yaygın olan gizli işsizlik de eklenilebilir. Tüm bu mekanizmalara karşın, açık işsizlik giderilememiş özellikle ülkenin geri kalmış bölgelerinde artmıştır. DPT, nisan 1994'te kentlerde işsizlik oranı yüzde 12,8, eksik istihdamı yüzde 9,2 olarak tahmin etmiştir. Kentte gençler arasındaki işsizlik yüzde 23,9, eğitilmiş gençler arasındaki ise yüzde 32,4 gibi yüksek değerler olarak hesaplanmıştır.⁹

Türkiye bu elli yıllık dönemde GSMH'sini yüzde 6 lar düzeyinde artırma olanağını bulmuş, 1994'te GSMH'sini kişi başına 2200 dolar düzeyine (1992 için satınalma gücü paritesine göre yapılan hesapta kişi başına 5230 dolar bulunmuştur)¹⁰ ulaştırarak, gelişmekte olan ülkeler arasında orta gelişme düzeyini tutturabilmiş; buna karşılık, bu gelişmeyi yaygınlaştıramamış, gelir dağılımını iyileştirememiş, bölgelerarası gelişme farklarını azaltamamıştır. 1994 yılında kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla değeri Kocaeli'nde 5924 dolar ile en yüksek, Ağrı'da 514 dolar ile endüyük değeri almıştır. Bu saptamalara göre iller arasındaki kişi başına yurt içi hasıla farklılığı 11,5 kata varabilmektedir.¹¹

⁵ İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği Raporu.

⁶ Tesisat Mühendisleri Derneği Görüşü.

⁷ Tübitak Görüşü.

⁸ TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Raporu.

⁹ Devlet Planlama Teşkilatı Raporu. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Resmi Gazete, 25 Temmuz 1995, s. 43.

¹⁰ Human Development Report 1995, UNDP, New York, 1995, s. 156.

¹¹ DİE, Haber Bülteni, 8 Nisan 1996.

Birleşmiş Milletlerin son yıllarda yayınlamaya başladığı GSMH'ye göre daha kapsamlı bir ölçüt olan İnsan Gelişme Göstergesi'ne (Human Development Index) göre yapılan sıralamada, 1995 yılı raporunda, Türkiye 0.792 puanla 174 ülke arasında 66 ncı sırada yer almıştır. Türkiye 1960-1992 yılları arasında İnsan Gelişme Göstergesini en hızla artıran on ülke arasında gösterilmiştir. Aynı raporda erkek ve kadın arasında gelişme farklılığını ölçen Cinsiyet Gelişme Göstergesinde (Gender Development Index) 0,744 puanla 45. sırada yer almıştır. 1970 -1992 yılları arasında Cinsiyet Gelişme Göstergesini artırma bakımından beşinci sırada bulunmaktadır. Buna karşılık kadınların kapasitelerini yaşamda ne ölçüde kullanabildiklerini gösteren Cinsiyet Yetki Göstergesine (Gender Empowerment Index) göre yapılan sıralama da Türkiye 0.234 puanla 98 zinci sırada kalmıştır.¹²

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı kentleşme sürecine özgül nitelikler kazandıran ikinci önemli olgu, Türkiye'nin tek partili bir siyasal rejimden çok partili bir siyasal rejime geçmesi olmuştur. Bu demokrasi deneyi, zaman zaman askeri müdahalelerle kesintiye uğramış olsa da, her askeri müdahaleden sonra demokrasi kısa sürede yeniden kurulabilmiştir. Demokrasi dışı rejimin meşruiyeti Türkiye kamu oyunda savunulamamıştır. Bu demokrasi içinde siyasal yarışma, himayecilik ilişkilerinin güçlü olduğu siyasal partiler eliyle yürütülmüştür. Bu elli yıllık dönemde, askeri müdahale dönemleri de dahil olmak üzere, Türkiye'deki siyasal kararlarda popülist bir çizgi egemen olmuştur. Partiler içinde himayecilik ilişkilerinin varlığında ve popülist politikaların sürdürülmesinde hızlı kentleşmenin doğurduğu yüksek rantların dağıtılması önemli bir işlev yüklenmiştir. Popülist bir siyasal çizginin izlenmesi, kentleşmenin mekansal açıdan düzen altında tutulmasında sorunlar çıkarılmasına karşın, toplumsal gerilmelerin doğmasını azaltıcı bir etki yaratmıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili bir siyasal rejime geçmesi, yönetimin merkezi bir yapıdan ademimerkeziyetçi bir yapıya geçmesi sonucunu doğurmamıştır. Türkiye merkezi yönetim yapısını, ulaşım alt yapısındaki gelişmelerden de yararlanarak, gittikçe güçlendirerek sürdürmüştür. Demokrasinin geliştirilmesi ile yönetimin ademimerkezileşmesi arasındaki ilişki, Türkiye'nin gündemine 1970'li yılların ikinci yarısından sonra girmiştir. Bu yıllarda gelişmeye başlayan Yeni Belediyecilik Hareketi yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunmuştur.¹³ Bu hareket yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda siyasal partiler arasında geniş bir oydaşma yaratmış olmakla birlikte, bu oydaşmanın sonuçları yaşama yansımamıştır. 1984'te belediyelerin güçlendirilmesi konusunda bazı adımlar atılmış, ama bu adımları başkaları izlememiştir. Yine 1970'li yılların ikinci yarısından sonra demokrasinin geliştirilmesi için katılımcılığın savunulmaya ve siyasal söylem içinde sık sık yer almaya başlamasına karşın, bu konuda da yeterli adımlar atılamamıştır. Gerek yerel yönetimlerin güçlendirilmemesinin, gerek katılımcı yönetim pratiklerinin, yaşama geçirilememişinin arkasında, Türkiye'de sivil toplumun örgütlenme geleneğinin bulunmayışı ve himayeci siyaset pratiklerinin bu yöndeki taleplerin gelişmesini önleyici etkileri bulunabilir. Bu durumda etkili kamusal alanlar oluşturulamamakta ve sivil toplum uygulamayı etkileyen siyasal bir güç haline gelememektedir.¹⁴

1.2. Türkiye'de Yerleşme Sisteminin Yaşamakta Olduğu Dönüşüm

Yaşamakta olduğu ekonomik dönüşüm ve siyasal rejimin seçmelerinin etkileri altında Türkiye'nin yerleşme sistemi sürekli bir dönüşüm geçirmektedir. Bir ülkenin yerleşme sistemini sadece nüfusun mekandaki dağılımına dayanarak tanımlamak yeterli olmaz. Sermayenin mekandaki dağılımı ve yerleşmeler arası ilişkileri kuran çeşitli altyapı sistemleriyle birlikte düşünmek gerekir.¹⁵ Türkiye'nin yerleşme yapısında yaşanan dönüşümleri üç ayrı düzeyde kavramlaştırma uygun olur. Bunlar; 1) yerleşme sisteminin yaşadığı dönüşümünün makro özellikleri, 2) yerleşmelerin büyüklük farklılaşmaları, 3) her bir yerleşmedeki mekansal farklılaşma ve büyüme süreçleri olarak sıralanabilir.

Ülke yerleşme sisteminin dönüşümünü belirleyen iki temel süreç nüfusun ve sermayenin mekandaki yeniden dağılımıdır. Nüfusun mekanda yeniden dağılımı iki farklı olgunun bileşkesi sonucu gerçek-

¹² Human Development Report 1995, Oxford University Press, 1995.

¹³ Türk Kent Raporu.

¹⁴ İstanbul Tanıtım Araştırma Vakfı Raporu.

¹⁵ İlhan Tekeli Raporu.

leşmektedir. Bunlardan birincisi her bölgenin ya da yerleşmenin nüfus artışı, diğeri ise aldığı ya da verdiği net göçtür. Türkiye'de de sanayileşme sürecine paralel olarak nüfus artış hızı düşmektedir. Ülkenin 1950'li yıllarda yüzde 2,8 düzeyinde olan nüfus artış hızı 1994 yılında yüzde 1,6 düzeyine düşmüştür.¹⁶Türkiye bir demografik geçiş süreci yaşamaktadır. Türkiye'nin bu süreç içinde önemli bir yol aldığı Tablo 1'de açıkça görülmektedir. Türkiyede toplum devlet zorlamasıyla karşılaşmadan önemli bir teknolojik yardım almadan bu geçiş sürecini gerçekleştirme başarısını göstermiştir. Diğer ortadoğu ülkelerinde bu başarılamamıştır. Bu geçiş Türkiye'yi nüfus yapısı bakımından ortadoğu ülkelerinin özelliklerinden uzaklaştırmakta ,doğu ve orta avrupa ülkeleri özelliklerine yaklaştırmaktadır.

Ama bu geçiş sürecinde ulaşılan yer, hem kent ve kırsal ayrımına göre,hem de bölgesel olarak, çok önemli farklılıklar göstermektedir. 1993 Türkiye Nüfus Araştırması verilerine göre toplam doğurganlık hızı kentlerde 2,4 iken, kırsal yerleşmelerde 3,1 olarak saptanmıştır, Batı Anadolu'da toplam doğurganlık hızı 2 iken, Doğu Anadolu'da 4.4 olarak bulunmuştur.¹⁷

Nüfus büyümesinin mekansal farklılaşmasının sonuçlarını yeniden belirleyen ikinci süreç göçlerdir. Türkiye'de oldukça karmaşık bir göç süreci yaşanmaktadır. Türkiye, daha önce değinildiği üzere, yeterli istihdam yaratamadığı için dışarıya değişik yollarla göç vermektedir. Buna karşılık çevresindeki ülkelerdeki siyasal huzursuzluk dolayısıyla Müslüman ve Türk nüfus göçü almaktadır. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamış kaybedilen topraklardan ayrılmak zorunda kalan yüzbinlerce, Türk,Boşnak, Arnavut, Çerkez vb. kökenli toplulukların sığınma taleplerini karşılamış, gelenlere yerleşme olanakları sunmuştur.Bu yeni gelen nüfus, ülkede daha önceki dönemlerde göçmen nüfus yığılması oluşmuş bulunan yerlere yerleşme eğilimi göstermektedir.

TABLO 1
Demografik Geçiş Sürecine İlişkin Bilgiler

	Toplam Doğurganlık Hızı	Ölen Çocuk Sayısı	Nihai Çocuk Sayısı	Net Yeniden Üretim Oranı	Çocuk Ölüm Oranı (Binde)	Doğumda	Yaşam	Ümidi (yıl)
						Erkek	Kadın	Toplam
1945-50	6,85	2,91	3,94	1,98	260	36,68	39,59	38,10
1950-55	6,62	2,64	3,98	2,00	233	41,96	45,16	43,52
1955-60	6,26	2,20	4,06	2,03	203	44,68	48,63	44,61
1960-65	6,10	1,88	4,22	2,11	176	47,93	52,02	49,93
1965-70	5,70	1,48	4,22	2,10	151	51,07	55,27	53,12
1970-75	5,59	1,37	4,22	2,10	139	52,99	57,30	55,09
1975-80	5,05	1,09	3,96	1,97	126	54,78	59,37	57,01
1980-85	4,11	0,78	3,33	1,65	109	56,88	61,32	59,04
1985-90	3,29	0,36	2,93	1,45	67	62,67	67,26	64,91
1990-95	2,70	0,22	2,46	1,22	47*	65,40*	70,00*	67,70*

Kaynak: S.I.S The Population of Turkey 1923-1994 Demographic Structure and Development, Ankara, 1995.

D.P.T:Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Resmi Gazete, 25 Temmuz 1995.

* 1994 yılı tahmini.

¹⁶ S.I.S:The Population Development 1923-1994, Ankara, 1995,s.5

¹⁷ Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması,1993,DHS,1994.

Ülke içindeki göçte de belli yönelmeler vardır. Bunlardan birincisi kırsal alandan kentsel alana yönelen göçlerdir. 1950'li yıllardan, 1980'li yıllara kadar, toplam göç hareketleri içinde en önemli yeri tutan, bu göçler kırsal alanın nüfus içindeki payının düşmesine paralel olarak önemini yitirmiştir. Kentler arası göçlerin payı 1980'li yıllardan sonra önemli ölçüde artmıştır. Ülke içi göçlerde gözlenen ikinci yönelme, ülkenin iş olanaklarının olmadığı yörelerinden iş olanaklarının görece olarak daha çok olduğu gelişmiş bölgelerine ya da büyük kentlere olan göçtür. Bu göçlerde, göç veren yerlerini görece olarak daha iyi ve nitelikli işgücü göç etmektedir, yani seçici bir süreç vardır. Bu seçicilik göç veren yerlerin gelişebilme potansiyellerini daha da düşürmektedir.¹⁸ Son on yıllık dönemde bu göç hareketlerine Doğu Anadolu'dan yaşam güvenliğinin bulunmayışı dolayısıyla olan göçler ile güvenlik dolayısıyla köy boşaltılmasının çıkardığı zorunlu nüfus yerdeğiştirmeleri de eklenmiştir.¹⁹ Terörist hareketin kendisine lojistik destek sağlamak üzere yöre halkı üzerinde kurduğu baskı dolayısıyla devlet bu yöredeki bazı mezarları boşaltmıştır. Son oniki yılda bu yolla yer değiştiren nüfus 300.000 civarındadır. Ayrıca, yapılmakta olan barajlar büyük sayılarda ailelerin yer değiştirmesine neden olmaktadır. 1975-1995 yılları arasında yapılan barajlar dolayısıyla 75.000 aile yer değiştirmiştir.²⁰

Yerleşme yapısının dönüşümünü belirleyen ikinci süreç sermayenin mekanda yeniden dağılımıdır. Burada söz konusu olan sermaye, gayrimenkul olarak, üretici güç olarak ve altyapı olarak bir yere yatırılmış bulunan sermayedir. Bu, orada yaşamakta olanların birikim süreçlerinden, devletin kararlarını etkileme güçlerinden, bu yerin sağladığı üstünlüklerin yerli ve yabancı sermayeyi çekebilmesinden etkilenmektedir. Bu karmaşık süreç içinde yine de girişimci türlerine göre farklılaşan bazı düzenli eğilimler gözlenmektedir. Küçük girişimciler genellikle bulundukları yerde işlerini geliştirme eğilimi taşımaktadırlar. Girişimlerin ölçeği büyüdükçe bulundukları yerlerin dışındaki fırsatları algılama olanağı artmakta ve kent ölçeğinde dekonsantre olma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bir ailenin denetimi altındaki holdingler genellikle holding merkezlerinin bulunduğu bölge içinde desantralize olma eğilimi taşımaktadır. Ancak ailelerin denetiminde olmayan kurumsallaşmış büyük sermaye ile yabancı sermaye tüm ülke mekanındaki yatırım fırsatlarını algılamakta bir merkeze bağlı kalmadan yer seçebilmektedir. Bir başka eğilim, ülkenin geri kalmış yörelerinde birikim sağlayan iş adamlarının ülkenin gelişmiş bölgelerine göç etme ve sermaye götürmeleridir eğiliminin bulunmasıdır. 1980'li yılların ortalarından sonra, Türkiye'de finansman kurumlarında yaşanan çeşitlenme ve sermaye piyasasının kurumsallaşması, kişilerin birikimlerine hareketlilik kazandırmıştır. Böyle bir gelişme sermaye hareketlerini kolaylaştıracağından, sermaye akımlarının bir yerin üstünlüklerinin ekonomik yaşamda açığa çıkmasını sağlamaya daha duyarlı hale gelmesi beklenir. Oysa bu dönemde Türkiye'ye özgü koşullar bunun gerçekleşmesine olanak vermemiştir.

Sermaye ile yerleşme sistemi arasındaki ilişkiyi, sermayenin mekanda yeniden dağılımı üzerinden kurmak yerine, yerleşme sistemini tümüyle sermaye birikim sürecinin ürünü olarak görmek de olanaklıdır.²¹ Türkiye yerleşme sistemi ile sermaye birikim süreci arasında kurulan bu ikinci türdeki sıkı ilişki yerleşme sisteminin bugünkü sorunlarına bazı açıklamalar getirmek bakımından bazı üstünlüklere sahiptir, ama yerleşme sistemini geliştirebilmek için daha ayrıntıda yapılabilecek pek çok şeyin de algılanmasını engelleyecektir. Bu nedenle bu raporda daha esnek olan birinci türdeki ilişki varsayımı yeğlenmiştir.

Nüfusun ve sermayenin mekanda yeniden dağılım süreçlerinin etkisiyle, Türkiye'nin yerleşme yapısının yaşamakta olduğu dönüşümün makro özellikleri; 1) kentleşme oranlarının yükselmesi, 2) kıyasallaşma, 3) mekansal eşitsiz büyüme ve 4) yerleşmeler arası ilişki ağlarının yoğunlaşması olarak tanımlanabilir

¹⁸ GAP Belediyeler Birliği Raporu.

¹⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın Habitat.II Hazırlık Toplantılarında İfade Edilen Görüşleri.

²⁰ Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Görüşü, DSİ Görüşü.

²¹ İhsan Bilgin Raporu.

TABLO 2
Kentleşme Sürecine İlişkin Bilgiler

Yıllar	Toplam Ülke Nüfusu (1000)	1000+ Nüfuslu Yerleş. (1000)	Kentli Nüfus Oranı %							Kentli Nüfus Artışındaki Pay %			
				(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	Net Göç	Tanım Değişme	Doğal Artırma	Toplam
1945	18.790	3.442	18,3	214	50	76	340	2,2	1,9	62,9	14,7	22,4	100
1950	20.947	3.782	18,1	904	210	529	1643	2,8	7,2	55,0	12,8	32,2	100
1955	24.065	5.425	22,5	964	330	589	1883	2,9	6,0	51,2	17,6	31,2	100
1960	27.755	7.308	26,3	1027	390	658	2075	2,5	5,0	49,5	18,8	31,7	100
1965	31.391	9.383	29,9	1939	650	782	3371	2,5	6,1	57,5	19,3	23,2	100
1970	35.605	12.754	35,8	2072	630	1251	3953	2,5	5,4	52,5	15,9	31,6	100
1975	40.348	16.707	41,4	1692	440	1491	3623	2,1	3,9	46,7	12,1	41,2	100
1980	44.737	20.330	45,5	2582	650	2328	5560	2,5	4,8	46,4	11,7	41,9	100
1985	50.664	25.890	51,1	2654	700	2561	5915	2,2	4,1	44,9	11,8	43,3	100
1990	56.473	31.805	56,3										

- (1) Kente Net Göç
(2) Tanım Değişmesi Dolayısıyla
(3) Doğal Artırma Sonunda
(4) Kentli Toplam Nüfus Artışı
(5) Ülke Toplam Nüfus Artış Oranı
(6) Kentli Nüfus Artış Oranı

Kaynak: S.I.S., The Population of Turkey 1923-1994 Demographic Structure and Development, Ankara, 1995.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye hızlı bir Kentleşme yaşamıştır. Eğer 10000 den fazla nüfuslu yerleşmeler kent olarak alınırsa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yani 1945'te ülke nüfusunun yüzde 18,3'ü kentlerde yaşarken, bu oran 1990 yılında yüzde 56,3'e ulaşmıştır. Türkiye'nin yaşadığı kentleşme sürecine ilişkin ayrıntılı bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Bu yarım yüzyıla yaklaşan süre içinde, kentsel yerleşmelerdeki nüfus artış hızı, ülke nüfus artış hızının, iki katından fazla olmayı sürdürmüştür. Kentsel nüfus artış hızı en yüksek değerini 1965-1970 döneminde yüzde 6.1 olarak almıştır. 1990'lı yıllarda bu oranın yüzde 4,1 düzeyinde seyrettiği kestirilmektedir.²² Eğer belediye yönetimlerinin bulunduğu yerler kent olarak tanımlanırsa, 1945 yılında yüzde 27.7 olan kentleşme oranının 1994 yılında yüzde 74,6 ya çıktığı görülür. Kentin tanımında hangi ölçüt ele alınırsa alınsın, son elli yılda, Türkiye'nin kentleşme sürecinin önemli bir bölümünü aştığı söylenebilir.

Nüfusun kentlerde hızla yığılmasına karşın, kentlerin bu gelenleri bütünleştirerek toplumsal ilişkiler ağı içinde kaynaştıramayışı, toplumda sürekli eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştiriler Türkçede, batı dillerinde görülmeyen bir biçimde kentleşme ve kentlileşme diye farklılaşmış iki kelimenin gelişmesine neden olmuştur. Kentleşme sadece nüfusun belli noktalarda yığılmasını ifade ederken, kentlileşme kentte toplanan bu nüfusun kentli değerlere sahip birey hale gelmesini, kentin sunduğu

²²Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü Raporu. Bayındırlık

fırsatlardan yararlanabilmesi ve kent yaşamıyla bütünleşmesini anlatmak için kullanılmaktadır.²³ Son yıllarda bu kavrama kentli yurttaş olabilme yani sorumluluk alabilme anlayışı da yüklenmeye başlamıştır. Köyülüğün çözülmesiyle, kentlerde toplanan kitleler, uzun süre kentte kalmalarına ve kentin fırsatlarından yararlanmalarına karşın, kentlileşerek kentli değerleri benimseyemeyince, arada kalmakta ve kentte yabancılaşmaktadırlar. Aslında özellikle 1970 li yıllardan sonra yayılan "arabesk" kültür bu arada kalışa bir yanıt olarak gelişmiştir.²⁴

Türkiye özellikle son yirmi yıl içinde Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarına nüfus ve sermaye yığılması yaşamaktadır. Bu süreç kıyısallaşma diye adlandırılmaya başlamıştır. Bu kıyısallaşma değişik mekanizmaların hileşik bir etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'de özel araba sahipliğinin artışı ve yaşam kalıplarındaki değişimler sonucu kıyılarda dinlence ya da spekülatif amaçlı çok sayıda ikinci konutun yapılmasıdır. İkincisi ise, özellikle 1980'li yıllardan sonra büyük ölçekli Turizm yatırımlarının özendirilmiş olmasıdır. Ayrıca, turizm sektöründeki gelişme bu alanlara çok sayıda küçük girişimcinin gelmesine ve kıyıların kamunun altyapı harcamaları içinde öncelik almasına neden olmaktadır. Son olarak da, bu nedenle, ülke ekonomisinin 1980'li yıllardan sonra dışa yönelmesiyle ülkenin bu kesiminin göreceli üstünlüğünü artırması eklenebilir.²⁵

Nüfusun ve sermayenin mekanda dağılım süreçleri, ülke mekanında, refahın eşitsiz dağılımına neden olmaktadır. Mekansal eşitsizlik bireysel düzeydeki eşitsizliğin yeniden üretimini kolaylaştırıcı bir mekanizma olarak çalışmaktadır. Türkiye'de varolan eşitsizlik kalıbını iki nedenle birlikte kavramak olanaklıdır. Bunlardan birincisi, kaynakların dağılımının piyasa süreçleriyle belirlenmesidir. Temelde bunun eşitsiz bir büyüme doğurduğu bilinmektedir. Ama bu eşitsizliğin neden hangi yöreler aleyhine oluştuğunu kavrayabilmek için tarihsel nedenlere ve ülkenin dış ekonomik bağlantılarının yönüne bakmak gerekir.²⁶

Ekonomik büyümenin mekansal farklılaşması bakımından birinci gruba sokulabilecek dört il olan İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, hem nüfus hem gelirdeki paylarını artırması bakımından bir büyüme kutbu niteliği taşımaktadır. 1980'li yıllardan sonra izlenen ekonomik politikalar içinde Adana ve Ankara bu önemlerini bir ölçüde yitirmeye başlamışlardır. Bu büyüme kutuplarının çevresindeki illere büyümeyi yayması ve çevrelerindeki illerin kapitalin mekansal dağılımındaki paylarını artırması beklenir. Bazı hallerde bu, nüfus payını artırmayı da içerecektir. Bu bakımdan İstanbul ve İzmir'in böyle bir etki yaptığı için çevrelerindeki Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi illeri ikinci bir grubu oluşturmaktadır. Ankara ve Adana'nın aynı etkiyi yarattığı söylenemez. Ülke içinde hem nüfus hem gelir paylarını artırma bakımından Hatay, İçel, Antalya ve Muğla üçüncü bir grubu oluşturmaktadır. Bunlar kıyılardaki Güney illeridir. Kıyısallaşma süreci ve iklim özellikleri bu illeri avantajlı kılmıştır. Nüfus ve gelirin yeniden dağılımındaki paylarındaki değişimler bakımından dördüncü bir grubu, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas, Trabzon, Van gibi bölgesel merkezler oluşturmaktadır. Bu iller tüm bölgelerini etkileyecek gelişme dinamikleri yaratamamaktadırlar. Sadece etkileri altındaki bölgelere hizmet sunmaktadırlar. İçinde bulunduğu bölgenin illerine göre nüfusun ve kapitalin mekanda dağılım göstergelerinde daha yüksek değerler almaktadır. Beşinci gruba ise Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, gibi Doğu Ve Güneydoğu Anadolu illeri oluşturmaktadır. Bu illerin nüfus payları artarken, milli gelir içindeki payları düşmektedir. Bunlarda demografik geçiş sürecinde yeterince ilerlenmediği için doğum oranları yüksekliğini korumakta, ekonomik gelişme hızlandırılmayınca da kişi başına refah önemli ölçüde düşmektedir. Bu beş grup ilin dışında kalan, çok sayıda ili de bir altıncı kategori olarak düşünmek gerekir. Bunlar genellikle bölgesel merkezleri çevreleyen illerdir. Bu iller kapitalin mekansal dağılımından yeterli pay alamazken, demografik geçiş sürecinde ilerlemiş oldukları ve nüfusun hareketliliği arttığı için göreceli olarak nüfus kaybetmektedirler. Bu nedenle de, kişi başına düşen gelir bakımından beşinci gruptaki illere göre daha iyi konumdadırlar.

²³ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü Raporu.

²⁴ GAP Belediyeler Birliği Raporu.

²⁵ TMMOB Mimarlar Odası Raporu.

²⁶ ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Raporu.

Türkiye’de İstanbul, Ankara, Adana karayolunun güneyinde kalan kısmın birinci, ikinci üçüncü gruptaki iller ile Konya, Eskişehir gibi bölge merkezlerini içerdiği düşünülürse gelişme dinamikleri bakımından ne kadar avantajlı olduğu açığa çıkar. Dünyada yaşanan esnek üretime geçiş sürecine uyum yaparak küresel ekonomiye ayak uydurabilen merkezler de, Denizli örneğinde olduğu gibi, bu yörede bulunmaktadır. Bu yolun doğusunda, yer alan bölgesel merkezler çevresinde gelişme dinamikleri yaratacak güçte değildir. Ülkenin varolan gelişme dinamikleri ancak böyle bir mekansal farklılaşmayı yeniden üretebilmektedir.²⁷

Bir yerleşme sisteminin yaşadığı dönüşümün betimlenebilmesi için yerleşmeler arası mal, insan ve haber akımlarına olanak veren altyapı sistemlerindeki gelişmeleri de anlatmak gerekir. 1930 lu yıllardan, 1980 li yıllara kadar, izlenen içe dönük ekonomik politikalar ve merkezi yönetimin güçlendirilmesi eğilimleri, alt yapı ağlarının ülke içi pazarın bütünleşmesine olanak verecek ve merkezin denetimini ülkenin her noktasına ulaştırabilmesini kolaylaştırabilecek biçimde gelişmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde bu amaç demiryolu sisteminin geliştirilmesiyle sağlanmaya çalışılırken, savaş sonrasında karayolu sistemine öncelik vererek gerçekleştirilme yoluna gidilmiştir. 1950 sonrasında mal ve insan akımlarında karayolları sürekli olarak payını yükseltmiştir. 1950’li yıllardan sonra, talebin artışına paralel olarak, karayolu kalitesinin aşama aşama iyileştirilmesi ve zaman içinde yol ağının bağlantı sayılarının yükseltilmesi yaklaşımları izlenmiştir. Türkiye’nin dışa dönük bir ekonomik izlemeye başlamasının altyapı sistemine yansımaları üç alanda kendisini göstermiştir. Bunlardan birincisi, telekomünikasyon sisteminin hızla geliştirilmesi olmuştur. Türkiye dünya’da oluşan “cyberspace” in parçası haline gelmeye çalışmıştır. İkincisi gelişme, ülkenin büyüme kutuplarını uluslararası otoyol sistemine bağlayacak büyük alt yapı yatırımlarına girişmesi olmuştur. Halen tam olarak bitirilmemiş bu yatırım, ülkenin gelişme kutupları arasında ve bu kutuplar ile özellikle Avrupa arasında uzaklık-zaman matrisini değiştirmektedir. Üçüncü gelişme, hava ulaşım filusunun geliştirilmesi ve uçak meydanlarının yaygınlaştırılması olmuştur. Bu dönemde, Avrupa’da gelişen, demiryollarının iyileştirilmesi ve hızlı trenlerin kullanılmaya başlamasının Türkiye’yi etkilemediği görülmektedir. Altyapıdaki bu gelişme biçimi, Türkiye’nin dışa açılmasının yakınındaki ülkelerle ilişkisini artırmaktan çok, uzağındaki ülkelerle ilişkiyi geliştirme biçiminde olması yüzündendir.

Türkiye’de yerleşme sisteminin gelişmesinin makro özellikleri incelendikten sonra yerleşmelerin büyüklük farklılaşmasındaki gelişmeler ele alınabilir. Bir ülkede yaşanan kentleşmeyi betimlemekte sadece kentleşme oranlarının değişmesini incelemek yeterli olmaz. Yerleşmeler yüklendikleri işlevlere göre farklı büyüklüklerde olduğu için büyüklük dağılımını da bilmek gerekir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde bir kent aşırı büyüyerek tek egemen kent haline gelir. Bu tek egemen kent o ülkenin dış dünya ile yarışabilmesinde bir fırsat olduğu kadar, ülkenin diğer bölgelerinin gelişmesini engeli olarak da görülmeye başlar. Bu tek egemen kentlerin büyümesinin engellenmesi o ülkelerin siyasal söyleminde ağırlıklı bir yer tutar. Bunun için ülkenin yerleşme büyüklükleri dağılımı konusunda nasıl yargıya varılacağı özel bir önem taşır. Bu tür bir yargıya varılırken, yerleşme sisteminin, sıra büyüklük kuralına uygun olup olmadığına bakılır. Sıra büyüklük kuralı, büyüklük sırasına göre dizilmiş yerleşmelerde her sıradaki yerleşmenin büyüklüğünün, en büyük kentin nüfusunun, sıra sayısına bölünmesinde ortaya çıkan sayıya eşit olmasını öngörmektedir. Örneğin bir ülkenin ikinci büyük yerleşmesinin nüfusunun en büyük kentin nüfusunun yarısına eşit olması beklenmektedir. Genellikle Türkiye gibi alanı ve nüfusu büyük ülkelerde, eğer nüfus yerleşme büyüklükleri arasında dengeli olarak dağılıyorsa, sıra büyüklük kuralına uyacağı varsayılmaktadır. Cumhuriyet öncesinde İstanbul ile ikinci büyük kent İzmir arasındaki oran 5 düzeyindedir. Bu dönemde Anadoludaki yerleşmelerin büyüklük dağılımı sıra büyüklük kuralına uymaktan uzaktır. Ama Cumhuriyetin Başkenti İstanbul’dan Ankara’ya taşınması, izlediği iç pazarı bütünleştirmeye dönük demiryolu politikaları, devlet eliyle ithal ikameci sanayileşme politikası izlerken bu sanayileri Anadolu’nun demiryolu üzerindeki küçük yerleşmelerde kurması, dengeli bir yerleşme büyüklükleri dağılımına geçiş konusunda atılan kararlı bir adım olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili siyasal rejime geçilmesi de benzer etkiler yaratmıştır. Kamu yatırımlarına karar veren hükümetlerin bölgeler arasında

²⁷ Report on The First National Human Development Conference, Ankara, Turkey, 1992, ss. 43-57.

dengeli bir dağılım politikası izlenmesine neden olmuştur. Bu etkilerle, 1960'lı yıllarda, Türkiye'de yerleşme büyüklüklerinin dağılımı büyük ölçüde sıra büyüklük kuralına uygun hale gelmiştir. İstanbul ülkenin en büyük kenti olmasına karşın, ülke ekonomisinde tek egemen kent haline gelmemiştir. 1980 sonrasında ise Türkiye'nin ekonomik politikasında yaşanan dışa yöneliş, İstanbul'un büyümesini hızlandırınca, Türkiye yerleşmelerinin büyüklük dağılımı sıra büyüklük kuralından bir ölçüde yeniden uzaklaşmaya başlamıştır.

Ülkenin en büyük yerleşmesi olan, İstanbul metropoliten alanının nüfusu 1950'de 975.000 iken, 1990 da 7.521.000 ne yükselmiştir. Kırk yıllık dönem ele alındığında kent her on yılda nüfusunu ikiye katlamıştır. Bu çok yüksek bir büyüme hızıdır. 1985-1990 döneminde metropoliten alanın büyüme hızı yılda binde 46,3 olmuştur. Bu artışın üçte biri doğal artış, üçte ikisi göçler dolayısıyladır²⁸. Yani 1985-1990 döneminde 1.500.000 olan nüfus artışının 500.000'i doğal artıştan, 1.000.000'u net göçten kaynaklanmıştır. 1995'te nüfusunun 9.400.000 olduğu kestirilmektedir. 2000 yılında da kentin nüfusu 11 milyonun üzerine çıkacak, dünyanın nüfusu 10 milyonun üzerindeki 23 mega kenti arasında yer alacaktır. Bu kestirimler yine de İstanbul'un aşırı büyüdüğü sonucunu çıkarmak için yeterli olmayabilir. Çünkü İstanbul'un bugüne kadar olan büyüme hızı Türkiye'nin kentleşme hızından daha yüksek olmamıştır. İstanbul'un nüfusunun toplam kentli nüfus içindeki payı yüzde 20 ler düzeyinde sabit kalmıştır. Sayısal kanıtlar ne olursa olsun toplumda İstanbul'un aşırı büyümüş olması kaygısının yaygınlaşmış bulunması İstanbul'daki yaşam deneyinden kaynaklanmaktadır. Kentin gelişmesi, toplumun meşru kabul ettiği kurallar içinde olmamakta, yaşam kalitesi istenilen düzeyde geliştirilememektedir. Bu, megakent kavramını kullananların dikkati çekmeyi amaçladığı yakınmalara uygun bir yargıdır.

Oysa son yıllarda Türkiye'de İstanbul konusundaki söylem içinde megakent kavramı hemen elenmiş, onun yerini dünya kenti kavramı almıştır. Bu, tüm sorunlarına karşın toplumda İstanbul'un bir fırsat olarak görüldüğünün işareti olarak alınabilir. Bu nedenle bir yakınma terimi yerine, geleceğe ilişkin bir iddia ve program taşıyan dünya kenti terimi benimsenmiştir. MS.330'dan Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar uzanan 1500 yılı aşkın bir süre İstanbul bir dünya kenti olmuştur. Bir yandan Sovyet Devrimi, öte yandan Cumhuriyet'in izlediği politikalar sonucu İstanbul bir dünya kenti olma niteliğini kaybetmiştir. Sosyalist Blok'un çözülmesinden ve Türkiye'nin ekonomik politikalarının değişmesinden sonra İstanbul'un bir dünya kenti olma arayışı yeniden gündeme gelmiştir. Günümüzde uluslar ekonomik yarışmayı ancak dünya kenti olma niteliğindeki metropollerle aracılığıyla sürdürebilmektedirler.

Türkiye'de yerleşme sisteminin yaşadığı dönüşümü sadece yerleşmeler arası ilişkilerin ve konumların değişmesiyle betimlemek yeterli olmaz. Her yerleşme içinde yaşanan dönüşümleri de betimlemek gerekir. Türkiye'de yerleşmelerin biçimlerinde yaşanan dönüşümlerin arkasında üç farklı etkiyi görmek olanaklıdır. Bunlardan birincisi, kentlerin işlevleri ve çevresinde kurduğu denetim biçimlerindeki değişimler ile bunun paralelinde oluşan toplumsal katmanlaşmanın yeni biçimleridir. İkincisi, kenteki yapı sunum biçimlerinde ve kent içi ulaşımın örgütlenmesindeki gelişmelerdir. Üçüncüsü, yerleşmenin büyüklüğünde ya da ölçeğindeki artıştır. Türkiye'de son yirmi yılda kent biçimlerinde gözlenen değişimlerde bu üç faktörün birleşik etkilerini gözlemek olanaklıdır.

Birinci türdeki etkilerin ne olduğu bir tarımsal ekonomi kentinden sanayi toplumu kentine geçiş üzerinde düşünüldüğünde açık hale gelir. Sanayi toplumu kentinden bilgi toplumu kentine geçerken de bu türden değişimler yaşanacaktır. Tarımsal toplumda bir kent tarımsal alana ticaret vb. hizmetlerin sunulması, sınırlı tarım dışı üretim ile düzeni sağlayacak kamu yönetimi işlevlerini yüklenir. Bu işlevler kentin merkezinde yer alır. Çevresinde de toplumsal tabakalaşmayı yansıtacak biçimde konut alanları bulunur.

Sanayi toplumuna geçilmeye başlandığında, izlenen sanayileşme stratejisinin niteliğine göre kent yeniden biçimlenmeye başlar. Sanayileşme sürecinde küçük üreticilerin büyümesi, ticaret sermayesinin sanayi alanına girmesi ya da devlet girişimleri eliyle sanayileşme yollarının izlenmesinin

²⁸ İstanbul Platformu Raporu.

farklı etkileri olur. Küçük üreticilerin gelişmesiyle sanayileşme yolu ele alındığında, kent merkezi etrafında toplanmış bulunan küçük üreticiler başarıya ulaşıp orta ölçeğe geçmeğe başlayınca kentin çevresine sıçrarlar. Kentin merkezi çevresindeki bu küçük üreticiler alanı küçük girişimcileri yaratan geliştiren bir kuvvöz işlevi görür. Ticarete sağlanan birikimden sanayiye geçiş Türkiye’de sık rastlanan bir yoldur. Ticarete orta boy sanayi kurabilecek birikimi sağlayan girişimciler kentin yakın çevresinde sanayi kurma eğilimi göstereceklerdir. Devlet sanayileri ise büyük ölçeklidir. Kentten görelî olarak daha rahat kopabilmekte ve merkezden uzakta büyük kampüsler halinde yerleşmektedirler. Bu sanayi kentinde, ekonomik işleyiş oldukça gelişmiş bir finansman ve bankacılık kesimine ve diğer servislere talep yaratacaktır. Bu işlevler kentin merkezinde kendilerine bir yer bulacaktır. Kentin çevresinde toplanan orta ve büyük sanayi çevresine ucuz emeği çekecektir. Bunlar Türkiye bağlamında kentin çevresinde gecekondü kuşaklarının oluşması biçiminde ortaya çıkmıştır. Eğer özel otomobil sahipliği yaygınlaşmıyorsa, kentin çevresindeki gecekondü kuşağı ile kent merkezi arasında kentin yüksek ve orta gelirli konutları yer alacaktır. Kent içi yolculuk taleplerinin ne tür bir örgütlenme içinde karşılandığına bağlı olarak, bu kesimin konutlarının kent formu içinde görelî yerleri değişebilecektir. Denilebilir ki, 1950’li yıllardan 1970’li yılların ikinci yarısına kadar Türkiye’deki kentler bu şemaya uygun bir dönüşüm yaşamışlardır.

Bir toplumda sanayileşme sürecinde daha da ilerleyince büyük sanayi gelişmesinin olduğu yerleşmelerin metropoliten bir yapı kazanması beklenir. Bu yapının ortaya çıkmasında gelişmiş bir ulaşım ve haberleşme ağının varlığı kentsel gelişmeyi emrivakilere karşı koruyacak bir düzenleme ve denetim sisteminin işlerliği gerekmektedir. Bu aşamada sanayi daha uzak mesafelere yayılabilmektedir. Sanayinin bu yayılımı sanayinin günlük yönetim işlevleriyle, kontrol işlevlerinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Günlük yönetim işlevleri sanayi ile desantralize olurken kontrol işlevleri kentin MİA’sı (Merkezi İş Alanı) içinde kalacaktır. Haberleşme olanaklarının artışı yüz yüze ilişkilerin önemi ortadan kaldıramayacaktır. Sanayi anakentten kopuk, kendine yeterliliği olan, uzmanlaşmış “uydu kentlerde” yer alacaktır. Anakentin çevresinde önce konut alt kentleri, daha sonra sanayi alt kentleri onun dışında da uydu kentler bulunacaktır. Bu farklılaşmış anakent, altkentler ve uydu kentler arasında tarımsal alanlar, boşluklar bulunacaktır. Böylece fiziki olarak bütünleşmiş bir kent yerine, çapı 150 km’ye varan bir alandaki yerleşmeler ağı metropoliten yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’nin 1970’li yıllarının ikinci yarısından sonra bir metropoliten yapıya geçmesi için nesnel koşullar oluşmaya başladığı söylenebilir. Buna karşılık, Türkiye’nin büyük sanayi kentlerinde metropoliten yapıya bir geçiş yaşanmasından çok, uzmanlaşmış bir sanayi kenti oluşması süreci yaşanmıştır.

Türkiye’de kentler 1970 li yıllarının ortalarına kadar yağlekese halinde büyümüşlerdir. Bu dönemde, yapı sunum biçimlerinin niteliği gereği, kentlerin büyümesi büyük ölçüde yapıların birer birer eklenmesiyle gerçekleşmektedir. Ayrıca, kent içi ulaşım hizmetlerinin örgütlenme biçimi kentin yapılaşmış kesiminden kopmaya olanak vermemektedir. Bu durumda kent yüksek yoğunluklu olarak, bir yağ lekese gibi büyümektedir. Kent merkezlerinde yık-yap süreçlerinin işleyişine, dolayısıyla tarihsel ve kültürel değerlerin tahrip edilmesine, sürekli olarak yoğunluk artışına ve yeşil alanların yok oluşuna, sosyal alt yapıların yetersiz kalışlarına neden olmaktadır. Kentin büyüme biçimi sürekli olarak yaşam kalitesini düşürücü sonuçlar doğurmaktadır.

1970’li yılların ikinci yarısından sonra nesnel koşullarda değişmeler başlamıştır. Kentte yapı sunum biçimleri sermayelerin bir araya getirilerek büyük yapı birimlerinin sunulmasına olanak vermiştir. Toplu konut sunum biçimleri gelişmiştir. Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerinin sayıları hızla artmıştır. Toplu işyeri yaptırma kooperatifleri örgütlenmiştir. Yüksek öğretim kuruluşları, sağlık kuruluşları gibi kamu hizmetlerinin binaları ile özel kesimin büyük kuruluşlarının yönetim merkezleri kampüsler halinde inşa edilmesi eğilimi yükselmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda, kentlerin birer birer yapıların eklenmesiyle büyüme biçiminden, kente büyük parçalar eklenmesiyle büyüme biçimlerine geçilmiştir. Hatta gecekondü alanlarının açılması da mafyalaşmış ilişkiler içinde büyük parçalar halinde gerçekleşmeye başlamıştır. Öte yandan, 1970 sonrasında Türkiye’de otomobil üretimi başlamış özel araba sahipliği yaygınlaşmıştır. Özel ve kamu kuruluşları çalışanlarını özel servisleriyle

işe getirip götürmeye başlamışlardır. Bu pratik çok yaygınlaşmıştır. Bu gelişmeler kentlerin aralarında boş alanlar bırakarak büyümesine, yani metropoliten bir yapının doğmasına olanak verebilecek gelişmelerdir. Oysa kentlerin büyümesinin, yine aralarda hiç boşluk bırakmayan bir biçimde gerçekleşmekte olduğu gözlenmektedir.

Kent formu bakımından benzer bir sonuca ulaşılması kentin büyüme sürecinin değişmediği anlamına gelmez; farklı süreçler benzer sonuçlara neden olmaktadır. Popülist siyasal eğilimler kentte yüksek arsa rantı ödemek istemeyenlere bundan kaçınma olanağı verirken, aynı zamanda arsa rantlarını yüksek düzeyde gerçekleştirmek isteyenlere de olanak sağlamaktadır. Parçalar halinde büyüme olanakları ve rant ödemedi kaçınmanın kolaylığı kentin çevresinde sıçramalı bir gelişme ortaya çıkarmaktadır. Bu, başlangıçta boşluklu bir dokudur. Ama boşluklu alanlardaki arsaların sahipleri zaman içinde üzerinde doğan rantı gerçekleştirerek, olabildiğince yüksek yoğunluklu olarak yapılaşma oluşturmakta ve boşluklar dolmaktadır. Yapı sunum süreçlerinin ve kent içi ulaşım biçimlerinin metropoliten kent biçimine geçişe olanak verecek nitelikler kazanmasına karşın bunun gerçekleşemeyişinin, büyük ölçüde popülist siyasal eğilimlerin güçlü olması nedeniyle disiplinli bir düzenleme ve denetim ya da planlama-uygulama mekanizmasının kurulamayışı yüzünden olduğu söylenebilir.

1970 li yılların ikinci yarısından sonra olan gelişmeler kentin biçimlenmesinde daha önceki döneme göre bazı farklılıklar yaratmıştır. Toplu işyerleri ve sanayi siteleri yapımını örgütleyerek kent merkezin-den uzaklaşma olanağının doğması, özellikle büyük kentlerde kent merkezlerinden üretimin ve çevreyi rahatsız eden faaliyetlerin çıkmasına olanak vermiştir. Kent merkezlerinde üretim işlevlerinin payı düşmüş, denetim işlevlerinin ve onların gerektirdiği hizmetlerin, toptan ve perakende ticaretin payı artmıştır. Küçük üretim işlevlerinin merkez çevresinden sanayi siteleri vb. ile kentin yakın çevresine transfer olması kuvvöz işlevlerini de bu noktalara taşımıştır. Bu kentlerin büyümesi ile MİA' lar yeni alanlara yayılma eğilimi göstermiştir. Çevresindeki konut alanlarını işyerlerine dönüştürmüşlerdir. Yeni gelişen denetim işlevleri, onların gerektirdiği büyük miktarlardaki ofis alanları gereksinimleri, hatta dünyada yaşanmakta olan bilgi toplumuna geçişin Türkiye bağlamındaki sonuçları, kentin MİA'sını kent içi ulaşımın zaman-uzaklık ilişkilerine bağlı olarak belli yönlerde ilerlemesine, burada yapılan gökdelenler ile yeni prestij alanları oluşturmaya neden olmaktadır. Kentin ister merkezi iş alanlarının, ister sanayi iş alanlarının olsun, kent mekanındaki dağılımında olan değişimler, kentin ölçeğindeki artış ve kent içi ulaşımın örgütlenmesinde değişimlerle bir araya gelince, konut alanlarında da önemli değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Özel otomobil sahipliğinin gelişmesiyle birlikte, kentin çevresini oluşturan gecekondu halkaları aşarak merkeze daha uzak konumlarda yüksek ve orta gelirli grupların konut altkentleri oluşmaya başlamıştır. Arada kalan eski gecekondu alanlarında çok katlılaşma, düşük standartlı apartmanlaşma gelişmiştir. Bu gecekondu halkasının kentin yüksek gelirliilerinin bulunduğu konut eksenlerine yakın kısımlarında gecekonduların tasfiyesi onun yerini yüksek gelirlere dönük, yüksek standartlı konutların alması projeleri geliştirilmeye başlamıştır.²⁹

1.3. Türkiye'de Konut Durumundaki Değişmeler

Türkiye gibi hızla kentleşen ülkelerin karşılaştığı en önemli sorun, kırdan koparak kente gelen, kentli yaşamın gerektirdiği hünere sahip olmayan büyük kitlelere yeterli konut sağlamaktır. Bu ülkelerde konut sorununun çözülmesini karmaşıklaştıran en önemli unsur; toplumun yaygın ve etkin bir sosyal güvenlik sisteminden yoksun olması nedeniyle,³⁰ konutun bir barınma aracı olma ötesinde, yarın için bir güvence, bir yatırım aracı, hatta gereğinde finansman kurumlarına teminat olarak gösterilebilen bir mal olma özelliğine sahip olmasıdır. Dolayısıyla, konuta yönelik talebin ardında hane halklarının kendi barınma gereksinimlerinin karşılanmasının yanında ve ötesinde, yatırım yapma amacı yer almaktadır. Öyle ki, bu amaç hane halklarını kimi durumda kendilerinin ve çocuklarının güncel ve gelecekteki gereksinimlerini aşan sayıda konut talebine götürebilmektedir.³¹ Bu durum, konut yatırımlarının yer yer gereksinimlerden bağımsız ve bunları aşan ölçülerde yoğunluk kazanmasına ve

²⁹ Toplu Konut Yapımcıları Derneği Raporu.

³⁰ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Görüşü

³¹ Şule Özüekren Raporu.

aşırı üretime yol açabildiği gibi, yatırım gücünün topyekun konutta toplanmasına, spekülatif davranışların yükselmesine, hanehalklarının kentsel varlık sahipliğine göre daha güçlü ayrışmalarına yol açmıştır.³²

Güçlü bir sanayileşme güdümünden yoksun bir kentleşme dinamiğinde konut sektörünün, yerel birikim süreçlerini ve toplum yapısını belirlemede güçlü bir etken olarak rol oynadığı gözlenmektedir. Bu ortamda, konut gereksinmesinin karşılanması zorlaşmakta, konut sunum biçimleri kutuplaşarak az sayıda kalıplaşmış süreçlere indirgenmekte, konut kesimlerinden dışlanan kesimler genişlemekte, eşitsizlikler artmakta, sektörün bu kalıplar dışında işleyişler kazanabilmesi için gerekli denetim araçları kısıtlanmaktadır.³³

Bu karmaşık etkilerle oluşan talep, hanehalklarının niteliği, emek pazarının yapısı, arsa değerleri, mülkiyet biçimleri, finansman olanakları, devlet yardımlarının düzeyi, düzenleme ve denetim biçimleri, inşaat sektörünün yapısı gibi çok sayıda faktörlerle belirleyiciliğinde karşılanır. Türkiye deneyi böyle karmaşık etkilerle oluşan çözüm arayışlarını değerlendirebilmenin en iyi yolunun, ortaya çıkan çözümleri; konut sunum biçimleri kategorilerine ayırarak kavramlaştırma olduğunu göstermiştir. Bir konut sunum biçimi, hane halklarından, resmi ya da gayri resmi finans mekanizmalarına, yapımcılara, yerel ve merkezi hükümete kadar uzanan değişik aktörlerin rollerinin nasıl tanımlandığına, bu aktörler arasında kurulan ilişkilerin niteliğine, kararları belirleme yetkilerinin nasıl dağıldığına işaret eden bir kavramdır.

Türkiye deneyinden görülmektedir ki konut talebinin karşılanmasında çok çeşitli yollar izlenmemekte toplumda gelişmiş olan az sayıda ki sunum biçimiyle konut arzı sağlanmaya çalışılmaktadır.³⁴ Her konut sunum biçiminin oluşması önemli ölçüde içinde bulunulan koşullardan etkilenmektedir yani bağlam bağımlı olmaktadır. Gelişen çözümler meslek pratiklerinin aydınlanma sonrasında kurumsallaşmış kalıpları içine sığmamakta, uygulama içinde yaratılan emrivakilerle oluşmuş bir niteliği bulunmaktadır. Bu emrivakiler, toplumun kurumsallaşmış imar düzeninin tam olarak yadsınmasına kadar uzanabilmektedir. Var olan konut sunum biçimleri yetersiz kaldığında ya da darboğazlarla karşılaştığında yeni duruma uyum yapacak biçimde iç ilişkilerini, başka bir deyişle yapısını değiştirmektedir. Bu tür değişikliklerin de yetersiz kalması halinde yeni sunum biçimleri oluşmaktadır. Konut sorununa konut sunum biçimleri kavramlaştırması içinde yaklaşmak, konutların ve çevresinin performansını geliştirmek için yapılacak kurumsal düzenlemelerin neler olması gerektiğinin saptanmasını kolaylaştırmak bakımından, konut göstergeleriyle yaklaştırmaya göre üstünlüğe sahiptir.³⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de sadece bireysel konut sunum biçimi vardı denebilir. Her ne kadar Savaş öncesinde, yeni başkent olması dolayısıyla yılda yüzde 6 lık büyüme gösteren Ankara’da bireysel sunum biçiminin yetersiz kalması üzerine ilk kooperatifler ve ilk baraka evler (gecekondu) ortaya çıkmaya başladıysa da bu gelişmeler Türkiye için genelleştirilemez. Bireysel konut sunumu, konut sahibi olmak isteyenlerin bir arsa alıp, bu arsanın imar haklarını kullanmak üzere, ilgili teknik elemana hazırlattığı projenin uygulanması için belediyesinden izin alarak, taşeronlar ya da küçük yapımcılar eliyle konut yaptırması süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla artan talebi karşısında yeterli konut arzını sağlayamamıştır. Birden fazla nedenle yetersiz kalmıştır. Bunlardan birincisi süreci örgütleyen kişinin zaman zaman profesyonel destek alsa da temelde bu işi bir kez yapacak olan mülk sahibi olmasıdır. Bundan daha önemlisi, Savaş sonrasında hızlı kentleşmenin, yeterli imarlı arsa arzedemiyen bir sistemde, kentsel arsa fiyatlarını hızla artırması üzerine, kentli orta sınıfların bir parselin arsa fiyatını ödeyerek konut yapma olanağını tamamiyle yitirmesidir. Tabii ki, kırdan koparak kente yeni gelenler için bunun düşünülmesi bile olanaksız hale gelmiştir.

³² ODTÜ, Konut Araştırmaları Merkezi Murat Balamir Görüşü.

³³ Tübitak Raporu.

³⁴ Tübitak Raporu.

³⁵ İlhan Tekeli’nin Raporu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu tikanıklığı bir ölçüde aşmayı sağlayan iki konut süreci; zaman içinde oluşan gecekondu ve yapsatçılık olmuştur. Düzenli işi olmayan, düşük aile geliri dalgalanmalar gösteren, meşru sayılan konut yapımının bürokratik kalıplarını yerine getiremeyen, köyden kente göçmüş gruplar başlangıçta kentin emek pazarına yakın kesimlerinde, topoğrafik koşulları elverişli olmayan alanlara da uzanarak, çoğunlukla hazine toprakları üzerinde, tekrar tekrar yıkıldığında kolayca yapılabilecek nitelikte gecekondu yapılmaya başlamışlardır. Bu gelişim toplumu ilginç bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bir yandan rejimin bu gruplara kendi meşru gördüğü yollarla konut edinme olanağı sağlayamaması, öte yandan gelişmeye başlayan sanayinin emek talebi, onların haklılıklarının temel dayanağını oluşturmuştur. Demokratik süreç içinde sayıları artan gecekonducuların seçmen olarak kazandıkları önem 1948 yılından itibaren değişik tarihlerde çıkarılan aflarla yasallaştırılmalarını sağlamıştır. Bu aflarda genellikle belirli alanlarda belirli süreye kadar yapılmış gecekondu affedilmiştir. Ama gecekondu sürecinin ayrı bir sunum biçimi olarak meşrulaştırılmasından genellikle kaçınılmıştır. Ancak 1966 yılında çıkartılan gecekondu yasası ile bu grupların farklı imar kurallarına tabi olabileceği bir ölçüde kabul edilmiştir. Bu yasaya göre 808 "gecekondu ıslah bölgesi" (16.174 ha.) ilan edilmiş, bu bölgelere gecekondu fonundan temel alt yapı hizmetleri sağlanmıştır. 202 "gecekondu tasfiye bölgesi"nde (1.325 ha.) gecekondu tasfiye edilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu yasaya göre bir kısmı gecekonduarca işgal edilen 627 "gecekondu önleme bölgesi" (17.679 ha.) saptanmıştır.³⁶

İster gecekondu aflarında olsun, ister 1966 yılında çıkarılan gecekondu yasasında olsun, temel kaygı gecekondu sahiplerine kentsel yaşamda bir güvence sağlamak olmuştur. Bu güvenceye kavuşan gecekondu mahallelerinde konut kaliteleri gelişmesi yanı sıra, siyasal himayecilik mekanizmaları yardımıyla da alt yapı kalitesi belli ölçüde gelişmiştir. (Bu bakımdan Türkiye gecekonducuları Latin Amerika örneklerinden ayrılmaktadır.) Bu gelişmeler gecekondu yapımının ticarileşmesini getirmiştir. Gecekondu toplumun bu kesimi için yalnız bir barınak olmaktan çıkarak, kentin oluşan rantından nemalanmayı sağlayacak³⁷ bir yatırım aracı haline gelmiştir.

Hızlı kentleşmenin gerektirdiği ölçüde imarlı arsa üreterek topluma arz edemeyen yerel yönetimler ve planlama süreçlerinin yetersizliği sonucunda oluşan yüksek kitle rantları, tek parsel üzerinde tek mal sahibinin konut yapabilmesi kuralıyla bir araya gelince orta sınıfların konut sahibi olmasını olanaksız hale getirmesinin yarattığı krizin, aşılması apartmanlaşma ve kat mülkiyetinin olanaklı kılınmasıyla olmuştur. Bunun için, konut sahibi olmak isteyenleri bir araya getirebilecek bir mekanizma ve bir arsa üzerinde yapılacak apartmanın her katının ayrı ayrı sahip olunmasına olanak verecek bir yasal düzenleme gerekmiştir. Konut sahibi olmak isteyenleri bir araya getirerek yüksek arsa fiyatlarının ödenmesine olanak veren iki mekanizma ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri yapsatçı diye adlandırılan bir küçük girişimcilik formu, diğeri konut kooperatifleri olmuştur. Her iki mekanizmanın da işleyebilmesi için gerekli olan kat mülkiyetine izin veren düzenlemeler 1948'de Türkiye'nin gündemine gelmiş, önce dolaylı yollarla çözülmeye çalışılmış, 1965 yılında da çıkartılan kat yasasıyla 1948'de başlayan süreç sonuçlanmıştır.

Yapsatçı genellikle küçük sermayeli bir girişimcidir. Arsa sahibiyle yapacağı apartmanın üzerinde anlaşılan sayıda katını vermek üzere yapı iznini almaktadır. Apartmanı yapmaya başlamakta inşaat sırasında apartmanın katlarını satmaktadır. Çok az sermaye ile bir ya da birkaç apartmanın yapımını gerçekleştirmektedir. Bu sistemin işleyebilmesi ve karlı hale gelebilmesi için arsalar üzerinde yapı haklarının yüksek olması gerekmektedir. Bu sunum biçimi, kentin eski mahallelerinde imar haklarının artırılmasından sonra eski konut sahipleriyle anlaşarak uygulanmıştır. Yapsatçı sunum biçimi büyük ölçüde yasalara uyarak faaliyetini sürdürmektedir. Toplumun yasa dışı kalma riskini taşıyamayacak kesimlerine dönüktür. Ama buna karşın, bu sunum biçiminin meşruiyeti sürekli olarak sorgulanmıştır. Bu meşruiyet sorunu imar haklarının artırılması konusunda sürekli baskı yaratması, daha teknolojik ömürleri dolmadan pek çok yapının yıkılmasına, tarihsel dokuların tahribine neden olması, ve

³⁶ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Raporu.

³⁷ TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Raporu

sağlıksız çevreler yaratması dolayısıyla sürekli olarak gündemde kalmıştır.³⁸ Tüm bunların ötesinde pahalı konut arz etmekte olması bu süreci 1970 li yılların sonuna doğru bir tıkanma noktasına getirmiştir.

Yapsatçı sürece alternatif olarak gelişen kooperatifler eliyle konut sunum biçimi 1960 lı yıllardan sonra Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) fonlarının sadece bu biçimde kullanılabilmesine izin verilmesi dolayısıyla belli ölçüde önem kazanmıştır. Ama yaygınlaşamamıştır. SSK fonlarından 1963-1984 arasındaki 21 yılda 233 bin konut finanse edilmiştir. Bu dönemde Türkiye’de yapılan konutların yüzde onu böyle finanse edilmiştir. Bu yolla yalnızca işçilere konut sunulabilmesi, verilen kredilerin geriye dönüşlerinin enflasyona göre ayarlanmamış olması dolayısıyla tamamen yardıma dönüşmesi ve fon kaynaklarının erimesi vb. nedenler bu yöntemin yaygınlaşmasını engellemiştir. Bu kooperatifler inşaatlarını Sosyal Sigortalar denetiminde gerçekleştirdiği için yapsatçı üretimde olduğu gibi, var olan konut stokunun yıkılmasına yardımcı olmamış, ama yüksek yoğunluklu gelişmeler konusunda benzer etkiler yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, konut sorununa çözüm olarak gelişen, ister gecekondular, ister yapsatçı, isterse de konut kooperatifleriyle sunum biçimi olsun, hiçbirisi yaşam kalitesini geliştiren, nitelikli çevreler oluşturan, sunum biçimleri olamamıştır. Bunun ötesinde, özellikle yapsatçı üretimin pahalı konut arzı, yeni konut sunum biçimleri arayışını gündeme getirmiştir. Toplu konut sunum biçimi bir çözüm olarak ilk kez 1967 yılında İkinci Beş Yıllık Planda önerilmiştir. Bu süreç büyük bir sermayenin harekete geçirilmesini, talebin örgütlenmesini, büyük bir arsanın sağlanmasını, burasının planlanmasının yapılmasını ve alt yapısının harekete geçirilmesini gerektirmektedir. Bu ölçekte bir girişimi gerçekleştirebileceklerin başında devlet gelmesine karşın, toplu konut girişimlerini başlatanlar özel kesim ve yerel yönetimler olmuştur. Bu ilk girişimciler toplu konut yapım sürecinin yasallaştırılması konusunda önemli engellerle karşılaşmışlardır. Toplu konut yasaları çıkarılarak, bu sürecin yasallaştırılması ancak 1980 li yılların başında olabilmıştır. Yerel yönetimlerin öncülüğünde gelişen ilk toplu konut modellerinde kooperatifler ve özellikle kooperatif üst birlikleri önemli roller oynamışlardır. Bu dönemin kooperatifçiliği kendisinin 1960’lı yılların daha çok küçük ölçekli kooperatifçiliğinden kendisini ayırmak, salt konut yapımıyla ilgilenmek dışında konut çevresine ilişkin hizmet sunumu da kapsamak ve bu yolla gerçekleştirilen bir nitel sığramayı göstermek için “kent kooperatifçiliği” kavramını kullanmaya başlamışlardır.³⁹ Kooperatif hareketin bu dönemde etkisinin yüksekliği, 1981 yılında çıkartılan ilk toplu konut yasasında toplu konut alanlarının gerçekleştirilmesinde kooperatif örgütlenmenin esas alınmasını sağlamıştır. 1984 yılında çıkartılan yeni Toplu Konut Yasası sonrasında Toplu Konut Fonunun işletilmesi ve Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) geliştirilmesi bu sürecin yerleşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1985 yılında toplu konut fonu toplam konut yatırımlarının yüzde 31 rini finanse eder düzeye yükselmiştir. 1988 yılından sonra bu fonun gelirlerinin yüzde 30 zu genel bütçeye aktarılmaya başlanmıştır. Bu oran zaman içinde artarak 1995 da tümünün bütçeye aktarılması noktasına varmıştır. TOKİ halen faaliyetini büyük ölçüde kredi geri ödemelerinden sağladığı kaynaklarla sürdürmektedir. Yeni toplu konut yasası ile bu alanın kooperatif örgütlenme yanısıra büyük özel girişim için de çekici hale getirilmek istenmiş olmasına karşın, büyük özel girişimlerin toplumun orta ve ortanın altı gelir gruplarına konut arzedecek biçimde bu alana girmesi gerçekleşmemiştir. Bu kesimler için Toplu Konut İdaresi kendisi konut üretimini örgütlemeye başlamış ve belediyelerin de toplu konut üretimi alanına girmesini teşvik eden programlar geliştirmiştir. TOKİ kuruluşundan 1995 yılı ekim ayına kadar geçen sürede 983.000 konuta kredi vermiştir. Bu konutlardan 836.000 ni tamamlanmış bulunmaktadır. Hem çok sayıda az gelirliye konut kredisini vermesi, hem de Erzincan rehabilitasyon ve yeniden yapılandırma projesini gerçekleştirmesi bakımından TOKİ’ye 1994 yılında BM ce “Habitat Scroll of Honor” ödülü verilmiştir.

Toplu konut sürecinin Türkiye’de benimsenmiş konut sunum biçimlerinden biri haline gelmiş olması üzerinde durmak gerekir. Bu süreç konut teknolojisinin ve konut finansmanının gelişmesinde etkili

³⁸ Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği Raporu.

³⁹ Türkent İkinci Raporu

olmuştur. Ama yarattığı konut çevrelerinin tüm örneklerinde başarılı olduğu söylenemez. Konut ve çevre tasarımına özen gösterilen, işletilmesi iyi örgütlenen başarılı olan örneklerinde yaşam kalitesini geliştirici etkiler yaratmıştır. Eğer başarılı bir imar düzenleme rejimi kurulabilirse kent formlarının denetiminde etkili bir araç olabileme potansiyeli taşıdığını ortaya koymuştur.

Bu gelişmelerin yasal çerçeve içinde bulunan kesimi Tablo.3'te nicel ifadesini bulmaktadır. Tabloda kaçak yapılaşmaya ilişkin bilgilerin bulunmayışı yorumlanmasını güçleştirecektir. Tabloda beşer yıllık arayla belediyelerde nüfus artışından gelen ve stoktan eksilen konutları yenilemeyi de içeren konut gereksinimi tahmini yapılarak bu gereksinim ile verilen inşaat izinleri ve yapı kullanım izinleri karşılaştırılmıştır. Yapı izinleri, kullanım izinlerinin yaklaşık iki katı kadar olmaktadır. Bu ikisi arasındaki fark inşaat izni alınan yapıların bitirilmediğinin bir kanıtı olmaktan çok, yapı izni alınan binaların bitirilmesine karşı yönetmeliklere uymayan yanları bulunması dolayısıyla kullanım izinleri almadıklarının, kaçak yapı statüsünde kalarak kullanıldıklarının göstergesi olmaktadır. Gerçekte yapılan konut sayısının gereksinmeye oranı Tablo 3'teki C/A oranından daha çok B/A ya yakındır. Konut piyasasına bu tabloda görülmeyen gecekondü yapıyı yoluyla da sunum yapıldığı düşünülürse ekonominin krize girmediği dönemlerde nicel olarak gereksinmeyi karşılayacak kadar üretim yapıldığı söylenebilir. Gereksinimin karşılandığı konusundaki yargılar üzerinde uzlaşmada zorluk olsa bile B/A oranlarının zaman içinde gelişmesi izlendiğinde 1970'li yıllarda Türkiye'nin konut arzında bir sıçrama yaptığı ortaya çıkar.

Tablo 3
1955-1994 Yılları Arasında Dönemlere Göre,
Belediye Teşkilatı Olan Yerleşimlerde Konut Gereksinimi,
Yapımına Başlanan ve İskan Ruhsatı Verilen Konut Sayıları

Yıllar	Nüfus Artışı (1000)	Hane Sayısı Artışı	Stoktan Eksilen Konut Sayısı	Toplam Gereksinim (A)	İnşaat İzni Verilen		Yapı Kullanım İzni Verilen	
					Konut Sayısı (B)	B/A %	Konut Sayısı (C)	C/A %
1955-59	1.813	319.190	137.000	456.190	268.994	59,0	n.a.	
1960-64	2.653	467.077	176.000	643.077	285.843	44,5	n.a.	
1965-69	3.464	614.462	225.000	839.462	513.314	61,2	251.994	30,0
1970-74	3.044	534.973	293.000	827.973	827.193	99,9	412.998	49,8
1975-79	4.952	900.363	354.000	1.254.363	1.111.340	88,6	563.862	44,9
1980-84	5.600	1.070.744	485.000	1.555.745	866.984	55,7	610.004	39,2
1985-89	5.961	1.162.000	599.000	1.761.000	2.036.272	115,6	993.876	56,4
1990-94	6.316	1.379.039	662.934	2.041.973	2.318.857	113,6	1.243.622	60,9

Toplu konut sürecinin sürecinin kendisini Türkiye’de benisetmeye çalıştığı 1970’li yılların ikinci yarısından sonra gecekondulu süreci de nitelik değiştirmiştir. Bu yıllarda gecekondulu alanlarında çok katlı apartmanlaşma başlamıştır. Bunların bir kısmı gecekondulu sahiplerinin zaman içinde geliştirdikleri çok katlı yapılardır. Diğer bir kısmı ise gecekondulu alanlarında küçük girişimcilerin yaptıkları ve sattıkları apartmanlardır. Dönem içinde gecekondulu yapıyı yarı mafyalaşmış bir sektör haline gelmiştir. Bu gecekonduların yasallaştırılması için 1984 yılında gerçekleşen gecekondulu affı da nitelik değiştirmiştir. Gecekondulu güvence sağlamaya dönük bir af olmanın ötesine geçerek, çok katlı olmayan gecekondulu bölgelerinin ıslah planlarıyla apartmanlaşmasına yol açılmak istenmiş ve gecekondulu yapanlara kentsel ranttan pay alma olanağı getirmiştir. Gecekondulu affının böyle bir nitelik değiştirmesi, kentlerin imarlı mahallerindeki kaçak yapıların affını da beraberinde getirmiştir. Böylece kentlerde imar düzenlemesinin anlamı tümüyle yitirmiştir.

Türkiye kentlerinde, nüfus artışının yarattığı gereksinimleri karşılama yanı sıra, bu nüfusun spekülatif yatırım amaçlı davranışların gereksinme duyduğu konutları üreten yöntemlerle geliştirilebilmiştir. Bu gelişmeler, var olan yasal imar düzenlemelerini aşarak gerçekleşebilmekte ve zaman içinde bu sunum biçimlerini çeşitlendirebilme başarısını göstermektedir. Bu sunum biçimleriyle büyük ölçüde nicel bakımından yeterli sayıda konut üretebilmesine karşılık, bu üretim konut ve konut çevrelerinin yeterli nitelikte olmasını gerçekleştirememiştir. Ayrıca, özellikle toplumun düşük gelirli kesimleri için, bu sunumu meşru görülen kurallar içinde gerçekleştirememektedir. Bu bağlamda uygulanan konut politikalarının mülk konut sağlamaya dönük olması, orta ve düşük gelirli grupların ödeme kapasitelerine uygun kiralık konut arzını özendirmemesi, düşük gelirli kesimlerin durumlarını güçleştiren önemli bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁰

1.4.Yerleşme Sisteminde Yaşanan Dönüşüm Ne Tür Sorunlar Yaratmaktadır

Türkiye’de yerleşme sisteminin yaşadığı dönüşüm, bir bakıma, sistemin yeni koşullara uyum yapması ve rasyonalizasyonu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani yaşanan bu dönüşüm bir anlamda çözümdür. Ama her dönüşüm sırasında bazı sorunlar çözülürken, başka bazı sorunlar doğmaktadır. Bir dönemde nelerin sorun olarak görüldüğü nesnel nedenlere dayandığı kadar, toplumsal uzlaşmaya da dayanan bir olgudur. Ulusal Eylem Planı hazırlıklarına katılanlar aşağıda sıralanan sorunlar üzerinde durmuşlardır. Bu, tüm sorunları tüketen bir liste değildir. Bu sorunları birbirinden kopuk olarak ayrı ayrı sıralamak yerine, Habitat II’nin hazırlık çalışmaları sırasında bir yerleşme sisteminin gerçekleştirmesi gereken ilkeler olarak belirlenen; sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik ve hakçılık bakımından gruplandırarak ele alalım.

Yerleşme sisteminin sürdürülebilirlik ilkesi açısından sorunlarına yaklaşıldığında, yerleşme sisteminin gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasını engellemeyecek biçimde gelişmesi gereği kabul edilmektedir. Bu durumda ise doğal kaynakların tahrip edilmemesi ve ekolojik dengelerin korunması gerekmektedir.

Bir yerleşme sisteminin sürdürülebilirliği bakımından korunması gereken en temel kaynak topraktır. Türkiye’nin 77,95 milyon hektar olan yüzölçümünün yaklaşık olarak üçte birini oluşturan 28,05 milyon hektarlık kısmını ekilebilir topraklardır. Bunun da 25,85 milyon hektarlık kısmını sulanabilir topraklar oluşturmaktadır. Ancak yapılan incelemeler sonucunda bugünkü koşullarda ekonomik olarak sulanabilecek toprak miktarı 8,5 milyon hektar olarak saptanmıştır.⁴¹ Türkiye dünyada en çok erozyona uğrayan ülkelerden biridir. Ülke topraklarının yüzde 63’ü şiddetli ve çok şiddetli erozyonun etkisi altındadır, buna orta şiddette erozyona maruz alanlar eklendiğinde, ülke topraklarının 87’sinin önemli ölçüde erozyon etkisi altında olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴² Yerleşme sistemi ve onun çevresinde oluşan faaliyetler Türkiye’de yaygın bir erozyona neden olmaktadır. Türkiye’deki köylerin yüzde 19’u ovada, yüzde 11’i vadide, yüzde 23’ü etekte kurulmuştur. Sırt ve yamaçta kurulmuş köyler

⁴⁰ TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Raporu.

⁴¹ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Görüşü

⁴² Hacettepeli Yerbilimciler Görüşü.

toplaman yüzde 45 ini oluşturmaktadır. Yapılan ölçmeler her yıl 500 milyon ton verimli üst toprağın denizlere taşındığını göstermektedir.⁴³

Türkiye’de yerleşmelerin büyüme süreçlerinin planlarda öngörülen hedefleri aşması, planları yaşama geçirecek “düzenleme rejimleri”nin kurulamayışı ve etkili uygulama araçlarının geliştirilememesi nedeniyle, verimli tarımsal toprakların tarım dışı amaçlarla kullanılması çok yaygınlaşmıştır. Özellikle sanayiler altyapı kolaylıkları dolayısıyla karayolları yakınında düz ve verimli tarım topraklarında yerleşmektedir. Konut alanları, kamu kurumlarının kampüsleri vb. leri için de benzer bir durum söz konusudur.⁴⁴ Hatta sulama için altyapı yatırımı yapılmış topraklar üzerinde kentsel kullanışlar ve sanayi yer almaktadır.⁴⁵

Yerleşmeler ve çevresindeki insan faaliyetleri verimli tarımsal toprağı kullanmasa bile hava kirliliği, asit yağmurları, su kirlenmeleri, bilinçsiz gübreleme ve tarımsal mücadele ilaçlarının kullanılmasının yarattığı dolaylı etkilerle verimli tarım toprakları niteliklerini kaybetmektedirler.⁴⁶

Ekolojik olarak duyarlı kıyı alanları nüfus yığılmalarının, turizm ve ikinci konut kullanımlarının baskısı altında bulunmaktadır. Türkiye’nin ekonomik gelişme alanlarının büyük bir kısmı kıyılardan 20-40 km.lik bir şerit içinde bulunmaktadır. Kıyı şeridinde nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının iki katı düzeyindedir. Bu baskı doğal çevrenin, orman alanlarının, bitki topluluklarının, tarım alanlarının ve kıyı ekolojisinin bozulmasına neden olmaktadır.⁴⁷

Planlı gelişme disiplininin kurulmadığı bir ortamda karayollarının yapımı arazi kullanma gelişmelerinin temel belirleyicisi hale gelmektedir. Tarım topraklarının tam ortasından, içme suyu kaynağı barajların, göllerin hemen kıyısından, ekolojik olarak duyarlı kıyılardan, endemik türlerin de bulunduğu bitki topluluklarının ve ormanların içinden, tarihi ve kültürel değerlerin hemen yakınından, bu yerlere ulaşma amacı taşımadan, transit olarak geçirilen yollar, başlangıçta öngörüle-meyen arazi kullanması gelişmelerine neden olmakta çok yönlü olumsuz sonuçlar yaratmaktadır.⁴⁸

Bir yerleşme sisteminin sürdürülebilirliği bakımından kritik önemi olan bir diğer kaynak sudur. Türkiye su kaynakları zengin bir ülke değildir. Türkiye’de yıllık ortalama yağış 643 mm olup, bu yağış yılda 501 milyar m³ suya tekabül etmektedir. Bunun[CUI] 274 milyar m³’ü toprak ve su yüzeyleri ile bitkilerden olan buharlaşmalar yoluyla atmosfere geri dönmekte, 41 milyar m³’ü yüzeyden sızmalar yoluyla yeraltı suyu ve rezervlerini beslemekte, 186 milyar m³’ünün ise değişik büyüklükteki akarsular ile denizlere ve kapalı havzalardaki göllere boşalmak üzere akışa geçtiği kestirilmektedir. Ayrıca, güvenli olarak çekilebilir yeraltı suyu rezervi yılda 12 milyar m³ olarak belirlenmiştir. Yapılan incelemeler teknik ve ekonomik bakımdan kullanılabilir yüzey ve yeraltı su kaynaklarının yıllık toplamının 110 milyar m³ olduğunu göstermektedir.⁴⁹ Bu durumda Türkiye’de kişi başına düşen miktarı yaklaşık 1800 m³/yıl dır. Bu da su kaynağının zengin olmadığını göstermektedir. Türkiye’nin nüfus artışı da gözönüne alındığında önümüzdeki yıllarda su kısıtı olan ülkeler arasında yer alacağı ortaya çıkar.

1994 yılında Türkiye’nin toplam su tüketimi 34 milyar m³ olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu suyun yüzde 16’ı içme-kullanma, yüzde 10’u sanayi, yüzde 74’ü sulama amacıyla kullanılmıştır.

⁴³ Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı Raporu.

⁴⁴ TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Raporu.

⁴⁵ TEMA Vakfı Görüşü, Çevre Grubu Görüşü.

⁴⁶ Çevre Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirilmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü Raporu.

⁴⁷ İTÜ Mimarlık Fakültesi Raporu.

⁴⁸ Türk Kadınlar Konseyi Derneği İkinci Raporu.

⁴⁹ TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Raporu, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Görüşü.

Türkiye'de yüzeysel ve yeraltı suyu kaynaklarının yönetiminden ve korunmasından sorumlu olan DSİ, Büyükşehir Belediyeleri, Vilayetler, Sağlık ve Çevre Bakanlıkları bu işlevlerini tam olarak yerine getirememektedir. Yerleşme sistemleri sular üzerinde iki türlü kirletici etki yaratmaktadır. Bunlardan birincisi özellikle büyük kentlerin çevresindeki su havzalarına ait koruma alanlarındaki kaçak yapılaşmadır. İkincisi ise evsel ve endüstriyel atıksuların alıcı ortam standartlarını sağlayacak düzeyde arıtılmadan deniz, göl, akarsu vb. alıcı ortamlara boşaltılmasıdır.

Su havzaları üzerinde yapılaşma yoluyla yaratılan kirlenme en yaygın olarak İstanbul'un çok kıt olan suyunu sağlayan baraj ve göl havzalarında kendini göstermektedir. Elmalı ve Ömerli Barajları, ile Küçükçekmece ve Büyükçekmece göllerinde olduğu gibi. Kullanılan suyun arıtılmadan desarjı temel kirlenme nedenidir. Kentlerdeki kanalizasyon ve arıtma sistemlerinde diğer altyapılara göre büyük eksiklik vardır. Modern kanalizasyon sistemi kentsel nüfusun yüzde 50'sine ulaşmaktadır. Kentsel nüfusun atık sularının ise yalnızca yüzde 5'i arıtılmaktadır.⁵⁰ Kanalizasyon suyunun uzaklaştırılmasında başvurulacak yollar; doğrudan akarsu, göl ve denizlere boşaltılması, sulama suyu olarak kullanılması ya da yerleşme alanlarından uzaklarda boş arazilere atılması olmaktadır. Bu da deniz, su ve toprak kirlenmesine neden olmaktadır. Arıtma ünitesi bulunmayan kanalizasyon sistemleri, halk ve çevre sağlığı bakımından, kanalizasyondan önce var olan foseptikli sistemlere göre çok daha zararlı sonuçlar doğurabilmektedir.

Türkiye'de sanayilerin yüzde 80'inde arıtma tesisi olmayışı ve yine yüzde 86'sında atık su deşarj izinlerinin mevcut olmaması nedeniyle, sanayiden kaynaklanan yılda yaklaşık 1 milyar m³ atık su arıtılmadan çeşitli alıcı ortamlara boşaltılmaktadır. Nüfus ve sanayi yığılması dolayısıyla büyük kısmı batıda gerçekleşen bu boşaltmanın yüzde 65'i denize, yüzde 20'i akarsulara, yüzde 15'i şehir kanalizasyonuna yapılmaktadır. Sadece Marmara Denizi ve Boğazlara günde 1.5 milyon m³ atık su boşaltılmaktadır. Boşaltılan atık sular ile hergün yaklaşık olarak 350 ton BOİ yükü, 1.200 grama yakın civa ve benzeri miktarda kadmiyum Marmara Deniz'ini kirletmektedir.⁵¹

Yağışlar ve tarımda kullanılan sulama suları, suni gübre ve pestisitlerden doğan kirlenmeleri de akarsulara, göllere ve derelere taşımaktadır. Özellikle pestisitlerden gelen PCB (poliklorlu bifenil bileşikler) ler sorun yaratmaktadır. Karadeniz'e ve Ege'ye akan derelerde yapılan ölçmelerde kabul edilebilir PCB miktarını çok aşan yükler bulunmuştur. Türkiye'de su kirliliği sorunları evsel ve sanayi atık su kirlenmesi olarak ilk kez Haliç'te yaşanmaya başlamış, bunu İzmit ve İzmir Körfezleri ile Porsuk Çayının kirlenmesi izlemiştir. Daha sonra yaygınlaşmıştır. Günümüzde Marmara Denizi, İskenderun Körfezi, Çandarlı Körfezi, Ankara Çayı, Porsuk Çayı, Simav Çayı, Nilüfer Çayı, Gediz Nehri, Nif Çayı, Sapanca Gölü, İznik Gölü, Burdur Gölü, Eber Gölü, Karamuk Gölü, Mogan Gölü ve Ulubat Gölü önemli kirlenme sorunlarıyla karşı karşıyadır.⁵²

Yaşanabilirlik, yerleşmelerde gerçekleştirilmesi gereği üzerinde toplumların uzlaştıkları performans ölçütleriyle tanımlanabilir. Böyle bir tanımlama, kültürel göreliliğe ve gelişmeye açık olması bakımından çok elverişlidir. Yaşanabilirliğin birinci boyutu, insanın beden ve akıl sağlığı için gerekli koşulların sağlanmasıdır. İnsanın canının ve malının büyük riskler altında bulunmamasıdır. Bu yerleşmede yaşayanlara yeterli ve sağlıklı su, temiz hava sağlanmasından, atıkların sağlık koşullarına uygun olarak uzaklaştırılmasına, güvenliğe, insanların gürültüye karşı korunmasına kadar, nesnel olarak temellendirilebilen pek çok ögeyi kapsadığı gibi, yaşayanların da içinde bulundukları yerleşmeye ait olmak ve ona yararlı olmak için bölüşebilme duygularına yol açması, insan yaratıcılığını geliştirme olanakları sağlaması, doğal çevresiyle bütünleşmişlik duygusu veren türde, öznel öğeleri de ⁵³ içerir.

⁵⁰ İller Bankası Raporu.

⁵¹ TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Raporu.

⁵² TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Raporu.

⁵³ Dokuz Eylül Üniversitesi Mim. Fak.Ş.B.Pl.Bl. Raporu.

Yaşanabilirliğin temel koşullarından biri olan canının ve malının güven altında bulunması koşulu özellikle Türkiye'nin en büyük kenti olan İstanbul'da gerçekleşmemektedir. Boğazların konumu ve var olan trafik rejimi kenti sürekli olarak tehlike altında tutmaktadır. 31 km. uzunluğundaki İstanbul Boğazı 10 milyonluk bir kentin ortasından geçmektedir. Boğazın ortalama genişliği 1.500 m., en dar yeri 700 m. dir. Seyir halindeki gemiler çok kıvrımlı olan boğazda 12 noktada güzergah değişikliği yaparken 7-8 deniz miline varan bir akıntıyla mücadele etmektedirler. Bu zor seyir koşulları olan boğazda yoğun bir trafiğin varlığı sürekli bir risk yaratmaktadır. İstanbul Boğazındaki trafik günde 1350 gemidir. Bu sayı içinde durmaksızın geçen gemilerle, balıkçı ve gezi tekneleri yoktur. Boğazlardan kuzey/güney, ve güney/kuzey yönünde durmaksızın geçen gemi sayısı yılda 45.000'dir. Bunların bir kısmı, tehlikeli, zararlı, patlayıcı maddeler taşıyan çok büyük boyutlu teknelerdir. 1984-1994 yılları arasında boğazlarda 201 büyük çaplı kaza olmuştur. 13 Mart 1994 tarihinde 66.822 gross tonluk "Nassia" tankeri ile 14.826 gross tonluk "shipbroker" şilebi arasında İstanbul Boğazı'nın kuzey girişinde meydana gelen kaza, can kayıplarına, büyük boyutlarda çevre kirlenmesine ve boğaz trafiğinin bir hafta kesilmesine neden olmuştur. Eğer bu kaza daha güneyde ve rüzgarın uygun olmadığı koşullarda gerçekleşseydi İstanbul'un karşılaşacağı yangın tehlikesinin boyutları ürkütücü olacaktı. Bu kaza sonrasında Türk Hükümetinin Boğaz Tüzüğü çerçevesinde 1 Temmuz 1994 sonrasında uygulamaya koyduğu düzenlemeler kaza sayılarında önemli düşüş sağlamış olmakla birlikte, yine de boğaz geçişleri İstanbul üzerinde bir tehdit oluşturmaktadır.⁵⁴

Yeterli miktarda ve sağlık standartlarına uygun su sağlanmış olması, bir yerleşmenin yaşanabilir olmasının en önemli koşullarından biridir. Türkiye'de 100.000 den fazla nüfuslu yerlere DSİ tarafından su sağlanmaktadır. Büyükşehirlerde kurulmuş bulunan Su ve Kanalizasyon İdareleri suyun sağlanması, artırılması ve dağıtılmasından sorumlu olmaktadır. Belediye meclislerince yetki verilmesi halinde, nüfus büyüklüğüne bakılmaksızın, su temini ve dağıtılmasına ilişkin inşaat İller Bankası'na yapılmakta, işletilmek için belediyesine devredilmektedir. 1995 yılı sonu itibarıyla kurulmuş bulunan 2742 belediyenin 1687'sinde İller Bankası'na gerçekleştirilmiş olan su sağlayan ve dağıtan şebekeden oluşan bir tesis bulunuyordu. 190 belediyede ise inşaat halen sürmekteydi. 188 belediyenin projelendirme, 187 belediyenin ise etüd çalışmaları sürüyordu. 490 belediyenin ise bu konuda İller Bankası'na başvurusu bulunmuyordu.⁵⁵ Bu belediyeler köy statüsünden belediye statüsüne yeni geçtiğinden bunların içme suları YSE'ce sağlanmış bulunmaktadır. 1994 yılı sonunda kırsal alanda 50.000 yerleşme biriminde yeterli su bulunuyordu bunun 26.000'inde şebekeli sistem vardı. İller Bankasının yaptığı tesisler de arıtma ünitesi bulunanların sayısı azdır. 1992 yılı sonuna kadar 30 arıtma tesisi açılmıştı ve 69 tesisin de inşaatı devam ediyordu.⁵⁶ Genel bir değerlendirilme yapılırsa hızla büyüyen büyük kentler dışındaki yerleşmelere yeterli su sağlandığı, ancak su şebekelerindeki yetersizlikler dolayısıyla önemli kayıpların bulunduğu, çeşmeden akan suyun kalitesinin geliştirilmesi konusuna eğilinmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca kentlerin büyüme hızıyla su sağlamaya ilişkin alt yapıyı geliştirme hızının uyumsuzluğu özellikle büyük kentlerde su kesintilerine neden olmakta, ancak belirli saatlerde su verilmesi yoluna gidilmektedir. Bu nedenle konutlarda kesintisiz su sağlamak için su depoları yapılması gerekmektedir. Konutlarda depolanan su miktarı çok büyük miktarlara ulaşmaktadır. Bu durum konutlarda gereksiz maliyet artışı yarattığı gibi, suyun kötü koşullarda depolanması, havalandırılmayışı, bayatlamış olması ve içinde bakteriler üremiş olması nedeniyle sağlık bakımından da sakıncalıdır.⁵⁷

Kentsel yaşamın sağlıklı olmasının koşullarından bir diğeri, atık suların sağlık koşullarına uygun bir biçimde uzaklaştırılması ve alıcı ortamların özelliklerini bozmadan boşaltılmasının sağlamasıdır. Ancak bu konuda Türkiye'de önemli bir açığın olduğu söylenebilir. Kentli nüfusun yüzde 50'sine hizmet

⁵⁴ Deniztemiz Derneği Görüşü, Dışişleri Bakanlığı Görüşü.

⁵⁵ İller Bankası Görüşü.

⁵⁶ Bayındırlık ve İskan Bankası ve Devlet Planlama Teşkilatı Raporları.

⁵⁷ Tesisat Mühendisleri Derneği Görüşü.

veren bir kanalizasyon sistemi bulunduğu, kentli nüfusun atık sularının ancak yüzde 5'sinin arıtıldığı söylenebilir. 1995 yılı sonuna kadar İller Bankası'na kanalizasyonu yapılan belediye sayısı 122'dir.⁵⁸ 2464 belediyenin ise kanalizasyon projesinin yapımı sürmektedir.⁵⁹ 2464 belediyenin mühendislik kurallarına uygun kanalizasyon sistemi yoktur. Ancak 1980 yılı sonrasında yapılan kanalizasyon sistemlerinde arıtma tesisi yapılmasına ya da derin deniz deşarjına önem verilmiştir. Kanalizasyon şebekeleri bir ölçüde kurulmuş olsa da arıtma tesislerinin eksikliği açık şekilde ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

Bir yandan çevre duyarlılığının çoğalması, öte yandan büyük kentlerinin sayısındaki artmalar, katı atıkların uzaklaştırılmasını Türkiye'de kentlerin en önemli sorunlarından biri haline getirmiştir. Türkiye'de kentlerde çöp hiç bir ön ayırma tabi olmadan belediyeler tarafından kamyonlarla toplanmakta, kentin çevresinde çöp depolanması için hiç bir hazırlık yapılmamış bir yere düzensiz bir biçimde yığılmaktadır. Bu depolanan çöp, çöplük çevresine yerleşmiş marjinal kesim tarafından sağlıksız koşullarda ayıklanarak, kağıt, plastik, metaller vb. ekonomiye bir ölçüde geri kazandırılmaktadır. Bu çöp yığınları ayrıştırarak, başta metan gazı olmak üzere değişik gazlar üretmektedir. Bu üretim 20-25 yıl gibi çok uzun yıllar boyunca sürmektedir. Bunlar her an patlama yaratabilecek durumdadır. 1993 yılında Umraniye çöplüğünde meydana gelen patlama ve kaymalar 39 kişinin ölmesine neden olmuştur. Bu olay, katı atıkların uzaklaştırılmasının önemi konusunda, kamu oyu için ciddi bir uyarı oluşturmıştır. 1994 yılında Temizlik ve Çevre Vergisi uygulamaya konularak belediyeler için bu konuda kullanabilecekleri bir kaynak yaratılmıştır.⁶⁰ Ama bu kaynağın amacına uygun olarak kullanıldığını söylemek zordur. Sadece 12 belediyenin çöp depolama alanında metan gazı tahliyesi için önlem alınmış bulunmaktadır. Bunlardan hiç birinde bu gazlardan yararlanma yoluna gidilmemektedir.⁶¹ Çöplerin kaynağında sınıflandırılması; sınıflama yapıldıktan sonra toplanan çöplerin taşıma optimizasyonlarının yapılması; büyük yerleşmelerde gerekli görülen bölgelerde toplanan çöpün ara istasyonlarda biriktirilmesi; çöp depolama alanlarının taban drenajının ve sızdırmazlığının sağlanması; gaz drenaj sistemleri ile toplanan biyogazın enerji üretiminde kullanılması ve çöpün gübre değerinden yararlanılmak üzere kompost tesislerinin kurulması konusunda ancak çok az sayıda belediyenin projesi vardır ve yeni yeni uygulamaya girmektedirler.

Türkiye'nin kıyı bölgelerindeki turizm gelişmeleri bu alanlarda içme suyu, kanalizasyon, atık su arıtma ve çöp toplama sorunlarının çözülmesinin önceliğini artırmıştır. ATAK (Akdeniz-Ege Turizm Altyapı Kıyı Yönetimi) projesi bu nedenle başlatılmıştır. Yaklaşık 4000 km'lik kıyı ve hinterlandı boyunca kanalizasyon, içme suyu, atık su arıtma, çöp toplama ve imha gibi alt yapı sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlayan proje, Dünya Bankası ve diğer finans kuruluşlarının da katkılarıyla sürdürülmektedir. 100 yerleşimi kapsayan 25 havzada sürdürülen bu proje yazın nüfusu 2 ile 5 kata çıkan kıyı yerleşmelerine hızla hizmet götürecektir.⁶²

Hava kirliliği özellikle büyük kentlerde Dünya Sağlık Örgütü'nün standartlarını kış aylarında tehlikeli derecelerde aşmaktadır. Zaman zaman kentsel yaşamı kesintiye uğratabilecek alarm önlemleri alınmasına neden olmaktadır. Türkiye'de tersinme (inversion) olgusuna sık sık rastlanmakta ve kirlenen hava yerleşmelerin üstünde hapis olmaktadır. İki tür temel kirlenici bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ısınmada ve sanayide başta kükürt miktarı yüksek düşük kalorili linyitler olmak üzere kullanılan yakıt türleri, ikincisi ise trafiğe giren araçların düşük emisyon standartlarına göre üretilmemiş olmasıdır. Isınmada ve sanayide kullanılan düşük kalitedeki kömürler SO₂ ve PM, Fuel-Oiller SO₂ ve HC, doğalgaz ise NO, NOX, CO, CO₂ ve HC emisyonlarına neden olmaktadır. Binaların ısıtmasının neden olduğu kirlilik kış aylarında yoğunlaşmaktadır. Ulaşım araçlarının neden olduğu CO, CO₂, NO_x ve hidrokarbon kirliliği ise yaz ve kış devam etmektedir, ayrıca ozon miktarını çoğaltarak foto-kimyasal

⁵⁸ İller Bankası Görüşü.

⁵⁹ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Raporu ve İller Bankası Raporu.

⁶⁰ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Raporu.

⁶¹ Hacettepe Yerbilimcileri Derneği Görüşü.

⁶² Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü Raporu.

smog oluşturmaktadır. Bunun ötesinde çimento vb. sanayi üretiminin baca gazlarının ve uçucu kül-
lerinin yarattığı kirlenme vardır. Türkiye'de kentlerde kış aylarında hava kirlenmesi bir kriz halinde
yaşanırken, yaz aylarında genellikle unutulmaktadır.⁶³

Kentsel yaşamın kalitesinin geliştirilmesinde, kentin ısıtma, aydınlatma ve sanayinin çevirici güç
sağlamak için gereksinmesi olan enerjinin ucuz, kesiksiz ve çevreyi kirletmeyecek biçimde sağlan-
masının önemli bir payı vardır.⁶⁴ Türkiye'de elektrik enerjisi bir enterkonnekte sistem tarafından
sağlanmaktadır. Sistem sürekli olarak üretim kapasitesini artırdıkça tek yerleşme düzeyinde sorunlar-
la karşılaşmamaktadır. Ama tüm sistemin üretimi artırılmayınca bu sıkıntıyı tüm yerleşmeler birlik-
te paylaşmak durumunda kalmaktadır. Yerleşmelerin yararlandıkları temiz enerji kaynaklarının
çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Düşük kalite kömür gibi kirlilik yaratan enerji kaynaklarını ikame
edebilecek doğal gaz sistemi 1990 lı yıllardan sonra Türkiye'de gelişmeye başlamıştır.

Türkiye doğal afet riski oldukça yüksek bir ülkedir. Oysa yaşanabilir bir yerleşmenin gerçekleştirme-
si gereken ölçütlerden biri de yüksek doğal afet riski taşımaması ya da bu doğal afet tehlikelerine
karşı gerekli önlemlerin alınmış olmasıdır. Son 70 yılda değişik doğal afetler dolayısıyla hasara
uğrayan konut sayısı 600.000 olarak tahmin edilmektedir. Bunların yüzde 66'sı depremler, yüzde 15'i
su taşkınları, yüzde 10'u heyelanlar, yüzde 7'si kaya düşmesi, yüzde 2'si çığ ve meteorolojik neden-
lerlerdir. Türkiye'nin deprem haritasına göre Türkiye topraklarının yüzde 43'ü, toplam nüfusun yüzde
51'i, sanayinin yüzde 75'i, birinci ve ikinci dereceden riskli alanlarda bulunmaktadır, yani her an ola-
bilecek büyük bir depremin tehdidi altındadır. Daha düşük dereceli deprem riski taşıyan alanlar da
katıldığında, Türkiye topraklarının yüzde 92'sinin, nüfusunun ise yüzde 95'sinin deprem riski taşıdığı
sonucuna ulaşılmaktadır. Ülke topraklarının yüzde 67'si hafif ya da kuvvetli heyelanlara maruz bulun-
maktadır.⁶⁵ Deprem riski olan yerlerdeki yapıların tasarlanmasında mühendislik ve mimarlık hizmet-
lerinde uyulması gerekli standartlar ve yönetmelikler bulunmasına karşın, mühendis ve mimarların bu
konudaki formasyonlarının yetersizliği, bunları giderecek önlemlerin alınmayışı, çağdaş yapı denetim
mekanizmalarının (yapı sigortası, meslek sigortası, sertifikalı mühendislik vb.) oluşturulamaması ve
etkili bir yapı denetimi sistemi kurulamayışı yüzünden kaçak yapı sayısının yüksekliği, depremlerde
büyük hasar ve can kayıplarının doğmasına neden olmaktadır.⁶⁶ Buna karşılık deprem sonrasında
yıkılan yerleşmeleri yenilemek açısından Türkiye'nin kapasitesinde önemli bir gelişme olduğu, büyük
hasar yaratan 13 Mart 1992 tarihindeki Erzincan depreminden yapılan uygulamada ortaya çıkmıştır.
Ayrıca 1980'li yıllarda kalitesi kontrol edilen hazır beton üretiminin hızla yapılaşan alanlarda ve
büyük kentlerde yaygınlaşması yapı güvenliğinin artışına olumlu katkıda bulunmuştur.⁶⁷

Günümüzün kentlerinde yaşanabilirliğin en önemli koşullarından biri de dünya sistemiyle
bütünleşecek haberleşme ağlarına bağlı olması dış ilişkilerini geliştirebilme potansiyeline sahip ola-
bilmesidir. Türkiye 1980 sonrasında, digital haberleşme sistemlerine geçerek, uydu aracılığıyla haber-
leşme olanaklarını artırarak, fiber optik ağlara bağlanarak, cep telefonlarını yaygınlaştırarak, bilgi nakil
sistemlerine katılarak bu konudaki kapasitesini geliştirmiştir. Diğer altyapı türleriyle karşılaştırıldığında
bu alanda önemli problemlerin bulunmadığı söylenebilir.

Türkiye'nin yaşadığı kentleşme deneyi ve geliştirdiği konut sunum biçimlerinin ortaya çıkardığı yük-
sek yoğunluklu, arada hiç boşluk bırakmadan, sürekli olarak yoğunlukları artırarak yağ lekesi gibi
yayılan büyüme biçimi kentlerde kamu kullanışları için alan ayrılmasına ve yeşil sahaların varlığının
korunmasına olanak vermemiş, kent içinde yeşil sistemlerinin kurulmasını engellemiştir. Bu gelişme
biçimi kentlerde kamusal hizmet alanlarının yetersizliği sonucunu doğurmuştur. İmar Yasası'na göre

⁶³ GEMAD Genç Maden İşletmecileri Derneği Görüşü.

⁶⁴ TBMM Çevre Komisyonu Raporu.

⁶⁵ Hacettepeli Yerbilimciler Derneği Görüşü.

⁶⁶ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afetler Genel Müdürlüğü Raporu, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Raporu.

⁶⁷ Hazır Beton Birliği Raporu.

Türkiye’de kentlerde nüfus başına düşen yeşil alan miktarının 7 m² olması öngörülmüştür. Oysa, kişi başına düşen yeşil alan miktarı İstanbul’da 2,1 m², Ankara’da 2,3 m², İzmir’de 2.8 m², Antalya’da ise 3,9 m² dir. Onbinden fazla nüfuslu kentlerde 1,2 m²’dir. Eğitime ayrılan alan kişi başına 5,8 m² olması gerekirken onbinden fazla nüfuslu kentlerde 1,6 m², sağlık hizmetlerine ayrılan alan kişi başına 1,5 m² olması gerekirken, onbinden fazla nüfuslu yerleşmelerde 0,5 m², sosyal ve kültürel yapılara ayrılan alan kişi başına 3,0 m² olması gerekirken, onbinden fazla nüfuslu kentlerde 0,9 m², yönetim yapılarına ayrılması gereken alan kişi başına 4,6 m² olması gerekirken, on binden fazla nüfuslu yerleşmelerde 3,8 m²’dir. Kentlerin rant arayışlarına ödün veren gelişme biçimi kent yaşamının kalitesinin gerilemesine neden olmaktadır.⁶⁸

Rant güdüsü ile ve hızla geliştirilmiş bulunan kentsel yapı stokunun kaçak kesimleri kadar, kaçak olmayan bölümlerinin de yaşanabilir kılınması amacıyla düzeltmelere gereksinimi vardır. Yeşil alan kazanımı, yeterli altyapı standartlarına erişilmesi, yeterli otopark alanlarının sağlanması, yaya bölgelerinin geliştirilmesi, kentsel dokuda boş ve yapılı alan dengelerinin yeniden kurulması, yapı yönetiminden, yapı toplulukları ve mahalle çevresi yönetim aşamalarının kurulabilmesi, kentsel yaşanabilirliğin Türkiye’de henüz elde edilememiş boyutlarıdır.⁶⁹

Bir yerleşmenin yaşanabilirliği, içinde bulundukları yerleşmeyi bir tarihsel derinlik ve kültürel çeşitlilik, doğal zenginliklere duyarlılık içinde kavrayabilme olanaklarının tahrip edilmemiş olmasına bağlıdır. Bir yerleşme ve çevresindeki doğal ve tarihi kaynakların korunması, yaşam kalitesinin gelişmesi için ödün verilmemesi gereken bir ilkedir. Türkiye’de kentleşmenin bir yandan gecekondu ve kaçak yapılaşma gibi emrivakiler yaratan süreçlerle, öte yandan yapsatçılık gibi kentin merkezinde yüksek yoğunluklu yapılaşma yoluyla gerçekleşmesi bu yerleşmelerdeki tarihi yapıların ve doğal zenginliklerin tahrip olması sonucunu doğurmaktadır.⁷⁰ Bu yıkıcı gelişme süreci karşısında gelişmeye başlayan tarihsel ve doğal değerleri koruma bilincinin etkisiyle, yasal olanaklardan da yararlanarak belli ölçüde bir direniş yaratılabilmektedir. Kültür Bakanlığınca korunması gerekli kültür varlığı olarak 41.422 adet sivil mimarlık örneği ile anıtsal yapı tescil edilmiştir. Bu kültür varlıklarının toplu halde bulunmalarıyla oluşan doku sayısı 116’dır.⁷¹ 58 kentsel sit alanında koruma planları yapılmıştır, 10 sit alanında koruma planı çalışmaları sürmektedir.⁷²

Öte yandan, yeni yerleşim alanlarındaki “yaşanabilirliğin” genellikle gözardı edilen ölçütlerinden biri de “okunaklı” olmaktır. Bu yerleşmenin bir yandan kolay algılanabilir ve yönlenebilir bir örgüye, hafızalarda izi olan referanslar dizgesine sahip olması,öte yandan da bu dizge içindeki çeşitliliğe, farklılığa ve yenilenmeye açıklığı anlamına gelmektedir. Zaman içinde aşamalı olarak üretilmiş olan tarihsel dokuların kültürel olarak kendiliklerinden taşıdıkları “okunaklılık” özelliğinin yeni yerleşmelerde de tekrarlanması fiziki konfor kadar önem taşımaktadır. Okunaklılık kentin öğrenilmesini ve yaşamın her anında insanın kente göre konumunun kavranmasını kolaylaştırarak, yaşam kalitesini geliştirir.⁷³

Yaşanabilir bir yerleşmenin gerçekleştirmesi gereken performans özelliklerinin en önemlilerinden biri de, kentte yaşayanların çok zaman kaybetmeden, bütçelerinin önemli bir kesimini ayırmadan, büyük rahatsızlıklara uğramadan, kentte yaşamının gerektirdiği kent içi yolculukları gerçekleştirebilmelidir. Türkiye’nin kentleşmesi süreci içinde 1950’li ve 1960’lı yıllarda büyük kentlerin belediyelerinin toplu ulaşım kapasitelerini geliştirecek kaynak bulamayışı, bu alanda önce dolmuşların, sonra da minibüslerin etkili olmasına neden olmuştur. Hattlar halinde örgütlenen küçük girişimcilerin bu hizmetleri

⁶⁸ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Raporu, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Raporu.

⁶⁹ ODTÜ, Konut Araştırmaları Merkezi, Murat Balamir Görüşü.

⁷⁰ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı Raporu, Hak-İş Raporu.

⁷¹ Kültür Bakanlığı Raporu

⁷² İller Bankası Görüşü.

⁷³ İhsan Bilgin Notu.

üretmeleriyle çözüm bulunmaya çalışılmıştır. 1970'li yıllardan sonra Türkiye'de otomobillerin imal edilmeye başlamasıyla, özel araba sahipliği yaygınlaşmıştır. Özel araba sahipliğinin yaygınlaşmasının yarattığı trafik sorunları ise yeni arayışları başlatmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısından sonra MİA larda bazı alanlar otomobillere kapatılarak yaya bölgeleri haline getirilmiştir. Tahsisli otobüs yollarıyla kamu taşımacılığının payı yükseltmek istenmiştir. Sorunun özellikle çalışanlar bakımından çözümsüzlüğü karşısında büyük kentlerde özel kesim ve kamu kesimi çalışanlarını işe getirip götürmek için servis otobüsleri işletmeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda büyük kentlerde raylı taşıma sistemleri için yatırımlara girilmiştir. Halen bu yatırımların sonuçları tam olarak alınmamıştır. Büyük kentlerde yaşam kalitesini düşüren en önemli faktör kent içi ulaşımın başarılı örgütlenemeyişi olmaktadır. Kentte yaşayanlar zaman bütçelerinden önemli bir bölümünü kent içi yolculuklara ayırmaktadırlar. Kent içi ulaşımında kaybedilen her an kendilerini yeniden üretmede yararlanabilecekleri bir zamanın kaybı olmaktadır.⁷⁴

Kent içi ulaşımın örgütlenmesinde dikkatler motorlu araçların erişimi konusuna yoğunlaşmaktadır. Politikalarda motorlu araçlar öncelik almaktadır. Bu da kentte yayaların haklarının gözardı edilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. 1970'li yılların ikinci yarısında büyük kentlerin merkezi alanlarında bazı sokakların yaya alanı haline getirilmesi bu konuda olumlu örnekler yaratmış bulunmaktadır. Ancak tüm kent yüzeyinde yaya erişiminin kolaylığını artıracak düzenlemelere de gereksinim bulunmaktadır. Bu gereksinime motorlu araçların sayılarının artmasına paralel olarak sürekli artmaktadır.⁷⁵

Bir yerleşmenin yaşam kalitesini etkileyen performans ölçütlerinden biri de gürültü düzeyidir. Eğer Ankara'daki gürültü düzeyi, Türkiye'de büyük kentlerdeki gürültü düzeyinin iyimser bir göstergesi olarak kabul edilirse, bina içi gürültü düzeyi konutlarda sabahları 5-6 sıralarında 30-40 dBA, gece 11'den sonra 30 dBA yani, en düşük düzeydedir. Sabah saat 8'e doğru 60 dBA'ya kadar yükselen ses düzeyi, akşamları 17-21 arasında 70 dBA'ya kadar çıkabilmektedir. Radyo ve TV lerin ölçüsüz açılmasında, bu değer, 80 dBA'yi bulabilmektedir. Hatta, çamaşır makinası, elektrik süpürgesi gibi ev aletleri, ev içinde gürültü düzeyini 90 dBA'ya çıkarabilmektedir. Bina dışındaki gürültü seviyesi ölçümlerinde şehir merkezlerinde 100 dBA'yi bulmaktadır. Pasajlarda 50-60 dBA, pazar yerlerinde 70-90 dBA düzeyinde gürültü ölçümleri yapılmıştır. Fabrikalar ve matbaalar vb. üretim alanlarında gürültü 90-120 dBA değerleri alabilmektedir.⁷⁶ Kentler için hazırlanan gürültü haritalarında 65 dBA üzerindeki yöreler çok gürültülü, 55-65 dBA arasındaki yöreler orta gürültülü, 55 dBA'den düşük değerli yöreler az gürültülü olarak kabul edilmektedir. Bu değerlerle Ankara'daki ölçümler karşılaştırıldığında oldukça gürültülü bir kent olduğu sonucuna varılabilir. Kentsel yaşantıda en önemli gürültü kaynağı kentler arası ve kent içi trafiktir. Bu bakımdan, otoyolların ve havalanının kentle daha içiçe olduğu İstanbul'da gürültü sınırları daha çok aşılmaktadır. TEM otoyoluna 30 m. uzaklıktaki binaların dış cephelerinde gürültü düzeyleri gündüz saatlerinde 77 dBA, gece saatlerinde 72 dBA olarak ölçülmüştür. Yapılan analizler kentin büyük bir kesiminin gündüz 70-80 dBA düzeyinde gürültüye maruz kaldığını ortaya çıkarmıştır. İstanbul'da Boğaziçi'nde bulunan diskotek, restoran ve diğer eğlence yerlerinin gürültüsüne maruz konutların yatak odalarında 65-68 dBA düzeyinde gürültü ölçülmüştür.⁷⁷ Bunu kentsel yaşama ilişkin, başkalarının haklarına çok duyarlı olmayan alışkanlıklar pekiştirmektedir.

Habitat.II nin yerleşme sistemleri için benimsediği bir başka değerlendirme ilkesi Hakçalık (equity) dır. Hakçalık bir toplumda yaşayan erkek, kadın, çocuk her bireyin dinsel, siyasal inançları ile etnik kökenlerindeki farklılıklara bakmadan temel gereksinmelerinin karşılanması ve kendilerini geliştirmede eşit fırsatlar elde etmesini savunan bir ilkedir. Bireye referansla tanımlanmış olmasına karşın, birey düzeyinde bu amacın gerçekleştirilebilmesinin büyük ölçüde mekansal eşitliğin sağlanmasına bağlı olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü birey düzeyinde eşitsizliklerin sürdürülmesinde mekansal eşitsizlikler araçsal bir işlev yüklenmektedir.

⁷⁴ TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Raporu.

⁷⁵ Dokuz Eylül Üniversitesi Mim. Fak.Ş.B.Pl.Bl. İkinci Raporu.

⁷⁶ Türkiye'nin Çevre Sorunları, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1983.

⁷⁷ İTÜ Selma Kurra Görüşü.

Türkiye’de yerleşme sistemi eşitsizliği değişik kademelerinin herbirinde barındırmaktadır. Bölgeler arası eşitsizlikler, bölge içi eşitsizlikler, yerleşme içi eşitsizlikler değişik düzeylerde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu çeşitli düzeylerdeki eşitsizler bir birini beslemektedir. Kentteki eşitsizliklerin mekandaki en açık yansıması kentteki gecekondu alanları olmuştur. Ama bu eşitsizlikler sadece konut alanlarındaki farklılaşmada değil, aynı zamanda kent MİA’ları içindeki farklılaşmalarda, kent içi ulaşım araçlarının kullanımında vb. kentsel yaşamın değişik yüzlerinde kendisini göstermektedir. Türkiye’de kentlerin bir anlamda bu ikesimlerinde kendine yer bulamayanların varlığı, başka bir deyişle dışlanmışlık çok yaygın bir olgu değildir. Ancak büyük kentlerde görülen sokak çocukları olgusu, özellikle İstanbul’da önemli bir toplumsal sorun alanı olarak algılanmaktadır. Ayrıca marjinal gruplar küçük ve orta büyüklükteki kentlerde kendilerine yer bulamamaktadır. Bu gruplar ancak bazı tatil kentlerinde ve metropoliten alanlarda açıkça varlıklarını ortaya koyabilmektedirler.

Türkiye nüfusu içinde özürllülerin oranının yüzde 13 düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Oysa özürllüler günlük yaşam içinde bu oranda görülmemektedir. Bunun nedeni kentsel altyapıların, ulaştırma araçlarının ve binaların içinin özürllülerin gereksinimleri gözönünde tutularak tasarlanmamış olmasıdır. Kentte özel ve kamusal mekanların, özürllülerin gereksinmelerine duyarlı olmayan gelişmesi, özürllüleri evlerine hapsetmektedir. Bu hakça olmayan durum karşısında özürllülerin örgütlenerek sivil toplum içinde seslerini duyurma mücadelesi sürmekle birlikte, bu hareketin henüz yeterince etkili olabildiğini söylemek zordur. Türkiye’deki yerleşmelerde bu bakımdan gerekli düzenlemelerin yapılmamış olması sadece özürllülerin değil, büyük ölçüde çocukların ve yaşlıların da zor ve zahmetli olarak yaşamakta olduklarının bir göstergesi olarak alınabilir. Yani yerleşmelerimizde toplumun tümünü ilgilendiren bir yaşam kalitesi sorunu bulunmaktadır.⁷⁸

Kent mekanının kullanılmasında, kentin yarattığı fırsatlara ulaşılmasında kültürel öğelerin etkisiyle önemli bir cinsler arası eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Hızlı kentleşme süreci yaşayan Türkiye’de hem göçlerin hem de sosyal hareketliliğin sonucu olarak, komşuluk çevrelerinde, hemşerilik grubu, etnik köken ve mezhep farklılıklarına dayalı kümeleşmelerin yanısıra sınıfsal temelli ayrışmalar da söz konusu olmaktadır. Semtlerin ve komşuluk çevrelerinin sınıf temelli ayrışması burada yaşayanların demografik özelliklerinde, tutum ve davranışlarda farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılıklar kadın ve erkeklerde değişiklik göstermektedir. Örneğin araştırmalar göstermektedir ki, sosyo-ekonomik düzey geriledikçe semtler ev kadını semtleri haline gelmektedir. Orta sınıf semtlerinde çalışan kadın oranı yükselmektedir. Çalışan kadınlar eğitim düzeyleri de yüksek olduğundan dış dünyaya daha fazla açılabilen, yaşadığı kentte ve mahallede daha yoğun toplumsal ilişkilere girmektedir. Kentin daha büyük alanını kendi çevresi olarak görmektedir. Ancak yine de toplumda aile içi ilişkilerin otoriter ve ataerkil niteliği, tüm sosyal gruplar için kadının alanını ev işlerine ve evin yakın çevresine hapsetmeye dönük eğilimler doğurmaktadır.⁷⁹

1.5.Gelişen Konut Sunum Biçimleri Ne Bakımlardan Yetersiz Kalıyor ?

Türkiye’nin geliştirdiği değişik konut sunum biçimleri konut kesiminin performansını belirlemektedir. Bu performans ne kadar yeterlidir? Yeterliliği değerlendirmek için, sayıca yeterlilik, yararlananın bütçesine uygunluk (affordability), yararlanma güvenliği (tenurial security), yapı sağlamlığı, altyapı bağlantılarının yeterliliği, mahalle servislerinin varlığı, iş alanlarına ulaşılabilirlik gibi ölçütler kullanılabilir. Bu nesnel ölçütlere öznel nitelikteki kaliteyi de eklemek gerekir.

Konut üretimi sayısal yeterliliği açısından değerlendirildiğinde, Türkiye’de belediye teşkilatı olan yerleşmelerde 1970-1990 döneminde artan hane sayısının yüzde 94’üne eşit sayıda konutun yapımına başlanmıştır. Aynı dönemde yapı kullanma izni alınan konutların artan hane sayısına oranı yüzde 50’dir. 1970-1980 ve 1980-1990 dönemleri ayrı ayrı ele alındığında her iki oranın da hemen hemen sabit olduğu görülmektedir. Gerçek gereksinimi bulmak için hane sayısındaki artışa, yanan-yıkılan ve konut dışı kullanıma dönüşen konut birimi sayısının ve önceki dönemlerde karşılanamayan gereksinimin eklenmesi gerekir. Böyle hesaplanacak gereksinmeye göre, ruhsatlı konut sunumunun payı,

⁷⁸ Dokuz Eylül Üniversitesi Mim. Fak.Ş.B.Pl.Bl. İkinci Raporu.

⁷⁹ ODTÜ Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı Raporu.

yukarıdaki oranlardan daha az olacaktır. Yapımı tamamlanan konutların bir bölümünün iskan ruhsatı alınmadan kullanıldığı bilindiğinden, ruhsatlı olarak gereksinimin yaklaşık üçte-ikisi kadar sayıda konut üretildiği tahmin edilebilir.⁸⁰ Buna kaçak yapılar ve gecekondu da eklendiğinde, Türkiye’de konut üretiminin sayısal olarak gereksinmeyi karşıladığı söylenebilir. Sorunlar daha çok değişik gelir grupları arasındaki ve bölgeler arasındaki dağılımda ve kalite konusunda gözlenmektedir.⁸¹

Ruhsatlı olarak üretilen konut sayısının artan hane sayısına oranı, iller arasında büyük farklar göstermektedir.1985- 1990 döneminde 26 ilde artan hane sayısından fazla konut için inşaat ruhsatı alınmışken, iskan ruhsatı fazlalığı olan il sayısı 25 tir. Bu illerin önemli bir bölümü tatil konutlarının yoğunlaştığı kıyı illeridir.⁸²1990 yılında kıyılarda 220.000 ikinci konut olduğu tahmin edilmektedir.⁸³

Toplam konut arzının sayıca yeterli olduğunu söylemek konut sorununun bulunmadığı anlamına gelmez.Bu sunum toplumdaki değişik grupların ödeme güçlerine uygun olarak dağılmıyorsa ödeme güçleri düşük olanlar için sorun varlığını korumaktadır.Türkiye deneyiminde konut arzının ödeme güçleriyle uyumlu hale getirilmesini bir ölçüde sağlayan olgu, gecekondu arz sürecinin gelişmesi olmuştur. Ama bu süreç, toplumun meşruiyet kalıpları dışında gerçekleşmekte ve sürekli olarak meşruiyetinin nasıl sağlanacağı sorusu gündemde kalmaktadır. Meşru konut sunum biçimleri yaşayanların gelirlerine göre pahalıdır. Türkiye’de konutların fiyatı, yıllık aile gelirinin beş katına eşit olmaktadır. Uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında bu yüksek bir değerdir.⁸⁴ Var olan konut sunum biçimlerinin kapsamına alamadığı bir kesim memurlar olmaktadır. Bu kesim bir yandan sahip olduğu toplumsal statü ve ilişkiler yüzünden gecekondu arzından yararlanamamakta, öte yandan diğer sunum biçimlerinden yararlanmalarına ödeme güçleri yetmemektedir. Piyasa mekanizması içinde sunulan konutlar bu kesim için çok pahalı olmaktadır. Bu kesimin konut gereksinmesinin karşılanmasında, 1980’li yıllarda uygulanan kamu lojmanları programları, ve 1992’den sonra Toplu Konut İdaresinin bu kesime dönük üretimi ancak sınırlı bir ölçüde etkili olmuştur.Piyasa mekanizması içinde her gelir grubuna uygun fiyatta konut arz edilememesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Ama bunlar içinde en belirleyici olanı kentsel arsa üretiminin yetersiz kalmasıdır.⁸⁵

Sayısı artan konutlar etkin bir biçimde kullanılmıyorsa ülke kaynaklarının etkili biçimde kullanılmayışı bakımından bir başka sorun alanı oluşturmaktadır.Bu bakımdan sayıları hızla artan ikinci konutlar üzerinde durmak gerekir. Ortalama 45 gün kullanılan ikinci konutlar, lüks tüketim aracı olmanın yanı sıra, kıyı bölgelerinde artan rantı kanalize eden bir yatırım ve tasarruf aracı hâline gelmiştir. Türkiye’de konuta ayrılan kaynakların etkin kullanılmayışına neden olması yanı sıra, doğal çevrenin, orman alanlarının, kıyı ekolojisinin bozulmasına, turistik yörelerin çekiciliklerini kaybetmesine neden olmaktadır.⁸⁶

Türkiye’de devletin konut politikaları, mülk konut üretimini özendirmeye dönük olmuştur. Kullananlara yararlanma güvencesi verilmesinin en önemli aracı olarak mülkiyet görülmüştür. Mülkiyet konusunun sağladığı güvence konusunda cinsler arasında eşitlik bulunmadığı kadın hareketinin gelişmesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Türkiye’nin medeni hukukunda evlilikte mal birliği rejimi olmadığı için özellikle ayrılmak zorunda kalan ailelerde kadınlar konut sahipliği açısından önemli bir eşitsizlikle karşılaşmaktadırlar.⁸⁷

80 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu

81 Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Raporu.

82 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu

83 Ülker Seymen ve Hülya Koç Araştırması.

84 Ali Türel Kent ve Konut Endikatörleri Raporu.

85 Türkiye Emlak Bankası A.Ş.Raporu.

86 Kuşadası Ticaret Odası Görüşü.

87 ODTÜ Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı Raporu

Türkiye siyaset dünyasında, egemen olan popülist değerlerin etkisiyle, konut kullanıcılarına verilen tek güvence aracının mülkiyet devri olarak görülmesi, gecekonduların ıslahı konusunda bugün yaşanmakta olan krizin başlıca nedeni olmuştur. Gecekondulara kullanım hakkı verilmesi yoluyla güvence sağlamak yolu yerine tapu verilmesi gecekonduların mahallelerini de kentin spekülasyon faaliyet alanları içine sokmuştur. Bu alanlardaki ıslah operasyonlarını yüksek yoğunluklu yapılaşmalar hedeflemeye mahkum etmiştir.⁸⁸

Bir yerleşme sisteminde kullanım güvencesi, sadece mülk konutların özendirilmesiyle sağlanamaz. Hızla değişen bir sistemde yatay ve dikey hareketlilikler, ailelerin yaşam döngülerinde farklı aşamalara geçmeleri vb. nedenlerle kiralık konutlara gereksinim duyulacaktır. Bir toplumsal sistemin etkin işleyebilmesi için kiralık konut bir zorunluluktur. Konutlarda kiracılık oranında bir artış gözlenmektedir. 1985 yılında yüzde 22,8 olan kiracılık oranı, 1990 yılında yüzde 29,7 olmuştur. Bu oran bucak ve köylerde 1985 yılında yüzde 4,4 iken, 1990 yılında yüzde 10,7'ye yükselmiştir.⁸⁹ Türkiye'de kiracıların kira artışlarına karşı koruyan, kiralaları denetleyen mevzuat 1963 yılındaki Anayasa Mahkemesinin iptal kararından sonra etkililiğini belli ölçüde kaybetmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri ülkede enflasyonun yüksek olmasıdır. Yüksek enflasyon karşısında bu tür denetimler kamu vicdanında haklılıklarını çabuk yitirmektedir.

Türkiye'de dağılım bakımından sorunları olmasına karşın, yeterli sayıda konut üretilme aşamasına ulaşılmamasından sonra, dikkatler konutlardaki ve çevre kalitesindeki sorunlara yönelmiştir. Her iki bakımdan da kalitenin yeterli olmadığı konusunda bir fikir birliği bulunmasına karşın değişik toplumsal gruplar bunun nedenlerini farklı yerlerde aramaktadırlar. Tüketici örgütleri, yaşanabilir çevrelerin oluşmasındaki engelleri, kent sorunlarının saptanması ve çözüm yollarının üretilmesinde kentte yaşayanların süreç dışı kalmaları ile çözümlerin mahalle düzeyinde değil, kentlerin bütünü için aranmasında görmektedir.⁹⁰ Konutların tasarımından sorumlu mimarlar çevresi "imar haklarının plansız dağıtımı, konutun metalaşması ve kitlesel olarak üretilen kalıplaşmış, standart bir biçim almış olması ve yapılaşmaya genelde kazanç kapısı olarak yaklaşım, mimari hizmetler üzerinde de niteliksizleştirici, sıradanlaştırıcı baskılar yaratmaktadır. Konut planlaması ve tasarımı, büyük ölçüde basma kalıp tipolojilere; her tür konum ve çevrede yinelenen ve bir kaç yüzeysel detaydan başka değişikliği olmayan standart bir kaç plan üzerine dayanır hale gelmiştir. Piyasa baskısı, mimarlık mesleğini hızla, sıradan ve alışıldık çözümlerin sürümünden kazanmaya yönelik bir düşük vasıflı hizmete dönüştürmektedir" diye yakınmakta ve kalite düşüklüğünün nedenlerinden birini tasarımdaki kalite düşüklüğünde bulmaktadır.⁹¹ Kalite yetersizliğini tasarımdaki yanlışlıkta bulan bir başka görüş, modernist işlevselci tasarımın aşılması ve bunun yerini çevreselci bir tasarım anlayışının alması gereği üzerinde durmaktadır. Bu anlayış, tasarımı yapay bir çevre ekolojisi oluşturmak olarak görmektedir. Ancak insan ve çevrenin bütünlüğünü öne alan, tasarımılanan çevrelerde bir ekolojik denge oluşturmaya çalışan bu yaklaşımların kalite sorununa yanıt getirebileceği savunulmaktadır.⁹² Bir başka meslek kuruluşu "özellikle son dönemde (dünyada) meydana gelen sosyal değişim hızı ve teknolojik bilgi aynı süratle yaşanabilir çevre üretimine aktarılamamış, üstelik bu değişim sürati var olduğu kabul edilen doğal yaşanabilir çevreyi ve / veya üretilen mevcut yaşanabilir çevreyi de olumsuz yönde etkilemiştir." saptamasını yapmaktadır.⁹³ Tesisat mühendislerinin saptamalarına göre; " bu ülkenin yerleşmelerinde doğanın; hava, su, toprak gibi temel unsurları korunamamış; ekolojinin temel birimi olan enerji bilinçli kullanılmamış, çevre kirliliği, yapı içi enfeksiyon, iç hava kalitesi, sağlık, hijyenik sorunlar, güvenlik, yangın, sağlık kuralları dikkate alınmamıştır."⁹⁴ Tübitak ise kalite sorununu yasalarımızda, yapımcı, satınalan ve teknik adamın birbirlerine karşı sorumluluklarının açık olarak düzenlenmemiş olmasında, bu konuda sigorta sistemlerinin gelişmemiş bulunmasına bağlamaktadır.⁹⁵

⁸⁸ Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu Raporu.

⁸⁹ Devlet Planlama Teşkilatı Raporu.

⁹⁰ Tüketiciyi Koruma Derneği Raporu.

⁹¹ TMMOB Mimarlar Odası Raporu.

⁹² Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Raporu.

⁹³ Türk Müşavirler, Mühendisler ve Mimarlar Birliği Raporu.

⁹⁴ Tesisat Mühendisleri Derneği Raporu.

Gerek konutun, gerek çevrenin kalitesine ilişkin bir başka bakış açısı da kadın hareketinden gelmektedir. Bu harekete göre, toplumda kültürel nedenlerle kadınların yaşamının daha çok "ev merkezli" hale gelmesi ve onların doyumlarında ev ve çevresinin niteliklerinin çok önemli yer tutmasına karşın bu konulara ilişkin siyasaların oluşumuna kadınların katkısı olmamaktadır. Bu da, yerleşim birimlerinin planlama ve biçimlendirilme sürecinde kamusal mekanların kadınların topluma katılımını geliştirecek şekilde oluşmasını engellemektedir.⁹⁶ Kadın katılımının yokluğu kalite sorununun nedenlerinden biri haline gelmektedir. Bu bağlamda kadının eve bağlılığını azaltacak kreşler ve ana okulları vb sosyal tesislerin eksikliği üzerinde durulmaktadır.⁹⁷ Bir başka saptama özellikle toplu konut alanlarında işletmenin örgütlenme sorunlarının çözülmeşi üzerinde durmaktadır. Toplu konut alanlarında "yarı özel" alanların düzenlenme biçimleri, kullanıcıların mali yetersizlikleri ya da ilgisizlikleri ve yasal olarak belirsizliklerin bulunması, konut çevresi kalitesini oluşturacak ve sürdürecekt örgütlenmenin gerçekleşmesini engellemektedir.⁹⁸

1.6.Yerleşme Sisteminin Yaşadığı Dönüşümün Yönlendirilmesinde Ne Kadar Başarılı Olunabilmektedir ?

Yerleşme sisteminin yaşadığı dönüşüm sırasında oluşan sorunları çözümleyebilmek için bir yönlendirme, bir imar düzenleme sistemine gerek vardır. Türkiye'de varolan imar düzenleme biçimini değerlendirmek için Habitat II nin prensipleri açısından üç ölçüt üzerinde durulabilir. Bunlar; kentli bağlılığının (civic engagement) yaratılmış olması, toplumdaki ilgili aktörlerin ne kadar güçlü ve yapabilir kılınmış (enablement) olması, ve iyi bir yönetim/yönlendirme başka bir deyişle yönetim (governance) başarısı gösterebilme olarak sıralanabilir.

Yerleşme sorununa sadece bir tek yerleşme açısından değil, bir sistem olarak bakıldığında Türkiye'nin yerleşmelerin imar düzenleme sistemlerini merkezi ve yerel düzeyde birlikte ele almak gerekir. Türkiye'de yerleşme sisteminin toplumun hedefleriyle tutarlı ve ekolojik dengelerin korunmasına duyarlı gelişmesini sağlayacak üç merkezi yönetim kurumu bulunmaktadır. Bunlar Devlet Planlama Teşkilatı, Çevre Bakanlığı ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığıdır. 1958 yılında Türkiye kentleşmesini yönlendirmek için kurulmuş bulunan İmar ve İskan Bakanlığı 1984 yılında Bayındırlık Bakanlığıyla birleştirilerek Bayındırlık ve İskan Bakanlığı adını almıştır. Bu üç merkezi örgütün Türkiye'de yaşanan yerleşme sürecinin dönüşümünü etkilediği, ama düzen altına alamadığı genellikle kabul edilmektedir. Bu planlama kurumlarının varlığına karşın, barajlar,sulama alanları, karayolları, deniz ve hava limanları, koruma alanları, balık üretme sahaları, enerji üretim ve iletim tesisleri hakkında yetkili bir kurumun aldığı karar ve uyguladığı proje, diğerinin aldığı kararla çelişebilmektedir. Bu projelerin uygulanması büyük ekonomik ve çevresel değer kayıplarına yol açabilmektedir. Bu merkezi kurumların etkisiz kalmasını açıklamakta, sektörel kararların entegrasyonunu sağlayacak bölgesel planların bir türlü gerçekleştirilemeyeşi⁹⁹ ile bazı yasal ve yönetsel düzenlemelerin yetersizliği ileri sürülebilirse de, tek başlarına bunlar yeterli bir açıklama getirmez. Temel neden popülist siyasal geleneğin bu konuda kararlı bir siyasal iradenin oluşmasını engellemesidir. Bu amaçla gerekli yerde, yeterli kaynak ve insan gücü ayrılmamaktadır. Bu gelişmeleri düzenleyebilmenin doğru yerinin merkezi yönetimler değil yerel yönetimler olduğu konusunda geniş bir siyasal düşünce birliği olmasına karşın, bunun gerekleri de yaşama geçirilememektedir.

1975 yılında 1654 olan belediye sayısı 1995 yılı şubatında 2750'ye ulaşmış bulunmaktadır. 1984 yılında ülkenin en büyük üç kentinde kurulan iki kademeli büyükşehir belediye sistemi 1994 yılında 15 kentlin yönetiminde uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'de özellikle küçük yerleşmelerde görülen belediye sayısındaki hızlı artış, gerek mali bakımdan, gerek yetişmiş insan gücü bakımından çok sayıda güçsüz belediye yaratmıştır. Bu belediyelerin denetledikleri alanlar da çok küçüktür.¹⁰⁰ Bu belediyeler eliyle

⁹⁵ Tübitak Marmara Araştırma Merkezi Görüşü.

⁹⁶ Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Raporu.

⁹⁷ Türk Kadınlar Konseyi Derneği İkinci Raporu.

⁹⁸ Dokuz Eylül Üniversitesi Mim.Fak.Ş.B.Pl.Bl. İkinci Rapor.

⁹⁹ Türk Kadınlar Konseyi Derneği İkinci rapor.

¹⁰⁰ Devlet Bakanlığı Raporu, DPT Raporu.

yeterli bir planlama, programlama sistemi oluşturulamamaktadır. Etkin bir yönlendirme sistemi oluşturmak için yapabilir kılınacak aktörlerin başında yerel yönetimler gelmektedir.

Genellikle büyük belediyeler dışındaki belediyelerin planları İller Bankası'na yapılmaktadır. İller Bankası'nın kayıtlarına göre yeni belediyelerin dışında tüm belediyelerin haritaları alınmış ve imar planları yapılmış bulunmaktadır. İller Bankası'nın kayıtlarına göre belediyelerin yüzde 37.1' inin ikinci kez, yüzde 17.5' inin üçüncü kez, yüzde 6,2' sinin dört kezden fazla planı yapılmıştır.¹⁰¹ Sorun planın varlığından ya da yokluğundan çok, bu planların yapılma biçiminde ve uygulanmasındadır. Planlama süreci katılımcı ve şeffaf olmayışı dolayısıyla eleştiri konusu olmaktadır. Uygulamada ise, belediye meclisleri kararlarıyla sosyal hizmetlere ve yeşil alanlara ayrılmış alanların kolayca spekülâtif kullanışlara açılması, plan dışı alanlarda emrivakiler halinde gelişen gecekondu ve sanayi alanları, planlamayı bir düzenleme aracı olmaktan çıkarmaktadır. İmar aflarıyla getirilen "islah imar planları" gibi mekanizmalar, planlamayı planlamadan kaçınmanın meşrulaştırılmasının aracı haline getirmiştir.¹⁰² Türk kent raporunun saptamasına göre "Gecekondulaşma, Türkiye'nin yarım yüzyıllık kent gerçeğidir. Bu gün ilk gecekondu alanları artık üçüncü nesilleri barındırırken, kent gerçeğimiz hemen tümü ile "kaçak yapılaşmaya" dönüşmüştür"¹⁰³. Bu, Türkiye'de kentleşmeyi düzenlemek için gösterilen tüm çabalara karşın sonunda ulaşılan noktanın büyük ölçüde planlamanın, düzen altına almanın ortadan kalkması olduğunu göstermektedir.

Genel olarak siyasetin popülistik karakteri, yerel yönetimlerin hizmet üretme biçimi, bu yerleşmelerde yaşayanların o yerleşme içinde sorunların çözümünde sorumluluk yüklenme bilincinin gelişmesini, yani kentli bağlılığının (civic engagement) doğmasını engellemektedir. Ulusal Komiteye sunulan bir raporda belirtildiği üzere "popülist politikalar, 'hizmet üretme' yanılması yaratarak sorunlar ile vatandaşlar arasındaki iletişimi perdellemektedir"¹⁰⁴. Kentli bağlılığının gelişemediği bir ortamda, toplumdaki aktörlerin yalnızca yapabilir kılınmasının, yaşanabilir, sürdürülebilir, hakça bir yerleşme sisteminin gelişmesine yardımcı olmak için yeterli olacağı söylenemez..

Ulusal Komite'ye sunulan bir raporda "yeni yerleşmelerin çok büyük bölümünün yasal düzenlemelerin dışında gerçekleşmesi; yasal çerçevede gerçekleşen yerleşimlerin ise kamusal meşruiyetlerini yalnızca şekilci ve tadil edilebilir bürokratik normlar içinde bulmaları, yerleşik siyaset kalıpları ile biçimlendirilmeye çalışılan kamusallık türünün sonuna geldiği izlenimi vermektedir. Bugüne kadar kamusal alanı tasarlayıcı ortak bir güç olarak değerlendirilen devletsî kent yönetim yapılarının giderek etkisizleşmesi bazı kesimleri kendi kamusalıklarını oluşturabilecekleri özel alanlar yaratmaya yöneltmektedir. Hukuk, ticaret, eğitim, sağlık, güvenlik gibi ortak sosyal hizmetlerde benzer bir çözülme görülmektedir " saptaması yapılmaktadır. Bu biçimde kamusal alanın belirsizleşmesi kentli bağlılığının gelişmesini zorlaştıran bir ortam oluşturmaktadır.¹⁰⁵

Kamusal alanın genellikle erkeklerin denetiminde olması, yerleşmelerin gelişmesine ilişkin karar süreçlerinden kadınların dışlanmış bulunması ise, kentli bağlılığının oluşmasında ve yerleşmelerin yönlendirme sistemlerinin kurulmasında önemli bir potansiyelin ziyan edilmiş olması sonucunu doğurmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰¹ İller Bankası Raporu

¹⁰² TMMOB Şehir Plancıları Odası Raporu, Türk Kent Raporu.

¹⁰³ Türk kent Raporu.

¹⁰⁴ İstanbul Tanıtım Araştırma Vakfı Raporu.

¹⁰⁵ İstanbul Tanıtım Vakfı Raporu.

¹⁰⁶ Türk Kadınlar Konseyi Derneği Raporu.

2.KENT VE KONUT GÖSTERGELERİ

Habitat.II'nin hazırlık çalışmaları sırasında ulusal raporlar hazırlanırken sorun alanlarının sadece niteliksel olarak saptanması ile yetinilmemesi, kent ve konut göstergeleri yardımıyla niceliksel saptamaların da yapılması önerilmiştir. Böyle bir niceliksel saptama bir yandan sorunun nesnel olarak sergilenmesini sağlarken, öte yandan bu sorunun daha sonraki yıllarda gelişiminin izlemesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca uluslararası karşılaştırmaların yapılmasına olanak verecektir.

2.1.Kentsel Göstergeler

Dünya Bankası tarafından 1990 yılında başlatılan ve kısmen Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri merkezi (Habitat) tarafından finanse edilen göstergeler programı, önceleri yalnızca konut sektörünü kapsarken daha sonraları kentsel göstergelerin de eklenmesiyle kentsel yaşamın pek çok unsurunu içerir hale gelmiştir.

İstanbul Konferansı'nın hazırlık çalışmaları sırasında her ülkenin, kent göstergeleri olarak altı modülde toplanan, 51 göstergeyi hesaplaması istenmiştir. Bu modüller ;1) yoksulluk, istihdam ve verimlilik, 2) toplumsal gelişme, 3) altyapı, 4) ulaşım, 5) çevre yönetimi, 6) yerel yönetimdir. Bu modüllerde yer alan göstergelere ilişkin tablolar Ek 1'de verilmiştir. Bu tabloların sorun alanlarını saptamaya dönük yorumları sırasıyla yapılacaktır.

Modül 1.Yoksulluk, İstihdam ve Verimlilik.

Birinci modül de altı gösterge bulunmaktadır. Bu altı gösterge, üç alt grup; 1)kent yoksulluğu, 2)istihdam olanaklarının artışı, 3) kent verimliliğinin artışı, içinde toplanmıştır. Bu alt gruplardan birincisi kent yoksulluğunun derecesini saptarken, ikinci ve üçüncü alt gruptaki göstergeler ise daha çok bunun nedenlerine ilişkin açıklamalar getirmektedir.

Kent yoksulluğu düzeyini saptamaya dönük üç göstergeden ilki olan Birinci Gösterge, yoksulluk sınırı altındaki hane yüzdesini vermektedir. 1987 yılı için Türkiye'de hane halklarının yüzde 19'unun yoksulluk sınırı altında bulunduğu bu oranın kentsel alanlarda yüzde 10, kırsal alanlarda yüzde 30 düzeyinde olduğu saptanmıştır. Bu oranlar kentlerin sakinlerine kırsal alandan daha iyi olanaklar sağladığının bir göstergesidir. Ama daha önemlisi, Türkiye'de yoksulluk sınırı altında oldukça büyük bir kitlenin varlığını ortaya koymaktadır. Yoksulluk sınırı altında kalan nüfus Arjantin'de kentlerde yüzde 15, kırsal alanda yüzde 20; Brezilya'da kentlerde yüzde 36, kırsal alanda yüzde 66; Pakistanda kentlerde yüzde 20, kırsal alanda yüzde 31 düzeyinde bulunmuştur.¹⁰⁷

Bu alt grup içinde yer alan İkinci Gösterge yoksulların gıda harcamalarının toplam harcamalar içindeki oranıdır. Türkiye'de yoksul kesimin harcamaları içinde gıda harcamalarının payı yüzde 44,9'dur. Kent yoksullarında bu oran yüzde 40,8, kır yoksullarında yüzde 46,7'dir. Karşılaştırma yapmak için bazı oranlar vermekte yarar vardır. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde hane halkları tüketimi içinde gıdanın payı yüzde 18, geri kalmış ülkelerde ise yüzde 60'lar düzeyindedir. Türkiye ortalaması ise yüzde 40'tır.¹⁰⁸

Yoksulluk alt grubu içinde yer alan Üçüncü Gösterge gelir farklılığı ölçütüdür. DİE'nin 1987 yılında yaptığı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri Sonuçlarına göre ülkede hanehalklarının en düşük gelirli yüzde 20'sinin toplam gelirdeki payı yüzde 5,24, en yüksek gelirli yüzde 20'nin payı yüzde 49,94'dir. En yüksek gelirli yüzde 20'nin payının, en düşük gelirli yüzde 20'nin payına bölünmesiyle elde edilen gelir farkı oranı 9.53'tür. Bu oranlar; Macaristan'da 3,2, Japonya'da 4,3, İspanya'da 4,4, Pakistan'da ve Hindistan'da 4,7, Kore'de 5,7, Almanya'da 5,7, ABD'de 8,9, Şili'de 17, Brezilya'da 32,1'dir.¹⁰⁹Bu oranlar bir ülkedeki gelir eşitsizliğinin gelir düzeyine bağlı olmadığını, siyasal seçmelerle yakından ilişkili bulunduğunu, Latin Amerika ülkeleri düzeyinde olmasa da gelir dağılımının önemli derecede eşitsiz olduğunu gösteriyor.

DİE'nin 1994 yılında yaptığı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları henüz yayınlanmamıştır. DİE'nin 1994 yılı araştırmasından geçici sonuç olarak Ankara kenti için verdiği bulgulara

¹⁰⁷Human Development Report,1995,s.178-179.

¹⁰⁸ Anayılılık 1994,s.668-673.

¹⁰⁹ Human Development Report 1995,s.178-179, World Development Report,s.221.

göre gelir farklılığı oranı 5,94 olarak hesaplanmıştır. Beklenileceği gibi kent içinde gelir farklılığı oranının, ülke toplamındaki gelir farklılığı oranından daha az olduğu görülmektedir.

İstihdam fırsatlarının artışına ilişkin ikinci alt grup içinde iki gösterge yer almaktadır. Bunlardan ilki olan Dördüncü Gösterge istihdam artışıdır. 15 yaşından büyük kadın ve erkek çalışanların 1990-1995 yılları arasındaki yıllık ortalama artış hızının Türkiye ortalaması yüzde 1,69'dır. Aynı dönemde işgücü artış hızı yılda yüzde 2,1'dir. Bu iki yüzde arasındaki fark işsizliğin artmakta oluşunun bir göstergesi olarak ele alınabilir. İstihdam da artış hızı Türkiye kent toplamında yılda yüzde 2,6, kırsal alanda yılda 1,01'dir. Kırsal ve kentsel alanlardaki istihdam oranları arasındaki bu fark kentlerin çekiciliğinin açıklamalarından biri olmaktadır. Ancak, kentsel alanda istihdamın yüzde 2,6 artması da yeterli değildir. Eğer kentlerde istihdam yüzde 3,5 düzeyinde artsaydı, kentte çalışanların çalışmayan nüfusa oranı sabit kalacaktı. Yüzde 2,6 artış hızı bu bakımdan yetersizdir. Bu kentte bağımlılığın ve işsizliğin artışı demektir. Kentlerde istihdam artışı kadınlarda yılda yüzde 4,22, erkeklerde yılda yüzde 2,28 dir. Kentlerde kadın istihdamının artış hızı erkek istihdamının artış hızından oldukça yüksektir. Ama kentlerde kadın istihdamının toplam istihdam içindeki payı yüzde 16,9 gibi oldukça düşük bir değerdedir. İkinci alt grup içinde yer alan göstergelerden bir diğeri toplam istihdam içinde enformel istihdamın payını gösteren Beşinci Gösterge dir. Bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Büyük kentlerin gecekondü bölgelerinde yapılan araştırmalarda 1990'lı yıllarda yüzde 5'ler düzeyinde bulunmuştur. Bu oranın gecekondü bölgeleri için verildiği düşünülürse düşük olduğu ya da enformel sektörün çok dar bir tanımına göre yapılan bir kestirim olduğu söylenebilir. Daha geniş bir tanıma göre yapılan bir kestirimde Türkiye'de enformel istihdamın payı yüzde 15'ler düzeyinde bulunmuştur.

İlk Modül içinde verimlilik alt grubu içinde yer alan tek gösterge kişi başına kentsel üretimi veren Altıncı Göstergedir. Bu gösterge ancak dolaylı bir biçimde elde edilebilmektedir. Türkiye'de kişi başına GSMH'nin dolar cinsinden gelişimi Gösterge 6 tablosunda görülmektedir. Türk parasının 1994 yılındaki devalüasyonu ve negatif büyüme dolayısıyla 1994 yılında kişi başına GSMH değeri 2.193 dolara düşmüştür. Bu ortalama bir değerdir. Kentler için ayrı bir GSMH hesaplaması yoktur. Ama Türkiye'de tarım dışı işlerde çalışanların yarattığı katma değer ortalama katma değere göre oranı bulunabilmektedir. Bu değer ortalama 1,5 dur. Eğer bu katsayı kent katma değerinin farklılaşmasının bir göstergesi olarak alınırsa kentsel alanlarda kişi başına GSMH 3.290 dolar bulunur. Tarımda çalışan başına katma değer toplam çalışanlar başına katma değer ortalamasına oranı 0,36'dır. Bu da, kırsal alanda kişi başına katma değer farklılaşmasını göstermek için kullanılırsa, kırsal alanda kişi başına GSMH 790 dolar bulunur. Bu değer kırsal alandaki verimliliğin kötümser bir tahminidir. Buna karşın kentsel alanda kırsal alana göre dört katına varan bir verimlilik farkı olduğu söylenebilir.

Modül 2. Sosyal Gelişme

İkinci modülde 12 gösterge vardır, üç alt grupta toplanmıştır. Bunlar; 1) sürdürülebilir demografik büyüme ve sosyal gelişmeyi teşvik, 2) herkes için eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, 3) toplumsal bütünleşmeyi teşvik politikalarının hedeflerinin gerçekleştirme derecesini ölçmeyi amaçlayan alt gruplardır.

Sürdürülebilir demografik büyüme ve sosyal gelişme alt grubu içinde yer alan ilk gösterge doğuştan yaşam umudunu veren Yedinci Gösterge'dir. Türkiye'de 1995 yılında doğumda yaşam ümidi kadında 70,3, erkekte 65,7 iki cins ortalamasında 67,9 yıldır. 1992 yılı bilgisiyle yapılan hesapta iki cins ortalaması olarak doğumda hayatta kalma ümidi yüksek düzeyde insan gelişmesi olan ülkelerde 72,9 yıl, orta düzeyde insan gelişmesi ülkelerde 66,8 yıl, düşük düzeyde insan gelişmesi olan ülkelere 55,8 yıl bulunmuştur. Doğuştan yaşam ümidinin en yüksek olduğu ülke 79,5 yıl ile Japonya'dır.¹¹⁰

Bu alt grubun ikinci göstergesi bebek ölüm oranını veren Sekizinci Gösterge'dir. Türkiye'de 1994 yılında bir yaşına gelmeden ölen bebeklerin oranı 1000 doğumda 47'ye, beş yaşına gelmeden ölen bebeklerin oranı 1000 doğumda 61'e düşmüştür. Bu oranlar son yirmi yılda oldukça hızlı bir düşme

¹¹⁰ Human Development Report 1995, s.155.

göstermiştir. Ama yine de yüksektir. Günümüzde yirmi yıl öncesinin üçte biri düzeyine gelmiştir. 1992 yılında yüksek gelirli ülkelerde bir yaşına gelmeden ölen bebeklerin oranı binde 7'ye düşmüştü bulunuyordu. Norveç ve Finlandiya'da binde 4'le en düşük değeri almıştı. Orta gelirli ülkelerde binde 43, düşük gelirli ülkelerde binde 73, düzeyinde bulunuyordu.¹¹¹

Bu alt grupta yeralan üçüncü gösterge bulaşıcı hastalıklar dolayısıyla ölen sayısını veren Dokuzuncu Gösterge'dir. 1994 yılında Türkiye'de bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin oranı yüzde 3,18 düzeyindedir. Bu sayı kentlerdeki alt yapı yetersizliklerinin salgın hastalıkları yaygınlaştıracak düzeyde olmadığını bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Sürdürülebilir demografik büyüme ve sosyal gelişme alt grubunda yer alan diğer bir gösterge toplam doğurganlık hızını veren Onuncu Gösterge'dir. Demografik geçiş eğrisinde hızla yol almakta olan Türkiye'nin toplam doğurganlık hızı 1980-1985 döneminde 4,11 iken 1990-1995 döneminde 2,70'e düşmüştür. Bu hız 1992 yılında yüksek gelirli ülkelerde 1,72'dir. İspanya'da 1,2, İtalya'da 1,3, düzeyine düşmüştür. Aynı yılda orta gelirli ülkelerde 3,0, düşük gelirli ülkelerde 3,4, olarak bulunmuştur.¹¹²

Bu alt grup içinde yer alan son gösterge okur yazarlık oranını veren On Birinci Gösterge'dir. 1990 yılında erginler arasındaki okur yazarlık oranı kentlerde yüzde 85,86, ülkenin tümünde yüzde 80,49'dir. Erkeklerin okuryazarlık oranı kentlerde yüzde 92,50, ülkenin tümünde yüzde 88,81, kadınların okur yazarlık oranı kentlerde yüzde 78,73, ülkenin tümünde yüzde 71,98'dir. 1992 yılında yüksek düzeyde insan gelişmesi olan ülkelerde okuryazarlık oranı yüzde 95,8, orta düzeyde insan gelişmesi olan ülkelerde yüzde 78,2, düşük düzeyde insan gelişmesi olan ülkelerde yüzde 48,3'dür.¹¹³

Sürdürülebilir demografik büyüme ve sosyal gelişme alt grubu içindeki göstergelerin toplu bir değerlendirilmesi yapılırsa, Türkiye'nin orta gelişme düzeyindeki ülkelerin değerlerine göre az da olsa daha iyi durumda olduğu söylenebilir.

İkinci modül içinde yer alan, herkes için sağlık ve eğitim hizmeti alt grubunu oluşturan beş gösterge-den birincisi ilk ve orta okullardaki okullaşma oranını veren On İkinci Gösterge'dir. Türkiye'de 1994-95 ders yılında ilkokullar için okullaşma oranı erkeklerde yüzde 92,3, kadınlarda yüzde 88,63 bulunmuştur. Ortaokullara geçildiğinde okullaşma oranları birden düşmekte, erkeklerde yüzde 76,03, kadınlarda yüzde 54,48 olmaktadır. İki cinsin toplam okullaşma oranı ilkokulda yüzde 90,62, ortaokulda yüzde 65,25'tir. 1991 yılında orta gelir düzeyindeki ülkelerde ilkokullarda iki cinsin toplam okullaşma oranı yüzde 100, kadınların okullaşma oranı yüzde 99, ortaokullarda iki cins toplamının okullaşma oranı yüzde 55, kadınların okullaşma oranı yüzde 56, bulunmuştur. Aynı yılda düşük gelirli ülkelerde ilkokullarda iki cinsin toplam okullaşma oranı yüzde 100, kadınların okullaşma oranı yüzde 93, orta okullarda iki cins toplamının okullaşma oranı yüzde 41, kadınlarda yüzde 35, olarak hesaplanmıştır. Esas farklılaşma orta eğitimdeki okullaşma oranlarında kendini göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde bu oran yüzde 93'tür.

Bu alt grupta yer alan On Üçüncü Gösterge ortalama öğretim yılını vermektedir. 1990 yılı verilerine göre 25 yaşından büyük nüfus içinde ortalama öğrenim yılı 6,76'dır. Bu öğrenim süresi erkek ve kadınlar arasında 7,00 ile 6,40 yıl olarak farklılaşmaktadır. 1992 yılında ortalama öğrenim yılı yüksek düzeyde insan gelişmesi olan ülkelerde 9,8, orta düzeyde insan gelişmesi olan ülkelerde 4,8, düşük düzeyde insan gelişmesi olan ülkelerde 2,0 olarak bulunmuştur.¹¹⁴

Bu alt grupta yer alan On Dördüncü Gösterge eğitimin maliyetini vermektedir. 1995-1996 ders yılında özel ilkokul öğrencisinin ailesine maliyeti 1.889 dolar, ortaokul öğrencisinin ise ailesine maliyeti 2.333

¹¹¹ World Development Report 1994, s. 214-215.

¹¹² World Development Report 1994, s. 212-213.

¹¹³ Human Development Report 1995, s. 158-159.

¹¹⁴ Human Development Report 1995 Turkey, UNDP, Ankara, 1995, ss. 12-13, 26.

dolardır. Bunlar çok yüksek değerlerdir. Ama özel eğitim kurumlarının toplam öğrenci içindeki paylarının yüzde 1-2 düzeyinde kaldığı düşünülürse, değerlendirme içinde çok önemi kalmaz. Öğrencinin ailesine maliyeti devlet ilk okullarında 24,5 dolar, devlet orta okullarında 40 dolardır. Türkiye için genel değerlendirmeyi bu değerler üzerinden yapmak gerekir.

Herkes için sağlık ve eğitim alt grubu içinde On Beşinci Gösterge kentlerde sınıf başına düşen öğrenci sayısı üzerinde durmaktadır. 1994-95 ders yılı içinde sınıf başına Türkiye genelinde ilkokullarda 23,32 ortaokullarda 42,19 öğrenci düşmektedir. Kentlerde ise sınıf başına düşen öğrenci sayısı ilkokullarda 36,54, ortaokullarda 45,85 dir.

Her hastahane yatağı başına düşen kişi sayısını veren On Altıncı Gösterge bu alt grup içinde yer alan son göstergedir. Türkiye'de 1994 de 406 kişi başına bir yatak düşmektedir. Bu 10.000 kişiye 25 yatak düşmesi anlamına gelir. 10.000 kişiye Japonya'da 136, Fransa'da 126, Bulgaristanda 103, Almanya'da 83, ABD'de 47, İspanya'da 43, Irak'ta 18, Sudan'da 9, Hindistan'da 8 yatak düşmektedir.¹¹⁵

İkinci modülde yer alan toplumsal entegrasyon alt grubu içinde iki gösterge bulunmaktadır. Bunlardan On Yedinci Gösterge toplumda suçluluk oranını vermektedir. Bunun için 100.000 kişi başına kaydedilen cinayet ve hırsızlık sayısının saptanması öngörülmüştür. Türkiye'de 1994 yılında mahkemelerce hükme bağlanmış bulunan 100.000 kişiye düşen cinayet sayısı 5,04, hırsızlık sayısı 10,05 olmuştur. Polis kayıtlarına göre bu oranlar ABD'de 9,7 cinayet, 1235,9 hırsızlık, İspanya'da 2,4, cinayet, 1212 hırsızlık, Japonya'da 1,0 cinayet, 184,3 hırsızlık, Kore'de 1,5 cinayet, 12,3 hırsızlık, Norveç'te 2,6 cinayet, 116,4 hırsızlık biçimindedir. Polis kayıtlarına göre verilen değerlerin mahkeme hükümlerine göre verilen değerlerden yüksek olacağı açık olmakla birlikte yine de bu tür suç oranlarının Türkiye'de oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Bu alt grup içinde yer alan On Sekizinci Gösterge bir ya da daha çok çocukla birlikte yaşayan tek anne ya da babalı hanelerin yüzdesini göstermektedir. 1990 nüfus sayımının bulgularına göre tek ebeveynli hanelerin toplam içindeki oranı yüzde 3,61'dir. Bu hanelerin ortalama büyüklüğü 3,03'dür.

Modül 3. Altyapı

Altyapı modülü içinde dört alt grup içinde toplanan yedi gösterge yer almaktadır. Bu dört alt grubun yöneldiği politika amaçları: 1) servislerin ulaşılabilirliği ve ödenebilirliğini artırmak, 2) su verme sistemlerinin sürdürülebilirliğini ve kalitesini sağlamak, 3) kanalizasyon hizmetleri sağlanmasını geliştirmek, 4) elektrik hizmetleri sağlanmasını geliştirmek olarak saptanmıştır.

Servis ulaşılabilirliğini ve ödenebilirliğini ölçmek için bu listeye konulan On Dokuzuncu Gösterge'nin hanehalklarının altyapı şebekelerinden yararlanma yüzdesini vermesi öngörülmüştür. 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçlarına göre kentlerde hanehalklarının yüzde 94,6'sı içme suyu, yüzde 99,84'ü kanalizasyon, yüzde 99,68'i elektrik, yüzde 33,95'i telefon şebekesine bağlıdır. Burada bulunan kanalizasyon şebekesine bağlılık sayısı gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Atık suyun evlerden borularla uzaklaştırılması anlamında alınırsa bir ölçüde gerçeği yansıtmaktadır. Ama uzaklaştırmayı sağlayan bu borulara çoğu kez bir kanalizasyon şebekesi demek olanağı yoktur. İller Bankası Raporunda kanalizasyon şebekesinden yararlanma oranı yüzde 50 olarak verilmektedir. Telefon bağlantılarının sayısı 1987 den sonra hızla artmıştır onun için burada verilen sayı bugünün gerçeğini yansıtmamaktadır. Geçen sürede telefon bağlantılarının sayısı iki mislinden fazla arttığı kestirilebilir. Nitekim, 1994 yılı anketinin Ankara kenti için verilen sonuçlarına göre hanehalklarının yüzde 98,78'i içme suyu, yüzde 93,44'ü kanalizasyon, yüzde 100,00'ü elektrik, yüzde 89,24'ü telefon şebekesine bağlı bulunmaktadır. Kentsel alanlarda orta ve yüksek gelirli ülkelerde elektrik, su, ve kanalizasyon sistemlerine bağlılık 1990 lı yıllarda yüzde 100 ler düzeyinde ya da çok yakındır. Farklılık düşük gelirli ülkelerde görülmektedir.

¹¹⁵ Anayılık 1994,s.674-679.

Su sağlama sistemlerinin sürdürülebilirliğini ve kalitesini sağlama alt grubu içinde alınan ilk değişken Yirminci Göstergedir. İçilebilir suya ulaşmayı ölçmektedir. İstatistiklerde Türkiye’de 1980’de kentlerde hanehalklarının yüzde 64,2’si 1990 da yüzde 97,7’si içme suyu şebekesine bağlı görünmektedir. Aynı oran kırsal kesim için 1980 de yüzde 62, 1990 da yüzde 85 dir.¹¹⁶ Ama bunun gerçeği tam olarak yansıtmadığı, İstanbul gibi büyük kentlerde şehir şebekesinden sağlanan suyun halk tarafından güvenilir bulunmadığı, daha çok kullanma suyu niteliğinde görüldüğü, bu nedenle kentte içme suyu için ayrı bir sektörün geliştiği söylenebilir.

Bu alt grup içinde yer alan Yirmi Birinci Gösterge kişi başına tüketilen su miktarıdır. 1993 de Türkiye’nin 15 büyük şehir ortalaması olarak kişi başına günde 238,31 litre su üretildiği, 128,73 litre su satıldığı saptanmıştır. Aradaki yüzde 46’lık açığın bir kısmı dağıtım şebekesi kayıplarından diğer bir kısmı da kaçak su kullanımından kaynaklanmaktadır. Türkiye ortalaması olarak kişi başına üretilen su miktarı 202,04 litre, satılan su miktarı 110,88 litredir. İller Bankasıncı projeleri gerçekleştirilen kentlerde kişi başına günde ortalama 170 litre su sağlanmaktadır.

Bu alt grup içindeki son değişken Yirmi İkinci Gösterge’dir. Bu göstergenin suyun dolar cinsinden medyan fiyatını ve kurak mevsimlerdeki en yüksek fiyatını vermesi istenilmektedir. Türkiye’de fiyatta mevsimler arası bir farklılaşma yoktur. Gösterge 22 tablosunda verilen bilgiler Dünya Bankasıncı finanse edilen kanalizasyon projelerinin bulunduğu büyük kentlerin bilgileridir. Bu fiyatlar içinde kanalizasyon geri ödemeleri için suya bindirilen ekler vardır. Bu toplam fiyatın yüzde 30’u düzeylerindedir. 1995 yılında büyük kentlerde evlerde ayda 10 m³ den az su kullananlar için 30 cent, daha çok kullananlar için 80 cent düzeyinde olduğu söylenebilir. Sanayinin su kullanışı ise konutta kullanılan suya göre 2-3 kat arasında daha pahalı olarak fiyatlandırılmaktadır.

Kanalizasyon hizmetlerine ilişkin alt grup içinde sadece, Yirmi Üçüncü Gösterge bulunmaktadır. Konutlarda atık suların hangi yollarla evden uzaklaştırıldığının yüzde dağılımını veren bu gösterge de Türkiye’de konutların yüzde 23,6’sının fenni şebekelerden, yüzde 58,5’inin fenni olmayan şebekelerden, yüzde 8,8’inin foseptiklerden, yüzde 9,1’inin helalardan yararlandığı görülmektedir. Bu oranlar bu alanda önemli sorunlar bulunduğunu göstermektedir.

Elektrik hizmetlerini geliştirmeye ilişkin alt grup içinde, elektrik fiyatlarını veren Yirmi Dördüncü Gösterge ile elektrik kesintilerinin sayısını veren Yirmi Beşinci Gösterge yer almaktadır. 1995 yılında evlerde kilovat saat elektrik fiyatı 7,2 centtir. Elektrik kesintilerinin sayısı için istatistiki bilgi yoktur. Ama oldukça sık kesinti olduğu, bu kesintilerin enerji üretimindeki yetersizlikten değil, dağıtım sistemindeki sorunlardan ve işletme hatalarından kaynaklandığı söylenilebilir.

Modül 4. Ulaşım

Bu modül içinde dört alt grup halinde toplanmış dokuz gösterge bulunmaktadır. Bu dört alt grubun yöneldiği politika amaçları, 1) kent ulaşım sistemlerinin performansını ve sürdürülebilirliğini geliştirmek, 2) yol ağını geliştirmek ve sıkışıklığı azaltmak, 3) özel araç kullanımını sürdürebilir kılmak, 4) kamu ve kitle ulaşımını sağlamak ve geliştirmektir.

Kent ulaşım sistemlerinin performansı ve sürdürülebilirliği konusundaki alt grup içinde yer alan ilk değişken ev-iş yolculuklarında türel dağılımı veren Yirmi Altıncı Göstergedir. Bu konuya ilişkin değerler bazı kentler için yapılan ulaşım etüdlerinin sonuçlarından yararlanarak Gösterge 26 tablolarında verilmiştir. Bu tablo da sadece Antalya örneğinde ev-iş yolculuklarına ilişkin dağılımlar yer almaktadır. Diğer kentlere ilişkin olarak verilen değerler toplam yolculukları kapsamaktadır. Bu tablolar incelendiğinde kent formuna bağlı olarak yaya yolculukların payının önemli ölçüde değiştiğini bazı örneklerde yüzde 50 ler düzeyine varabildiğini ortaya koymaktadır. Türel dağılım da kentlerde kamu taşımacılığının payı bu örneklerde hiç bir kentte yüzde 40’ı aşmamaktadır. Genelde yüzde 25

¹¹⁶ World Development Report 1994,s.146,147. İller Bankası Görüşü.

ler düzeyinde kalmaktadır. Buna karşılık midibüs, halk otobüsü servis işletmeciliği gibi küçük girişimciler eliyle işletilen sistem yüzde 35 ler düzeyinde bir pay almaktadır. Özel otoların payı da yüzde 20 ler düzeyindedir.

Bu alt grup içinde yeralan ikinci değişken olan Yirmi Yedinci Gösterge iş yolculuklarının ortalama gerçekleşme süresini vermektedir. Büyük kentler arasında en küçük değeri 22 dakika ile Bursa da en büyük değeri ise 49 dakika ile İstanbul'da almaktadır. Bu değer ortalama olduğu düşünülürse işe gitmek için bir saatten fazla zaman harcayanların sayının oldukça yüksek olduğu ortaya çıkar. Bu değer Pekin'de 25 dakika, Londra'da 30 dakika, Yeni Delhi'de 59 dakika, Bangkok'da 91 dakika, Rio de Janeiro'da 107 dakikadır.¹¹⁷

Bu alt grupta yeralan Yirmi Sekizinci Gösterge kent içi ulaşımındaki kazalar dolayısıyla ölümleri bir ölçüt olarak almaktadır. 1994 yılı verilerine göre Türkiye kentlerindeki trafik kazalarında yılda 10.000 kişide 0,72 kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı yıl Ankara'da bu oran 10.000 kişide 0,87 olmuştur.

Yirmi Dokuzuncu Gösterge dolar cinsinden yakıt fiyatlarını vermektedir. Türkiye'de 1995 yılı haziran ayında normal benzinin litresi 0,62 dolar, dizel yakıtının litresi 0,43 dolar, LPG nin litresi 0,26 dolar bulunuyordu.

Bu alt grup içinde yer alan son değişken ulaşımında kişi başına yakıt tüketimini veren Otuzuncu Göstergedir. Türkiye'de istatistiklerden kent içi ulaşım için yapılan yakıt tüketimini ayrıca saptama olanağı bulunmamaktadır. 1994 yılında ülkede kişi başına yakıt tüketimi 0,18 metrik ton olarak hesaplanmıştır.

Yolağını geliştirme ve trafik sıkışıklığını azaltma yönündeki gelişmeleri saptamayı amaçlayan ikinci alt grup içinde yer alan, kentlerde bakımsız ve tamir edilmesi gereken yolların yüzdesini veren Otuz Birinci Gösterge ile, kentlerde yol altyapısına yapılan harcamaları veren Otuz İkinci Gösterge hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır.

Bu modül içinde yer alan, özel araçların sürdürülebilir kullanımı konusundaki gelişmeleri ölçmeyi amaçlayan üçüncü alt grup içinde bir değişken vardır. O da otomobil sayısının araç sürme yaşındaki nüfusa oranını veren Otuz Üçüncü Göstergedir. 1994 yılında Türkiye'nin tümünde bu oran yüzde 8,11 olarak hesaplanmıştır. Ankara kentinde ise aynı oran yüzde 27,35 bulunmuştur.

Kamu ve kitle ulaşımındaki gelişmeleri ölçmeyi amaçlayan dördüncü alt grup içinde tek değişken olarak Otuz Dördüncü Gösterge bulunmaktadır. Bu gösterge kamu ulaşım araçlarındaki koltuk sayısını ölçmeye çalışmaktadır. 1988 yılında yapılan saptamalara göre 1.000 kişi başına İstanbul'da 42, Ankara'da 52, İzmir'de 76, Konya'da 26, Eskişehir'de 45 araç koltuğu düşmektedir.

Modül 5. Çevre Yönetimi.

Çevre yönetimi modülü içinde dört alt grup içinde sekiz gösterge yer almaktadır. Bu dört alt grubun yöneldiği politika amaçları; 1) kentlerin su kalitesinin geliştirilmesi, 2) katı atık toplama ve imha servislerinin geliştirilmesi, 3) kaynak kullanımının sürdürülebilirliğini sağlama, 4) doğal ve yapay afetlerin etkilerini azaltmaktır.

Kentlerin su kalitesinin geliştirilmesi alt grubu içinde yeralan üç göstergeden birincisi Otuz Beşinci Göstergedir. Bu gösterge arıtılan atık su oranını vermektedir. Türkiye'de 1991 yılında atık suların ancak yüzde 20,27'si arıtılıyordu. Bu alt grup içinde yeralan ikinci değişken atık suların alıcı ortalama ne kadar kirlilik yükü aktardığını ölçmeye çalışmaktadır. Bunun için Otuz Altıncı Gösterge'de arıtmada alıcı ortama atık su ile aktarılan BOİ (Biyokimyasal Oksijen İhtiyacı) yükü verilmektedir. Alıcı

¹¹⁷ R.Hjerpe, Pii Elina Berghall: Research for Action The Urban Challenge, The United Nations University, WIDER, 1996, s.45.

ortama 1991 yılında atıksu arıtma tesisi bulunmayan sanayilerce yılda 205.437 ton, atıksu arıtma tesisi bulunan sanayilerce yılda 5.360 ton olmak üzere toplam sanayi kuruluşarı tarafından yılda 211.797 ton BOİ yükü aktarılmıştır. 1990 yılı için yapılan bir çalışmada evsel atıksularla yılda 792.780 ton BOİ yükünün alıcı ortama aktarıldığı kestirilmiştir. Bu alt grup içinde yer alan Otuz Yedinci Göstergenin bir metre küp atık suyun arıtma maliyetini vermesi öngörülmüştür. Seçilen arıtma sistemine göre arıtma maliyetleri değişmekle birlikte, Türkiye’de bir metre küp atık suyun arıtma maliyeti en fazla 0,10 dolardır.¹¹⁸ Biyolojik arıtma yöntemine göre yapılan bir arıtmada metre küp maliyeti 0,04-0,05 dolar düzeyindedir. Ama sanayi atıksularında kirliliğin cinsine göre maliyet yüksek değerler alabilmektedir.

Bu modül içinde yer alan katı atık toplama ve yok etme alt grubu içinde yer alan Otuz Sekizinci Gösterge kişi başına üretilen katı atık miktarını vermektedir. 1991 yılında Türkiye’de kentlerde konutlardan 592 kg/kişi düzeyinde çöp üretildiği saptanmıştır. Bu yolla belediyelerde yılda 22,3 milyon ton çöp yaratıldığı hesaplanmaktadır. Hanehalklarının ürettiği çöp miktarı mevsimler arasında ve kentler arasında büyük farklılaşmalar göstermektedir. Sanayi ve enerji faaliyetlerinde 17,6 milyon ton katı atık üretilmektedir. Aynı alt grup içinde yer alan Otuz Dokuzuncu Gösterge katı atıkların hangi metodlarla yok edildiğini vermektedir. 1991 yılında belediye çöplerinin yüzde 80’inin çöplüğe boşaltıldığı, yüzde 15’inin ise akarsulara döküldüğü saptanmıştır. Diğer yöntemlerin payı çok küçüktür. Bu grupta yer alan son değişken Kırkıncı Göstergedir. Kentli hanelerin yüzde kaçının çöpünün düzenli toplandığını vermektedir. Türkiye’de 1991 yılında kent hanelerinin yüzde 91,6’sının çöpü düzenli olarak toplanıyordu.

Kaynak kullanılışının sürdürülebilirliğine ilişkin alt grup içinde sadece kişi başına enerji tüketimini veren Kırk Birinci Gösterge yer almaktadır. 1993 yılında Türkiye’de kişi başına toplam enerji harcaması 1.038 kg petrol eşdeğeridir. Kömür eşdeğeri üzerinden hesaplanırsa 1.483,3 kg’dır.

Çevre yönetimi modülü içinde yer alan doğal ve yapay afetlerin etkisini azaltma amacına yönelmiş olan dördüncü alt grup içinde sadece Kırk İkinci Gösterge bulunmaktadır. Bu gösterge de doğal afetlere uğrayabilecek yerlerdeki konut sayısını vermektedir. 1990 yılında Türkiye’de 2.349.000 konut birinci dereceden depreme maruz alanlarda bulunuyordu. Toplam konut oranının yüzde 20,99’unu oluşturuyordu. İkinci dereceden depreme maruz alanlar ile heyelan, kaya düşmesi ve çığ düşmesi tehlikesine maruz alanlar eklendiğinde bu oran çok yüksek değerlere yükselmektedir.

Modül 6. Yerel Yönetimler

Bu modül içinde yer alan dokuz gösterge beş alt grup içinde toplanmıştır. Bu alt gruplar içinde gerçekleştirilmesi amaçlanan politikalar, 1) yönetimlerarası kurumsal düzenlemeleri geliştirmek, 2) yerel yönetimlerin finansal yaşayabilirliğini geliştirmek, 3) yerel yönetimlerde karar vermeye demokratik katılımı artırmak, 4) karar vermelerinde bağımlılıklarını azaltmak, 5) kamu kaynaklarının etkili kullanımını artırmaktır.

İlk alt grupta sadece Kırk Üçüncü Gösterge yer almaktadır. Bu gösterge kentlerdeki hizmetlerin hangi kademe yönetimler tarafından sağlandığını vermektedir. Bu konuda hazırlanan tablo ek 1’de verilmiştir. Türkiye’de elektrik, telefon ve örgün eğitim dışındaki tüm hizmetler belediyelerce götürülebilmektedir. Ama belediyelerin gelirlerindeki yetersizlik belediyelerin kendilerine açık tüm alanlarda hizmet vermesine olanak bırakmamaktadır. Bu nedenle kamu hizmetlerinin önemli bir kısmı hem merkezi hem de yerel yönetimlerce görülmektedir.

Yerel yönetimlerin finansal yaşayabilirliğini geliştirmeye ilişkin alt grup içinde yer alan ilk değişken Kırk Dördüncü Gösterge’dir. Bu gösterge içinde kişi başına düşen belediye geliriyle, bu gelirin kaynaklara göre dağılımı verilmiştir. Türkiye’de 1993 yılında kişi başına belediye geliri 101,90 dolardır. Eğer satınalma gücü paritesine göre bir hesap yapılırsa bu değer 186,87 dolara yükselir. Bu gelirin

¹¹⁸ İller Bankası Görüşü.

kaynaklara göre dağılımı tablo halinde verilmiştir. Bu tablonun en dikkati çeken özelliği belediye gelirlerinde genel bütçeden ayrılan payın sürekli olarak yüzde 50 üzerinde kalmış olmasıdır. 1993 yılında yüzde 45'şeye düşmüştür. Belediye vergi ve harçları ancak yüzde 10'lar düzeyinde kalmaktadır. Bunlara katılma payları ve belediye şirketlerinin gelirleri de eklendiğinde toplam yerel kaynaklı gelirlerin oranı yüzde 16'lar düzeyinde kalmaktadır. Türkiye'de yerel gelirlerin toplam belediye gelirleri içindeki payı diğer ülkelere göre düşüktür. Örneğin yerel gelirlerin payı; 1991'de Tunus'ta yüzde 45, 1983'de Seul'de yüzde 70,1, 1982'de Bombay'da yüzde 81,8, 1984'de Rio de Janeiro'da yüzde 92,2'dir¹¹⁹.

Bu grup içinde yer alan bir diğer değişken belediyelerin kişi başına sermaye harcamalarını veren Kırk Beşinci Göstergedir. Türkiye'de 1993 yılında belediyelerde kişi başına yapılan ortalama harcamalar 118,59 dolardır. Belediye gelirlerinin kişi başına 101,90 dolar olduğu düşünülürse belediyeler kişi başına 16,69 doların çeşitli yollarla borçlandığı sonucu çıkarılabilir. Bundan borçlanmanın belediye harcamaların yüzde 16'37'si düzeyinde olduğu sonucu çıkarılabilir. Toplam harcamalar içinde yatırım harcamaları yüzde 24,25 oranında pay almaktadır. Kişi başına 28,76 dolardır. Bu alt grup içinde yer alan son değişken toplam belediye harcamaları içinde borç ödemelerinin oranını veren Kırk Altıncı Göstergedir. 1993 yılında borç ödemelerinin toplam giderlerdeki ortalama payı yüzde 9,06 olarak tahmin edilmiştir.

Yerel yönetimlerde karar vermede demokratik katılıma ilişkin dördüncü alt grup içinde tek değişken olarak Kırk Yedinci Gösterge bulunmaktadır. Metropoliten alanlarda 10.000 kişiye düşen seçilmiş yerel yönetici miktarını vermektedir. 1994 yılında Türkiye'de büyük kentlerde seçilmiş yerel yönetici sayısı 10.000'den 0,40 ile 1,79 arasında değişmektedir. Kadınların seçilmişler arasındaki oranı çok küçüktür. Türkiye'de belediye başkanlarının ancak yüzde 0,47'si, belediye meclisi üyelerinin yüzde 1,28'i kadındır.

Yerel yönetimlerin kararlarındaki bağımlılığının azaltılmasına ilişkin alt grupta sadece Kırk Sekizinci Gösterge yer almaktadır. Bu göstergede merkezi yönetimin vesayeti ve yerel yönetimlerin bağımsız karar alanlarına ilişkin karakteristik bazı özellikler üzerinde durulmaktadır. Türkiye'de yerel yönetimlerin seçilmiş organlarının organlık sıfatına son vermek yargı kararıyla olabilmektedir. Temel kural budur. Buna karşılık haklarında görevleriyle ilgili bir suçtan dolayı soruşturma ve kovuşturma açılan yerel yönetim organları veya bunların üyeleri, İçişleri Bakanı tarafından soruşturmanın selameti için ve geçici bir tedbir olarak kesin hükme kadar görevden uzaklaştırılabilmektedir. Bu yetkinin amacını aşan bir biçimde kullanıldığını gösteren bazı örnekler bulunmaktadır. Yerel yönetimler ulusal mecliste kabul edilmiş yasalar dışında hiçbir vergi koyma yetkisine sahip değildir. Sunduğu servislerin fiyatlarını saptama ve projeleri ihale edebilme yetkisine sahiptir.

Kamu kaynaklarının etkili kullanılmasına ilişkin beşinci alt grupta ilk olarak Kırk Dokuzuncu Gösterge yer almaktadır. Bu gösterge belediyelerde 1.000 kişi başına çalışan sayısını vermektedir. Türkiye'de 1993 yılında kentlerde 1.000 kişi başına 3,3 kişi belediyelerde çalışıyordu. Bu alt grubun ikinci değişkeni Ellinci Gösterge'dir. Belediye harcamaları içinde personel ödemelerinin payını vermektedir. 1993 yılında Türkiye'de bu oran yüzde 52 olarak saptanmıştır. Bu alt grubun sonunda Elli Birinci Gösterge bulunmaktadır. Bu göstergede belediye harcamaları içinde dışarıya ihale edilen hizmetler için yapılan harcamaların toplam harcamalar içindeki payının verilmesi istenilmektedir. Bu konuda Türkiye'de istatistiki bilgi bulunmamaktadır. Eğer belediye döner sermayeleri bu kapsamda yorumlanırsa bu oran yüzde 22,76'dır.

2.2. Konut Göstergeleri

Habitat II Konferansı'nın hazırlık çalışmalarında Ülke Raporları'nda 10 anahtar konut göstergesinin bulunması önerilmiştir. Bu göstergeler iki modül halinde gruplanmıştır. Birinci modülde yer alan ilk altı gösterge konutun ödenebilirliğini ve yeterliliğini ölçmeye çalışmaktadır. Bunlardan ilk ikisi;

¹¹⁹ R.Hjerpe, Pii Elina Berghall: Research for Action The Urban Challenge, The United Nations University, WIDER, 1996, s.23,32.

1) konut fiyatının gelire oranı, 2) konut kirasının gelire oranı, ödenebilir konuta erişebilmesinin, üçüncüden altıncıya kadar olan dört gösterge; 3) kişi başına konut alanı, 4) sağlam konut binaları, 5) ruhsatlı konutlar, 6) altyapı harcamaları, konutların herkese yeterliliğinin ölçütü olarak düşünülmüştür.

İkinci modülde yer alan yedinciden onuncuya kadar olan dört gösterge konut sunumunu betimlemektedir. Bunlardan; 7) konut kredilerinin toplam kredilere oranı konut finansmanına erişebilmeyi arttırmak hedefini, 8) konut üretimi, 9) konut yatırımları, etkin konut üretim sistemlerini teşvik etmek hedefini, 10) arsayı imara açma katsayısı, konut yapımı için yeterli miktarda ve ödenebilir fiyatta arsa arzının sağlanması hedefini gerçekleştirmenin ölçütü olarak kabul edilmektedir.

Bu 10 anahtar göstergeye ilişkin tablolar Ek 1'de verilmiştir. Bu modüller içindeki göstergeler sırasıyla ele alınarak yorumlanılmaktadır.

Modül 1. Konutun Ödenebilirliği ve Yeterliliği.

Gösterge 1. Konut Fiyatının Gelire Oranı

Bu gösterge, bir konutun serbest piyasadaki medyan fiyatının medyan yıllık hane gelirine oranı olarak tanımlanmıştır. Bu göstergenin değerinin çok yüksek olması konut arzının, talebin ancak belirli miktarını karşılayabildiğini, bu konudaki politikaların başarılı olamadığını gösterir. Gösterge değerinin yükselmesi hanehalkı başına kullanılan konut miktarının azalmasının bir göstergesi sayılabilir.

Türkiye'de konut fiyatları istatistikleri bulunmadığı için DİE tarafından bu göstergenin değeri hesaplanamamıştır. Konut alım satımında gerçek satış bedelinin öğrenilebilmesine olanak bulunmamaktadır. Diğer taraftan yıllık ruhsatlı konut üretiminin yüzde 20-25 kadarı kooperatifler ve diğer kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmekte olup, bu yollarla konut edinmenin maliyeti, edinilen konutun piyasa değerinin genellikle oldukça altındadır. Bu nedenle ortalama piyasa fiyatı Türkiye'de konut edinmenin gerçek maliyetini yansıtmamaktadır.

1992 yılında yapılan bir araştırmada ruhsatlı yapılaşmış semtlerde kendi evlerinde oturan hanehalkı reislerine evlerinin piyasa fiyatının ne olduğu sorulmuştur. Verilen fiyatların aritmetik ortalamasının hanelerin yıllık gelirinin aritmetik ortalamasına oranı Ankara, Bolu ve Manisa'da sırasıyla 5,3, 5,2 ve 6,3'tür¹²⁰. Gecekonduyla birlikte hesaplandığında bu oranların bir miktar değişmesi beklenebilir. 1991-1992 yıllarında 52 değişik ülke kenti için belirlenmiş olan göstergeler listesinde İstanbul için bu göstergenin değerinin 5 olduğu görülmektedir. İstanbul ve Ankara için belirlenen oranların birbirine yakın olması verilerin güvenilir olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu oran Beijing'de (Pekin) 14,8, Tokya'da 11,2, Seul'de 9,3, Londra'da 7,2, Kahire'de 6,7, Paris'te 4,2, Washinton.D.C'de 3,9, Atina'da 3,9, Rio de Janerio'da 2,3, Santiyago'da 2,0 değerini almaktadır. Türkiye'de konutun fiyatının gelire oranının ortalarda bir yerde olduğu anlaşılmaktadır.

Gösterge 2. Konut Kirasının Gelire Oranı

Medyan yıllık konut kirasının kirada oturan ailelerin medyan yıllık gelirine oranı olarak tanımlanan bu gösterge bir önceki gösterge ile birlikte, ödenebilir fiyattan konut arzının önemli bir göstergesi olmaktadır. Oranın yüksekliği kiralık konut arzının yeterli olmadığını ve konut kullanımında sıkışıklığı gösterirken çok düşük oranlar genellikle büyük miktarda kiralık sosyal konut stokunun varlığının ya da etkili bir kira kontrol politikasının uygulanmakta olduğunun göstergesi olarak kabul edilir.

Bu göstergenin hesaplanmasında 1987 Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nin sonuçlarından yararlanılmıştır. Kent ve kır ayrımı yapılmadan ve kiralrı piyasa fiyatına göre belirlenmeyen lojmanlar hariç tutularak yapılan hesaba göre bu göstergenin Türkiye bütünü için değeri yüzde 14,87 olarak bulunmuştur. 1992 yılında yapılan bir ankette Ankara ve Manisa'da ruhsatlı stokta, aritmetik ortalamalara göre kira-gelir oranı yaklaşık yüzde 24, Bolu'da ise yüzde 10 olarak hesaplanmıştır¹²¹. 1994

¹²⁰ Ali Türel: Mülk Konut Araştırması, ODTÜ Konut Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1993.

¹²¹ Ali Türel: A.g.e.

Hanehalkları Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketine göre Ankara kentinde lojmanlar dışındaki kesim için kira-gelir oranı yüzde 16,64 bulunmuştur. Yukarıda sözü edilen 1991-1992 yılında 52 ülke kentinde toplanmış olan göstergeler listesinde İstanbul için verilen oran yüzde 25'tir. Bu oran elli iki ülkenin büyük kentlerinin sadece beşinde yüzde 25'in üstünde, 24'ünde yüzde 10 ile yüzde 20 arasında 12'sinde yüzde 10'un altında değer almaktadır¹²². Türkiye'de büyük kentlerde kira-gelir oranının yüzde 25'ler düzeyinde olduğu kabul edilirse, kira-gelir oranının Türkiye'de diğer ülkelerin çoğundan yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gösterge 3. Kişi Başına Konut Alanı

Konutların döşeme alanı büyüklüklerinin kişi başına düşen metrekare dağılımının medyan değeri olarak tanımlanan bu ölçüt, konutun yaşama mekanı olarak yeterliliğini gösterdiği kabul edilmiştir. Piyasa sürecinde oluşan bu oranın konut politikalarının da etkilerini yansıtması beklenmektedir.

DİE tarafından 1987 Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'nden aritmetik ortalama olarak hesaplanan oturlan konutta kişi başına kullanılabilir alan, kentlerde 20.29 m², kırsal alanlarda 16.41 m², Türkiye bütünü için ise 18.25 m²'dir. 1991-1992 yılında yapılmış olan göstergeler tesbitinde İstanbul için belirlenen kişi başına alan ise 17 m²'dir. 1994 Hanehalkları Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçlarına göre Ankara Kentinde kişi başına 21,87 m² konut alanı düştüğü saptanmıştır.

Diğer 51 ülke kenti için bulunan değerlerle karşılaştırıldığında Türkiye'de kişi başına konut alanının diğer gelişmekte olan ülkelerin hemen tümünden yüksek, Japonya dışında sanayileşmiş ülkelerin hepsinden düşük olduğu görülmektedir. Stokholm'de 40,00, Londra'da 31,93, Atina'da 24,50, Madrid'te 24,40, Budapeşte'de 23,50 Rio de Janeiro'da 19,35, Tokyo'da 15,79, Beijing'de 9,34, Karachi'de 7,10, Honkong'da 7,10, Tunus'da 6,46 m²'dir¹²³. Kuşkusuz konutun niteliği dikkate alınmadan sadece bu göstergeyle konutta yaşam kalitesinin tam olarak ölçülmesi olanaklı değildir.

Gösterge 4. Sağlam Konut Binaları

Normal bakım-onarım yapılması durumunda ve tabii afetlerin etkileri de dikkate alınarak hesaplanan, 20 yıl veya daha uzun süre kullanılabilecek konutların oranı olarak tanımlanmıştır. Bu göstergenin konutun kalitesi ve dayanıklılığını gösterdiği, özellikle niteliksiz malzeme kullanılarak geçici olarak inşa edilmiş konutları ayırt etmeyi amaçladığı belirtilmiştir. Bu şekilde tanımlanan sağlamlık binaların yapı güvenliğini de içermektedir.

Türkiye'de bu göstergenin belirlenmesinde kullanılabilecek istatistikler bulunmamaktadır. 1984 yılında yapılan Binalar Sayımında taşıyıcı sistemi yığma olan ve dolgu malzemesinin biriket ve kerpiç olduğu belirlenen konut binalarının, belediyesi olan yerleşmelerdeki toplam binalara oranı yüzde 30,65 olarak hesaplanmıştır. Bu binaların sağlam olmayan binaları temsil ettiği kabul edilirse Sağlam Bina Göstergesi yüzde 69,35 olmaktadır. Bu oran diğer 51 ülkeyle karşılaştırıldığında çok düşüktür. Yüzde 30,65 oranına giren binaların önemli bir bölümünün 20 yıldan fazla ayakta kalabileceği düşünülebilir. Nitekim konut gösterge programında İstanbul için sağlam yapı göstergesi olarak yüzde 95 oranı verilmiştir. Gelişmiş ülkelerin kentlerinde bu oran yüzde 100 olarak saptanmıştır.

Gösterge 5. Ruhsatlı Konutlar

Bu göstergenin tanımı, kentsel alanlarda yasal parselasyonu yapılmış arsalar üzerinde inşaat ruhsatı alınarak inşa edilen ve iskan ruhsatı alınan, veya bu ruhsatlar mevcut olmamasına karşın imar mevzuatına aykırı olmayan konut stokunun toplam stoka oranıdır. Bu gösterge konutun yasallığı ile ilişkilidir.

Türkiye'de bu tanıma göre konut stokunu ayırtırmak son derece güçtür. İnşaat ruhsatı alınarak yapımına başlanan ancak iskan ruhsatı alınmadan kullanılan, ayrıca tapulu arsa üzerinde ruhsatsız

¹²² The Housing Indicators Program, Volume II, A Joint Program of the United Nations Centre for Human Settlements and The World Bank, October.1993, Table.2.

¹²³ The Housing Indicators Program; Volume.II,Table.5.

inşa edildiği halde imar yönetmeliklerinin aradığı teknik koşullara tümüyle uyan çok sayıda yapı bulunmaktadır.

1970 ve 1984 yılları bina sayımları esas alınarak yapılan hesaplama göre bu dönemde konut stokuna eklenen konutların yüzde 41.3'ü kadar sayıdaki konut için iskan ruhsatı alınmıştır. Yasallık tanımına göre bu oran Ruhsatlı Konut Göstergesinin değeridir. Diğer taraftan 1984-1990 döneminde hane sayısındaki artışın yüzde 55.7'si kadar sayıdaki konut için iskan ruhsatı alınmıştır. Bu dönemde de, 1970-1984 döneminde olduğu gibi hane sayısındaki artışın yüzde 16'sı kadar daha fazla sayıda konutun üretildiği kabul edilirse Ruhsatlı Konut Göstergesi yüzde 48 olacaktır. Bu değer ruhsatlı konut konusunda en düşük kestirimdir. Gösterge tanımında oturma izni almamakla birlikte yasalara uygun olarak yapılmış konutlara ilişkin bir payı buna eklemek gerekir. İnşaat ruhsatı alanların yüzde 15'inin bu tanıma uygun olarak yapılmayacağı kabul edilirse, eklenecek oranın yüzde 29 olacağı 1990'lı yıllarda ruhsatlı konutun genişletilmiş tanımına göre oranın yüzde 77 olacağı kestirilebilir. İller Bankası'na 1985-1995 dönemine ilişkin olarak yapılan İstanbul dışındaki belediyeleri kapsayan ankette bu oran yüzde 82 olarak bulunmuştur¹²⁴. 52 ülkenin büyük kentlerinde ruhsatsız konut oranını veren listede İstanbul'da konutların yüzde 51'i ruhsatsız kategorisinde gösterilmiştir. Bu elli iki ülkenin en büyük kentlerinin 14'ünde ruhsatsız konut oranı yüzde 50'nin üzerindedir.

Gösterge 6. Altyapı Harcamaları

İçinde bulunulan yılda merkezi ve yerel yönetimler tarafından ABD doları cinsinden yapılan altyapı yatırımları toplamının kentsel nüfusa oranıdır. Altyapı için yeni yatırımların yanı sıra bakım-onarım harcamalarının da dikkate alınması gerekmektedir. Yeni arazileri imara açma yatırımlarının toplam altyapı yatırımları içinde büyük yer tuttuğu kabul edilirse bu gösterge için hesaplanacak oranların küçük olması, arsa arzında darboğazların varlığının bir göstergesi sayılabilir. Böyle bir konut piyasasında arsa ve konut fiyatları yükselme eğiliminde olacaktır. Bu göstergenin hesaplanmasında merkezi ve yerel yönetimlerin yatırımlarının esas alınması, yalnızca gerçek ödemelerin hesaba katılması ve ödenmeyen amortisman giderlerinin dikkate alınmaması öngörülmüştür.

Türkiye'de altyapı yatırım istatistikleri derlenmemektedir. Kentsel altyapı ile ilgili olarak çok çeşitli kurum ve kuruluşlar yatırım yapmaktadır. Devlet Su İşleri ve Türkiye Elektrik Kurumu gibi kuruluşların su ve elektrik üretmek ve kentlere kadar getirmek için yaptıkları yatırımlarla ilgili bilgiler, bu kuruluşların diğer yatırımlarından ayrılmış olarak yayınlanmamaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı da bu konuda kendi kullanımı için istatistikler derlenmemektedir. Mevcut veriler kullanılarak belirli kabullerle yaklaşık sayılar üretmek tek seçenek olduğu için, Devlet Planlama Teşkilatı'nın yıllık sabit sermaye yatırımları ile ilgili tablolarından kentsel altyapı yatırımları ayrılmış, 1995 yılı için TL cinsinden kişi başına hesaplanan yatırım miktarları, ABD Dolarına çevrilmiştir. Bulunanı değer 66 dolardır. İller Bankası'na yapılan Belediyeler Anketinde altyapı harcamalarının payının ortalama yüzde 34,42 olduğu saptanmıştır.

1991-1992 yıllarında 52 ülke kentinde yapılan tesbitlerde bu endikatör için birbirinden çok farklı değerler bulunmuştur. Örneğin Dar es Salaam kentinde 2 Dolar, Helsinki'de ise 2.201 dolar kişi başına altyapı yatırımı yapıldığı bildirilmiştir. Bu kadar büyük farkın ülkelerin ekonomik durumlarının ötesinde bu göstergenin kapsamına giren altyapı yatırımlarının tanımlarının farkından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Modül 2. Konut Sunumu

Gösterge 7. Konut Kredilerinin Toplam Kredilere Oranı

İpotekli konut kredilerinin tüm ticari ve kamu kuruluşlarının kredilerine oranı olarak tanımlanmıştır. Bu oran konut finansman sisteminin bir ülkedeki gelişmişlik düzeyinin göstergesidir. Yasal ve kurumsal

¹²⁴ İller Bankası Görüşü.

sınırlamalar, finansman piyasalarının kaynak yetersizliği ve yüksek enflasyon konut finansman sisteminin gelişmesinin önündeki en önemli engellerdir.

Türkiye'de banka gayrimenkul kredi stokunun toplam kredi stokuna oranı 1990, 1991, 1992 ve 1993 yılları için hesaplanmıştır. Bulunan oranlar yüzde olarak sırasıyla 7,76, 9,35, 11,76 ve 12'dir. Bu oranlar gelişmekte olan ülkelerde genellikle Türkiye düzeyinde veya daha düşük, sanayileşmiş ülkelerde ise yüzde 30 veya 40'lar düzeyindedir. Etkili bir finansman sisteminin 1980'li yılların ortasında krize girinceye kadar faaliyette bulunduğu Brezilya'da 1991-1992 yıllarında bu oran yüzde 32 olarak verilmiştir.

Gösterge 8. Konut Üretimi

Bir önceki yıl, yanan-yıkılan konutlar çıktıktan sonra 1.000 nüfus başına üretilen, ruhsatlı ve ruhsatsız toplam konut sayısıdır. Konut arzının konut stokunu artırma ve yenileme kapasitesini gösteren bu göstergenin hesaplanmasında konut stokuna eklemeler yeni üretim ve mevcut konutların bölünmesiyle, konut stokundan eksilmeler ise yanma-yıkılma veya başka kullanışa dönüşme olarak hesaplanır. Ruhsatsız konut yapımı ile ilgili resmi istatistiklerin bulunmayabileceği dikkate alınarak bu konuda bilgisi olan kişi veya kurumların tahminlerine dayanılabileceği kabul edilmiştir.

Türkiye'de ruhsat alınarak yapımına başlanan konut sayısının iskan ruhsatı alınan konut sayısının iki katına yakın olması çok sayıda konutun iskan ruhsatı alınmadan kullanılmaya başlandığını ortaya koymaktadır. 1990, 1991, 1992, 1993 ve 1994 yıllarında 1.000 kişi başına inşaat ruhsatı alınan konut sayısı, sırasıyla 6,8; 6,9; 8,1; 9,2 ve 8,2 iken, iskan ruhsatı alınan konut sayıları sırasıyla 4,1; 4,0; 4,6; 4,5 ve 3,5 olmuştur.

DİE tarafından belirlenen bir yöntemle inşaat ruhsatı alınarak yapımına başlanan konutlardan her yıl tamamlanması beklenenler hesaplanmış, buna 1970-1984 dönemi için belirlenmiş olan artan hane sayısının yüzde 16'sı kadar daha çok konut birimi üretileceği kabulüne dayanarak hesaplanan gecekondun sayısı eklenmiştir. Böylece bulunan toplam konut sayısına göre 1990-1994 döneminde 1.000 kişi başına üretilen konut sayıları, yıllara göre sırasıyla 7,8, 8,2, 8,3, 8,6 ve 7,7'dir. Bu yöntemle yapılan hesaplamada gecekondunun toplam konut üretimi içindeki payı yüzde 11,2 olarak kabul edilmiş bulunmaktadır. Türkiye'de binde 8 düzeyinde olan konut üretimi Latin Amerika ülkelerinde binde 6,01, sanayileşmiş ülkelere binde 6,12, Doğu Asya'da binde 7,16'dır.¹²⁵

Gösterge 9. Konut Yatırımları

Ruhsatlı ve ruhsatsız konut üretimi için yapılan yatırımlar toplamının Gayri Safi Milli Hasıla veya kentsel üretime oranı olarak tanımlanmıştır. Bu gösterge konut üretimini fiyatlarla ilişkili olarak ölçmektedir. Konut üretim maliyetlerinin yüksek olduğu ülkelerde az sayıda konut üretilmesine karşın, bu gösterge değerleri yüksek çıkacaktır. Maliyetlerin yüksek olmadığı ülkelerde ise bu göstergenin yüksek değerler alması çok sayıda konut inşa edildiğinin bir işareti olmaktadır.

Türkiye'de yakın tarihte yapılmış, kentler bazında güvenilir milli gelir hesapları bulunmadığı için, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanan veriler kullanılarak toplam konut yatırımlarının Gayri Safi Milli Hasılaya oranları hesaplanmıştır. 1990, 1991, 1992 ve 1993 yılları için bulunan oranlar yüzde olarak sırasıyla 4,1, 3,7, 3,7 ve 4,1'dir. Bu oranlar Latin Amerika, Güney Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki yüzde 7¹²⁶ ler düzeyine göre düşüktür.

Gösterge 10. Arsayı İmara Açma Katsayısı

Kentlerin uç alanlarında imar planına göre parselasyonu yapılmış altyapılı arsaların medyan fiyatının henüz planı ve altyapısı olmayan yeni gelişmekte olan bir alandaki arazilerin medyan fiyatına oranı olarak tanımlanmıştır. Bu göstergeyle konut yapımı için alınan plan kararı ve getirilen altyapının arsa

¹²⁵ "Shelter Sector Performance Indicators", Commission on Human Settlements, HS/C/14/3/Add.1, 8 Aralık 1992.

¹²⁶ "Shelter Sector Performance Indicators", Commission on Human Settlements, HS/C/14/3/Add.1, 8 Aralık 1992.

fiyatında ne kadar artışa yol açtığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Gösterge için elde edilen değerlerin altyapı sunumundaki darboğazları veya planlama sürecindeki zorluk ve karmaşıklığı yansıtacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye’de arsa ve taşınmaz fiyat istatistiklerinin derlenip yayınlanmıyor olması nedeniyle bu göster-
genin hesaplanması için hazır veriler kullanılamamaktadır. Bu amaçla çeşitli kentlerde ve kentlerin
farklı yerlerinde bilgi toplanması gerekmektedir. İller Bankası’na Habitat II Ulusal Raporu için yapılan
Belediyeler Anketinde imara açma katsayısı 2,37 olarak bulunmuştur. Ankara kentinde ise imara açma
katsayısı 3,07’dir. Bu oranın plan disiplini olan kentlerde yüksek, plan disiplini bulunmayan kentlerde
düşük olması beklenir. Latin Amerika ülkelerinde 3,44, Doğu Asya’da 2,59, Avrupa’da 5,5 düzeyinde
bulunmuştur.¹²⁷

¹²⁷ "Shelter Sector Performance Indicators", Commisjion on Human Settlements, HS/C/14/3/Add.1, 8 Aralık 1992.

3. B.M KONFERANSLARI VE TÜRKİYE DENEYİ

3.1. Vancouver'deki Habitat.I Toplantısı, Küresel Konut Stratejisi ve Türkiye

1976 yılında toplanan Habitat I Konferansı, Birleşmiş Milletler'in İnsan Çevresi, Dünya Nüfusu, Dünya Gıda, Sanayi Kalkınma Organizasyonu, Uluslararası Kadınlar Yılı Konferansları ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kabul ettiği Yeni Uluslararası İktisadi Düzenin Devletlere Yükllediği Hak ve Sorumluluklar Bildirgeleri'nin hazırlamış olduğu düşünsel temele oturuyordu. Dünya 1974 yılında yaşanan birinci petrol şoku sonrasında bir bunalım yaşıyordu. Bu krize çözüm arayışları başlamıştı. Ama aranan çözüm, geçmişin düşünce kalıpları içinde ve geçmişin uluslararası sisteme ilişkin kabulleri içinde bulunmaya çalışılıyordu. Bunlar arasında bulunacak çözümlerin temel öznesi olarak devlet görülmüyordu. Ulusal düzeyde sosyoekonomik planların etkili olabileceğine ilişkin inançlar henüz aşınmamıştı. Hiyerarşik denetim mekanizmalarının alternatifleri henüz gündeme gelmemişti. Yerleşme sistemlerinin yerel, bölgesel, ulusal planlar hiyerarşisi içinde denetlenmeye çalışılmasının en akılcı tutum olacağı konusunda kanı birliği vardı. Uluslararası düzeyde gelişmiş ülkelerin özellikle finansal düzeyde sorumluluk alabileceği konusunda iyimser kabuller yapılabiliyordu.

Bu bağlam içinde Konferans iki önemli belge üretmişti. Bunlardan birincisi İnsan Yerleşmeleri Konusunda Vancouver Bildirgesi (The Vancouver Declaration On Human Settlements), ikincisi Vancouver (Ulusal) Eylem Planıdır (The Vancouver Action Plan). Bildirge amaçları ve ilkeleri koyan bir metindir. Bu metnin yapısı analiz edildiğinde yerleşme sorununa temelde bir insan hakkı olarak yaklaşıldığı görülmektedir. Birey ve topluluk düzeyinde, insanların temel ihtiyaçlarının ve bu arada yeterli konut ile yaşanabilir, çekici ve etkin yerleşmeler ve gerekli hizmetlerin insan onuruna yaraşır bir biçimde sağlanması insan hakkı olarak ele alınmaktadır. Ama yerleşme sorununun çözümünde tarihi değerlerin korunması ve insanlığın bir mirası olarak görülen çevrenin tahrip edilmesinin engellenmesi üzerinde de durulmaktadır. Bunun sağlanmasından temelde devletler, yani hükümetler sorumlu görülmektedir. Amaçlanan sonuca ulaşılmasında planlı bir yol izlenmesi, yerleşme planlarının kapsamlı (comprehensive) bir planlama anlayışıyla hazırlanması, bu planların etkileyeceği kişilerin karar süreçlerine katılması da bir hak olarak yorumlanıyor ve öneriliyordu. Devletler kentlere önem verdiği kadar kırsal kesimin yerleşme sorunlarına da duyarlı olmalıydı. Bu insan haklarının sağlanmasının esas sorumlusu devletlerdi ama eşitsizliğin yaygın olduğu bu dünya da devletlerin bir kısmı bu görevi yerine getirme olanağına sahip olamamaktadırlar. Bu durumlarda uluslararası devletler topluluğu sorumluluk alacaktır. Teknik bilgi aktarımı ve finansman sağlanması bakımından gelişmiş ülkeler üzerine düşen sorumluluğu taşımalıdır. Bu uluslararası işbirliği eşitlik, adalet ve dayanışma ilkelerini esas alan uluslararası bir topluluk yaratmayı amaçlamaktadır. Bu amacın yerine getirilmesinde Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenin uygulanmasına ümit bağlanmıştır.

Bildirgede ortaya konulan anlayış içinde ulusların izleyecekleri yolu seçmelerine yardımcı olmak için bir eylem planı taslağı geliştirilmiştir. Bu taslak içinde 64 tavsiye; 1) Yerleşme Politikaları ve Stratejileri, 2) Yerleşme Planlaması, 3) Konut, Altyapı ve Servisler, 4) Arazi, 5) Halkın katılımı başlıkları altında gruplanarak verilmiştir. Bu eylem planı içinde kentsel toprakların kullanımı ve kentsel arsa üretilmesi konusunda devletin yetkilerinin ve sorumluluklarının artırılmasına özel bir önem verildiği dikkati çekmektedir.

Vancouver toplantısında geliştirilen, yerleşme konusunun uluslararası düzeyde ele alınmasının gerektiği düşüncesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 19 Aralık 1977 de B.M. Yerleşme Merkezi'nin (HABİTAT) ve Birleşmiş Milletler Yerleşme Komisyonu'nun kurulması kararının alınmasına yol açmıştır.

Türkiye hızlı bir kentleşme sürecini yaşayan bir ülke olarak Birleşmiş Milletler'in yerleşme konusundaki çalışmalarına sürekli olarak yakın bir ilgi göstermiştir. HABİTAT I Konferansı'na ve BM Yerleşme Merkezi'nin genel kurulu niteliğindeki BM Yerleşme Komisyonu'na katılmış, toplantılarda düzenli olarak temsil edilmiştir. HABİTAT I de benimsenen ilkeler Türkiye'de yerleşme politikaları ve planlama konusunda yaygın olan söyleme göre önemli bir yenilik getirmiyordu. Bir ulusal plan ve belli

ölçüde geliştirilmiş yerleşme stratejileri vardı, şehir planlama eğitimi örgütlenmişti, bu konularda uzmanlaşmış olan İmar ve İskan Bakanlığı bulunuyordu, devletin arsa üretimini kolaylaştıracak bir Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Planlamada katılım konusunda bazı deneyler yapılmıştı. Ama bunların bilinmesine karşın, Türkiye meşru görülen yollarla yeterli konut arz edemiyor, kentlerin çevresinde gecekonduların oluşmasını engelliyemiyor, kentsel arsa üretilmesindeki darboğaz aşılamıyor, kentleşmeyi denetim altına alacak bir imar düzenleme rejimi kuramıyordu.

Vancouver Konferansı'ndan bir süre sonra, dünya kriz sonrasında yeniden yapılanma arayışlarına girdiğinde, Habitat I'in varsayımlarının gerçekleşmediği açıkça ortaya çıktı. Bunlardan birincisi, gelişmiş ülkelerin kendilerinden beklenen rolleri yerine getirmeyeceğinin açıklık kazanmasıydı. İkincisi ise, tek öznesi devlet olan çözüm önerilerinin yetersiz kaldığıydı. Bu durumda Vancouver'de geliştirilen yaklaşımın, amaçları açısından olmasa da, gerçekleştirme mekanizmaları bakımından gözden geçirilmesi gerekiyordu. Bu yeniden yönlendirme 1987'nin Evsizler İçin Konut Yılı (International Year of Shelter for the Homeless) ilan edilmesiyle ve 2000 Yılına Kadar Konut İçin Küresel Strateji'nin (Global Strategy for Shelter to the Year 2000) hazırlanmasıyla yapıldı. Yeni stratejide sorumluluk sadece devlete değil toplumdaki tüm aktörlere yükleniyordu. Yapabilir kılma politikaları benimseniyor, uluslararası sorumluluklar da sadece koordinasyon düzeyine indirgeniyordu. Bu başarılması zor görev de HABITAT'ın omuzlarına yükleniyordu.

HABITAT politikalarındaki bu dönüşüm 1986 yılında yapılan 9. komisyon toplantısında kararlaştırılmıştır. 45 ülkenin temsil edildiği bu toplantının ev sahipliğini İstanbul yapmıştır. Türkiye bu toplantıya kendi yeni arayışlarını sunmuştur. Bunlar arasında Türkiye'nin büyük sayılarda konut üretimine, başka bir deyişle toplu konuta olanak veren düzenlemeleri yer almıştır. Toplu Konut Fonu'nun kuruluşu, BATIKENT örneğinde olduğu gibi kooperatif birlikleri eliyle büyük ölçekli yeni yerleşmelerin yapılabilmesi, Arsa Ofisi eliyle yapılan toplu konut alanları kamulaştırmaları, yükseköğrenim öğrencileri için büyük sayılarda yurt yapılması, yerel yönetimlerin hem imar yetkileri artırılarak hem de gelirleri artırılarak yapabilir kılınması, iki kademeli metropoliten yönetim sistemine geçiş vb. bunlar arasındaydı. Bir anlamda Türkiye'nin toplantıya sunduğu örnekler yeni stratejinin paralelindeki gelişmelerin örneklerini oluştuyordu. Türkiye bundan sonra yapılan komisyon toplantılarına da sürekli katılarak, ülkesindeki değişik uygulamaları uluslararası platforma taşımaya çalışmıştır. Bunlar; gecekonduların imar ve islahı, gecekonduların dönüşüm projeleri, toplu konut arzında yerel yönetimlerle ortaklık uygulamaları, büyük kentlerde raylı taşıma sistemlerinin kurulması, küçük girişimci dolmuş-minibüs sistemlerinin düzen altına alınması, çok sayıda küçük sanayi sitelerinin kurulması, hava kirliliği konusunda özellikle Ankara'da geliştirilen çözümler, kente su sağlanması, kanalizasyon ve arıtma sistemlerinin kurulması, katı atıkları uzaklaştırılması ve depolanması ve değerlendirilmesi konusunda uygulanmaya çalışılan projelere kadar uzanan çok geniş bir yelpazeyi kapsamakta, büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Eğer Türkiye'nin bu alandaki performansı değerlendirilirse, çok değişik alanda proje üretebilme, çözüm geliştirebilme potansiyeline sahip olduğu, ama bunları yaygınlaştırma için kaynakları yeterli düzeyde mobilize edemediği, güvenilir, kararlı kurumsallaşma ve imar düzenleme biçimleri yaratamadığı söylenebilir. Ama bu uygulamalar sistem içinde belli bir deney ve düşünce birikimini gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Türkiye bu alandaki ilgisini 1996 da HABITAT.II İstanbul Konferansına evsahipliği yaparak bir kez daha göstermektedir.

3.2. Gündem 21 ve Türkiye

Rio Konferansı, arkasında yirmi yıla yaklaşan evrensel bir iddia taşıyan bir sosyal hareket bulunduğu için 1990 sonrasında toplanan BM konferansları içinde en çok yankı uyandıranı olmuştur. Bu konferans da temelde iki metin üretmiştir. Bunlardan birincisi Rio Bildirgesidir. İkincisi Gündem 21 olarak tanınan eylem programıdır. Eylem programı hükümetlere, BM örgütlerine, kalkınma kuruluşlarına, hükümet dışı kuruluşlara, çevre üzerinde etkisi olan her kurum ve kişiye sorumluluklar yükleyen, kapsamlı bir belgedir. Bu nedenle Gündem 21 rin Türkiye'deki uygulamalarından söz ederken konuya sadece devlet açısından değil, sorumluluk yüklenen tüm aktörler açısından yaklaşmak gerekir.

Rio Konferansı'nın sonuçlarının toplumdaki tüm aktörlerin söylemini etkilediği görülmektedir. Bu etki, yerleşmeye ilişkin Habitat II Konferansı'yla BM Çevre ve Kalkınma konferansının pek çok ortak konusu bulunması dolayısıyla, bu Ulusal Raporun hazırlık müzakereleri sırasında açıkça ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yerleşme konularının ele alınışını çevre konularının ele alınış mantığına indirgeme eğilimi yüksek olmuştur. 1996-2000 yılları arasını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki yapısal değişim projelerinden yirmincisi de çevre ile ilgili kurumsal düzenlemelere ayrılmıştır.

Böyle etkiler yaratmış olmasına karşın Gündem 21'in uygulanması için öngörülen Ulusal Çevre Eylem Planı'nın hazırlanmasında Türkiye önemli bir gecikme göstermiş olmakla birlikte, çalışmalar sonuca ulaşma aşamasına gelmiştir. DPT tarafından Dünya Bankası'nın finansal desteğiyle yürütülen çalışmalarda ülkenin kalkınma planıyla bütünleşebilecek ve çevresel yatırım önceliklerini saptayacak, ülkesel, bölgesel ve yerel ölçekteki sorunları ele alacak bir eylem planı elde edilmeye çalışılmaktadır. 16 çalışma grubu değişik konulardaki teknik raporlarını tamamlamış bulunmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları 1996 nisanında ulusal bir çalışma grubu toplantısı içinde tartışılacaktır. Haziran ayında Ulusal Çevre Eylem Planı taslağı hazırlanmış olacaktır. Bu taslak Eylül ayında uluslararası bir toplantıda tartışmaya açılacaktır. 1996 Kasım'ında kesinleştirilecek bu plan paralelinde, Dünya Bankası ile Türkiye arasında bir protokol imzalanacaktır. Dünya Bankası yayınları arasında da yer alacak bu planın çevre konularında yapılacak yatırımların uluslararası finansmanı için kolaylaştırıcı bir işlev görmesi beklenmektedir.¹²⁸ Hazırlıkları süren bu Ulusal Çevre Eylem Planı henüz kamu oyunda tartışılmaya açılmamıştır. Bu eylem planının katılımcı bir süreçle hazırlanmamış olması çevreci sivil toplum kuruluşlarınca eleştirilmektedir.

Gündem.21'in bir başka önerisi, ulusal eylem planlarından ayrıca yerel çevre eylem planlarının hazırlanması olmuştur. Halen kuzey Avrupa ülkelerinde yerel yönetimler düzeyinde de eylem programları hazırlayarak uygulamaya koymuş bulunmaktadır.¹²⁹ Hazırlanmakta olan Ulusal Çevre Eylem Planı'nın yerel çevre eylem planlarıyla ilişkilerinin nasıl kurulacağı konusunda henüz geliştirilmiş bir politikası yoktur. Buna karşın Urla Belediyesi ile Bursa ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin kendi girişimleriyle bir yerel çevre eylem planı hazırlamaya başladığı açıklanmış bulunmaktadır.¹³⁰

¹²⁸ DPT Çevre Sektöründen Alınan Bilgi.

¹²⁹ Nuran Talu Raporu

¹³⁰ Ege Belediyeler Birliğinin Habitat Dolayısıyla Düzenlediği Toplantıda Yapılan Açıklamalar.

4. TÜRKİYE DENEYİNİN BAŞARILI ÖRNEKLERİ

Bir eylem programının geliştirilmesinde sadece problemleri belirleyerek, bu problemlerin daha çok teknik bilgiye dayanarak elde edilecek çözümlerinden yararlanılırsa, programın uygulanacağı toplumun özellikleri yeterince hesaba katılmamış olacaktır. Oysa eylem programının hazırlanması öncesinde o toplumda ortaya çıkan sorunlar kadar, elde edilen başarılar da araştırılırsa bir çözüm önerilirken toplumsal bağlamdan kaynaklanabilecek katkıları da hesaba katmak olanağı doğacak, başarı olasılığı artacaktır.

Türkiye'nin kentleşme deneyinin ve konut alanındaki gelişmelerin değerlendirildiği bölümde gördüğü gibi, teknik bilgiye dayanan çözümler çoğu kez uygulama olanağı bulamamış, pratikte etkili olan çözümler uygulama içinde oluşmuştur. Bu çözümlerin temel niteliği genellikle yalnızca teknik bilgiye dayanan yaklaşımların göz önüne almadığı, içinde bulunulan toplumsal koşulların sağladığı fırsatları algılayabilmeleri ve bu fırsatları harekete geçirerek, yeni bazı pratikleri ilgili aktörler için çekici hale getirmeleridir.

Uygulama içinde oluşarak gelişen bu çözümler genellikle belli bir anda kritik hale gelmiş bir soruna yanıt getirirken, ya doğrudan meşruiyet sınırları dışına çıkarak daha başlangıçta, ya da zaman içinde birikerek sorunlar yaratmışlardır. Bu çözümler zaman içinde soruna dönüşebilmektedir. Böyle bir bakış açısına göre, mutlak başarıdan çok, göreceli ya da sınırlı başarılar söz konusudur. Türkiye'nin deneyi ve başarıları bu anlayış içinde değerlendirilecektir.

Türkiye deneyi başarıları ve ortaya çıkardığı sorunlar ile birlikte ele alınırken, toplumun karşılaştığı problemler karşısında geliştirdiği çözümlerin, kentin hızlı büyümesi ve formunu dönüştürmesi açısından olan sonuçlar üzerinde durularak değerlendirilecektir.

4.1. Kent Planlama

Bu bağlamda karşılaşılan ilk soru Türkiye'nin kentlerinin büyümesini ve dönüşümünü ne ölçüde bir plan disiplini içinde gerçekleştirebildiğidir. Türkiye'de genel olarak imar disiplininin sağlanamadığı, bunun için de sık sık imar afları yapıldığı gerçeğin yaygın olarak bilinen yüzüdür. Ama buna karşın, bazı kentlerin modernist planlama yaklaşımlarını başarıyla uygulayabildiği bilinmektedir. Konya bu bakımdan en çok üzerinde durulmuş örnektir. 1965 yılında açılan bir kent planlaması yarışmasından sonra, plan müellifinin önerileri doğrultusunda, başarılı bir kentsel toprak politikası izlenerek, kentin gelişmesine yeterli miktarda arsa üretilmiş ve kenti yönlendirecek, konut alanları, organize sanayi bölgesi, küçük sanayi siteleri, otogar, fuar ve kültür park yapımı gerçekleştirilmiştir. Kentin tarihi çekirdeği etrafındaki baskılar hafifletilerek kentin yeni toplumsal koşullara uygun dönüşümü başlatılmıştır. Bundan sonraki otuz yıl içinde belediye yönetiminin değişik siyasal partiler arasında el değiştirmesine karşın, kurulan planlı gelişme pratiği sürmüştür. Hızla büyümesine karşın, gecekondu alanları oluşmamıştır. Kent ve yönetimi planlı bir büyümeyi ve dönüşmeyi başarıma kapasitesine sahip hale gelmiştir. Konya örneğine Kayseri, Kırşehir, Sivas, Gaziantep, Denizli, Urla ve Çorum v.b. eklenebilir.¹³¹

Tarihsel kent dokusunu korumak ve yenilemek bakımından ise bir başka başarı öyküsü Muğla kentinde ortaya çıkmıştır. Yaşam kalıplarının değişmesi karşısında bir çok kentte kentin eski mahalleri yık-yap süreciyle yıkılmakta, dokusunu değiştirmektedir. Bunu önlemek için tarihi sitelerin ilanı halkın tepkisine neden olmaktadır. Oysa Muğla kentinde kentin tarihsel dokusu korunmuştur. Bunun ötesinde halk bu koruma olgusuna sahip çıkmaktadır. Halkın benimsemesi sağlanmıştır. Belediye seçimlerini korumadan yana olan başkanlar kazanmaktadır. Benzer biçimde Safranbolu'da da bu bilinç yaratılabilmektedir.

¹³¹ İller Bankası Görüşü.

Bu örneklerin sayıları artırılabilir. Ama Türkiye'nin tümü göz önünde tutulduğunda bunlar az sayıdadır. Buna rağmen Türkiye'de, yeni belediye olan küçük yerleşmeler dışında hemen hemen tüm belediyelerin imar planı vardır. Bunların uygulanması için gerekli disiplinin kurulmamış olmasına karşın, planların varlığı da belli ölçüde bir başarıyı içermektedir. Bunun arkasında büyük ölçüde İller Bankası mekanizması vardır. İller Bankası'nın izlediği üç politika planların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Banka bu planları belediyeler adına yaptırdığı için, belediyelerin teknik kapasite yetersizliğine bir çözüm bulmuş olmaktadır. Önceki yıllarda ilk plan yaptıran belediyelerin planlarını hibe olarak yapmakta, daha sonra yapılanları ise borçlandırmaktaydı. Günümüzde ise kaynakları elverdiği ölçüde imar planlarını hibe olarak yaptırmaktadır.¹³² Bunlardan daha önemlisi su, kanalizasyon vb. altyapı projelerinin yapımı ve finansmanı için imar planının varlığını koşul olarak kabul etmesidir. Böyle bir sistemin kurulmuş olması belediyelerin planların varlığını sağlamaktadır. Ama bazı yapısal sorunları da taşımaktadır. Planı bir ölçüde yönetime karşı yabancılaştırmaktadır. Yerel olarak benimsetilmesini zorlaştırmakta ve yerel planlama kapasitelerinin oluşumunu geciktirmekte, planlamanın ve uygulamanın birbirini besleyen bir süreç haline gelmesine olanak vermemektedir. Herşeye karşın, İller Bankası özellikle küçük belediyelerin yapabilir kılınmasında önemli katkıları bulunan özgün bir örnek oluşturmaktadır.¹³³

Türkiye planlama yazını incelendiğinde hep bu sorunlara yanıt arandığı görülecektir. İller Bankası sistemi Türkiye'de plancı sayısının çok az olduğu bir dönemde bu sınırlı planlama kapasitesini akılcı olarak kullanmanın bir yoluydu. Ama Türkiye plancı sayısını oldukça hızlı olarak artırabilmiştir. 1961 yılı gibi oldukça erken bir tarihten itibaren ODTÜ'de şehir planlama eğitimine başlatılması Türkiye'nin başarı hanesinde görülecek uygulamalarından biridir. Bu tarihten sonra bir uzmanlık alanı olarak şehir planlama eğitimi hızla yaygınlaşmıştır. Yeni koşullarda İller Bankası sisteminin yeniden yorumlanmasıyla belediyelere plan yaptırma, yerine planlama kapasitesi yaratmaya yönelmesi düşünülebilir. Bu durumda planlama konusunda karşılaşılan sorunların önemli bir kesimi aşılabacaktır.

Türkiye'de planların uygulamada etkisiz kalması temelde iki mekanizmayla olmuştur. Bunlardan birincisi mevzii planlar yoluyla planın aşılmasıdır. İkincisi ise kaçak yapılaşmadır. Mevzii planlar, yapılan planı daha başlangıçta planlama örgütü eliyle aşmayı meşrulaştırırken, kaçak yapıların oluşturduğu alanlar imar aflarıyla meşrulaştırılmaktadır. Bu iki süreç kısa bir süre sonra planları anlamsızlaştırmaktadır. Planlama açısından değerlendirildiğinde olumsuz olan, plansızlığı özendiren bu pratiktiğin de kendine göre olumlu bir sonucu olmuştur. Türkiye'de gecekonduların konutların benzer ülkelerdeki gecekonduların alanlarındaki örneklerle göre daha iyi koşullarda bulunmasının nedeni bu yolla verilen güvence olmuştur.

Planlama konusundaki güvensizliğin kaynaklarından başlıcası belediye meclisleri kararıyla çoğu kez planlarda plan mantığıyla bağdaşmayan keyfi değişikliklerin yapılmasıdır. Planların değişmezliğini savunmak doğru olmaz. Planların esnekliğini kaldırır. Onun için plan değişikliklerini planın mantığıyla uyumlu hale getiren, plana güveni sarsmayan bir yolunu bulmak gerekmektedir. Bu konuda 1989-1994 döneminde Manisa Belediyesinde uygulanan yöntem örnek alınabilecek bir uygulamadır. Plan değişikliklerinin, değişimin söz konusu olduğu mahallede ilgililerin ve meslek odası temsilcilerinin katılımıyla tartışıldıktan sonra gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu yolla plan değişiklikleri şeffaflaştırılmıştır. Böylece keyfi ve fırsatçı değişiklik talepleri ortadan kalkmıştır.

Türkiye'nin en yüksek hızla büyüyen metropoliten alanı olan Antalya Büyükşehir Belediyesi yeni bir planlama deneyi içine girmiştir. Bir yandan kent merkezine kimlik kazandıracak bir kentsel tasarım projesini yarışma ile elde ederek uygulamaya koyarken, metropoliten alan için hazırlanan yapısal planı kentte belediye meclisleri dışında 20 den fazla toplantı düzenliyerek halkın tüm kesimlerinin tartışmasına olanak veren katılımcı bir süreçle halka benimsetilmesini sağlamıştır. Bu yolla kent planı

¹³² TMMOB Şehir Plancıları Odası Görüşü.

¹³³ TMMOB Şehir Plancıları Odası Görüşü.

üzerinde sağlanan yüksek oydaşmanın, Antalya'da arsa değer artışlarının, dolayısıyla spekülasyon güdülerinin çok yüksek olmasına karşın, planın uygulanmasının en büyük güvencesi olması beklenmektedir. Antalya'da sivil toplum örgütlerinin gelişmiş olması da bu güvenceyi artırmaktadır.¹³⁴

4.2. Yerleşmeler Arası Ulaşımın Örgütlenmesi

Bir ülkede kentleşme sürecinin yaşanması kırsal kesimde iç ve dış pazar için uzmanlaşmış üretimin gerçekleşmesine başka bir deyişle kırsal kesimin ulusal ve uluslararası pazarla bütünleşmesine bağlıdır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu bütünleşmeyi başarılı bir karayolu programıyla gerçekleştirmiştir. Önce ulusal ağ, daha sonra kırsal ağ gelişmiştir. Karayolu ağının oluşmasında yol kapasitesi ve standardının talebin gelişmesine bağlı olarak aşama aşama geliştirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu seçme, karayoluna ayrılan kaynağın etkili kullanılmasına yol açmıştır. Devlet tarafından gerçekleştirilen bu karayolu ağı üzerinde mal ve insan akımlarını sağlayacak ulaştırma hizmetlerinin özel girişimcilerce örgütlenmesi gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu alanda hizmet sunabilecek büyük örgütlü şirketler yoktur. Bu hizmet büyük çoğunluğu tek araç sahibi olan küçük girişimcilerce sunulmak durumundadır. Türkiye bu alan da ilginç örgütlenme biçimleri geliştirme başarısı göstermiştir. Yerleşmeler arası yolculukların örgütlenmesinde bu küçük girişimciler düzenleyici bir şirket içinde biraraya gelerek belli güzergahlarda, belli bir tarifeye göre düzenli hizmet sunmayı gerçekleştirmiştir. Bu sistemin işleyebilmesi bir düzenleyici üst şirketi gerektirdiği gibi kentlerde de bu şirketleri bir araya getiren otogarların gelişmesine neden olmuştur. Başlangıçta kentin meydanlarından kalkan bu otobüsler daha sonra küçük büyük her kentin örgütlemeyi başardığı otogarlarla kent merkezinin dışına çıkarılmışlardır. Bunlar günümüzde İstanbul Ferhatpaşa, Ankara ve İzmir otogarlarında olduğu gibi devasa ölçeklere varmıştır. Zamanla bu sistem içine giren büyük ölçekli sermaye çok sayıda konforlu otobüslerden oluşan filolarla talebi yüksek hatlarda yol boyunca dinlenme servisleri de örgütleyerek hizmet vermeye başlamışlar ve bir çok halde otogar dışında, kentin en ulaşılabilir noktalarında büro açarak hizmet sunmaya başlamışlardır.

Yük taşımacılığında da gelişme tek kamyon sahibi girişimcilerden başlamıştır. Küçük girişimci taşımacıların etkin hizmet vermesini sağlayan sistemin oluşmasında nakliye ambarları kritik bir rol oynamıştır. Başlangıçta kent merkezinin çeperlerinde yeralan nakliye ambarları büyük kentlerde, İstanbul örneğinde olduğu gibi nakliyeciler sitesi içinde bir araya getirilerek kent dışına çıkmıştır. Zaman içinde büyük nakliye şirketleri örgütlenmiş, Türkiye coğrafik üstünlüğünden de yararlanarak Avrupa ve Ortadoğu arasında çalışan büyük TIR filoları oluşturmuştur. Avrupanın en büyük TIR parkına sahip hale gelmiştir. Bu da büyük kentlerin çevresinde TIR parkları oluşturulmasını gerektirmiştir.

Denilebilir ki, Türkiye karayolu taşımacılığında küçük birikimleri harekete geçirebilme, küçük girişimciliğe dayanan sistemini düzen altına alan örgütleri geliştirme başarısını göstermiştir. Bu gelişmeler planlı müdahalelerden çok zaman içinde sistemin kendisinin geliştirdiği oluşumlar sonucu olmuştur. Böyle bir gelişme Cumhuriyetin ilk yıllarının demiryolu hamlesinin ihmali sonucunu doğurmuş, karayolu taşımacılığının aşırı hakimiyetini getirmiştir. Karayoluna dayanan bu sistem yüksek bir trafik kazası ve can kaybı oranıyla işlemektedir, yeterli bir trafik disiplini oluşmamıştır. Türkiye karayolu ve demiryolu taşımacılığını dengeli bir biçimde geliştirme başarısını gerçekleştirememiştir.

4.3. Kent İçi Ulaşımın Örgütlenmesi

Yerleşmeler arası ulaşım hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde nasıl küçük girişimciliğe dayanıldıysa, kent içi ulaşımın örgütlenmesinde de küçük girişimciliğe dayanılmak zorunda kalmıştır. Kentleşmenin hızlandığı dönemde kent yönetimleri kaynak yetersizliği dolayısıyla artan kent içi ulaşım gereksinmesini sağlayacak toplu taşıma sistemlerini geliştirememişlerdir. Bu yetersizlik karşısında toplumda kendiliğinden gelişen çözüm "dolmuş" olmuştur. Taksiler dolmuş olarak çalışmaya başlamışlardır. Daha sonra yerel yönetimler dolmuşları hatlar halinde örgütlemiştir. Zaman içinde 7 kişilik dolmuşların yerini 11 kişilik minibüsler, daha sonra da 14 kişilik midibüsler almıştır.

¹³⁴ Akdeniz Belediyeler Birliğinin Habitat II Dolayısıyla Düzenlediği Toplantıda ifade edilen Görüşler.

Bunlar esnaf dernekleri halinde örgütlenmiştir. Kent içi yolculuklarının yüzde 30'dan fazla bölümü bu sistemce karşılanmıştır. Böyle bir sistemin gelişmiş olması, hem belediyeler hem de kendi dernekleri eliyle belli bir düzeyde düzen altına alınmasıyla biraraya gelince, kentli orta ve düşük gelirli grupların yaşamlarını kolaylaştıran bir çözümün ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Gelişen bu sistem de, kendiliğinden ortaya çıkan bu tür çözümlerin çoğunda olduğu gibi, bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Minibüs sistemlerinde yolcu alma ve indirme de bir disiplin kurulumadığı için kentiçi trafiğin akışını **aksamaktadır**. Karlı hatlarda belediyelerin taşıma sistemlerine rakip olarak, belediye hatlarının gelirlerini **düşürmektedir**. Örgütlü bir baskı grubu haline geldiğinden, talebin düşük olduğu hatlarda **çalışmamakta**, karlı hatlarda çalışan araç sayısının artırılmasını engellemektedir. Giriş engelleri oluşturarak kullanıcı aleyhine plaka rantları oluşturabilmektedir.

Kentler büyümelerini sürdürüp metropoliten ölçeklere vardığında, bu sistemlerin taşıma kapasiteleri kentin ana eksenlerinde doğan yolculuk taleplerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bunların yerini otobüs sistemlerinin, tahsisli yolların, daha da büyümeleri halinde raylı sistemlerin alması gerekmektedir. Belediyeler 1970'li yılların ikinci yarısından sonra bu yaklaşımlara başvurmuşlardır. İstanbul ve Ankara örneklerinde tahsisli yollar başarıyla uygulanmıştır. Konya, İstanbul ve Ankara örneklerinde raylı ulaşım kurulmaya başlanmıştır. Son yıl içinde de İstanbul Büyükşehir Belediyesi kent içi toplu ulaşım sistemlerinin entegrasyonunu sağlamak için Akbil entegre bilet sistemini uygulamaya koymuştur.¹³⁵

4.4. Küçük Sanayi Siteleri

Kentlerin yaşadığı dönüşümü ve ortaya çıkan kent formunu belirleyen önemli faktörlerden biri de Merkezi İş Alanında (MİA) yaşanan değişimlerdir. 1960'lı yılların ortalarına kadar Türkiye'de küçük üretim faaliyetleri büyük ölçüde MİA çevresinde yer alıyordu. Kent merkezi yakınında trafik sorunlarından, çevre kirliliğine, yangın tehlikesine kadar bir çok sorunu da beraberinde getiriyordu. Türkiye deneyi bu soruna küçük sanayi siteleriyle bir ölçüde çözüm getirdi. Devletin belli bir desteğiyle 1965 yılından 1993 yılı sonuna kadar 409 küçük sanayi sitesine başlanmış bunun 250'si işletmeye açılmıştır. İşletmeye açılan sanayi sitelerinde 61.898 işyerinde 371.388 kişi çalışıyordu. İnşaatı süren sanayi siteleri tamamlandığında iş yeri sayısı 103.322'ye yükselecek bu işyerlerinde 600.000 kişi çalışacaktır. Bu siteler işyeri yaptırma kooperatifleri eliyle devletin değişik biçimlerdeki desteği ile gerçekleştirilmiştir. Küçük sanayi sitelerindeki bu gelişmeler kent merkezlerindeki baskıları görece olarak azaltmıştır. Bu bakımdan başarılı girişimler olmuştur. Buna karşılık bu işyerlerinin sahipleri arasında küçük üretici olmayanların sayılarının çokluğu, çevresel etkileri konusunda duyarlı olunmaması, arıtma sistemlerinin bulunmaması, İstanbul İkitelli'de 30.000, Ankara İvedik'de 7.500 işyerini bir araya getirmesinin yaratacağı kent içi ulaşım sorunlarının düşünülmemiş olması bakımından eleştiri konusu olmuşlardır.

Küçük sanayi ya da işyerleri sitelerinin gelişmesinde tek kanal işyeri yaptırma kooperatifleri olmamıştır. Konut alanında gelişmesini gördüğümüz yap-sat türü örgütlenme büyük kentlerde bu alanda da etkili olmuştur. İstanbul'da ve Ankara'da bu türdeki girişimler yoluyla çok katlı içine kamyon girebilen iş yerleri yapılmıştır.

4.5. Organize Sanayi Bölgeleri

Türkiye'nin hızlı kentleşmeyi ve geçikmeli olsa da sanayileşmeyi yaşamaya başladığı ilk yıllarda özel kesim sanayileri çoğunlukla kentleri diğer yerleşmelere bağlayan yollar üzerinde yer seçiyor ve çevrelerinde gecekondu gelişmelerinin oluşmasını özendirerek emek sağlanmasını kolaylaştırıyordu. Bu, kentlerin çevresinde düzensiz bir saçaklanma yaratıyordu. Bu saçaklanmayı bir ölçüde de olsa düzen altına alacak Organize Sanayi Bölgeleri de Türkiye'nin gündemine 1960 lı yılların ikinci yarısından sonra girdi. 1994 yılı sonunda 8,8 bin hektarlık alanda tamamlanmış bulunan 37 adet organize sanayi bölgesinde 5.320 sanayi parseli kullanıma sunulmuştur. Bu parsellerin yüzde 42'sinde üretim başlamıştı, yüzde 25'inde ise fabrikaların inşaatı sürüyordu. Yüzde 25'inde de projelendirme çalışmaları başlamıştı. 1995 yılı yatırım programında yeni 81 organize sanayi bölgesi bulunuyordu.¹³⁶

¹³⁵ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

¹³⁶ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Programı,s.57.

Bu bölgelerin geliştirilmesinde kentlerin Sanayi Odaları ve TOBB öncü ve örgütleyici rol oynamıştır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığının denetiminde yüzde 90 oranında devletçe sağlanan kredilerle gerçekleştirilmiştir. Belli yerleşmelere sanayileri çekmek, desantralize etmek ve düzen altına almak bakımından organize sanayi bölgeleri genellikle başarılı olmuştur.

Organize sanayi bölgeleri gelişmeleri genellikle iki bakımdan eleştiri konusu olmaktadır. Bunlardan birincisi, çevresinde bu bölgelerde çalışanlara konut sağlamak konusunda bir planlamaya gidilmemiş olmasıdır. İkincisi ise bu alanların çevresel etkilerinin azaltacak önlemlerin alınmamış olması, yani sıvı, katı ve gaz atıkların arıtılması ve denetim altında tutulabilmesi için çevre yönetim planlarının ve bunların paralelinde uygulamaların yapılmamış olmasıdır. Son yıllarda gelişen örneklerde bu eleştirilerin de karşılandığı görülmektedir. Örneğin Adana'da geliştirilmekte olan organize sanayi bölgesinin konut gereksinimleri için Suluca ve Kürkçüler belediyelerinde 2.000 ha'lık toplu konut planlamasına gidilmiştir. Ayrıca Adana Organize Sanayi Bölgesi'nde sanayi parsellerinin tahsisinde peysaj planlama ve çevre düzenleme projelerinin bulunması aranmaktadır. İzmir-Menemen Organize Deri Sanayi Bölgesi, İstanbul Tuzla Organize Deri Sanayi Bölgesi, İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi çevreyle uyumlu olarak planlanmışlar ve atık su arıtma tesisleri yapılmıştır. Manisa Organize Sanayi Bölgesi yapıldığında arıtma tesisi yok iken 1991 yılından sonra arıtma tesisi yapılmıştır.

4.6. Yeni Konut Sunum Biçimleri Geliştirebilme Kapasitesi

Hızlı bir kentleşme yaşayan ülkelerin karşılaştığı öncelikli sorunlardan biri, hanehalklarının ödeme güçlerini aşmadan yeterli sayıda konut sağlayabilmektir. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında başgösteren kentleşme ortamında hızla artan kent nüfusuna, özellikle kente yeni gelenlerin ödeme sınırları ve yasalarca öngörülen yapılaşma kuralları içinde konut sunulması olanaksız kalmıştır. Kamunun planlama, örgütleyici girişimlerde bulunma, altyapı yatırımlarıyla imarlı arsa stokunu genişletmedeki yetersizlikler yanında, özel kesimde de gerekli yapım teknolojisi ve sermaye birikimlerinden yoksunluklar, konut üretiminde bir dizi özgün yöntemin gelişmesine yol açmıştır. Bu gelişmelerin, arsa maliyetlerini azaltma ve girişim ölçeklerini büyütme gibi iki temel stratejiye sahip olduğu; bunların gerçekleştirilmesinde ise, taşınmazlar üzerindeki hak ve ilişkilerin yeniden biçimlenmesi yoluna gidildiği görülmüştür.

Kente yeni gelen nüfus, arsa ve yapım maliyetlerini en aza indirmek amacıyla, bina yapımına uygun olmayan alanlarda ya da kent eteklerinde imara açılmamış ve genellikle kamuya ait arazilere "doğrudan el koyma" yolunu benimsemiş, böylece geniş gecekondu kuşakları oluşmuştur. Bütünüyle yasa dışı olan bu seçenek, yönetimlerin hoşgörülerini, altyapı ve kamu hizmetleri sağlama çabaları ve hatta tapu dağıtmaları ile yasal taşınmaz sahipliğine giden geçerli bir yol olarak benimsenmiştir. Maliyetleri azaltma amacını güden ikinci yaklaşım ise "hisseli paylaşım" olmuştur. Bu kez bireyler, aralarında düzenledikleri sözleşmelerle, kent dışı geniş tarım arazilerini, yasal sınırlamaları aşarak parsellere bölmekten geri kalmamışlardır. Bu seçenekte, ortak mülkiyetteki arazide edinilen pay hisseli bir tapu ile yasal niteliğini korumasına karşılık, fiziki paylaşım, planlama işlemleri ve yapılaşma tümüyle yasadışıdır. Bu yöntemle geniş kesimler oluşturan düşük gelirli hane halkları, yerine göre tek ev ya da yoğun kaçak yapılaşmanın yer aldığı alanlarda apartman dairesi kullanımına kavuşmuşlardır. Yönetimler bu tür kaçak yapılaşmanın da zamanla güvenceler bulması için çaba göstermişlerdir.¹³⁷

Ancak Türkiye'ye damgasını vuran asıl mülkiyet dönüşümü, kentlerin imarlı alanlarında çok katlı yapılaşmayı olanaklı kılan kat mülkiyeti ilişkileri olmuştur. Kısıtlı arsa ve sermaye varlığı karşısında arsa sahipleri, yapımcılar, konut gereksinimindeki birey ve hanehalkları üretim amaçlı ortaklıklar kurmaya yönelmişler, üretilen yapılarda bağımsız bölümler üzerinde kurdukları irtifak haklarıyla konut gereksinimlerini karşılama yoluna gitmişlerdir. Bu yöntemin kısa sürede yaygınlaşmasının başlıca nedenleri, hanehalklarının küçük birikimlerini birleştirerek etkin sermayeye dönüştürmesi olmuştur. Arsa sahibi bu yolla yüksek rant edinebilmiş, birikim sahibi hanehalkları konut sahibi olmuşlar, yapımcı ise arsa için ödeme yapmaksızın ve önemli bir özsermaye kullanmaksızın yapım

137 ODTÜ Konut Araştırmaları Merkezi Murat Balamir Görüşü.

öncesinde ve sırasında sattığı bağımsız bölümlerle maliyetleri karşılama olanağı bulmuştur. Bu yöntemin yasalarla uyumsuz yönü, irtifak sözleşmelerinin “zamanla sınırlı” geçerliliği konusu, giderek artan siyasal baskılar sonucunda 1965 yılında çıkartılan Kat Mülkiyeti Kanunu ile giderilmiş ve ilk kez, konut çevrelerinde bir kent yaşam biçimi tanımlanmıştır. Yasanın getirdiği güvenceler ve kat mülkiyeti ilişkilerinin küçük birikimleri birleştirilerek etkin sermayeye dönüştürme özelliği, hem yapsatçı diye adlandırılan küçük girişimcilerin hem de kooperatif kuruluşlarının çok katlı yapı üretebilmeleri yollarını açmıştır. Taşınmazların paylaşımını öngören kat mülkiyeti ilişkileri yoluyla toplumda konut varlığı farklılaşmaları yaratılmış; kiracılar kendi evinde oturanlar, konut zengini ve konut yoksunu hane halkları gibi kesimler birlikte genişlemiş Türkiye’ye özgü bir mülkiyet mozaigi oluşturmuştur.¹³⁸

Hızlı kentleşmenin çıkardığı konut sorunu karşısında Türkiye kendi koşullarına uygun çözümler geliştirme kapasitesini gösterebilmiştir. Türkiye siyasal popülizmi içinde, yeni mülkiyet ilişkilerine olanak vererek, yaratılan emrivakiler karşısında esnek davranarak, gecekondular, yapsatçılık ve kooperatif sunum biçimleri oluşturabilmeyi başarmıştır. Böyle bir sunum biçimleri yelpazesinin yarattığı ortam içinde toplumun değişik kesimleri konut edinme olanağı bulmuştur. Kentleşmenin ilk dönemlerinde etkili olan bu sistem 1970 li yıllarda tıkanmıştır. Yapsatçılık eliyle olan sunum çok pahalı hale gelmiş, kent merkezlerinde yüksek yoğunluklu yapılaşmalar oluşturmuş, tarihsel dokuların tahribine ve hava kirlenmesine neden olmuştur.

Türkiye deneyinin konut alanında başarı olarak görülebilecek bir yanı, var olan konut sunum biçimlerini aşarak, 1980 li yıllarda çok kanallı bir toplu konut uygulamasına geçebilmesi olmuştur. Bu geçişin gerçekleşebilmesi için Türkiye’de yapım teknolojilerinin gelişmiş olması, konut finansmanında önemli bir sıçrama gerçekleştiren Toplu Konut Fonunun oluşturulması ve yerel yönetimlerin öncülüğünde ya da Arsa Ofisi kanalıyla büyük alanların konuta tahsis edilmiş olması olumlu koşullar yaratmıştır. Bu geçişte dört kanal bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kooperatifler, kooperatif birlikleri ve üst birlikleri biçimindeki örgütlenmedir. İkincisi Toplu Konut İdaresi’nin yaptırdığı üretimdir. Üçüncüsü, yerel yönetimlerin TOKİ desteğiyle gerçekleştirdiği toplu konut alanlarıdır. Dördüncüsü ise büyük özel girişimcilerin ve Türkiye Emlak Bankası’nın gerçekleştirmeleridir. Her dört kanalın da ilginç bir özelliği, bu kanallarda yeralan projelerin kendilerini sadece çok sayıda konut arzı yaratan projeler olarak görmemeleri, yeni bir kentsel çevre üretimi, yeni bir yaşantı biçimi geliştirmek iddialarını da taşımalarıdır. Ama dördüncü kanal daha çok yüksek gelirli gruplara yönelmiştir. Bu nedenle konut sorununun çözümü bakımından ilginç olan diğer üç kanaldır ve herbirinde de başarılı örnekler vardır.

Birinci kanalın gelişmesinde düşünsel hazırlık 1973-1977 döneminde, İzmit Belediye’sinin Yenilikçi Yerleşme ve Ankara Belediye’sinin Batıkent projesi çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu modelin belediye, ana şirket ve kooperatif birliğinden oluşan üç ayağı bulunuyordu. Girişime öncülük eden belediye, arsayı ve planlamayı gerçekleştirecekti; ana şirket, holding de denebilir, inşaatı ve temel yapı malzemeleri üretimini, alt şirketler halinde örgütlenerek gerçekleştirecekti; kooperatifler ve kooperatif birlikleri ise temelde talebi örgütleyecek konut kredilerinin sağlanmasını gerçekleştirecekti. Başlangıçta, böyle üç ayaklı olarak kurulan model, zaman içinde nitelik değiştirerek, kooperatif birliğinin hakim olduğu bir modele dönüşmüştür. Bu modelin tek ayaklı hale gelmesinde iki neden görülmektedir. Bunlardan birincisi ana şirket çevresinde oluşan üretim şirketlerinin başarılı olarak yönetilememiş ve denetlenememiş olmasıdır. Ayrıca modelin geliştiği yıllarda prefabrikasyon ya da sanayileşmiş inşaat konusunda uzmanlaşmış özel sektör firmalarının bulunmaması gerçeğinin değişmesidir. Zamanla bu konuda uzmanlaşmış çok sayıda firma oluşmuştur. Üretim şirketlerinin kurulmasına gerek kalmamıştır. İkincisi belediyenin rolünün geri plana itilmiş olmasıdır. Bu da belediyelerin seçim dönemlerinin projelerin gerçekleşme dönemlerinden oldukça kısa olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu sürelerde belediyelerde iktidarların değişmesi, bu projelerin siyasal söylemler içinde yer almış olmaları dolayısıyla gerilmeler doğmuştur. Bu gerilmeler sonucunda model daha çok tek ayaklı kalmış ve kooperatif birlikleri eliyle toplu konut sunumuna dönüşmüştür.

¹³⁸ ODTÜ Konut Araştırmaları Merkezi Murat Balamir Görüşü.

Bu türün üzerinde en çok konuşulan ilk örneği Batıkent'tir; 50.239 konutluk bu proje alanında 44.000 konut tamamlanmıştır, burada halen 200.000 kişi yaşamaktadır.(Bu konutlardan 30.386'sı Kent-Koop, 19.853'ü Türkkonut tarafından gerçekleştirilmiştir) Bu modelde, kuruluşundan beri kooperatifleşme sadece konut sağlama yolu olarak görülmeyip, bir kentsel yaşam biçimi oluşturmayı amaçladığı için söylemini kent kooperatifçiliği kavramı üzerinden kurmuştur. Kentte ticari merkezlerin, sosyal hizmetlerin sağlanmasının gerçekleştirilmesi ve toplumsal etkinliklerin geliştirilmesini yüklenmiştir. Bu proje Birleşik Krallık'tan, Yapı ve Toplumsal Konut Vakfı'nca 1987 yılında verilen, Dünya Konut Yılı Ödülü'nü almıştır. Ödül Prens Charles tarafından verilmiştir. 1995 yılında da Birleşmiş Milletler Dostları Örgütü tarafından verilen "insan yerleşmeleri" ödülünü kazanmıştır. Bu uluslararası başarılarına karşın, konutlarının yapı kalitesi açısından eleştiri konusu olmaktadır.

Batıkent projesinin gerçekleşmesi sırasında Türkiye'de konut kooperatiflerinin örgütlenmesi de gelişmiş kademeli bir yapıya kavuşmuştur. Kooperatifler, Kooperatif Birlikleri halinde örgütlenmiş, birlikler biraraya gelerek Kooperatif Merkez Birlikleri'ni oluşturmuşlardır. Bu oluşum Batıkent projesinde önce Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği (Kent-Koop) biçiminde ortaya çıkmıştır. Benzer projelerin diğer kentlerde de gelişmesi üzerine Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği (TÜRKKENT) oluşmuştur. Bu sistem içinde 1995 yılında 28 birlik 605 kooperatif yerliyordu. Bu sistem 120.000 konut arz etmiştir.Bunlardan 65.000 ninin inşaatı sürmektedir.

Batıkent projesi ikinci bir merkez birliğinin de faaliyet alanı olmuştur. Batıkente Kent-Koop içinde yeralmayan kooperatiflerin oluşturdukları kooperatif birlikleri, 1985 yılında Türkiye'nin ilk merkez birliği olan Türkiye S.S Yapı Kooperatifleri Merkez Birliği'ni (TÜRKKONUT) oluşturmuştur. Bu merkez birliği Batıkent alanında yaklaşık 20.000 konutu gerçekleştirmesi yanısıra Ankara'da yine belediye öncülüğünde başlayan Çayyolu projesini gerçekleştirmiştir. 10.700 konutluk Birinci Çayyolu projesi tamamlanmıştır. 8.000 konutluk İkinci (Dodurga) Çayyolu projesini belediyeden bağımsız olarak başlatmıştır. Türkkonut sistemi de diğer kentlerde de benzer faaliyetlerde bulundu.1.200 kooperatif ve 17 Koperatifler Birliği'nden oluşan bir sistem haline geldi. Bu sistem 1995 de 110.000 konutu tamamlamış bulunuyordu.Halen 36.000 konutun inşaatını sürdürmektedir.¹³⁹

Bu modelin bir başka türü İzmir Büyükşehir Belediyesi öncülüğünde gelişen Ev-Ka projesi olmuştur. Diğer örneklerde talebin biraraya getirilmesinde ve projenin hazırlanmasında kooperatif birlikleri öncülük ederken, Ev-Ka modelinde öncülük belediyenin elinde olmuştur. Talep de belediyenin öncülüğünde kurulan tek bir kooperatifçe örgütlenmektedir. Bu sistemle 1984-1989 yılları arasında 19.000 konut yapılmıştır.Halen 10.000 konutun yapımı sürdürülmektedir.

Belediye öncülüğünde gelişen büyük ölçekli projelerin farklı bir türü 1985 sonrasında gelişen Yeni Adana projesi olmuştur. Adana'nın kuzeyinde 200.000 konutluk bir alanda imar yasasının 18. maddesi uygulanarak imarlı parseller üretilmiştir. Bu alanda kamulaştırılmaya gidilmemiştir. Mülkiyeti yeniden düzenlenen alanlarda toprak sahiplerinden yüzde 35 pay yol, kamu tesisleri ve yeşil alanlar için ayrılmış, geriye kalan kesimi toprak sahiplerine imarlı arsa olarak verilmiştir. Altyapısı belediyece geliştirilmekte olan alanda halen 80.000 konut yapılmış bulunmaktadır. Ayrıca bu alanda belediye öncülüğünde yaptırılan gecekondü alternatif küçük konutlar toplu konut kredilerinden yararlandırılmıştır.¹⁴⁰

Verilen sayılardan anlaşılacağı üzere bu kanal, Toplu Konut Fonu'nu etkili olarak kullanarak büyük sayılarda konut arzını gerçekleştirmiş ve kurumsallaştırmıştır.

İkinci kanal Toplu Konut İdaresinin toplu konut uygulamalarıdır. Eryaman (Ankara), Halkalı (İstanbul), Yahya Kaptan (Kocaeli) de 34.000 konut inşa edilmiştir.Eryaman ve Halkalı alanlarında inşaatlar sürmektedir. 16 ilde 367.000 konut yapılabilecek 8782 ha. alanda arsa üretilmektedir. Bu arz ilk

¹³⁹ Türkkonut Görüşü.

¹⁴⁰ Adana Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

yıllardaki bazı arayışlardan sonra, diğer arz kanallarının boş bıraktığı iki alana yönelmiştir. Bunlardan birincisi orta, alt-orta ve düşük gelirli grupların belli bir kesimine yönelen göreceli olarak küçük konutlardır. İkincisi ise Güneydoğu Anadolu'dur. Diyarbakır, Şırnak, Hakkari ve Urfa örneklerinde olduğu gibi. Bu kanalda bir toplu konut alanı arsası elde edildikten ve planlandıktan sonra, toplu konut müteahhitlerine ihale edilmektedir. Konut fiyatları hesaplanırken müteahhitlerin önerdiği fiyatlara, arazi fiyatı, altyapı ile sosyal ve teknik hizmetlerin fiyatları eklenmektedir. Konut alıcıları konut maliyetinin yüzde 20-25'ini peşin yatıranlar arasından, kura ile saptanmaktadır. İnşaat süresi 13-18 ay arasında değişmektedir. Bu diğer kanallara göre kısa bir süredir. Alıcılar TOKİ'ye borçlarını 75-240 aya uzanan sürelerde taksitlerle ödemektedir. Taksit ödemeleri, kamu sektöründeki maaş artışlarına endeksli olarak, altı ayda bir uyarlanmaktadır.

Bu tür projelerin bir örneği olan Eryaman projesinde 953 ha alanda 40.000 konut yapılması planlanmıştır. 15.153 çü tamamlanmıştır. Bunlarda yüzde 21,5'i 60 m2 den küçük, yüzde 26,5'i 60-80, yüzde 51,5'i 80-100 m2 arasındadır. 100 m2 den büyük olanların oranı yüzde 0,5 'tir.

Üçüncü kanal, birinci kanalda aktif rol oynamış ama sonra etkinlikleri azalmış bulunan belediyeleri tekrar konut arzında rol almaya çekmek için TOKİ'ce geliştirilmiştir. Bir yapabilir kılma projesidir. Bu kanalda belediye arsa sağlama ve örgütlenme işlevini görmekte, projelendirme ve inşaatla ilgili teknik hizmetler müşavirlik firmalarınca gerçekleştirilmekte, kredilendirme ve finansal destek TOKİ'ce verilmektedir. Bu yolla hem de belediyeler konut alanına çekilmekte hem TOKİ faaliyetlerinin ülke mekanında yaygınlaştırılması sağlanmaktadır. Bu kanalla otuzbeş belediyede 27.000 konutluk proje başlatılmıştır. Bu kanalla başlatılan projelerin başarılı örneklerinden biri Bozöyük'teki uygulamadır. Son yıllar içinde büyük sanayinin yoğunlaştığı küçük yerleşmelerden biri olan Bozöyük'te 2.400 konutluk Yeşilkent projesinin uygulaması başlatılmıştır. 600 konutluk birinci aşaması tamamlanmıştır. İkinci aşaması başlatılmak üzeredir. Bu başarılı örneklerle Urla Belediyesi'nin projesi eklenmiştir. Bu projeler konut üretimi yanısıra, yeni bir kentsel çevre üretimini de amaçlamaktadır.

Türkiye'nin konut konusundaki bu deneyleri özetlenmek istenirse, tek tek modeller üzerinde durmak yerine, gereksinmesini karşılamak üzere koşullara ve fırsatlara uygun yeni konut sunum biçimleri geliştirme kapasitesine sahip olduğu üzerinde durmak daha doğru olur.

4.7. Tarihsel Kentsel Dokuların Korunması ve Yeni İşlevlerle Canlandırılması.

Türkiye'nin kentleşme süreci içinde geliştiğini gördüğümüz kat karşılığı inşaat ve yapsatçı sunum biçimlerinin kentlerin tarihsel dokuları üzerindeki yıkıcı etkisi çok yüksek olmuştur. Bu yıkıcı etkiye direnebilmiş kent dokularının korunması ve canlandırılması konusunda son on yıldır artan bir çaba görülmektedir. Bu konuda merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin geliştirdiği başarılı örnekler vardır. Turizm Bakanlığınca geliştirilen Antalya Kaleiçi, Beşiktaş Belediyesinin Ortaköy ve Çevresi düzenlemesi, İzayap-Der'in İzmit Evleri Yaşatma Projesi böyle uygulamalardır. Bu deneyler göstermiştir ki turizm bir alanı canlandırmakta yeterli olmaktadır. Hızla ekonomik değer yaratabilmektedir. Ama bu alanların canlandırılmasının çoğu kez bir koruma anlamına gelmediği örneklerin sayısı arttıkça daha iyi anlaşılmaktadır. Buna karşılık, bu uygulamalar yine de, kentlerde çekici alanlar yaratması, geçmişle semboller üzerinden bir tür ilişki kurulmasını sağlaması bakımından yine de toplumda olumlu olarak görülmektedir.

4.8. Hava Kirliliğini Kontrol İçin Kentlerde Isıtma Sistemlerinin Dönüşümü

Türkiye kentlerinde kış aylarında ısıtmada linyit kömürü kullanılması yaygındır. En ucuz ısıtma bu yolla sağlanmaktadır. Ama Türkiye'de üretilen linyit kömürünün kalitesi genelde düşüktür, yüksek oranda kükürt içermektedir ve uygun olmayan yöntemlerle yakılmaktadır. 1970 li yıllardan sonra büyük kentlerden başlayarak hava kirliliği Türkiye'nin gündemine girmiştir. 1973-1974 birinci petrol şokundan sonra enerji savurganlığı konusu da bu gündeme eklenmiştir. Gerek enerji savurganlığını, gerek kirliliği önlemek için yapı kabuğunun yalıtımı, yanma teknolojisi, enerji kazanım, akılcı üretim ve tüketim konusunda önerilen önlemlerin uygulanmasında yeterince başarı sağlanamamış hava kirliliği sorunu sürmüştür. Bu kirliliği önlemek için alınan önlemlerden pratikte en etkili olanı kentsel ısıtma

için kullanılan yakıtın değiştirilmesi olmuştur. İlk başarılı örnek Ankara'dır. Ankara Belediyesi bu nedenle Rio Konferansı öncesinde BM çevre ödülü alan kentler arasına girmiştir.¹⁴¹ Bir yandan kente doğal gaz getirilerek kentin kirlenmeye duyarlı kesiminde kullanılması zorunlu tutulmuştur. Öte yandan kentte düşük kalite linyit kullanımı yasaklanmış, belli kalitede kömür ithal edilmiştir. 1990'lı yıllarda aynı sorunlarla karşılaşan doğal gaz boru hattına yakın olan İstanbul ve Bursa gibi kentler büyük ölçüde bu modeli izlemektedir.

Bu modelin yanısıra yeni bir yaklaşım daha gelişmeye başlamıştır. Bu modelde Türkiye'nin jeotermal enerji olanaklarından yararlanılmaktadır. Kırşehir'de ve Simav'da Jeotermal enerji yoluyla ısıtmaya gidilmiştir. Birinci modelde tamamen ithal enerjiye dayanılmaktadır. Bu nedenle yerli kaynak kullanımına dayanan ikinci model daha üstündür, olanakların elverdiği yerlerde yaygınlaştırılması gerekir.

4.9. Katı Atıkların Toplanması,Uzaklaştırılması ve Depolanması

Türkiye'de yerleşmelerin yaşanabilirlik açısından karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin katı atıkların (çöp) uzaklaştırılması ve depolanması olduğu görülmüştü. Bu konuda en gelişmiş uygulama İzmir'de bulunmaktadır.¹⁴² İzmir Büyükşehir Belediyesi alanında günde 2000 ton çöp toplanmaktadır. Bunun 500 tonluk bölümü 1969 yılında yapılmış bulunan Uzundere Gübre Fabrikasına gitmektedir. Buraya gelen çöplerden kağıt,plastik,metal vb. atıklar ayıklanıp ekonomiye geri kazandırılmakta, geriye kalanlardan organik kompost gübre üretilmektedir. Bu Türkiye'de yapılan ilk kompost fabrikasıdır. 1992 yılına kadar, çöpün 500 tonluk bölümü dışında kalan kısmı, altı düzensiz çöplüğe boşaltılıyordu. Bundan sonra İzmir Belediyesi Harmandalı düzenli çöp depolama alanı kullanılmaya başlanmıştır.Bu Türkiye'de yapılan ilk kuruluştur. Hazırlanmasına 1987 yılında başlanan bu proje 1992 yılında tamamlanmıştır. Bu alan geçirgen olmayan tabana sahip iki büyük vadiden oluşmaktadır. Atılan çöplerin üstü toprakla kapatılmakta, oluşan gazlar borularla boşaltılmaktadır. Zemin geçirgen olmadığı için yeraltı sularını kirletmemekte, ayrıca çöplerden sızan sular vadi eteklerinde püskürtme metodu ile buharlaştırılarak çevreye yayılması önlenmektedir. Harmandalı alanında dökülecek atıklara göre; kent çöpleri, zararlı atıklar, hastahane atıkları ve pissu arıtma tesisinden çıkan çamurlar için ayrı bölümler bulunmaktadır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi sahip olduğu soğutma sistemli araçlarıyla hastahanelerdeki atıkları ayrı bir sistemle (kalın naylon torbalarda ağzı bağlı olarak) toplayarak, Harmandalı alanındaki özel bölümde, derin kazılmış çukurlara kireç ve gerekli antiseptik malzemelerle gömmektedir. Aspest vb. kanserojen ve zararlı maddeler özel bölümlere gömülmektedir. Başlangıçta arıtma tesislerinden çıkan çamurlar da lagünlerde kurutulduktan sonra özel bölümlere gömülüyordu. Ama çevresine koku yayması dolayısıyla bu uygulama durdurulmuş bulunmaktadır.

Tesisin ülkenin mühendislik birikimi kullanılarak ve düşük maliyetle gerçekleştirilmiş olması da üzerinde durulması gereken bir başka başarılı yönüdür.

4.10.Yerel Yönetimlerde Katılım Pratikleri

Türkiye yerel yönetim deneyi içinde katılımcı pratikleri geliştirme konusunda çok yaygınlaşmış olmasa da, unutulmaması gereken ilginç deneyimleri olmuştur. Kent yönetimlerinin ana sorunlarından biri kentteki projelerin genellikle büyük ölçüde belediye başkanlarınca düşünülmesi ve formüle edilmesidir. Kentte yaşayanlara proje geliştirme yolları kapalıdır. Bu soruna çözüm arayan deneyimlerden biri kent için proje ve düşünce geliştirmeyi belediye meclisleri dışındaki ilgililere ve sivil toplum örgütlerine açan kent kurultayları ya da kent meclisleri toplamak olmuştur. İlk örneği 1977-1980 döneminde Ankara'da verilmiş, 1989-1994 döneminde yine Ankara'da geliştirilerek uygulanmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının ve ilgi duyanların katıldığı, her yıl toplanan bu kurultaylarda geliştirilen projelerin belediye bütçesi içinde ayrı numara verilerek yer alması, kurulan komisyonların daha sonra yıl içinde çalışmalarını sürdürmesi, gelişmeleri izlemesi esası getirilmiştir. Toplumun

¹⁴¹ UNCED Local Governments Honors Program içinde 12 kente ödül verilmiştir.

¹⁴² Ege Belediyeler Birliği Görüşü.

katılımının güçlü olmasına karşın, siyasi kararlılığın yeterince gösterilmemesi dolayısıyla, bu proje taşıdığı yüksek potansiyele karşın yeterli düzeyde etkili olmamıştır. 1994 sonrasında diğer belediyeleri bu konuda yeni denemelere girdiği görülmektedir. Aliağa ve Çeşme Belediyeleri'nin örgütlediği kent meclisleri toplanmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin Çocuk ve Kadın Meclisleri, İzmir Büyükşehir Belediyesinin Danışma ve Gençlik Meclisleri bu yöndeki girişimlerdir.¹⁴³ Bu pratiklerin zaten kentin yönetiminde etkili olan baskı gruplarının etkinliğini daha da artırdığı yönünde de eleştiriler bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bu nedenle katılımcılığı artırmak için bu pratiklerin yaygınlaştırılması toplumun tüm kesimlerinin temsilini sağlayacak biçimde geliştirilmesi ve kurumsallaştırılması çok yararlı olacaktır.

Çoğunlukla belediyelerin gerçekleştirdiği kent merkezlerindeki önemli yeniden düzenlemelerde ya da büyük projelerin uygulanmasında, yalnızca projenin kendi mantığı egemen olmuş, bu proje alanının çevresinde yaşayanların projeden nasıl etkilendikleri gözönüne alınmamıştır. Büyük projeler sorun çözdüğü kadar, toplumda çatışma yaratır hale gelmişlerdir. 1989-1994 döneminde Ankara Büyükşehir Belediyesinin uyguladığı Hacı Bayram ve çevresi yeniden düzenleme projesi içinde bu soruna proje demokrasisi uygulamasıyla ciddi bir yanıt getirilmiştir. Projeden etkilenenlerle proje müellifleri ve yöneticileri çok sayıda toplantılar düzenliyerek bir araya gelmişler, taraflar birbirinin sorunlarını daha iyi anlayarak bir ortak anlayış geliştirme başarısını gösterebilmişlerdir. Toplumsal bakımdan çok duyarlı olan bir çevre de sosyal gerilimler doğurmadan uygulama gerçekleştirilebilmiştir.

Katılım bakımından anlamlı bir uygulama da İzmir ve Bursa Belediyelerinin uyguladığı "Semt Danışma Merkezi" projeleridir.¹⁴⁵ Uluslararası işbirliği boyutu da olan bu projeler mahalle ölçeğiyle belediye yönetimi arasında doğrudan ilişkiler kurmak ve katılımı sağlamak bakımından önemli bir adım oluşturmuştur.

4.11. Sivil Toplum Pratikleri

Türkiye'de demokrasi ve bunun katılımcı pratiklerle güçlendirilmesi konusunda söylem düzeyinde geniş bir oydaşma bulunmaktadır. Ama pratikte bu yaşama geçirilememektedir. Bunun yaşama geçirilemeyişinde ise himayeci siyaset pratiklerinin etkisi olduğu kadar, sivil toplumun yeterince örgütlü olmayışının önemli katkısı olmuştur. Bu genel eksikliğe karşın, örnek alınabilecek başarılı uygulamalar da gelişmeye başlamıştır. Bu türdeki ilk gelişmeler 1950'li yıllarda gecekondü mahallerinde kurulan güzelleştirme dernekleri olmuştur. Bu dernekler gecekondü mahallelerine altyapı hizmetlerinin sağlanmasında siyasal etkileşme kanallarını kullanarak yararlı olmuşlardır. İkinci örgütlenme dalgasının gelişmesinde çevre hareketinin dünyada yayılması etkili olmuştur. Örgütlü olmayan bir araya gelmeler, kent inisiyatifleri, dernekler, kar amacı güdmeyen kuruluşlar, vakıflar vb. değişik formlarda ortaya çıkmışlardır. Ankara kentinin merkezinde, kentin kimliğiyle özdeşleşmiş Güven Parkını yok edecek olan belediyenin otoparkı bir kentli inisiyatifiyle engellenmiştir. Çevre gönüllüleri etkili protesto eylemleriyle Gökova'da yapılmakta olan termik santrale karşı etkili bir mücadele vermişlerdir. Santral yapılmasına rağmen işletmeye açılamamıştır. Bu etkili mücadele örnekleri artırılabilir.

Kentte yaşayanların sivil örgütlenmesindeki başarıları sadece dıştan verilen kararlara tepki göstermek ve kararları etkilemek biçiminde tanımlamak önemli bir eksikliği içermektedir. Sivil toplum örgütlerinin başarısını, devlet ve piyasa tarafından karşılanamayan gereksinimleri karşılamak ya da kendi sorunlarını çözmek için kendilerinin örgütlenmesi olarak tanımlamak doğru olur. Bu tür örgütlenmeler de başlamıştır.

Bunlar arasında Fişek Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü'nün, çocuk çalıştıran küçük işyerlerine yönelik sağlık hizmeti sunumu dikkati çeken bir başarılı örnektir. 13 yıldır Ankara'da OSTİM küçük sanayi bölgesinde yürüyen bir klinikle hizmet vermektedir. Bu hizmet modeli işyerleri için yerine

¹⁴³ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Görüşü, İzmir Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

¹⁴⁴ DEÜ İk. İd.Bil.Fak. Zerrin Toprak Görüşü.

¹⁴⁵ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

getirilmesi yasal bir zorunluluk olan "işe giriş ve periyodik sağlık muayenelerini" hareket noktası almıştır. İşyerlerinin bu zorunluluklarını, gönüllü olarak gerçekleştirdikleri bir hizmet örgütlenmesi aracılığıyla yerine getirmesi esası üzerinden, örgütlenme modelini geliştirmiştir. Ankara'da 210 girişimci örgütlenmeye katılmıştır. İşyerlerinden kaynaklanan sağlık sorunlarını giderme, zorunlu sağlık kontrollerini yapmak ayrıca çocukların sağlık-sosyal sorunlarıyla ilgilenmek vb. hizmetleri vermektedir. Böyle bir örgütlenme olmadığında yasal zorunluluklara karşın bu küçük işyerlerinde çalışanlar tamamıyla bu hizmetlerin dışında kalmaktadır. Bu model İstanbul ve İzmirde de uygulanmaya başlamıştır.

Semt düzeyinde de başarılı örnekler gelişmektedir. Doğa ile Barış Derneği pilot bölge olarak seçtiği Kadıköy'de her sokakta bir temsilci, her apartmanda bir gönüllü, her konutta bir duyarlı bir kişi kazanmak suretiyle yaygın bir örgütlenmeyi gerçekleştirmiştir. Çöplerin kaynağa ayrımı yöntemi ile katı atıkların ekonomiye kazandırılmasını sağlamaya çalışmakta elde edilen kazancın yüzde 50 sini gönüllülere dağıtmaktadır. Ayrıca ağaçlandırma kampanyaları düzenlemekte kapıcıları ateşçilik eğitimine tabi tutmaktadır. İstanbulda benzer biçimde semt düzeyinde örgütlenen S.O.S İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu bilinçlendirme çalışmaları yapmakta, ağaç dikme kampanyaları düzenlemektedir. Bodrum Turgutreis Gönüllüleri emeklileri örgütleyerek atık kağıt toplama kampanyaları yürütmektedir.¹⁴⁶ Kentli bağlılığının ve yapabilir kılma stratejilerinin etkili olabilmesi, bu tür örgütlerin yaygınlaşması aralarında sıkı bir etkileşme ağı kurarak güçlü bir sivil toplum dokusu oluşmasıyla gerçekleşecektir.

Kentlerdeki dar gelirli kadınların çalışma yaşamına katılma ve varolan eğitim olanaklarından yararlanmada karşılaştıkları en önemli engellerden biri erken çocuk bakım ve hizmetlerinin bulunmamasıdır. Bu hizmetler kamu kesimi tarafından yaygınlaştırılmamaktadır. Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı bu sorunun çözülmesinde yerel yönetim ve kullanıcı işbirliği içinde çalışan bir ortaklık modeli geliştirmiştir. Bu model sekiz yıldan beri, İstanbul'da Kocasinan, Pendik, Güngören'de uygulanmaktadır. Esenyurt ve Küçükçekmece'de yaygınlaştırılmak üzeredir. Bu model içinde Vakıf öncülük yapmaktadır. Yuva mekanı belediye tarafından sağlanmaktadır. Yuva, ailelerce bütçesi, personel ve beslenme programı belirlenerek yönetilmektedir. Yuva personeli yöreden seçilmekte, gerektiğinde işlere aileler yardımcı olmaktadır. Eğitim programı ailelerin ve eğitimcilerin katıldığı bir atölye çalışması içinde belirlenmektedir. Çocuklara otoriter bir eğitim yerine, ailesini ve çevresini merkeze alan keşfederek öğrenmenin desteklendiği bir program uygulanmaktadır. Harcamalara aileler kendi bütçe olanaklarına göre farklı düzeylerde katılmakta, bütçesi elvermeyenlerse maddi bir katılımda bulunmamaktadır. Bu yuva mekanları kadınlar için aynı zamanda bir eğitim merkezi işlevi görmekte, burada gelişen küçük iş kurma projeleri Vakıfça desteklenmektedir.

Bu örneklerin sayısı daha da artırılabilir. Bu örnekler de göstermektedir ki sivil toplum örgütleri, çok değişik alanlarda özne haline gelerek başarılı uygulama yapmak kapasitesine sahip olabilmektedir.

¹⁴⁶ Bodrum-Turgutreis Gönüllüleri Görüşü.

5. TÜRKİYE'DE KONUT VE YERLEŞME KONULARINA İLİŞKİN ALANLARDA ORTA ERİMLİ KESTİRİMLER

Ulusal Eylem Planı'nın geliştirilmesinde tutarlı niceliksel hedeflerin ortaya konulabilmesi için Türkiye'nin nüfusuna, kentleşme hızına, ekonomik büyümesine, yatırım kalıplarına ilişkin bazı orta erimli kestirimlerde bulunmak gerekir. Bu büyüklüklerin hepsinin aynı güvenilirlikle kestirilmesi olanağı yoktur. Nüfusa ilişkin kestirimler genellikle daha güvenilir iken ekonominin performansına ilişkin kestirimlere aynı ölçüde güven duyulamaz. Bu nedenle konut ve yerleşmeye ilişkin kestirimlerde bulunulurken nüfus kestirimlerinden hareket edilecek, elde edilen sonuçlar ekonomik büyüklük kestirimleriyle karşılaştırılarak gerçekleştirilebilirlikleri irdelenecektir.

Nüfusa ilişkin kestirimlerde DİE çalışmalarına, ekonomik büyüklüklerle ilgili kestirimlerde Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planına dayanılmıştır. Kalkınma Planı 1996-2000 yılları arasında kapsamaktadır. Ulusal Eylem Planı ise 1997-2001 yılları arasında kapsayacaktır. Hem Ulusal Eylem Planının başlangıç tarihinin saptanmasında esneklik sağlamak, hem de kestirimlerin ekonomik olabilirliklerini sınamayı kolaylaştırmak için, nüfus temelli konut gereksinmesi, arsa gereksinmesi ve kentsel alt yapı yatırımları miktarları kestirimleri 1995-2005 yılını kapsayan süre için yıllık olarak yapılmıştır. Böyle on yıllık bir kestirim eylem planının daha uzun vadeli bir perspektif içine oturtulması açısından da yararlı olacaktır.

İlk olarak Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Kestirimlerini ele alalım. Bu plan orta ve uzun vadeli ekonomik, sosyal ve kültürel politika uygulamalarının genel ilkelerini ve önceliklerini belirleyecek, ekonominin piyasa mekanizması çerçevesinde öngörülen muhtemel gelişme yönlerini kestirecek ve ekonomik birimlerin karar alma süreçlerine yardımcı olacak genel bir çerçeve olarak düşünülmüştür. Planın genel stratejik çizgisi bilgi toplumuna geçiş için yapısal değişim projelerini yaşama geçirmeye çalışmak doğrultusundadır. Küreselleşen bilgi toplumuna geçen dünyada gelişme büyük ölçüde yetişmiş insan gücüne bağlı hale geldiği için, birinci yapısal değişim projesi olarak insan kaynaklarının geliştirilmesi seçilmiştir. Bu çok yönlü bir projedir. Eğitim reformunu, nüfus ve aile planlamasını, sağlık reformunu, istihdamın ve işgücü piyasasında etkinliğin artırılmasını içermektedir.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere Türkiye Demografik Geçiş Eğrisi boyunca önemli bir yol almış durumdadır. Planda 2000 yılında Toplam Doğurganlık Hızının 2,33'e düşeceği, bebek ölüm hızının binde 35,3, doğuştan hayatta kalma umudunun erkeklerde 66,9, kadınlarda 71,5 toplamda 69,1 olacağı öngörülmüştür. Bu varsayımlar altında ülke nüfusunun nasıl bir artış göstereceği Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4
1995-2005 Döneminde Türkiye'nin Nüfus Artışı

Yıllar	1995	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Nüfus(1000)*	61.644	62.697	63.745	64.786	65.819	67.829	68.815	69.792	70.761	71.711

* (Yıl Ortası Nüfus Tahmini)

Türkiye'nin demografik süreçte aldığı yol yalnızca toplam nüfus kestirimleri bakımından değil, nüfus yapısının değiştirmesi bakımından da önemlidir. Toplumda genç, üretici ve yaşlı nüfus oranlarının değişmesinin izlenecek politikalar açısından çok önemli sonuçları olacaktır. Azalan doğurganlık ve uzayan yaşam umudu dolayısıyla, 0-14 yaş grubu arasındaki nüfusunun 2070 yılına kadar, 1990 yılındaki 20 milyon düzeyinde sabit kalacağı kestirilmektedir. Buna karşılık 20-54 yaş grubundaki toplumun üretici kesiminin nüfusu 1990 larda 20 milyon düzeyinde iken, sürekli olarak artarak 2030 yılında 42 milyon düzeyine yükselmesi ve sonra sabit kalması beklenmektedir. 65 + nüfus grubu 1990 lardaki 2 milyon düzeyinden 2030 da 10 milyona, 2050 de 15 milyona yükselecek, sonra sabit kalacaktır. Bu dönüşüm sonucu 20-54 yaş grubun ile 0-14 yaş grubunun büyüklükleri arasındaki oranın 1 den 2 ye yükselmesi eğitim politikalarında nicelik ağırlıklı kaygıların yerini nitelik kaygılarının

alacağının bir göstergesi olacaktır. Buna karşılık yaşlılar konusunda planlanan hizmetlerin kurulan tesislerin sürekli olarak yükselen talep karşısında yetersiz kalacaktır. Bu kestirimler büyüme söylemlerin kaynak tahsislerindeki yarattığı sapmaların azaltılması için sürekli olarak gözönünde tutulmalıdır.¹⁴⁷

Türkiye'nin GSMH'sinin plan dönemi sonunda 223,6-235,9 milyar dolar seviyesine yükselmesi beklenmektedir. Böylece 1992 yılında yüzde 0,69 olan Türkiye GSMH'sinin toplam dünya GSMH'si içindeki payının Plan dönemi sonunda yüzde 0,75-0,79 düzeyine yükseleceği hesaplanmaktadır. GSMH'nin yılda ortalama yüzde 5,5-7,1 dolayında büyüyeceği tahmin edilmektedir. Dış kaynağın GSMH içindeki payının, Plan döneminde tedrici bir şekilde artarak 2000 yılında yüzde 3,2-4,2 aralığında gerçekleşmesi beklenmektedir. Yedinci Plan döneminde büyüme tahminleriyle tutarlı olarak toplam yatırımların yılda ortalama yüzde 8,8-12,3 civarında artması ve GSMH içindeki payının da 1995 yılındaki yüzde 22,1 düzeyinden, 2000 yılında yüzde 25,8-28,1 aralığına yükselmesi beklenmektedir. Yedinci plan döneminde konutun sabit sermaye yatırımları içindeki payının 0,23-0,24 düzeyinde olması öngörülmüştür.

Tablo 5
1995-2005 Döneminde Yeni Konut ve Kentsel Arsa Gereksinimi

	Nüfus(+)	Kentli Nüfus	Kentsel Yeni Konut Talebi	Kentsel Arsa Talebi (**)	Kentsel Arsa Talebi (***)
	(000)	(000) (*)	(000)	(Hektar)	(Hektar)
1995	62.171	37.854	414	20.700	13.800
1996	63.171	39.620	431	21.550	14.367
1997	64.186	41.469	448	22.400	14.933
1998	65.218	43.405	467	23.350	15.566
1999	66.267	45.430	488	24.400	16.267
2000	67.332	47.550	508	25.400	16.933
2001	68.184	49.368	528	26.400	17.333
2002	69.046	51.255	548	27.400	18.266
2003	69.920	53.214	570	28.500	19.000
2004	70.804	55.248	592	29.600	19.733
2005	71.700	57.360	616	30.750	20.533

(+) Yıl sonu nüfus kestirimi

(*) Nüfusu 20 000'nin üzerindeki Belediye Teşkilatı olan yerleşmeler

(**) Hektar (20 konut için 1 hektar arsa gerekeceği kabul edilmiştir).

(***) Hektar (30 konut için 1 hektar arsa gerekeceği kabul edilmiştir).

Kaynak : Nevir Peynircioğlu, B.Üstünişik

Nüfusu 20 000 ve üzerindeki Belediyelerde Konut stoku (1993) ve İhtiyaç tahminleri (1994-2000)

Tablo 5'te 2005 yılına kadar nüfusu 20.000 nin üzerinde olacak yerleşmelerde doğacak konut gereksinmesi verilmiştir. Bu gereksinim rakamları, nüfus artışından doğacak konut gereksinimi ile konut yenilenmesi ve afetler dolayısıyla yapılmak zorunda kalan konut miktarını kapsamaktadır. 2005 yılında 20.000 nüfus altındaki yerleşmelerde yaşayanların toplam nüfus içinde payının yüzde 20

¹⁴⁷ ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Murat Güvenç Görüşü.

düzeyinde olacağı düşünülürse burada yapılan ihmalin mertebesi kestirilebilir. Tablo 5'de verilen sayıların normatif bir gereksinme hesabı olduğunu unutmamak gerekir. Bu bir talep tahmini değildir. Dolayısıyla ikinci konut taleplerine ve yatırım amaçlı konut yapımlarına ilişkin işaretleri taşımamaktadır. Bu sayılar talep mantığı ile değerlendirilirse hataya düşülmüş olur. Bu sayılar sadece konut alanında yapılması gereken işlerin boyutu hakkında bir fikir vermektedir. Türkiye'nin kentlerde 1995'te yılda 400 bin, 2000 de 500 bin, 2005 de 600 bin konut yapabilecek bir kapasiteye sahip olması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 5'in son iki kolonunda iki farklı yoğunluk kabulüne göre Türkiye'nin konut amacıyla yılda ne kadar kentsel arsa üretmesi gerektiği verilmektedir. Hektara 20 konut yoğunluğu kabulüne göre yılda 1995 yılında 20.000 ha, 2000 yılında 25.000 ha, 2005 yılında 30.000 ha, altyapılı arsa üretilmesi gerekmektedir. Kentleşmenin konut dışı kullanışlar için gereksinimi karşılamak için, en az bu kadar daha alanı kentsel kullanışlara açmak gerekecektir.

Tablo 6'da ise bazı yatırım kestirimleri verilmektedir. Tablonun birinci kolonunda Tablo 5'de verilen konut gereksinimleri yatırıma çevrilmiştir. 1995 de 8,3 milyar dolar, 2000 yılında 10,2 milyar dolar, 2005 de 12,3 milyar dolar olacağı kestirilmiştir.

Tablo 6
1995-2005 Döneminde Yeni Konut ve Kentsel Altyapı Yatırımları Gereksinimi
(Milyon ABD Doları)

Yıllar	Yeni Konut Yatırımı	Yeni Kentsel Altyapı Yatırımı	Eski Kesimlerin Performansını Geliştirmek için Altyapı yatırımı	Toplam Altyapı Yatırımı
1995	8.280	1.076	1.418	2.494
1996	8.620	1.164	1.570	2.734
1997	8.960	1.254	1.732	2.986
1998	9.340	1.354	1.901	3.255
1999	9.760	1.464	2.080	3.544
2000	10.160	1.575	2.358	3.933
2001	10.560	1.690	2.457	4.147
2002	10.960	1.808	2.651	4.459
2003	11.400	1.938	2.851	4.789
2004	11.840	2.072	3.066	5.138
2005	12.300	2.214	3.292	5.506

Bu raporun kent ve konut göstergeleri bölümünde kişi başına kentsel alt yapı yatırımlarının 1993 yılında kişi başına 66 dolar olarak hesaplandığı görülmektedir. Dönem sonunda kentsel altyapı yatırımlarının kişi başına 95 dolara yükseleceği kabul edilerek, toplam altyapı yatırımları tahmin edilmiştir. 1995 yılında 2,5 milyar dolar, 2000 yılında 3,9 milyar dolar, 2005 yılında 5,5 milyar dolar düzeyinde bir yatırım miktarı elde edilmiştir.

Bu altyapı yatırımlarının yeni konut alanlarına tekabül eden kısmı ile iyileştirmeye gidecek kısmı Tablo 6'nın üçüncü ve dördüncü kolonlarında verilmiştir. Bu tabloda 2000 yılına ilişkin konut yatırımı 10,16 milyar dolardır. Oysa Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının 2000 yılına ilişkin GSMH, sabit sermaye yatırımı ve bu yatırım içinde konutun payı konusundaki tahminlerin en düşükleri gerçekleşmesi halinde bile bu 12,8 milyar dolarlık bir konut yatırımı çıkmaktadır. Tablo 5'teki konut gereksinimlerinin 20.000 den az nüfuslu yerleşmeleri kapsamadığı ve ikinci konut vb. yatırımları içermediği düşünülürse Tablo 6'daki tahminlerin gerçekleşebilir olduğu sonucu çıkarılabilir.

6. ÖNCELİKLİ KONULAR

İstanbul Konferansı hazırlık çalışmaları sırasında Ulusal Eylem Planları'nın katılımcı bir süreçle saptanan öncelikli konular esas alınarak geliştirilmesi tavsiye edilmiştir. Böyle bir seçmenin yapılmasının temel nedeni Ulusal Eylem Planı'nın belli alanlarda odaklanarak uygulamadaki etkisinin artırılması isteğidir. Eylem planında böyle bir yaklaşımın seçilmesinin kendine özgü bazı kolaylıkları olduğu kadar önemli zorlukları da vardır. Getirdiği kolaylık değişik genellik düzeyindeki, değişik alanlardaki konuların bir arada ele alınmasını kolaylaştırmasıdır. Temel zorluğu ise, yerleşme konusu gibi çok yönlü bir konuda belli sorun alanlarına odaklanarak seçme yapabilmenin güçlüğüdür. Bu güçlük özellikle katılımlı bir süreçle hazırlanan bir eylem planında kendisini daha da belli etmektedir. Katılımcıların her biri kendi alanının konusunu öncelikli konu olarak görmek istemekte, saptanan öncelikli konular listesine kendi konusunun da eklenmesini önermektedir. Bu tutum bir çelişkiyi getirmektedir. Eğer bütün bu konu önerileri öncelikli konular listesine alınırsa önceliklilik kavramı yok olmakta, amaçlanan seçiciliğe ulaşılamamaktadır.

Bu nedenle eylem programında öncelikli konular seçilirken sayısının artırılmaması için bazı ölçütlere uyulmaya özen gösterilmiştir. Bunlardan biri, genellikle başka eylem programlarının konusu olan öncelikli konulara bu program içinde yer verilmemeye çalışılmasıdır. Bir örnek vermek gerekirse, eğitim reformu¹⁴⁸,birinci basamak sağlık hizmetleri,¹⁴⁹ temel sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi, aile planlaması vb. konulardan sözedilebilir. Kuşkusuz bunların herbirinin yaşam kalitesini geliştirmek bakımından önemi çok büyüktür, nitekim katılımcılar tarafından öncelikli konular olarak bu planda da yer almaları önerilmiştir.¹⁵⁰ Oysa daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere bir yandan Türkiye'nin demografik geçiş sürecinde önemli bir yolu geçmiş olması ve Yedinci Beş Yıllık Planın dönüşüm projeleri içinde zaten bu konulara çok önemli bir yer verilmiş olması dolayısıyla aynı konulara bu eylem planı içinde yer verilmemiştir. Benzer biçimde, daha önce üzerinde durulduğu üzere Gündem 21'in önerileri doğrultusunda Türkiye Ulusal Çevre Eylem Planı hazırlamaktadır. Bunun içinde yer alması gereken doğal kaynak muhasebesi,önemli yatırımlar için ÇED çalışmalarının mutlaka yapılması, "risk değerlendirmesi" araştırmalarına önem verilmesi, gibi konulara ya da yerleşme konusuyla çok yakından ilişkili olmayan çevre konularına da¹⁵¹ bu plan içinde yer verilmemiştir. Öncelikli konuları daraltmakta başvuru olan bir başka yol, halen başarılı olarak uygulanmakta olan eylem alanlarını Türkiye'nin başarılı uygulamaları arasında saymak, yerleşmelerin gelişmesinde önemli etkileri olmasına karşın öncelikli konusunda arasında yer vermemek olmuştur. Bunlara örnek olarak organize sanayi bölgeleriyle, küçük sanayi sitelerini¹⁵² sayabiliriz.

Öncelikli konuların seçilmesinde ve sayılarının sınırlandırılmasında göz önünde tutulan bir başka husus bu raporun giriş bölümünde de belirtildiği üzere bir bölgeye, bir metropoliten alana, bir yöreye, bir yerleşmeye ilişkin yerel eylem planlarının hazırlanacak olmasıdır. Bu nedenle öncelikli konular içinde belli bir coğrafyaya ilişkin sorunlar değil, genel sorunlar ele alınmıştır. Belli coğrafyalara ilişkin konular yerel eylem planlarının konusu olacaktır. Bunlar arasında; İstanbul için özel yönetim modelleri,¹⁵³ özel projeler,¹⁵⁴ çözüm önerileri¹⁵⁵ ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu için yapılan öneriler özellikle dikkati çekmektedir.

¹⁴⁸ YEKÜV 21 Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı Görüşü.

¹⁴⁹ Habitat II Sağlık Kozası Görüşleri.

¹⁵⁰ Sağlık Bakanlığı Raporu, Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı Görüşü.

¹⁵¹ TMMOB Şehir Planlama Odası İkinci Raporu,TEMA Vakfı Görüşü, Habitat.II Ulusal Eylem Planı İçin Çevre Kozası Görüşü, Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Çağatay Güler Görüşü.

¹⁵² ISO Görüşü.

¹⁵³ Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği Görüşü.

¹⁵⁴ GYİAD Genç Yönetici ve İşadamları Derneği.

¹⁵⁵ TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası Görüşü.

Bu görüşler paralelinde Ulusal Komiteye sunulan tartışılarak geliştirilen öncelikli konular;

1. Karşılıklı Etkileşimin ve Küreselleşmenin Yaygınlaştığı Dünyada Yerleşme Sistemlerinin Ülke İçi ve Ülke Dışı İlişki Kurma Kapasitesinin Artırılması,
 2. Mekansal Eşitsizliğin Bireylerin Kaderlerini Belirleyiciliğinin Azaltılması ve Dışlanmışlıklarının Önlenmesi Açısından, Mekansal Eşitliğin Siyasal ve Ekonomik Kararlarda Gözönünde Tutulan Bir Ölçüt Haline Gelmesi,
 3. Huzurlu, Güvenlikli ve İstikrarlı Bir Kent Yaşamının Sağlanması,
 4. Aktörlerin Yapabilir Kılınması Açısından, Kentsel Rantın Düzenleme Altına Alınması ve Yeterli Arsa Üretimi,
 5. Aktörlerin Yapabilir Kılınması Açısından, Kentsel Altyapı Finansmanının Geliştirilmesi,
 6. Aktörlerin Yapabilir Kılınması Açısından, Konut Finansman Olanaklarının Geliştirilmesi,
 7. Bireylerin Yapabilir Kılınması Açısından, Kooperatifler Eliyle Konut Sunumunun Düzenlenmesi, Güçlendirilmesi ve Alt Gelir Gruplarına Erişilebilmesi İçin Yeni Modeller Geliştirilmesi,
 8. Bireylerin Yapabilir Kılınmasının Kötüye Kullanılmaması Açısından, Kaçak Yapılaşmanın Önlenmesi,
 9. Gecekondu Alanlarında Yenilenme ve Gecekondu Alanlarının Islah Edilmesi,
 10. Terörist Faaliyetler ve Devletin Aldığı Önlemler Sonucu Konutunu Kaybedenler ve Göç Etmek Durumunda Kalanların Yeniden Yerleştirilmesi ya da Konut Sağlanması,
 11. Ülke ve Yerleşmeler Ölçeğinde Sürdürülebilir Bir Gelişme İçin Doğal Afetlerin Önlenmesi ve Zararlarının Azaltılması, Acil Durum Yönetiminin İyileştirilmesi,
 12. Tarihi Özellikleri Olan Alanların, Dokuların, Yapıların Korunması ve Var Olan Bina ve Konut Stokunun Bakımı ve Sıhıleştirilmesi İçin Finansman ve Çok Aktörlü Örgütlenme,
 13. Konut ,Çevre ve Toplumsal İlişkilerin Kalitesine Duyarlılığın Artırılması ve Kalitenin Gerçekleştirilmesi,
 14. Kent İçi Ulaşımın, Kentsel Yaşamın Kalitesinin Artırılması ve Kentlilerin Zaman Bütçesinin Akılcı Kullanılışı Açısından Geliştirilmesi,
 15. Bireylerin Kendilerini Yeniden Üretiminde Yeterli "Rekreasyon" Faaliyetlerinin ve Alanlarının Sağlanması,
 16. Kadınların Ev İçinde ve Kent Yaşamında Konumunun Güçlendirilmesi,
 17. Çocuklara Fırsat Eşitliği İçinde Kendilerini Yetiştirecek Ortamın Hazırlanması,
 18. Gençlere Fırsat Eşitliği İçinde Kendilerini Yetiştirecekleri Ortamın Sağlanması ve Sporun Genç Yaşlı Herkes İçin Fırsat Eşitliği İçinde Bir156 Yaşam Biçimi Haline Getirilmesi,
 19. Kapalı ve Açık Alanların Özürlülerin ve Yaşlıların Yaşantılarını Kolaylaştıracak Biçimde Tasarlanması ve Uygulanması,
 20. Çevresel Denge ve Sağlıklı Kentsel Yaşam Açısından Kentte Enerji Kullanımı ve Hava Kirlenmesinin Önlenmesi,
 21. Ses (Gürültü) Kirliliği Konusunda Duyarlılığın Artırılması ve Gerekli Önlemlerin Alınması,
 22. Sağlıklı Kentsel Yaşam Bakımından Kentte Su Sağlanması,
 23. Sağlıklı Kentsel Yaşam Bakımından Atık Su Arıtılması ve Yönetimi,
 24. Sağlıklı Kentsel Yaşam Bakımından Katı Atıkların Toplanması, Uzaklaştırılması, Zararsız Hale Getirilmesi ve Yönetimi,
 25. Yerel Yönetimlerin Kapasitesinin Geliştirilmesi ve Yapabilir Kılınması,
 26. Yerleşmelerde Sürdürülebilir Bir Gelişmeyi Sağlamak İçin Çok Aktörlü, Bir Düzenleme Sisteminin Geliştirilmesi, Sivil Toplum Örgütlerinin Etkinliklerinin Artırılması.
 27. Yerleşmeler İçinde ve Çevresinde Bazı Alanların Yapılaşma Dışı Kalması Olanaklarının Sağlanması,
 28. Yaşanabilir Bir Yerleşme Sisteminin ve Herkese Yeterli Konut Gelişmesinin İzlenmesi İçin Bir Coğrafik Bilgi ve İstatistik Sisteminin Kurulması,
- olarak saptanmıştır.

BÖLÜM C: ULUSAL EYLEM PLANI

1.GİRİŞ

Öncelikli problem alanlarının böyle bir liste halinde saptanmasından sonra bir Ulusal Eylem Planı'na geçebilmek için bu programın geliştirilmesinde yapılacak seçmeleri yönlendirecek bazı temel ilkelerin belirlenmesi gerekir. Bu ilkeler İstanbul Konferansı hazırlık çalışmaları sırasında Küresel Eylem Planı için geliştirilen ilkelerdir. Bunları iki grup halinde sınıflandırarak ele almakta yarar vardır. Birinci grupta, iyi toplumun ya da iyi yerleşmenin ne olduğuna, yani ulaşılması amaçlanan duruma ilişkin ilkeler yer alacaktır. Artık günümüzde amaçlar araçları meşru kılmakta yeterli olmamakta araçlar üzerinde de toplumsal uzlaşmalar gerekmektedir. Bu nedenle, ikinci grupta bulunanlar amaçlanan duruma ulaşmak için izlenecek yolların hangilerinin meşru görüldüğünü ve iyi olduğunu belirtecektir. İyi yerleşme amacına ulaşmak için kullanılacak araçların seçimine yol gösterecektir. Bir eylem programı tasarlayabilmek için her iki türdeki ilkelerde de açıklığa kavuşmak gerekir.

Bu eylem programında amaçsal nitelikli ilkeler olarak sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik, hakçılık, araçsal nitelikli ilkeler olarak kentli bağlılığı (civic engagement), yapabilir kılma (enablement), çok aktörlü yönetim (governance) seçilmiştir. Bu ilkelerin tümü gözönüne alındığında günümüz için yeni bir yerleşme yönetimi ahlaki önerilmekte olduğu açığa çıkar. Gelecekte yerleşme sistemlerini böyle bir ahlakın biçimlendirmesi beklenmektedir.

Sürdürülebilirlik kalkınmaya referansla gelişmiş, ekolojinin ya da çevre hareketinin söylemi içindeki bir kavramdır. Sürdürülebilir kalkınma günün gereksinmelerini, gelecek kuşakların kendi gereksinmelerini karşılaması olanaklarını azaltmadan, karşılayan kalkınmadır diye tanımlanmaktadır.¹⁵⁷ Gelecek kuşakların gereksinmesini karşılayabilmek ilkesi kabul edilince de doğal kaynakların tahrip edilmemesi, ekolojik dengelerin sürdürülmesi ve korunması gereği hemen görülmektedir. Bu kavramı kalkınmaya değil de iyi bir yerleşme sistemine ilişkin olarak kullandığımızda gelecek nesillerin de yaşam ortamlarında; yeterli temiz hava, su, toprak (besin maddesi üretimi) ve enerjiyi bulabilmesi olarak anlamak gerekecektir. Başka bir deyişle gelecek nesillerin de kendi yaşanabilir yerleşmelerini gerçekleştirme olanaklarının korunmuş olmasıdır. Böyle bir yorumlama içinde sürdürülebilirlik ilkesinin tanımlanması ikinci ilke yaşanabilirlik ile yakından ilişkili hale gelecektir. Yaşanabilirlik ilkesinin diğer ilkeler arasındaki merkezi konumuna açıklık kazandıracaktır.

Sürdürülebilirlik gerçekleştirilmesi gereken bir koşuldur. İyi bir yerleşmenin nasıl olması gerektiği hakkında yeterli düzeyde bir bağlayıcılık getirmez. Sürdürülebilirlik çok farklı yerleşmeler tarafından sağlanabilecek bir koşuldur. Sürdürülebilirlik ilkesi tek başına alternatif yerleşme biçimleri arasında iyisinin hangisi olduğunu seçme olanağı vermez. Bu nedenle yaşanabilirlik ilkesi ile tamamlanması gerekir. Sürdürülebilirlik ancak yaşanabilirlik ilkesinin içinde anlam kazanır. Bir yerleşmenin yaşanabilir ve sürdürülebilir hale getirilmesi için düzenleme sisteminin ve ekonomik işlevlerinin yeniden yapılanması gerekir.¹⁵⁸

İnsanlık tarihi boyunca iyi bir yerleşmenin özelliklerinin ne olması gerektiği konusunda çok sayıda ütopyalar geliştirilmiştir. Bunlar daha çok bir yerleşme tasarımı içermektedir. Böyle ayrıntılandırılmış bir yerleşme tasarımı üzerinde yaygın bir oydaşma sağlanması olanağı yoktur. Ama yaşanacak bir yerleşmenin gerçekleştirilmesi gereken başarı (performance) ölçütlerinin ne olması gerektiği üzerinde yaygın bir oydaşma sağlanabilir. Yaşanabilirlik, bir yerleşmenin iyi olarak nitelenebilmesi için, toplumların üzerinde uzlaştıkları, bir yerleşmenin gerçekleştirilmesi gereken başarı ölçütleri ile tanımlanmaktadır. Yaşanabilirliğin bu biçimde tanımlanması, içeriğinin bir ölçüde yerel koşullara ve kültürel göreliliğe açık olması ve zaman içinde gelişebilmesi açılarından da uygundur.

¹⁵⁷ The World Commission on Environment and Development: Our Common Future, Oxford University Press, Oxford, 1987, s.43.

¹⁵⁸ ISO Görüşü.

Yaşanabilir bir yerleşmenin niteliklerinin neler olduğu, üzerinde daha ayrıntılı olarak üzerinde durulması gereken bir konudur. Ama öncelikle belirtilmesi gereken, yaşanabilirliğin insan haklarıyla temellendirilmesi gereğidir. İnsan hakları genel olarak ifade edildiğinde soyut ilkeler düzeyindedir. Bunların günlük yaşama geçirilmesi büyük ölçüde yerleşme düzeyinde gerçekleşecektir. Dolayısıyla yaşanabilir yerleşme ilkeleri bir anlamda insan haklarının somuttaki ifadeleridir diye düşünülebilir. Örneğin havadaki SO₂ miktarı yaşam hakkıyla; kentin tarihsel değerlerinin korunması onurlu yaşam hakkıyla yakından ilişkilidir.

Köylerin, kasabaların ve kentlerin sunduğu fiziki koşullar ve yaşam standartları, diğer sosyal ve ekonomik etkenlerin yanı sıra, insanların yaşam kalitesini belirleyen öğeler arasında yer almaktadır. İnsanlar, temel gereksinimlerinin karşılanmasının ötesinde, günlük hayatlarına gitgide daha fazla etkilemesi açısından içinde yaşadıkları mahallelerin ve yerleşimlerin iyileştirilmesini istemektedir.

Bu bağlamda yaşanabilirlik, bireysel ve toplumsal refah ve mutluluk ile kişilerin bir yerleşimde yaşamaktan duyduğu doyuma doğrudan katkıda bulunan insan yerleşimlerinin mekansal özellik ve nitelikleriyle ilgilidir. İnsan yerleşimlerinin çevre niteliklerinin bozulması, yerleşim gelişiminin sürdürülemez hal alması, trafik sıkışıklıkları ve artan kentsel şiddet olayları gibi birçok nedenden ötürü yerleşmeler yaşanamaz hal almaktadır. Tarihi kent merkezlerini ve bölgeleri harap eden yıkıp-yapmalar, insanların gereksinim, kültür ve beklentilerini dikkate almayan niteliksiz tasarımlar da kişilerin kimlik ve aidiyet duygularını zedelemektedir.

İnsan yerleşimleri, her çocuk, kadın ve erkeğin yaşanabilir insan yerleşimleri açısından gereksinim ve isteklerine cevap verecek şekilde tasarlanmalı, geliştirilmeli, yönetilmeli, korunmalı ve iyileştirilmelidir. Bu beklenti ve istekler mekan ve zamana bağlı olarak değişim gösterdiği için, insan yerleşimlerinin yaşanabilirlik açısından başarısının (performance) ölçülmesi sabit ölçüt veya standartlarla yapılamaz. Başarının saptanması ve iyileştirilmesi, insan yerleşimlerini geliştirme ve planlama politikalarının karar, uygulama ve izleme süreçlerinde sürekli danışma ve yaygın katılımın geçerli kılınması ile olmalıdır. Danışma ve katılım süreçleri içinde, yaşanabilirliğin aşağıda verilen özellik ve koşullarını içermek üzere, yerel yaşanabilirlik ölçütleri belirlenebilir.

(a)Yeterli altyapı, hava ve su kalitesi, gürültü kontrolü, temizlik gibi, yeterli sağlamlık koşulları ve çevresel niteliklerin sağlanması ile vatandaşların yaşam ve sağlık hakkının korunuyor olması;

(b)Evde, iş yerinde ve kamusal alanda, her daim, başta kadın ve çocuklar olmak üzere, tüm vatandaşların emniyet ve güvenlik içinde olması, ev ve sokak hayvanlarının yaşamlarının sağlık koşullarına ve hayvan haklarına uygun olarak düzenlenmiş bulunması.¹⁵⁹

(c)Temel bir gereksinim ve insanlık hakkı olan konutun, tüm spekülasyon biçimlerine konu olmasının önlenmesi ve tüm vatandaşların özel gereksinimlerini karşılamakta yeterli konuta, mülk edinmek zorunda kalmadan erişebilir olması,¹⁶⁰

(d)Hakça hizmet, tasarım, esnek bölgeleme ve yönetsel ve yasal önlemlerle mahalleler, konut piyasaları, kamusal mallar ile hizmetlerde ayrımcılığın önleniyor olması;

(e)Özellikle özel ve kamusal kullanımlar ile, mahalle parkları, oyun alanları gibi yeşil alanlarla yapılı çevre arasında olmak üzere, dengeli arazi kullanım planlaması ve pratiğinin derinleme sine müzakere süreçleri sonucunda elde ediliyor olması;

(f)Dengeli yapı ve nüfus yoğunluklarının derinlemesine müzakere süreçleri sonucunda elde ediliyor olması;

¹⁵⁹ Türkiye Hayvanları Koruma Derneği Görüşü.

¹⁶⁰ TMMOB. Mimarlar Odası Habitat.II Temsilciliği.

(g) Vatandaşların zaman ve mali bütçelerinin etkili kullanımının randımanlı kent formu, konut ve iş yerleri arasında anlamlı mesafeler, nitelikli ulaşım ve toplu taşımacılık ile sağlanıyor olması; yolların araçların egemenliğine terkedilmemesi veya önceliklerinin korunmuş olması;

(h) Sağlık, eğitim, ulaşım ve iletişim alanlarını da içermek üzere, kamusal alan, mal ve hizmetlerinin, başta özürsüz, korunmasız ve mahrum kalmış bireyler olmak üzere tüm vatandaşlar için kolay ve hakça erişilebilirliğinin ve mevcudiyetinin sağlanıyor olması;

(i) Dinlenme, eğlenme ve spor amaçlı yeterli alan ve olanakların kolay ve hakça erişilebilirliğinin ve varlığını sağlanıyor olması;

(j) Manevi, tarihi ve kültürel anlamı bulunan yapı, bölge ve yaşam pratiklerinin ya da geleneklerin¹⁶¹ korunması;

(k) Yerleşim estetiğinin, sanat, mimari, kent tasarımı ve planlaması alanlarındaki geleneksel, yerel, modern ve diğer stillerdeki gelişmeleri dikkate alan ve bunlar arasında müzakere sonucu oluşmuş bir dengeyi gözetken bir yöntemle oluşması; sosyal hareketleri bu kapsamda bir dayanışmacılık ve uluslararası sorumluluk anlayışını gerekli kılmaktadır.

(l) Yerleşimlerin içinde yer aldığı doğal ve fiziksel çevrenin sürdürülebilir ve kendi gelişmesini gerçekleştirebilir olması;

(m) Sosyal bütünleşmeyi "çeşitlilik içinde birlik anlayışıyla" güçlendiren ve yaşam biçimlerine, farklılıklara, azınlık görüşlerine, kültürel kimliklere ve diğer vatandaşların haklarına saygıyı geliştiren¹⁶², kentliler arasında ve o yerleşim ile dünya arasında etkileşimi sağlayan şebekelerin artırılması ve geliştirilmiş olması;

(n) Aşırı bireyselliğe hapsolmayan, mahallesinde yaşayanlarla, sevgi, saygı ile ilişki kuran, karşısındakinin durumuna anlayışla yaklaşan (empati), dayanışma gösteren komşuluk duygularının gelişmiş olması;¹⁶³

(o) Öğrenme, bilgi yayma ve vatandaşların bireysel ve toplu gelişimine güç katan eğitim, yetiştirme ve kültür merkezleri, müzeler, kütüphaneler, tiyatrolar, konser salonları, gazete ve televizyon istasyonları gibi yerel kuruluşların niteliği ve mevcudiyetinin olması;

(p) Vatandaşların, üretici ve tüketici haklarının korunması, konut kullanımında yasal güvencelerinin ve çalışma haklarının bulunması, iş güvenliğinin sağlanması, sürdürülebilir tüketim kalıpları hakkında gerekli bilginin bulunması gibi ekonomik ve sosyal güvenlik öğelerinin sağlanmış olması;

(r) Yaşanabilirlik koşullarının bozulmasına yol açan faaliyet ve süreçlerin önlenmesi ve düzeltilmesi için derinlemesine ve müzakere edilmiş izleme ve denetim mekanizmalarının var olması ve bunların işlerliğinin olması;

(s) Hiçbir kişi veya gruba ayrımcılık yapılmadan daha iyi yaşanabilirlik koşullarının tüm vatandaşlar için sağlanması için elbirliği içinde kamusal alanda çaba gösterilmesi.

Yaşanabilirlik ilkesinin insan haklarıyla ilişkisinin sıkı bir biçimde kurulmuş olması onun niteliğine de açıklık getirmektedir. BM in Viyana İnsan Hakları Konferansı'nın açılışında BM Genel Sekreteri insan haklarının hem evrensel hem tarihi olduğunu vurgulamıştır. Bu vurgu insan haklarının evrenselliğinin aklı

¹⁶¹ Habitat II Evrensel Değerler Kozası Görüşü.

¹⁶² Beyazıt Lions Görüşü.

¹⁶³ Habitat II Evrensel Değerler Kozası Görüşü, Mavi Haliç Lions Klubü Görüşü.

dayanan değil, toplumsal uzlamaya dayanan bir evrensellik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle yaşanabilirlik de tarihsel bir nitelik kazanmaktadır. İnsanlığın gelişmesiyle içeriği gelişecek ve zenginleşecektir.

Bu bağlamda düşünölmeye başladığında, insan haklarıyla temellendirilmiş bir yaşanabilirlik ilkesinin bir sosyal harekete kaynaklık edebilecek bir potansiyel taşıdığı ortaya çıkar. Çevre hareketinin arkasında nasıl bir sürdürülebilirlik ilkesi varsa, Habitat II'yle birlikte geliştirilebilecek bir yerleşme hareketi de dayanağını yaşanabilirlik ilkesinde bulacaktır. Bu yerleşme sosyal hareketi, insan hakları ve çevre hareketleriyle kardeş hareketler olarak yaşanabilirlik ilkesinin yaşama geçmesini ve zenginleşmesini sağlamaya yardımcı olabilir. Yaşanabilirlik ilkesi varolan koşullara razı olmanın değil, ancak varolanı aşmanın daha iyi aramanın söylemi içinde yer aldığı amacına uygun olarak kullanılmış olacaktır.

Sürdürülebilirlik ilkesi en dar anlamıyla bile ele alınsa kuşaklar arası bir adalet ilkesidir. Kuşaklar arası adalet duyarlı bir düşüncenin aynı kuşak içindeki adalet duyarlı olmaması düşünölemez. Bu nedenle sürdürülebilirlik ilkesi ilk tanımlandığı yıllarda, ekolojik denge kadar hakçılığa da önem vererek tanımlanmıştır. Fakat uygulamada sürdürülebilirliğin hakçılık boyutu geri plana itilmiştir. Böyle olunca hakçılık burada üçüncü bir ilke olarak ayrıca ortaya konulmaktadır.

Hakçılık (equity) Fransız Devriminden beri insanlığın gündemindedir. Bir yerleşmenin sürdürülebilir ve yaşanabilir olması açısından merkezi bir öneme sahiptir. Hakçılık, bir toplumda kadın ve erkek, çocuk ve genç, din, ırk, ve siyasal tercih farkı gözetmeden; herkesin, konut, giyim, gıda ve sağlık hizmeti gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasıyla yoksulluğun yok edilmesi koşulu yanı sıra, herkesin, eğitimde, yaratıcı ve verimli geçim yollarını sebestçe seçmede ve kişisel, manevi, kültürel ve sosyal gelişmesini sağlamada fırsat eşitliğine sahip olması; herkesin doğal ve kültürel kaynakların korunmasında yaşanabilir yerleşmelerin oluşmasında eşit hak ve sorumluluğu bulunması; herkesin kamusal karar süreçlerine katılmakta eşit fırsatlara sahip olması ve herkesin haklarının ihlal edilmesini önleyen mekanizmalara eşit olarak ulaşabilmesi diye tanımlanmaktadır. İyi yerleşmenin ne olduğuna ilişkin üç ilke göröldükten sonra, bunlara ulaşmanın yolları üzerinde durulabilir.

Kentli Bağlılığı (Civic Engagement) her kadın ve erkeğin birey olarak temel haklarının bulunması yanı sıra, diğerlerinin haklarını koruma ve beldesinde¹⁶⁴ ortak iyiye katkıda bulunma sorumluluğu olduğu üzerinde durmaktadır.

Yaşanabilir yerleşmenin, üçüncü nesil yani ancak dayanışmacılıkla gerçekleştirebilen insan haklarından biri olduğu düşünöldüğünde, kentli bağliğunun önemi ortaya çıkmaktadır. Eğer bir toplumda kentli bağliğı gelişmemişse orada yaşanabilir bir yerleşmeyi gerçekleştirmek olanaklı değildir. Toplumun bireyleri yalnız kendi çıkarlarını düşünmekten uzaklaşıp yurttaş olduklarında kentli bağliğı doğar, bu da toplumda dayanışmanın gelişmesi demektir. Kentli kentine sahip çıkmalıdır. Yurttaş bağliğını sadece bir yerleşme için göstermek günümüzün küreselleşen dünyasında yeterli olmayabilir. Küresel düzeydeki sorumlulukları da yüklenmek gerekir. Gerek çevre, gerek yerleşme

Vancouver Konferansı'ndan sonra olan gelişmeler anlatılırken değinildiği gibi, merkezi hükümetleri tek sorumlu gören çözüm önerileri pratikte etkili olamayınca yeni çözümler toplumun değişik aktörlerinin potansiyellerinin birlikte harekete geçirmesinde ve sorumluluklarını yerine getirmesinde aranmaya başlayınca bu aktörleri yapabilir kılma (enablement) stratejisi gündeme gelmiştir. Yapabilir kılma bir yandan aktörlerin geliştirilmiş kapasitesinin geliştirilmesi, öte yandan ortamın izin verici hale getirilmesiyle sağlanabilir. Aktörlerin geliştirilmiş kapasitesi, siyasal güce ulaşabilirliği, parasal gücü, ortaklık kurabilme güvenine ya da saygınlığına sahip olması, bilgi ve teknolojiye erişebilirliği artırılarak geliştirilebilir. Ortamın izin verici hale getirilmesi, aşırı kural ve düzenlemelerin engel olmaktan çıkarılması, fırsatlar hakkında bilgiye ulaşabilmesinin sağlanması, kapasitesini geliştirmek isteyenlere ortamın duyarlılığının artırılması vb. yollarla sağlanabilir.

¹⁶⁴ DEÜ.İk.İd.Bil.Fak. Zerrin Toprak Karaman Görüşü.

Bu ilke ilk ortaya sürüldüğünde daha çok bir kuralsızlaştırma (deregulation) içeriğine sahipti. Türkiye Ulusal Komitesi'nin çalışmaları sırasında bu ilkenin yorumlanması önemli ölçüde geliştirilmiştir. Bu ilkeye çoğulcu demokrasinin pratiğe geçmesini sağlamak gibi önemli yeni bir misyon yüklenmiştir. Yapabilirlik ilkesinin böyle bir içerik zenginleşmesine kavuşması çok aktörlü yönetim ilkesine de yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu da sivil toplum kurumlarının (kentli girişimleri, dernekler, vakıflar) düzenleyici işlevler yüklenen öznelere hale gelmesi yolunu açmıştır.

Aktörlerin yapabilir kılınması ilkesi benimsenirken, burada bireylerden başlayarak, özel girişimcileri, sivil toplum örgütlerini, vakıfları, kar gütmeyen kuruluşları, kooperatifleri, yerel yönetimleri, merkezi hükümet kuruluşlarını kapsayan geniş bir aktörler yelpazesinin varlığı gözönüne alınmaktadır. Kentli bağlılığını da yorumlarken sadece bireyler düzeyinde değil tüm aktörler yelpazesini kapsayacak genişlikte düşünmek gerekir.

Yapabilir kılınan aktörlerin eylemlerinin, ilkelerle belirlenen nitelikteki, yerleşmeleri gerçekleştirebilmesi için bir yönlendirmeye gereksinmesi vardır. Bu işlev günümüzde yönetim (governance) olarak adlandırılıyor. Toplumla yönetimin yeni bir ilişki kurma biçimini göstermek için kullanılıyor. Toplumu yönlendirmekte sorumluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kaymasına işaret ediyor. Çok aktörlü bir sistemin birlikte yönlendirme (co-regulation) sürecine işaret ediyor.¹⁶⁵ Böyle bir ele alışı çözümleri tek öznenin hakimiyetinde aramak yerine yerel, ulusal, uluslararası ölçekte ortaklıklarda aramak özellikle önem kazanacaktır. Yönetim (governance) ile bir yandan yönlendirme gücüne sahip hükümet dışı aktörleri de içeren esnek bir yapılaşma kastedilirken, demokratiklik, açıklık, hesap verme, çoğulculuk, kararın ilgililere en yakın yerde üretilmesi (subsidiarity) gibi ilkelere de işaret edilmiş olmaktadır.¹⁶⁶ Merkezi bir yönetimin yerini böyle çok aktörlü bir yönetim sisteminin alacağı kabul edilince, modernist planlama anlayışının yerini de özgürleştirici bir planlama anlayışı alacaktır.¹⁶⁷ Bu da araçsal akılclıktan, iletişimsel akılclığa geçiş demektir. Böyle bir yönetim sisteminin işlerliği toplumda yer alan aktörlerin kendi kendini yönlendirme kapasitesinin yani kentli bağlılığının varlığıyla yakından ilişkilidir. Ama unutulmamalıdır ki kentli bağlılığı, yapabilirlik ve yönetim ilkelerine öncelik veren bir yaklaşımın başarısı için demokrasiye inanç ve ekonomik istikrar bir ön koşul oluşturmaktadır.¹⁶⁸

Bu ilkelerin başlangıçta verilmesi, bundan sonraki kısımlarda Ulusal Eylem Planı'nın okunmasında sürekli olarak göz önünde tutulması, önerilerin bu ilkeler bağlamında yorumlanması içindir. Örneğin, bir kent planından söz edildiğinde, bu sürdürülebilirliği çözümlemeye olanak veren tekniklerle hazırlanacak demektir.

Bu ilkelerden yaşanabilir yerleşme ilkesinin benimsenmiş olmasının Ulusal Eylem Planı'na bakış açısına etkisinin önemi üzerinde ayrıca durmak gerekir. Yaşanabilirlik ilkesinin sürdürülebilirlik ilkesince indirgenemeyeceğinin ortaya konulması, yerleşme konusundaki bu taleplerin ya da insan haklarının çevre sosyal hareketi yanısıra ama ondan farklılığını koruyan bir sosyal harekete kaynaklık edebileceğini göstermektedir. Kentli bağlılığı, toplumda her aktörün yapabilirliğini artırma ve çok aktörlü yönetimi benimseyen bir sistemde önemli değişikliklerin yaratılmasının etkili yollarından biri, onu bir sosyal hareket haline getirmektir. Bilgi toplumunda değişimin dinamiği toplumsal hareketlerle yaratılmaktadır. Bu dönem bir toplumsal hareketler çağıdır.¹⁶⁹ Ulusal Eylem Planı böyle bir yerleşme sosyal hareketi için önemli bir girdi oluşturabilecektir.

Konferansın hazırlık çalışmaları sırasında Ulusal Eylem Planı'nın beş yıllık orta erimli bir perspektif içinde hazırlanması istenilmiştir. Oysa Ulusal Komitenin çalışmaları sırasında katılımcıların yaptıkları

¹⁶⁵ Jan Kooiman (editor): *Modern Governance*, Sage Publications, London, 1993, ss. 1-6.

¹⁶⁶ Adrian Leftwich: "Governance, Democracy and Development in the Third World", *Third World Quarterly*, Cilt. 14, No. 3, 1993, s. 605.

¹⁶⁷ Robert A. Beauregard: *Planners and the City* (çoğaltma)

¹⁶⁸ Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir Ve Bölge Planlama Bölümü Görüşü.

¹⁶⁹ Ernest Sternberg: "Transformations: The Eight New Ages of Capitalism", *Futures*, Cilt. 25, No. 10, Aralık 1993.

öneriler daha çok uzun perspektiflere sahip yapısal değişiklik önerileri olmuştur. Bu nedenle hazırlanan eylem planında da bu uzun perspektifli önerilerin etkisi görülecektir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Ulusal Eylem Planı kentlerin sorunlarına çözüm önerileri getirmesine çalışırken, kent karşıtı bir tutumu benimsememektedir. Kent karşıtı tutumlar insanların kentsel yaşamın sorunlarından yakınmasının yanlış bir yorumlanması sonucu insanların kentsel yaşamı istemedikleri sonucuna varılmasından kaynaklanmaktadır. Oysa kentlerin varlığı için pek çok olumlu neden vardır. Aristoteles'in söylediği gibi kentler insanlığın en önemli buluşudur.¹⁷⁰ Eğer kent olmasaydı, ister ekonomik, ister toplumsal, ister ekolojik kaygılarımıza bugün çözüm ararken kenti yeniden bulacaktık

İstanbul Konferansının iki temasından birinin yerleşmeye ikincisinin konuta ilişkin olduğuna bu raporun giriş bölümünde değinilmişti. Ulusal eylem planının ayrıntısına girmeden, yerleşmeye ilişkin ilkeleri yanısıra konuta ilişkin ilkelerine de açıklık kazandırmak gerekir. Yaşanabilirlik ilkesi tanımlanırken, bu ilkenin gerçekleştirilmesinin koşullarından birinin de, bir insan hakkı olarak, herkese yeterli konut sağlanması olduğu belirtilmişti. Burada yeterli konuttan ne anlaşılması gerektiği ve insan hakkı olarak tanımlanmasının devlete ne sorumluluklar yüklediği üzerinde durmak gerekir. Bu hak kaynağını 1966 tarihli Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 11/1'inci maddesinden almaktadır. Bu maddede sözü edilen "yeterli konut"tan ne anlaşılması gerektiğine BM belgelerinde açıklık kazandırılmıştır. Bu açıklamalarda bir konutun bir çatı dört duvar ya da sadece bir ticari mal olmadığı vurgulanmaktadır. Konut insanların bir yerde, güvenlik ve barış içinde, özel hayatının gizliliğini koruyarak, onurla yaşama hakkını gerçekleştirmelerine olanak vermedir. Bir konutun yeterliliği çok boyutlu olarak tanımlanmıştır. Bunlar; a) yasal yararlanma güvenliği, b) yeterli hizmetlere, malzemeye ve altyapıya sahip olması, c) pahasının ödenebilir olması, d) oturulabilir nitelikte olması, e) erişilebilirliği, f) uygun yerde olması, g) kültürel yeterliliği diye sıralanmaktadır. Devletlerin bu hakka, saygı göstermesi, koruması, geliştirmesi ve gerçekleştirmesi beklenmektedir. Kaynaklarının sınırlı olması gerçeği karşısında devletlerin bu hakkı zaman içinde giderek gerçekleştirmesi kabul edilmektedir. Ama bu, devletlere bu hakkın gerçekleştirilmesini erteleme hakkı vermemektedir. Bu amaçla ayırabildikleri kaynaklarını vargücüyle artırmaya çalışarak, hemen bir şeyler yapmaya başlamalı ve sürekli bir gelişme içinde gerçekleştirmeyi tamamlamalıdır.¹⁷¹

Ulusal Eylem Planı, daha önce listesi verilen 28 adet öncelikli konuyu kapsamaktadır. Bu konuların seçiminde, sıralanmasında ve yazılmasında genelden özele doğru giden bir silsile izlenerek plana bir yapı kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak, konuların sıralanmasıyla oluşturulan bu silsile, son derece karışık boyutlar içeren ve birbirlerini kesen ve içiçe geçen bu konuların tutarlı bir yapıya kavuşturulması için tek başına yeterli olamamaktadır. Bunun için sorunların saptanmasındaki ve çözüm önerilerindeki bazı ortak özellikler üzerinde durmak gerekmektedir.

Türkiye'deki kentleşme biçimini belirleyen ve bugün geline nokta sorunların kaynağı haline gelen ortak bileşenler şunlar olmuştur.

1. Kentleşme için ayrılan ekonomik kaynakların görece düşük olması,
2. Ayrılan kaynağın ağırlığını küçük ölçekli bireysel birikimlerin oluşturulması; dolayısıyla da kentleşmenin inisiyatifinin gündelik reflekslerle ve yatırım/ekonomik güvence ufkuyla davranan küçük girişimcilikte bulunması,
3. Kentleşmeye yeterli kaynağı ayırmayan ve çözüm üretilmesini küçük girişimciliğe bırakan kamunun kentleşme süreci içindeki denetleyici ve yönlendirici (regulative) rolünü oyna maması; dolayısıyla da var olanı meşrulaştıran populist politikaların yapısal bir tercih haline gelmiş olması,
4. Küçük girişim ağlarına dahil olmayan kesimlerin sosyal güvence olanaklarından yoksun kalmış olmaları.

¹⁷⁰ I.F.Clarke: "The City: Heaven-On- Earth or the Hell-To-Come ?", Futures, Eylül 1992, s.701.

¹⁷¹ "The Human Rights to Adequate Housing", Human Rights, Fact Sheet No.21. United Nations, 1993, ss.9-13

İzleyen bölümde yer alan öncelikli konuların işaret ettiği sorun alanlarının ardında, Türkiye'deki kentleşmenin birinci kuşağına damgasını vuran bu yapı yatmaktadır. Bu yapı, sadece sorun kaynağı, yani "olumsuzluk" olarak görülemez. Aynı zamanda da, dünyadaki sanayileşme sürecine gecikme ile katılan bir ülkenin kentleşme sürecine katılan aktörlerinin karşılaştıkları sorunlar karşısında geliştirdikleri kendine özgü yanıtlar olarak görülmesi gerekmektedir. Bir diğer deyişle bu yapı, sorunların belirli bir çözülüş biçimine, yani olumluluğa da işaret etmektedir. Bu noktada ayırtedici olan, bu yapı ve onun çözdüğü/yarattığı sorunları kendi dinamikleri ve değişimleri içinde kavramaktır. Yaşadıkları hızlı dönüşümü tamalayamamış, göreceli bir kararlılığa kavuşamamış Gelişmekte Olan Ülkeler için bu özelliklikle önem taşımaktadır. Gelişme dinamiğinin en önemli unsurlarından biri de, sorunların gerek olgusal, gerekse de algılanma ve tanımlanma düzeyinde değişim geçirmeleridir.

Değerlendirme Bölümü'nde de değinildiği gibi, Türkiye'nin kentleşme modeli 1970'lerin sonundan beri genel bir tıkanıklığın içine düşmüştür. Sorunlar ve çözümler gerek olgusal, gerekse de algısal ve tanımsal düzeyde eski kabuklarının içine sığmamaktadırlar. Habitat II Konferansı'na hazırlanma sürecinde Ulusal Rapor'u oluşturan tüm katılımcı raporları, bir yandan bu yapısal dönüşüm ihtiyacına, öte yandan da bu dönüşümün henüz gerçekleşemediğine işaret etmektedirler. Bu nedenle de gerek öncelikli konulardaki sorun saptamalarının, gerekse de çözüm önerilerinin ardında, var olan yapının köklü bir biçimde dönüşmesini öngören şu yeniden yapılanma talepleri yer almaktadır:

1. Kaynaklara yönelik finansal yeniden yapılanma (kentleşmeye ayrılan kaynakların artırılması; bireysel/kamusal kaynak dengesinin yeniden tanımlanması; kaynakların farklı durumlarda işleyebilecek ve farklı kesimlerce kullanılabilecek bir çeşitlilikte, esneklikte ve şeffaflıkta olması, imkanları en kıt toplum kesimlerine ulaşılabilmesi),
2. Denetim ve düzenlemeye (regulation) yönelik idari yeniden yapılanma (merkezi ve yerel yönetim birimlerinin işlevlerinin gerçekçi ve etkin biçimde yeniden tanımlanması ve buna bağlı yeni personel rejimi; teknokratik/bürokratik bir idari yapılanmadan örgütlenmiş bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin denetimine açık "şeffaf" ve esnek bir idari yapılanmaya geçilmesi; sivil toplum örgütlerinin denetim ve düzenlemeye yönelik etkinliklerine olanak tanıyan bir örgütlenme modeli oluşturulması),
3. Kentin üretimine katılan aktörlerin var oluşlarına ve davranışlarına yönelik moral yeniden yapılanma (aktörlerin bireysel çıkarları ve gündelik refleksleriyle kentin bütünü ve toplumun uzun erimli çıkarlarını bütünleştirmeye ve eşgüdümlemeye yönelik davranışları üretebilecek kanalların oluşması; kentin fiziki varlığının nicel değerleriyle nitel değeri arasındaki dengenin yeniden tanımlanabileceği bir toplumsal mutabakatın oluşması; hukukun normatif değerleriyle toplumun etik değerleri arasındaki mesafenin kapatılması)

Ulusal Eylem Planı'nın kurgusunu berraklaştırmak için yapılması gereken bir diğer işlem de, konuların çözümlerinin diğer toplumsal süreçlere bağımlılık derecelerini saptamak ve buna göre sınıflandırmaktır. Bu sınıflandırma her öncelikli konu için geliştirilecek çözüm stratejisindeki aktör ve eylem tanımlarının genellik/özellik ve soyutluk/somutluk derecesinin belirlemek bakımından önem taşımaktadır. Bu şekilde 3 kategori ayırtmak olanaklı gözükmektedir;

- A. Somut proje, yeterli kaynak kullanımı ve kararlı bir uygulama ile ölçülebilir sonuçları kısa vadede alınabilecek konular (5,6,7,10,22,23,24,28 no'lu öncelikli konular);
- B. Kısa vadeli ölçülebilir sonuçların ancak pilot uygulamalar ve modeller ölçeğinde kademeli olarak alınabileceği konular (4,9,11,12,14,15,17,18,19,25,27 no'lu öncelikli konular);
- C. Evrensel sistemlere bağımlılık dereceleri ya da toplumun yeniden-üretiminde kritik rol oynamaları nedeniyle genel ve köklü dönüşümlere en fazla bağımlı olan konular (1,2,3,8,13,16,20,21,26 no'lu öncelikli konular).

Gerek Ulusal Komite raporlarında dile gelen ortak öncelikler, gerekse de çözüm stratejilerinin bağımlılık derecelerini ve tempolarını ayırtan kategoriler, öncelikli konularda dile gelen sorunların ve çözümlerin hem ayrı ayrı, hem de bir bütünün parçası olarak kavranmalarına ve ele alınmalarına olanak tanımaktadır.

2. ÖNCELİKLİ KONULAR

Öncelikli Konu :1

Türü:C

Karşılıklı Etkileşimin ve Küreselleşmenin Yaygınlaştığı Dünyada Yerleşme Sistemlerinin Ülke İçi ve Ülke Dışı İlişki Kurma Kapasitesinin Artırılması¹⁷².

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Habitat II'nin hazırlık çalışmaları sırasında yerleşmeler kent köy ikilemi içinde kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramsallaştırma yerleşmeleri birbirinden kopuk birimler olarak ele almakta ve yerleşmeler içindeki yaşam kalitesinin geliştirilmesine sadece o yerleşmenin içinden bakarak çözüm bulmaya çalışmaktadır. Oysa küreselleşen bir dünyada yerleşmelerin sorunlarının çözümü ve bu yerleşmelerde yaşayanların refahlarının yükseltilmesi, sadece o yerleşme içinde alınan önlemlerle sağlanamaz. Günümüzde bunların gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde yerleşmelerin kurabildiği dış ilişkilere bağlıdır. Başka bir deyişle küreselleşen dünya sistemiyle ne şekilde bütünleştiğiyle, dışlanıp, dışlanmadığıyla, yakından ilişkilidir. Bu nedenle bir ülkenin yerleşme sistemi hem kendi içinde, hem de diğer ülkelerin yerleşmeleriyle ilişki ağları kurarak gelişmelidir. Bir yerleşmenin dünya sistemiyle ağsal (network) ilişkiler kurması sadece bir ekonomik zorunluluk değildir. Aynı zamanda da bireylerin seçme olanaklarını genişletme ve özgürlüğünü artırma demektir.

Dünyanın yaşamakta olduğu bilgi toplumuna geçiş süreci bir yandan küreselleşmeyi gerçekleştirirken, öte yandan yerelleşmeyi güçlendirmektedir.¹⁷³ Küreselleşme ve yerelleşme birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu sürecin yerelleşmeye ilişkin yönü yirmi beşinci ve yirmi altıncı öncelikli konularda ele alınacaktır.

Önerilen Çözüm

Türkiye'deki yerleşme sisteminin dünya sistemiyle sıkı bir eklemlenme içinde bulunması iki yönlü çabayı gerektirmektedir. Bir yandan ilişki ağının kurulmasına olanak verecek altyapı sisteminin geliştirilmesi, yani backcloth'un yaratılması, öte yandan bunun üzerinde ilişki trafiğinin yoğunlaştırılması gerekir.

Bunlardan birincisi çok yönlü bir altyapı sistemi geliştirme sorunudur. Ciddi bir proje oluşturma, kaynak bulma ve gerçekleştirme çabalarını gerektirmektedir. Dünyada ilişki kurma ağları büyük yatırımlarla oluşma halindedir. Bu oluşumun dışında kalan ülkeler gelecekte bu ilişkiler ağlarına bağlanmakta, bu ağlarda çok bağlantılı düğüm noktaları oluşturmakta büyük zorluklarla karşı karşıya kalacaklardır. Türkiye telekomünikasyon alanında geçtiğimiz yıllar içinde bu ağlara bağlanmak konusunda büyük gayretler göstermiştir. Ama diğer altyapı alanlarında bu kadar gelişme gösterememiştir. Telekomünikasyondaki gelişmeler insanların ve malların yer değiştirmesi talebini bir ölçüde azaltabilir, kalitesini geliştirebilir ama onun yerini tamamiyle alamaz. Avrupa hızlı tren projeleriyle mesafe-zaman matrisini değiştirip önemli bir dönüşüm geçirerek ABD örneğinden farklı küreselleşmiş bir yerleşmeler alanı modeli geliştirirken, Türkiye bu gelişmenin dışında kalmıştır. Türkiye'nin böyle bir ağa bağlanması tek başına yeterli değildir. Bu ağ içinde önemli bir düğüm noktası haline gelebilmesi, Avrupa ile Ortadoğu ve Asya arasında yüklenmek istediği merkez rolünü üstlenebilmesi, uluslararası projeleri başlatma ve organize etme başarısını gösterebilmesine bağlıdır.

Kuşkusuz sadece ilişki kurmaya olanak verecek altyapının kurulması yeterli değildir. Bu altyapı üzerinde yeterli, hatta yoğun ilişki trafiğinin yaratılması gerekir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için bir yandan yerel ekonomiler ile yerel üretimlerin küreselleşmesi, dış dünyaya açılması gerekir. Öte yandan, dış ilişki kurma kapasitesine sahip yerleşimlerin sayısının artırılmasına gerek vardır. Bu bir kapasite yaratabilme sorunudur. Bir yerleşmenin dış ilişkilerini geliştirmesi ile bir yerleşme sisteminin

¹⁷² Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hak-İş İkinci Raporu.

¹⁷³ İzmir Ticaret Odası Görüşü.

yerleşme içi sorunlarını çözebilmesi arasında sıkı ilişkiler vardır. Dış ilişkilerini geliştirmiş bir yerleşme, iç sorunlarını da çözebilme kapasitesi yaratmış demektir. Ama bir yerleşme sisteminin dış ilişkilerini geliştirebilmesi de çoğu kez yerleşme içi sorunlarını çözmüş olmasına bağlıdır.

Yapılacak İşler

Yerleşme sisteminin dış ilişkilerini güçlendirecek altyapıların oluşturulması konusunda merkezi hükümet düzeyinde tüm fırsatların kullanılabilmesi için, Türkiye uluslararası projelere katılmalı, yeni projeler başlatmak için uluslararası projeler geliştirmelidir.

Toplumda bireyler ve diğer aktörler düzeyinde dış ilişki kurma kapasitesini artırmak konusunda ciddi bir gayret içinde bulunulmalıdır. Bunun için örgün ve yaygın eğitim mekanizmaları geliştirilmelidir. Bu doğrultuda araştırma kurumları, üretici şirketler ve gerekli altyapıları biraraya getiren Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (Teknopark) kurulmalıdır.¹⁷⁴

Telekomünikasyon ilişkilerinin gelişiminde gerek altyapı olarak, gerek ilişki kurabilme kapasitesi bakımından toplumda yeni bir eşitsizlik kaynağı haline gelmemesi için gerekli duyarlılığın gösterilmesi gerekir. Ancak bu halde geliştirilen ilişki kurma potansiyeli, sürdürülebilir, yaşanabilir, hakça yerleşmelerin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Kent yönetimleri dünyadaki diğer kentlerin yönetimleriyle sıkı bir işbirliği içine girmelidir. Dünyada kentler arasında gelişmiş bulunan kardeş şehir uygulamalarını daha etkili hale getirecek ilişki modelleri geliştirilmelidir.

İzleme Yöntemi

Türkiye’de genellikle akımlar ve kurulan ilişkiler hakkında istatistik bilgi toplanmamaktadır. Öncelikle istatistiklerin bu yönde geliştirilmesi gerekir. Yerleşmeler arası ilişkilerin yoğunluğundaki gelişme ve altyapı ağlarının ülke mekanını kapsama oranı ve ağların yapısal özelliklerine ilişkin katsayılar gelişmeyi izleme ölçütü olarak kullanılabilir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM: 4000 ve 4107 sayılı telekomünikasyon yasalarında bu amaçla değişiklik yapılması.

Merkezi Yönetim: Gerek telekomünikasyon alanında, gerek ulaşım vb. alanlarda iç ve dış bağlantıları geliştirecek alt yapı yatırımları kararını alması, gerçekleştirilmesi, uluslararası projelere katılması, ilişki ağında Türkiye’nin düğüm noktası olma niteliğini artıracak yeni projelerin başlatması.

Devlet İstatistik Enstitüsü: Akım ilişkileri konusunda bilgi toplaması ve kullanıma açması.

Üniversiteler ve Araştırma Kurumları: Küreselleşen dünyada yerleşme sisteminin yeterli temsiliyi sağlayacak yeni kavramların geliştirilmesi.

Sanayi Odaları, KOSGEB, Sanayicilerin Sivil Toplum Örgütleri: Teknopark geliştirilmesi.

Üniversiteler, Yerel Yönetimler ve Özel Sektör Kuruluşları: İlişki kurma kapasitelerinin geliştirmesi, ortaklıklar oluşturulması, yeni işbirliği biçimlerinin denenmesi.

¹⁷⁴ TÜBİTAK: Marmara Araştırma Merkezi Görüşü.

Öncelikli Konu 2

Türü:C

Mekansal Eşitsizliğin Bireylerin Kaderlerini Belirleyiciliğinin Azaltılması ve Dışlanmışlıklarının Önlenmesi Açısından, Mekansal Eşitliğin Siyasal ve Ekonomik Kararlarda Gözönünde Tutulan Bir Ölçüt Haline Gelmesi,

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Eşitlik ve hakça olma Habitat.II Gündeminin temel ilkelerindendir. Yalnız, eşitliğin ve hakça olmanın neye göre değerlendirileceği açık değildir. Eşitsizliğin bireyler arasında ölçüleceği, bu nedenle mekansal birimlerin eşitsizliğin ölçülmesinde esas alınmasının doğru olmayacağı söylenebilir. Eğer insanlar yaşamak istedikleri yerleri seçmekte özgür olsaydı, yani mükemmel bir hareketlilik bulunsaydı, belki bu iddia geçerli olabilirdi. Oysa bu varsayım geçerli değildir. İster sınırlar yüzünden olsun, ister toplumsal ilişkilerin bağlayıcılığı dolayısıyla olsun, kişiler yaşadıkları mekansal birimleri kolayca değiştirememektedir. İnsanların doğdukları ve yaşadıkları mekansal birimler onların kaderlerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Toplumda değişik bakımlardan farklılıkları olan grupların kendilerini yeniden üretmesinde mekansal farklılaşmalar önemli roller oynar. Mekansal bölünmeler ile toplumsal bölünmelerin büyük ölçüde üst üste düşmesi bu yüzdendir. Böyle olunca bireyler arasında eşitliğin sağlanmasında öncelikle mekansal birimler arasındaki eşitliğin sağlanması araçsal bir önem taşımaktadır. Mekanlar arası eşitsizlik bireyler arası ve toplumsal gruplar arası eşitsizliklerin yeniden üretilmesinin bir aracı haline gelmektedir.

Bireyler arası eşitsizlik mekansal birimler arasındaki kademeli eşitsizlikler yoluyla üretilir. Ülkeler arası eşitsizlik, bölgeler arası eşitsizlik, yerleşmeler arası eşitsizlik, ve yerleşme içi eşitsizlikler kademelenmesinden söz edilebilir. Her bir kademenin eşitsizlikleri yeniden üretme mekanizması farklı biçimlerde kurulmaktadır.

Eşitsiz büyüme göreceli bir kavramdır. Ama bu eşitsizlik belli bir düzeyin üstünde nitelik değiştirmekte ve bir dışlama haline gelmektedir. Üst üste düşen değişik dışlanmalardan söz edilebilir. Bunlardan fakirlik gelişme sürecinden dışlanma, kronik işsizlik ekonomiden dışlanma, marjinalizasyon toplumun siyasal, sosyal, ekonomik ana çizgisinin dışına itilme, zayıflık (vulnerability) güvenlik sistemi dışında kalma olarak tanımlanabilir. Genellikle, bu öğelerin üst üste bindiği genel bir dışlanmışlık söz konusu olmaktadır.

Önerilen Çözüm

Mekansal birimler arası eşitsizliklerin ortadan kaldırılması çözülmesi kolay bir sorun değildir. Ekonomik sistemin piyasa mekanizması içinde çalışmasının eşitsiz büyüme yarattığı bilinmektedir. Uluslararası finansman sistemleri eşitsizliği azaltmaktan çok, artırıcı etkiler yaratmaktadır.¹⁷⁵ Bu eğilimi tersine çevirmek zordur; bu nedenle çok yönlü ve sürekli bir mekansal eşitliği sağlama arayışı içinde olunmalıdır. Bunlardan birini piyasa üstü yeniden dağıtım mekanizmaları oluşturmaktadır. Bu mekanizmaların oluşmasında uluslararası kuruluşların, ulusal devletlerin kuracakları fonların ve finansal sistemlerin karar ölçütlerinin saptanmasında bu konuda gösterilecek duyarlılığa önemli roller düşmektedir.

Mekansal eşitsizliğin azaltılmasında sadece merkezi gayretler yeterli değildir. İki yönlü gayretler gereklidir. Kayıplı mekansal birimlerde yaşayanların da yapabilirlik kapasitesinin geliştirilmesi bu yolla uyum kabiliyetlerinin artırılması gerekmektedir. Kayıplı mekansal birimlerin geliştirilmesinde ve orada yaşayanların kapasitelerinin artırılmasında, emek de dahil, üretim faktörlerinin hareketliliğinin artırılması kadar, yerleşmelerin dünya sistemiyle olan ilişkilerinin güçlendirilmesi, yalıtılmışlıktan kurtarılması gerekecektir.

175 Türk-İş Raporu.

Yapılacak İşler

Eşitsizliğin kademeli mekansal eşitsizlikler yoluyla üretilerek yoğunlaştığı kabul edilince, her kademede yapılacak çok şey vardır. Bunun ayrıntıları ülke, bölge ve kent düzeyinde belirlenmek durumundadır. Bu nedenle burada bir kaç genel kuraldan söz etmek gerekir. Her üst kademenin karar sistemlerinde bir alt kademenin eşitsizliğini azaltıcı yeniden dağıtım kararları alınması kaygısı ve baskısı yaratılmalıdır. Siyasal süreçten, sivil toplum kurumlarının yaratacağı baskılardan, kamu altyapıların ve kamu hizmetlerinin dağılımında eşitlik ilkesinin uygulanmasını sağlamak için yararlanılmalıdır. Eşitlik değişik ölçeklerdeki plan kararlarında kullanılan temel ölçütlerden biri olmalıdır.¹⁷⁶ Ama bu hiç bir zaman yeterli olmayacaktır. Esas yapılacak olan eşitsizliğin sonuçlarını taşıyan mekansal alanlarda yaşayanların kapasitelerinin geliştirilmesi ve kendi üst kademesinin daha üstündeki kademelerle doğrudan ilişki kurabilme olanaklarının artırılmasıdır. Birinci öncelikli konuda sözedilen ilişki kurma ağlarının gelişmiş olması, eşitsizliğe iten, hiyerarşik denetimin sınırladığı ilişki kurma olanakları dışında, yeni ilişkilerin araştırılmasını kolaylaştıracaktır.

Toplumda eşitsiz gelişme sorununun çözümüne makro düzeyde yaklaşılması, esas çözümsüzlüğün bu düzeyde olduğunun bilincinde olunması, eşitsiz büyümenin ortaya çıkardığı, işsizlik, fakirlik ve sokak çocukları vb. toplumsal sorunların hafifletilmesi için gelişen gönüllü kuruluşların, mahalle örgütlenmelerinin gayretlerinin önemsenmemesi anlamına gelmemelidir. Özellikle eşitsizliğin dışlanmışlığa dönüştüğü durumlarda dışlanmış grupların topluma kazandırılması duyarlı çabaları gerektirecektir. Bu konuda merkezi ve yerel yönetimlerin sivil toplum kuruluşlarıyla geliştirdikleri ortaklık biçimindeki örgütlenmeler çok yararlı olacaktır.

İzleme Yöntemi

Eşitsizlik yalnız kişi başına gelir farklılığı olarak ölçülmemeli, insan gelişmesi göstergesi, ilişki kurma dereceleri, vb. çok değişik ölçütler bir arada kullanılmalıdır. Eşitsizliği sadece o mekansal birimde yaşayan bireyler başına ölçen göstergelerle yetinmek yetersiz olacaktır. Mekansal farklılaşmalarla toplumsal farklılaşmaların ne kadar üst üste düştüğünün araştırılması ve bu yolla eşitsizliklerin arkasındaki toplumsal nedenlerin daha iyi ortaya çıkması sağlanmalıdır. Ayrıca mutlak fakirlik düzeyine ilişkin ölçütler düzenli olarak saptanmalı ve açıklanmalıdır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

Uluslararası Kuruluşlar: ODA (Resmi Kalkınma Yardımları) fonlarının artırılması, uluslararası finans kuruluşlarının karar ölçütlerinin bu konuda duyarlı hale getirilmesi.

Merkezi ve Yerel Yönetimler: Altyapı ve hizmet üretimi kararlarında mekansal eşitlik ölçütünün göz önünde tutulması.

Devlet Planlama Teşkilatı: Her yıl mutlak fakirlik düzeyini belirleyen ölçüt değerini hesaplaması ve açıklaması.

Devlet İstatistik Enstitüsü: Ülke, bölge ve kent düzeyinde mekansal eşitsizliği ölçen göstergeleri toplaması ve yayınlaması.

Siyasal Partiler, Sivil Toplum Örgütleri özellikle Mahalle Örgütleri: Kamu yönetimlerinin kararlarını mekansal eşitlik ölçütü açısından denetlemesi ve baskı oluşturmaları.

Sivil Toplum Örgütleri ve Mahalle Örgütleri: Kendi aralarında ya da Merkezi ve Yerel Yönetimlerle ortaklıklar kurarak ya da başka işbirliği yollarıyla toplumdan dışlanmış grupların topluma kazanılması için çalışması.

¹⁷⁶ TMMOB Şehir PLancıları Oclası Görüşü.

Öncelikli Konu 3

Türü:C

Huzurlu, Güvenlikli, İstikrarlı Bir Kent Yaşamı Sağlanması.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Bugün kentlerde huzuru bozan, toplumsal gerilimler yaratan yapının, son çözümlemede, köylülüğün bitmesi ile geri dönülmesi olanaksız bir biçimde kırsal nüfusun kentlere doluşması ve orada yerleşme çabaları sonucu oluştuğu görülmektedir. Bu göç hem bir süre daha devam edecektir, hem de bu kişiler çeşitli alt-kültür çevrelerinden geldikleri için, kentlerdeki yaşam mozağini her an yeniden değiştirmektedirler..

Gelenlerin kentle bütünleşmeleri için gerekli kolaylıklar kent yaşamının özelliklerini taşıyan kanallarla taşınmadığından, eski köylüler geleneksel köy yaşamındaki insan ilişkilerine özgü mekanizmalarla kendilerine bir yerleşme düzeni kurmakta, yaşam sürdürme stratejileri oluşturmaktadırlar. Bu stratejilerin çarpıcı özelliği, aynı yörelerden gelenlerin kendilerini izole etmeleri, onların dışındaki-lerin de bunları ayrı yaşamaya (segregation) itmeleri olmaktadır. Bu davranışlar genelde çatışmanın, hoşgörüsüzlüğün ilk temel taşlarını oluşturmaktadır. Gelenler gene de kent yaşamı ile şu ya da bu biçimde etkileşmek, bütünleşmek zorunda olduklarından, bilmedikleri, farklılaşmış, uzmanlaşmış, örgütlü çevrelerle ilişki kurabilmek, kaynaşabilmek için, en eski geleneksel köy ilişki biçimi olan himaye (patronage) düzenini benimsemektedirler. Önceleri basit bir aile-hemşeri ilişkisi düzeyinde oluşan himayecilik ilişkileri giderek karmaşıklaşmış, önce siyasi partilerin taraftarlarını himayeyi benimsemesine dönüşmüştür. Son 10 senedir de bu tür ilişkinin, gelenlerin çokluğu ve parti kanalları kullanılarak devlet içinde sağlanacak becerisiz iş, ucuz eğitim ya da kalitesiz konut olanaklarının sınırlarına ulaşılması dolayısıyla tıkanmasıyla, yerine dinsel tarikat ve toplulukların himayeciliği geçmiştir. Bu tür "geleneksel" uyum stratejilerinin son derece olumsuz iki sonucu ortaya çıkmaktadır.

Himayecilik düzenleri hemşerilik, siyasal parti bölücülüğü, dinsel tarikatçılık gibi bölünmeleri, içe kapanmaları, yabancılaşmaları çoğaltmaktadır. Bu hal bağnazlığı, hoşgörüsüzlüğü, hatta düşmanlığı körüklemektedir. Barışçıl bir yaşama çelme takan himayeciliğin belki daha büyük zararı hukuk dışı davranışları, kural tanımamayı özel olarak teşvik etmesidir. Sorunlara cevap arayan her himayeci çözüm genel düzeni hiçe sayan, tekil, kişiye özel bir çözüm, hatta baskı uygulayan bir çözüm olmaktadır. Giderek bu hukuksuzluk özellikle konut yaşamında, konutta, hizmetlerde, hatta eğitimde, "mafya" deyiimi ile özetlenebilecek yeni örgütlenmelere yönelmektedir. Bütün bunlar gereksiz yere barışı bozmakta, servet dağılımını, fırsat eşitliğini çarpıtmaktadır.

Böyle gelişen bir sistemde çoğulcu bir yaşam biçimi ve kültür oluşmamaktadır. Çoğulculuk farklı olanların yan yana bulunmasından daha fazlasını gerektirmektedir. Var olan süreç içinde gecekondu bölgeleri, reel ve sembolik düzeyde farklı bir kimliğe bürünerek kentin bütününden kopma eğilimi göstermektedir. Oysa, çoğulculuk, herkesin kendi dünyasını kurup diğerlerinden kopmasını değil, onlarla etkileşim içinde bulunmasını gerektirir. Kentin belirli bir bölgesinde oturan insanların, sadece kendi oturdukları yeri değil, kentin diğer bölgelerini de kentlerinin bir parçası olarak görmeleri, sadece kendi yakınındakilerle ya da benzerleriyle değil, uzaktakilerle ya da kendisinden farklı olanlarla da ilgilenmeleri demektir. Bu kendi kültürel kimliğinden kopmadan bir üst kimlikte birleşme olgusudur. Kentli bağlılığının doğması ancak bu halde olanaklıdır.¹⁷⁷

Önerilen Çözüm

Bu yüzden eski köylülere böyle himaye ilişkilerine girmeden yararlanabilecekleri, kuralları belli, eşitlikçi, hoşgörülü, anonim ilişkiler kuran, özel kanallar sağlamak gerekir. Herkese aynı şekilde hizmet veren genel örgütler, hizmet odakları, ulaşılabilen bilgi kaynakları sunulmalıdır. Bunlarda hedef bugünün yetişkinlerine daha iyi iş, gelir sağlamak ve anonim ilişkileri benimseyen, hoşgörülü bir yaşamı göstermek ve benimsetmektir.

¹⁷⁷ Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü Melek Göregenli Görüşü.

Öte yandan, zaman çok çabuk geçmektedir. Onun için, daha önemlisi, gençlere ve yeni yetişen kuşaklara çeşitli türde, seviyede ve konuda eğitim sağlamak gerekir. Artık sadece okur-yazar olmakla küreselleşen yaşama uyum sağlamak olanaksızdır. Onun için, yaşam kalitesini yükseltmek ve hoşgörü kazanmak da için de olmak üzere, yeni teknolojik gelişmeleri içeren çağdaş meslek yapısında yer alabileceği, uzmanlaşmış, örgütlenmiş beceriler veren yeni eğitim türleri gerekmektedir.

Uzmanlaşmış örgütler, anonim ilişki kanalları ve özgün eğitimle, topraktan kopmuş köylüleri hoşgörülü insancıl bir kent yaşamına hızla katmak mümkündür. Kentsel yaşama katılan grupların karşılaştığı sorunları himayecilik ilişkilerinde hafifletmeye, çözmeye çalışan mekanizmalar, olduğu gibi grupların izolasyonunu sürdürücüdür. Hoşgörünün gelişmesine yardım etmez. Oysa bu çözüm mekanizmaları değişik homojen toplumsal grupları çapraz kesen biçimde tasarlandığında, yeni kimliklerin oluşmasına yardımcı olur, ancak bu durumda toplumdaki farklılıklar dışlamanın nedeni olmaktan çıkarak, benimsenen bir toplum zenginliği haline gelir. Kent yönetimleri çatışmalı bir kentle karşılaşmak istemiyorlarsa izolasyonist değil, değişik grupların bir birini etkilemesine olanak veren etkileşimli bir çoğulculuk anlayışına sahip olmalıdır. Ancak bu durumda kentli bağlılığı doğacak ve kent bir yaratıcılık mekanı haline gelebilecektir.

Kentli bağlılığının oluşması, kent ölçeğinde kentlilerin bir kamusal alan oluşturmalarını ve bu alana sürekli katılımlarını gerektirir. Kentsel nüfusun önemli bir kısmının dışlanması ve marjinalleşmesinin önlenmesi için, kentsel kamu alanlarının oluşturulması, katılımın geliştirilmesi özel önem kazanmaktadır. Kentte bütünleşme ancak kentle mekansal ve toplumsal olarak kurulan bağlarının güçlü olmasıyla ve katılarak sağlanabilmektedir.¹⁷⁸

Yapılacak İşler

Öncelikle ulusal düzeyde ulaşılabilir ve pahalı olmayan yeni bir laik eğitim reformu gereklidir. Ayrıca, gene ulusal düzeyde, yerel yönetimlere yeni örgütlenme yükümlülükleri verilmelidir. Kentlerde semtler ve mahalleler düzeyinde muhtarlar ve sivil örgütler mobilize edilerek yerel bilgi sunma, yönlendirme, yardımlaşma ve ortak bir kent yaşam tarzını, kültürünü yaratma ve eski köylüleri kent yaşamına katma çalışmaları yapılmalıdır.

Bu bağlamda, yerel yönetimlerin öncülüğünde, meslek odaları ve eğitim kurumlarının da katılımıyla oluşturulacak "kent enstitüleri"yle kente gelenlerin kentsel nitelikte iş yapabilecek düzeyde eğitimi örgütlenmelidir.¹⁷⁹

Huzurlu bir kentsel yaşam için uzlaşma ve barış kültürünün yaygınlaşması bir önkoşuldur. İnsan ilişkilerinde, sevgi, hoşgörü, anlayış, uzlaşma ve barış kültürünü işleyen, yaygın eğitimin yapılabileceği ortamlar, tüm ilgili aktörlerin işbirliğiyle, kentsel yaşam içinde yaratılmalıdır.¹⁸⁰

Kentin yönetimi, siyasal kanallar ve medya kent sakinlerinin taleplerine anonim ilişkiler içinde, değişik sosyal grupları dışlamayan biçimde duyarlı olmalı ve bu kanalların çalışması şiddetin bir ifade aracı olarak gelişmesine açık kapı bırakmamalıdır.

İzleme Yöntemi

Yerel yönetim temsilcileri, muhtarlar ve sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinin periyodik toplantıları ile etkinlikler izlenmeli ve değerlendirilmelidir. Yerel yönetim temsilciliği raporların hepsini alarak, yeniden değerlendirmeli ve yeni etkinlikler tasarlamalı ve önermelidir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

Milli Eğitim Bakanlığı: Küreselleşen iş dünyanın gereksinmesi paralelinde, bilgi ve beceri veren, laik anonim ilişkiler içinde örgün ve yaygın eğitim verilmesi. Bu çerçevedeki sivil toplum örgütlerinin projelerinin desteklenmesi.¹⁸¹

¹⁷⁸ Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü Melek Göregenli Görüşü.

¹⁷⁹ Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Mümtaz Peker Görüşü.

¹⁸⁰ Evrensel Kardeşlik ve Bilgelik Derneği Görüşü.

¹⁸¹ Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Görüşü, Türkiye Soroptimist Klüpleri Federasyonu Görüşü.

Yerel Yönetimler: Kentin sorunlarının çözümünde mahalle örgütleriyle birlikte çalışılması; bu ilişkilerin mahalle örgütlerini siyasal olarak denetim altına almayı amaçlayan himayecilik ilişkisine dönüştürülmemesi.

Siyasal Partiler: Himayecilik pratiklerinin özendirilmemesi; çoğulculuğun etkileşimli bir model içinde yorumlanması.

Mahalle Örgütleri: Mahallenin sorunlarına sahip çıkarak, yerel yönetimle ve değişik sivil toplum örgütleriyle ortaklıklar geliştirerek, çözmeye çalışılması.

Sivil Toplum Örgütleri: Kentlilerin sorunlarının çözümünde, değişik toplumsal grupları çapraz kesen yaklaşımları ön plana alması, bu bağlamda devlet kuruluşlarıyla gönüllü işbirliklerinin sağlanması.¹⁸²

Öncelikli Konu 4

Türü: B

Aktörlerin Yapabilir Kılınması Açısından, Kentsel Rantın Düzenleme Altına Alınması ve Arsa Üretimi¹⁸³

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Türkiye’de ruhsatlı konut üretim maliyeti içinde arsanın payının ortalama yüzde 35-40 düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça yüksek olan bu oranlar konut maliyetini yükseltmekte, dar gelirli kesimlerin ruhsatlı konut piyasasının dışında kalmasına neden olmaktadır. Kentsel alanlarda küçük parçalar halindeki arsa mülkiyeti, batı ülkelerinde “developer” olarak tanımlanan, büyük kent parçalarını imara açan girişimciliğin gelişmesini güçleştirmektedir. Kentlerin çevresinde spekülasyon amaçlı arsa sahipliği genellikle konut yapımcılığı ile ilgisi olmayan kişilerin elindedir. Belediyelerin kısıtlı finansman olanakları nedeniyle imarlı arsa sunumunun yavaş bir hızla ilerlemesi, üzerlerine birer apartman yapımı için oluşturulmuş parsellerin sahiplerine tekeli güçler kazandırmaktadır. Küçük sermayeli konut üreticileri olan yapsatçıların arsayı satın almadan kat karşılığı anlaşmalarla konut yapımına girişmeleri, arsa sahiplerinin inşaatın bitiminde hisselerine düşen daireleri kendi adlarına tapuya kaydederken gelir veya arsa değer artış vergisi ödeme yükümlülüğü bulunmaması nedeniyle teşvik edilmiş olmaktadır. Vergi yükümlülüğü olmadan arsayı geliştirme (üzerine yapı yaptırma) olanağı, imar parsellerinin para karşılığı alınıp satılmasını çok azaltmaktadır. Piyasaya arsa arzının da azalmasına yol açan bu durum arsa bedellerinin sürekli yükselmesine neden olmaktadır.

İmarlı arsa bedellerinin yüksekliği ve satın alınacak arsanın kolayca bulunamaması imar planı kapsamı dışında arazi alarak, imar hakkı elde ettikten sonra üzerlerine konut inşa edilmesi girişimlerini yaygınlaştırmıştır. Kişiler tek başlarına yapamadıkları bu işlemi kooperatifler halinde örgütlenerek gerçekleştirmektedir. Az sayıda ve genellikle büyük sermayeli konut üreticileri oldukça uzun süre ve büyük çabayı gerektiren bu süreçle konut üretimini gerçekleştirmektedir. Ucuza elde edilen arsanın imara açılması, konut ve arsa fiyatları planlı alan içindeki düzeye göre belirlendiği için, bu işlemi gerçekleştirenlerin büyük miktarlarda rant geliri elde etmelerine olanak vermektedir. Ancak kamunun artan rant gelirlerinden pay alması olanağı hemen hemen hiç bulunmamaktadır. Bu durum, en başta, gereksinimi karşılayacak miktarda altyapılı arsa üretilebilmesi için gerekli kaynakların elde edilmesi olanağını çok kısıtlamaktadır.

Önerilen Çözüm

Kentlerin çevresinde spekülasyon amaçlı arsa mülkiyetinin konut üretimiyle ilgisi olmayan kişilerin ellerinde toplanmasını caydırıcı vergi ve doğrudan kamu girişimi şeklinde önlemler alınmalıdır. Özel-

¹⁸² Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Görüşü, Türkiye Soroptimist Klüpleri Federasyonu Görüşü.

¹⁸³ Emlak Bankası Raporu, Dokuz Eylül Üniversitesi Mim.Fak.Ş.B.Pl.Bl. Raporu, İnşaat Mühendisleri Odası Raporu.

likle imara açılacak yeni alanların belediye mülkiyetine geçmesi sağlanmalı, oluşturulan imar parselleri, üretilecek konutların yüksek spekülâtif karlarla satılmayacağını taahhüt edecek konut yapımcılarına şeffaf yöntemlerle satılmalıdır. İmarlı arsa üretimi hızlandırılmalı, kat karşılığı anlaşmalarla daire elde edilmesi vergi kapsamına alınmalıdır.

Yeni alanların yerleşmeye açılmasında ya da arsa üretilmesinde talep yönlendirici tek faktör olmaktan çıkarılmalı, toprak kabiliyeti sınıflamasını ve ekolojik ölçütleri göz önünde tutan arazi kullanma planları kararlarına uyulmalıdır.¹⁸⁴

Yapılacak İşler

Kentsel arsa üretimini ve vergilendirilmesini yeniden düzenleyen bir yasanın öncelikle çıkarılması gerekmektedir. Özellikle imara açılan arsalardan elde edilecek rantların kentsel altyapı sunumunun finansmanında kullanılmasını sağlayacak yeni bir vergi-finance sistemi kurulmalıdır. Büyükşehir belediyelerin bünyesinde birer arsa ofisi kurularak belediyelerin arsa geliştirme faaliyetlerini daha geniş yetkilerle yürütmelerine olanak verilmelidir.

Kentsel rantların denetim altına alınarak kamuya dönmesini sağlamak için öncelikle tapu sicilinde arsa, arazi, bina alım-satım beyanlarının rayiç değerler üzerinden gösterilmesi için emlak piyasına bir düzen getirilmesi gerekir. Bu işlemlere aracılık edenlere, yasal bir kimlik, bu hizmete de bir kamu hizmeti niteliği kazandırılarak denetim altına alınması sağlanmalıdır.¹⁸⁵

Ülke topraklarının bir dökümü yapılarak, tarımsal, orman ve hazine taşınmazları, boş alanlar ve kadastro harici bırakılmış olup ta devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerlerin de tespiti yapılarak ülkenin bütününe ilişkin Büyük Ölçekli Standart Kadastral (1/5000, 1/1000) Haritaları hızla üretilmelidir. Bu konuda 3402 sayılı Kadastro Kanunu ile 2859 sayılı Tapulama ve Kadastro Paftalarının Yenilenmesi Hakkındaki Kanununda gerekli değişiklikler yapılmalıdır.¹⁸⁶

Belediyelerin imar planı uygulamalarını ve arsa üretimini kolaylaştırmak için hazine arsalarının belediyelere devri kolaylaştırılmalıdır. Özelleştirme Yasası'nda özelleştirilen KİT'lerin arsalarının belediyelerce alınmasını engelleyici hükümler kaldırılmalıdır.¹⁸⁷

İmarlı arsa üretimini hızlandırmak üzere, belediyelere imar planlarının yürürlüğe girmesinden sonra kısa sürede parselasyon planlarını hazırlamalarına olanak verecek, yeterli miktarda finansman desteği İller Bankası aracılığı ile sağlanmalıdır. Arsa Ofisi de bu konuda belediyelere ortak girişimlerde bulunarak yardımcı olmalıdır.¹⁸⁸

Özel mülkiyet konusu olan alanlarda İmar planlarının uygulamasında imar parsellerinin yani kentsel arsanın oluşumunda temel mekanizma olan imar yasasının 18 inci maddesinde yeni düzenlemelere gidilmelidir.

Eylem planının kapsadığı beş yıllık dönemde her yıl toplam 20-25 bin hektar konut, diğer kentsel kullanışlar için de yaklaşık olarak bu kadar daha olmak üzere 40-50 bin hektar arsa üretilmesi gerçekleştirilmelidir.

İzleme Yöntemi

Arsa üretimi ve kentsel rantın düzenleme altına alınmasının izlenme yöntemi, arsa spekülasyonu ve vergi kaçığını önleyecek güvenilir bir arsa piyasasının yaratılmasının bir aracı olacağı için, kendisi bir

¹⁸⁴ TEMA Vakfı Görüşü, İSTAV, Tophane İnisiyatifi ve ESK-Kentleşme Çalışma Grubu Görüşü.

¹⁸⁵ TMMOB Harita ve Kadaastro Odası Görüşü.

¹⁸⁶ TMMOB Harita ve Kadaastro Mühendisleri Odası Görüşü, Tapu ve Kadaastro Genel Müdürlüğü Görüşü.

¹⁸⁷ Türk Belediyecilik Derneği Görüşü, İzmir Büyükşehir Belediyesi Görüşü, Türkent Görüşü.

¹⁸⁸ Arsa Ofisi Görüşü.

önlem haline gelecektir. Üretilen arsa bilgileri, eldeğiştirme ,fiyat ve vergi değeri bilgileri yerel yönetimlerce toplanmalı "taşınmaz değeri haritaları" oluşturulmalı ve yayınlanmalıdır. İzleme yöntemi arsa piyasasının oluşmasını sağliıklaştıracak bilgileri sağlamalıdır.¹⁸⁹

Sorumluluk Yüğümlenen Aktör

- TBMM : 3194 sayılı yasanın 18'inci ve diğeri ilgili maddelerinin kentsel rantın düzenlenme altına alınması, yeterli arsa üretimi, kamu kullanışı için ayrılabilir payın artırılması ve yeniden düzenlemede alan eşitliğı ilkesinden değeri eşitliğı ilkesine geçilmesi¹⁹⁰ hususları dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi.
- 1164 sayılı Arsa Ofisi Yasası'nın özellikle büyükşehir belediyelerine arsa ofisi kurma olanağı verilmesi ve arsa ofislerinin arsa piyasasında etkili olabilecek biçimde çalışma olanağı sağlanması yönünde değeri değerlendirilerek yeniden düzenlenmesi.
- 3402 sayılı Kadastro Kanunu ile 2859 sayılı Tapulama ve Kadastro Paftalarının Yenilenmesi Hakkındaki Kanun'da tesbit dışı arazilerin kadastro paftalarına işlenmesi görevinin Tapu Kadastro Genel Müdürlüğüne verilmesi yönünde değeri değişiklik yapılması.
- 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu ve 492 sayılı Harçlar Kanunu'nun kentsel rantların kamuya dönmesiyle ilgili olarak yeniden düzenlenmesi.
- 4046 sayılı özelleştirmeye ilişkin yasanın, özelleştirilen KİT arazilerinin belediyelere satışını önleyen ilgili maddesinin kaldırılması, ve yine aynı yasanın KİT'lere ait olup da özelleştirilecek olan alanlardaki arsa ve arazilerdeki plan yapma yetkilerinin özelleştirme idaresinde olduğunu belirten ilgili maddelerin bu yetkilerin belediyelere devredilmesi açısından değeri değerlendirilerek yeniden düzenlenmesi.

İlgili Devlet Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Maliye Bakanlığı:

Hazine arsalarına sahip çıkılması, hazineye gelir sağlamak amacıyla değeri, planları yaşama geçirmek amacıyla kullanılması, bu amaçla yerel yönetimlere ve arsa ofislerine devrinin kolaylaştırılması.

İller Bankası: Yerel yönetimlerin imar parselasyonlarını gerçekleştirmesini kolaylaştıracak finansman ve teknik yardım desteğinin sağlanması.

Yerel Yönetimler :Gerek imar planları yaparak, 18 madde uygulamasıyla özel mülk olan topraklar üzerinde yeterli kentsel arsa üretimini sağlaması, ayrıca hazineden ve piyasadan elde edilen topraklar üzerinde kendisi arsa üreterek, kentin planlı gelişimini yönlendirmesi, düşük gelirli kesimlerin konut sahibi olmasına yardımcı olması. Arsa üretimi için teknik kapasitesilerini geliştirilmesi.

Öncelikli Konu 5

Türü: A

Aktörlerin Yapabilir Kılınması Açısından, Kentsel Altyapı Finansmanının Geliştirilmesi.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Kentsel altyapı ve konut gereksiniminin finansmanı, günümüzde hızlı kentleşme sürecinde olan Türkiye gibi ülkeler için kolay çözüm bulunamayan sorunlardır. Bilindiğı gibi kentsel altyapısının büyük bölümü, kamu malı olarak sunulması gereken, karlı yatırımlar olmamaları nedeniyle özel

¹⁸⁹ Harita Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Raporu.

¹⁹⁰ Harita Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Raporu

girişimciler tarafından ticari olarak sunulmayan servislerdir. Bu servislerin kamu malı olma özelliği, kente gelen herkesin bu servislere olan gereksiniminin yeterli düzeyde karşılanmasını gerektirmektedir.

Temel kentsel altyapı olan yol, su, elektrik, gaz, kanalizasyon, çöp toplama telefon ve vb. servislerin yeterli düzeyde sağlanması kentlerde çağdaş düzeyde yaşam kalitesine ulaşılması için gereklidir. Ayrıca kentsel arsa sunumu arsanın yer aldığı kent parçasına gerekli temel kentsel altyapının getirilmesini gerektirmektedir.

Diğer taraftan, kentlerin dünya ile bütünleşmesini sağlayan ulaşım ve iletişim ağları ile sanayi ve ihtisaslaşmış hizmetler için bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin olanak verdiği altyapı sistemlerine sahip olmanın önemi çok artmıştır. Altyapı bir toplumun aktörlerini yapabilir kılmanın en önemli öğelerinden biri haline gelmiş ve bireyin yapabilirliği açısından tanımlandığında da kapsamı çok genişlemiştir. Bireylerin ve toplumsal aktörlerin yapabilecekleri altyapılar tarafından sınırlandırıldığı bir gerçek olduğuna göre, bu konudaki eksiklikler insanın onurlu yaşam hakkına getirilen bir sınırlama niteliğini kazanmaktadır.

Önerilen Çözüm

Türkiye'de kentsel altyapının sağlanmasında altyapı türüne göre değişik kuruluşlar görevlendirilmiştir. Finansmanları da devlet bütçesinden gelenlerden, dış borçlanmaya kadar uzanan değişik yollarla sağlanmaktadır. Genelde yerel yönetimlerin kaynak yetersizliği yeterli düzeyde altyapı sunulmasının önündeki en büyük darboğazı finansman sorunu oluşturmaktadır. Örneğin merkezi yönetime bağlı kuruluş olan Devlet Su İşleri kentlere su arzını sağlamakta yeterli kaynağa sahip olsa bile, kent içi dağıtım sisteminin yapılması için belediyeler İller Bankası kredilerine bağımlı olmaktadır. Belediyelerin bu konuda kendi kaynaklarını yaratabilmeleri yeterli düzeyde altyapı sunabilmelerinin birinci koşuludur.

Yerel yönetimlerin yeterli kaynak yaratabilmesi için değişik yaklaşımları bir arada kullanmaları düşünülmelidir. Birinci derecede yararlanılabilecek kaynak kentsel arsaya dönüşen arazilerin artan kentsel rantlarıdır. Bu rantlar toprak sahiplerince değil, toplum tarafından yaratılmaktadır. Bu nedenle kentlerin altyapılarının finansmanında kullanılması "hakçalık" ilkesi açısından da uygun olacaktır.¹⁹¹ Bu rantlardan yönetimin yararlanmasında, vergilendirmeden, kentsel arsa üretimini gerçekleştirmeye kadar değişik yöntemlerden yararlanılabilir. Belediyelere taşınmaz vergilerini enflasyonun aşındırmasına uğramadan belirleme, ve bu verginin tümüne sahip olma yetkisi verilmedir. İkinci yol altyapının yapılmasının finansmanını büyük ölçüde kullanıcının ödemesini sağlamaktır. Bu da değişik biçimlerde sağlanabilir. Bir yol katılım payları almak iken, diğer bir yol bu altyapı hizmetlerini, gerçek maliyeti kullanıcıya yansıtan bir fiyatlandırmaya gitmektir. Bu yol hakçalık ilkesinin yaşama geçirilmesi açısından da önemlidir. Hem hizmet götürülmemişlerin bu yükü taşımaması, hem de hizmet götürülmemiş kesimlere daha kısa sürede hizmet götürülmesinin sağlanması bakımından hakçadır.¹⁹²

Ayrıca, merkezi hükümetin bütçeden ayırdığı kaynaklar artırılmalı ve bu kaynaklar belediyelere, nüfus ölçütü yanı sıra, kentlerin gereksinimleri ve potansiyelleri de dikkate alınarak dağıtılmalıdır.

Tüm bu gelişmeler yetersiz olacaktır, belediyelere altyapı geliştirmek için iç ve dış kaynaklardan proje bazında borçlanma olanakları sağlanmalıdır. Türkiye 1995 yılında 2,5 milyar dolar, 2000 yılında 3,9 milyar dolar, 2005 yılında 5,5 milyar dolar düzeyinde kaynağı kentsel altyapı alanına kanalize edebilmelidir.

¹⁹¹ İç İşleri Bakanlığı Görüşü.

¹⁹² DPT.VII 5.Yıllık Kalkınma Planı,20 Temel Yapısal Değişim Projeleri "Altyapı Hizmetlerinde Yapısal Değişim Projesi" Komite Raporu,

Yapılacak İşler

İller Bankasının yerel yönetimlerin proje bazında kredi taleplerini karşılamak için kaynaklarının artırılması yanısıra, dış kaynaklardan yerel yönetimlerin kaynak bulmasında aracılık işlevi görme kapasitesinin geliştirilmesi gerekecektir.

Yerel yönetimlerin proje bazında kaynak sağlayabilmesi için proje geliştirme kapasitelerinin artırılması gerekir. Bu konuda büyükşehir belediyelerinin müşavirlik firmalarının yardımıyla yeterli hale geleceği düşünülebilir. Diğer belediyeler için belediye birlikleri bu konuda bir işlev yüklenebilir. Müşavirlik firmalarının bu alanda kapasitelerini geliştirmesi gerekecektir.

Altyapı finansman kolaylıklarının sağlanmasında, alt yapıların standartlara uygun yapılması koşulu getirilerek, finansman kanalları aynı zamanda bir yönlendirme aracı olarak kullanılmalıdır.¹⁹³

Altyapı hizmetlerinin sağlanmasında, yerel yönetimler ile özel sektör arasında ortaklıklar yoluna gidilmesi, yap-işlet-devret vb. modellere gidilmesi de yerel yönetimlerin finansman gereksinimlerini azaltması bakımından üzerinde durulması gereken seçeneklerden biridir.¹⁹⁴

İzleme Yöntemi

Kentsel altyapı sunumu konusunda belediyeler düzeyinde istatistiklerin derlenmesinin yasal zorunluluk haline getirilmesi, Devlet İstatistik Enstitüsü bünyesinde Kent ve Konut İstatistikleri Birimi kurularak sunumdaki gelişmelerin izlenmesi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kentsel altyapı yatırım gereksinimlerini ve yatırımların gerçekleşme düzeylerini yıllık olarak belirlemesi.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM:1319 sayılı Emlak Vergisi, 2380 sayılı Genel Bütçeden İl Özel İdareleri ve Belediyelere Pay Verilmesi,4759 sayılı İller Bankasının yasalarının yeniden düzenlenmesi.

İller Bankası: Yerel yönetimlere proje bazında iç ve dış kaynak bulma işlevinin genişletilmesi

Yerel Yönetimler: Kentsel altyapı projeleri geliştirme ve yönetme kapasitelerinin geliştirilmesi.

Müşavirlik sektörü:Yerel yönetimlerin altyapı projesi talebini karşılayacak biçimde kapasite geliştirmesi. .

Devlet İstatistik Enstitüsü:Kentsel altyapı istatistiklerinin toplanması ve yayınlanması.

Öncelikli Konu 6

Türü:A

Aktörlerin Yapabilir Kılınması Açısından, Konut Finansman Olanaklarının Geliştirilmesi

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Konut, aile gelirinine göre çok yüksek fiyatlı bir nesnedir. Hazır konut olarak satın alındığında ödenen bedel yıllık aile gelirin 5-6 katını bulmaktadır. Bu nedenle hemen her ülkede mülk konut politikasının bir parçası olarak konut finansman sistemlerinin gelişmesi teşvik edilmektedir. Konut

¹⁹³ İç İşleri Bakanlığı Görüşü.

¹⁹⁴ Tesisat Mühendisleri Derneği Görüşü.

finansmanı arazinin imarlı arsa haline getirilmesinden, inşa edilen konutun satışına kadar olan aşamaları kapsar. Arsa geliştirme, altyapı sunumu ve konut inşaatı kısa dönemli finansmanı gerektirirken, mülk konut edinenlere ise, geri ödeme süresi 20-25. yıla kadar uzayabilen uzun dönemli finansman sağlanması gerekmektedir. Ancak finansman gereksinimi ve finansmanın niteliği konut yapım sürecine ve izlenen konut politikasına göre de farklılaşmaktadır. Kar amacı gütmeyen yollarla konut sunumu için, örneğin kooperatif konutu inşaatı için uzun dönemli finansman sağlanmaktadır. Kiralık konut sunumunun desteklendiği ülkelerde bu alana yatırım yapacakların kullandıkları kredilere de vergi desteklemeleri uygulanmaktadır.

Konut finansmanı için sermaye piyasası içinde faaliyet gösterecek, kısa dönemli mevduatı uzun dönemli krediye dönüştürecek veya kıymetli kağıtlar karşılığı temin ettiği fonlardan uzun vadeli konut kredisi açacak kurumlar gerekmektedir. Son yıllarda ticari bankalarının da bu alana girdikleri görülmektedir. Ancak Türkiye ve benzer kalkınma düzeyindeki ülkelerde konut finansmanı sermaye piyasası içinde temin edilememektedir. Yüksek enflasyon ve fonların yeterli olmaması geniş kitlelerin ödeyebilecekleri koşullarla konut kredisi açılmasına olanak vermemiştir. Devletin vergi gelirlerinden oluşturduğu fonlar ile bazı kamu kurumlarının fonları, genellikle yüksek faiz sübvansiyonları ile konut kredisi olarak verilmiştir. Fonlar enflasyona karşı korunmadığı için kullanılan kaynaklar kısa sürede tükenmiş ve yeni kaynak yaratılması sorunu gündeme gelmiştir. Türkiye’de 1984 yılında yaratılmış olan Toplu Konut Fonu ile 1 milyon konuta kredi sağlanmış olmasına karşın, Fon kaynaklarının büyük bölümünün kullanıldığı 1984-1989 döneminde enflasyonun oldukça altında kalan sabit faiz uygulanması ve Fon gelirlerinin Genel Bütçe’ye aktarılması nedeniyle Fon’un konut finansmanına katkısı reel olarak giderek azalmaktadır.

Önerilen Çözüm

Türkiye’de sermaye piyasası içinde faaliyet gösterecek, kısa dönemli birikimleri geniş kitlelerin ödeyebilecekleri koşullarla uzun dönemli krediye dönüştürecek ve enflasyona karşı gerekli araçları kullanırken risk faktörünü yeterince dikkate alan konut kredisi sisteminin kurulması gerekmektedir. Yapı Tasarruf Sistemi Türkiye koşullarında ilk çözüm olarak görülmektedir. Konut kredisi alanında faaliyet gösterecek kurumların bankacılık sektöründen ayrıcalıklı koşullarda çalışmasına olanak tanıyacak, uygulamayı düzenleyecek ve ipotek sisteminin konut finansmanında işleyişini yeniden tanımlayacak bir yasaya gereksinim duyulmaktadır.

Bu bağlamda konut kredilerini kapsayacak bir risk sigortasının geliştirilmesi düşünülmelidir. Konut kredileri sözleşmelerinde tüketici haklarının korunmasını sağlayacak, tüketicilere alternatifler arasında seçme olanağı sağlayacak, yeni düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir.¹⁹⁵

Yapılacak İşler

Yapı Tasarruf Sistemi, Toplu Konut İdaresi’nin bünyesinde, gerektiğinde Fon’dan desteklenecek bir “açık sistem” olarak kurulmalıdır. Bu sistemin özel kuruluşlar eliyle kurulması ancak istikrarlı bir düşük enflasyon ortamına ulaşıldığında söz konusu olmalıdır.

Yeni bir Konut Finansman Sistemi yasası çıkarılmalıdır. Bu yasa ile Konut Edindirme Yardımı yeniden düzenlenerek Merkez Bankası’nda toplanacak fonların kullanımı ve yönetimi Toplu Konut İdaresi’ne bırakılmalıdır. Ayrıca, finansman piyasası içinde ayrıcalıklı koşullarda faaliyet gösterecek konut finansman kurumları, bu kurumların çalışma koşulları ve bu alana sağlanacak teşvikler tanımlanmalıdır. Yasa konut finansman sisteminin hızlı ve güvenli işleyişini sağlamak üzere ipotek sisteminde yapılması gereken değişiklikleri de içermelidir. Finansman sistemlerinin yeniden tasarımı inşaatı ileri yapım teknolojilerinin uygulanmasına olanak verecek para akışının sağlanması da gözönünde tutulmalıdır.¹⁹⁶

Konut kredisine ilişkin hukuki yapının tüketici hakları çerçevesinde, tüm ilgililerin katkısıyla yeniden

¹⁹⁵ Tüketici Hakları Kozası Görüşü.

¹⁹⁶ I.S.O Meclis Üyesi Mehmet Zeki Karahan Görüşü.

gözden geçirilerek, konut kredisi ve sigorta, genel işlem şartları gibi mevzuat, tarafların çıkarlarını dengeleyecek biçimde yeniden düzenlenmelidir. Konut kredilerini kapsayacak bir sigorta sistemi oluşturulmalıdır.¹⁹⁷

Kuşkusuz konut sunumu için çözülmesi gereken tek kredi sorunu tüketici kredileri değildir. Konut yapımcılarının uygun koşullarla kredi bulmaları ve özellikle de yapı malzemesi alanında büyük üreticiler arasındaki anlaşmalarla yüksek tutulan yapı malzemesi fiyatlarına karşı korunmaları için gerekli önlemler alınmalıdır. Yapı malzemelerinin reel fiyatlarında ve konut maliyetlerinde sağlanacak düşüşler konut tüketicilerinin kredi taleplerinde de düşüş sağlayacaktır.¹⁹⁸

Türkiye 1995 yılında 8,3 milyar dolar, 2000 yılında 10,2 milyar dolar, 2005 yılında 12,3 milyar dolar düzeyinde bir yatırımı gerçekleştirme durumundadır.

İzleme Yöntemi

Konutla ilgili örgütlü kuruluşlar, kooperatifler, konut yapımcıları, meslek odaları ve tüketici haklarını koruyan dernekler bu alanda yapılması gereken işlerin gerçekleşmesini izlemeli, lobiler oluşturarak yasal ve idari düzenlemelerin en kısa sürede hayata geçmesi sağlanmalıdır. Konut kredilerinin toplam krediler ve gayrimenkul kredileri içindeki payı Bankalar Birliği tarafından ayrıştırılarak yayınlanmalıdır.

Sorumluluk Yüklenen Aktör

TBMM: Konut finansmanı olanaklarının geliştirilmesi ile ilgili yeni bir yasanın düzenlenmesi, sigorta mevzuatının gözden geçirilmesi.

TOKİ :Yapı Tasarruf Sistemi oluşturulması, bu yolla konut kredisi kaynaklarının geliştirmesi.

Bankalar Birliği:Konut alanına giden kredileri ayrılarak yayınlanması.Konut kredisi sözleşmelerinde tüketici haklarını koruyucu düzenlemelerin yapılması.

Bankalar Sistemi: Yeni konut finansmanı yasının olanaklarından da yararlanarak konut kredisi alanına girilmesi.

Öncelikli Konu:7

Türü:A

Bireylerin Yapabilir Kılınması Açısından, Kooperatifler Eliyle Konut Sunumunun Düzenlenmesi, Güçlendirilmesi ve Alt Gelir Gruplarına Erişilebilmesi İçin Yeni Modeller Geliştirilmesi.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Habitat II Gündem'inin, iyi yaşam çevrelerinin oluşturulması ve bu çevrelerin gelişmelerinin sürdürülmesinde aktörlerin yapabilir kılınması hedefleri doğrultusunda, sivil toplum örgütlerine göreli önem vermektedir. En genel tanımı ile kooperatifler, ortak bir amaç uğruna bir araya gelerek güçlerini dayanışma ve işbirliği içinde birleştiren bireylerin oluşturduğu bir örgütlenme modeli olarak görüldüğünde, Habitat II Gündem'inin hedeflerine ulaşılmasında önemli bir işlevi üstlenme potansiyeli taşıdıkları ortaya çıkar. Ne var ki, kooperatifçiliğin ülkemizdeki güncel uygulama biçiminin Habitat II Gündem'inin hedeflerine ulaşılmasında engel oluşturan unsurları da içerdiği, bazı kooperatif uygulamalarının toplumda güvensizlik yarattığı da bilinmektedir. Öte yandan, Türkiye'deki pratiğin kooperatif örgütlenmenin tüm olanaklarını harekete geçirdiği de söylenemez. Örneğin, kooperatiflerin alt gelir gruplarına erişilmesinde yetersiz kaldıkları da bilinmektedir. Dolayısıyla

¹⁹⁷ Tüketici Hakları Kozası Görüşü.

¹⁹⁸ TMMOB Şehir Plancıları Odası Görüşü.

kooperatiflerin, bir yandan olumsuz gelişmeleri engelleyen bir sistem aracılığı ile denetlenmeleri, diğer yandan da toplu iyiye ulaşılmasını sağlayacak kuralların topluma benimsetilmesinde ve uygulanmasında örnek kurum kimliğini taşıyacak, bireysel rant arayışlarını dışlayarak alt gelir gruplarına erişmeye olanak verecek yeni modellerin eklenmesi yoluyla kooperatifçilik pratiğinin çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

Önerilen Çözüm

Yürürlükteki yasalar çerçevesinde faaliyetlerini sürdüren ve sürdürecektir olan kooperatifler ve kooperatif birlik ve üst birliklerinin etkin denetimini sağlayarak, toplumun kooperatiflere karşı güven duygularını onaracak bir sistemin öncelikle geliştirilmesi gerekmektedir. Geliştirilecek denetim sisteminin dış ve iç denetime olanak vermesi; bireyler ile üyesi oldukları kooperatif, kooperatifler ile üyesi oldukları kooperatif birliği, kooperatif birlikleri ile üyesi oldukları kooperatif üst birliği arasında; karşılıklı sorumluluğu sağlayacak gerek tabandan tavana, gerekse tavandan tabana doğru ilerleyebilecek bir denetim ve sorumluluk zincirinin oluşturulması gerekmektedir.

Öte yandan, dünyadaki yaygın uygulamaya benzer şekilde, kooperatifler aracılığı ile üretilecek konutu miras yolu ile devredilebilen ortak mülkiyet ilkesine dayandıracak, faaliyet süresi konut yapımı ile sınırlı olmayacak, konutun kooperatif üyesi bireyler ve/veya kooperatifler tarafından pazarda satılabilir bir mal olmasının ekonomik avantajlarını kısıtlayacak, farklı kooperatif üyeleri arasında geçici veya sürekli takas mekanizmalarının geliştirilmesiyle mekansal hareketliliğe olanak sağlayacak, iyi toplum ve iyi yerleşmeye ulaşılmasında örnek olacak, bugünkü uygulama çerçevesinde erişilemeyen alt gelir gruplarına yeterli konut sağlanması işlevini üstlenecek yeni yapılanma modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken en önemli konu, toplumun hangi kesimlerinin böylesi bir model kapsamında örgütlenmeye istekli olabileceğidir. Gerçekte geliştirilmesi gereken yeni model, bireysel değerlerin rant ekonomisine kilitlendiği bugünkü koşullar altında konuta salt yatırım aracı olarak bakan, gayrimenkuldeki değer artışlarından yararlanarak birikimini artırmak isteyen kesime, konutun pazarda satılabilir bir mal olmasının ekonomik avantajlarını kısıtlaması nedeniyle, dolaylı biçimde de olsa kapatılmıştır. Kendi kullanacağı konutu elde etmek için birikimde bulunabilen, ancak bu birikimi pazarda yetersiz kaldığı için kooperatif kanalı ile konut elde etmeyi seçen kesimin, ancak bu tür bir modelle geri ödeme koşulları ve miktarı uygun kredi olanağına kavuşabileceği ve modelin güvenilir olduğu anlatılabilirse, uygulamaya istekli olacağı öne sürülebilir. Öte yandan, güncel pazar koşulları içinde kiralık konut için peşin olarak ödedikleri depozit tutarı dışında ancak sınırlı gelirlerinin sınırlı bir bölümünü kira olarak ödeyebilen, yatırım amaçlı mal sahiplerinin baskısı altında kiralık konutta kullanım güvenliğini bulamayan kesimler, büyük bir olasılıkla önerilen modele sıcak bakacak, ancak bu tür bir örgütlenmeye katılabilmeleri için önemli ölçüde desteklenmeleri gerekecektir.

Bu noktada birbiriyle ilişkili olarak yanıtlanmaya çalışılması gereken iki soru bulunmaktadır. Birincisi, önerilen modelde mekansal hareketlilik takas yolu ile sağlansa bile, acaba düşey hareketliliğin kısıtlanması mümkün olabilecek ya da böyle bir yaklaşım hakçılık prensibi ile örtüşebilecek midir? İkincisi, acaba bu istekli olabilecek iki farklı kesimi önerilen model içinde bir araya getirmenin bir yolu bulunabilir mi?

Bu soruların yanıtı, kooperatifler aracılığı ile üretilecek konutların kullanım hakkının uzun bir kullanım süresinden sonra (örneğin 20 yıl) üyeler tarafından kooperatife devredilmesi olanağının varlığı ve kooperatifin bu konutları denetimli bir kira politikası çerçevesinde pazara sunabilmesine bağlı görülmektedir. Devir hakkının doğacağı süreden önce konutunda yaşamak istemeyen ve takas mekanizmasına dahil olmak istemeyen üyenin konutunun da yine denetimli bir kira politikası çerçevesinde kooperatif tarafından pazara sunulabilir olması doğru olacaktır. Hatta, yukarıda sözü edilen birinci grup içinde kalan, ancak örneğin çocuklarının gelecekteki konut gereksinimlerini karşılamak isteyen bireylere, kendilerinin de devir hakkının doğacağı süreden önce konutları kooperatife devretme haklarının olamayacağı ve kiralamanın kooperatif tarafından yine denetimli bir kira politikası çerçevesinde yapılabileceğini kabul

etmeleri koşulu ile kooperatif üyeliği hakkı verilebilir. Böyle bir yapılanma, modelin üçüncü grubu kısmen de olsa en azından denetimli bir kira politikası çerçevesinde içine alma olanağını getirmektedir. Dolayısıyla, kooperatiflerin kullanım hakkına dayalı konutların yanı sıra, bir kiralık sosyal konut rezervine de ulaşarak spekülasyon konut piyasasının açıklarını telafi edebilecekleri düşünülmektedir.

Anlatılan türdeki kiralık sosyal konut kooperatiflerinin nasıl yapılabilir kılınacaklarını, örneğin kiralık konutları nasıl satın alabileceklerini tartışmadan önce, aynı kooperatif çatısı altında kullanım hakkına sahip ve kiracı statüsündeki iki grubun birlikteliğinin kurallarını belirlemek gerekmektedir. Hiç kuşkusuz böylesi bir birlikteliğin ön koşulu, kiracıların kooperatif ilkelerine tutarlı davranış içinde bulunmaları ve yaşadıkları çevreye ilişkin karar alma sürecine katılma olanaklarının, hatta sorumluluklarının olmasıdır. Dolayısıyla, kiracının konutunda oturmayan kooperatif üyesinin yerini alması, oluşacak boşluğu gidermesi gerekmektedir.

Kooperatiflerin mülkiyetinde kalacak kiralık konutların pazara sunulmasında, denetimli bir kira politikası izlemelerinin yanı sıra, kiralık sosyal konut rezervine sahip batı toplumlarına benzer bir şekilde, kiralama önceliklerinin de belirlenmesi gerekmektedir. Böylece, örneğin çocuklu veya çocuksuz tek yaşayan ve desteğe muhtaç kadınlara yeterli konut sağlanabileceği düşünülebilir. Bu bağlamda, diğer sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesi ve kooperatifler ile işbirliği içine sokulmaları ile, bu örgütlerin yönelik oldukları toplum kesimlerini kısmen de olsa spekülasyon konut piyasasından koruyabilecek ve aynı zamanda kadını ve farklı toplumsal grupları homojenleştirip dışlandırmayan¹⁹⁹ çözüm yolları araştırılabilir. Böylesi bir yaklaşım hiç kuşkusuz Habitat II'nin amaçlarına da destek olacaktır.

Anlatılan türde kiralık sosyal konut sağlanması işlevinin kooperatiflere verilmesi, bir yandan yerelleşme taleplerini karşılayacak, diğer yandan da bugün Batı'da bu işlevi devletin üstlenmiş olmasının yarattığı sorunların ülkemizde yaşanmasını engelleyecektir. Bu model çerçevesinde yeni kooperatiflerin gelişmelerinin sağlanması için devletin iki konuda, en azından kooperatifler güçlenene dek yardımcı olması gerekmektedir. Bu konulardan biri arsa, diğeri ise maliyet içindeki payı anlamlı ve geri ödeme koşulları uygun kredi olanağıdır. Önerilen model arsa rantını kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle devlet bu model çerçevesinde faaliyet gösterecek kooperatiflere yapılacak arsa tahsislerinde, arsa satışı ile gelir elde etmeyi amaçlamamalıdır. Buna karşı sembolik miktarlar ile tanıma uygun kooperatiflere satılacak veya çok uzun bir dönem için kiralanacak arsaların, finansmanı büyük ölçüde devlet tarafından karşılanacak altyapı hizmetlerinin geliştirilmesinden kooperatif sorumlu tutulmalıdır. Belirli bir sürenin sonunda altyapısı sağlanmamış olan arsaların devlete geri dönme olanağı yaratılmalı, dolayısıyla önce altyapı, sonra konut yapımı ilkesi uygulanmalıdır.

Her kooperatif bünyesinde üyelerin ortak olarak sahip olacakları kiralık konutların bütün içinde alabilecekleri pay konusunda bir sınırlama getirilmelidir. Böyle bir sınırlama, zaman içinde kooperatifin üye sayısının azalması ile üretilen konutların küçük bir grubun ortak mülkiyetine geçme olasılığını ortadan kaldıracaktır. Bu tür konutların toplam içindeki payının % 40'ı aşamaması gerektiği düşünülebilir. Uygulamada, kendisine tahsis edilen konutta oturmayacak üyelerin varlığı da göz önüne alındığında, konut piyasasına daha büyük oranda kiralık konut arzı mümkün olacaktır. Kira gelirleri kredi borçlarının kooperatif tarafından ödenmesinden sonra kooperatifin parasal açıdan güçlenmesi için kullanılabilir.

Kooperatif üyelerinin kullanımına yönelik sosyal tesisler kooperatif işletme biçiminde geliştirilmelidir. Finansman sınırlamaları nedeniyle üyelerinin sosyal tesis ihtiyaçlarını karşılayamayan kooperatiflere, söz konusu tesisleri üyelerinin kullanımının herhangi bir nedenle kısıtlanmasına engel olacak bir anlaşma çerçevesinde yap-işlet-devret modeli ile yaptırımları ve daha sonra bu tesisleri birer kooperatif işletmeye dönüştürmeleri olanağı verilebilir.

Geliştirilecek yeni kooperatif modeli, yürürlükteki mülk konut üreten kooperatif modelinin yerini almamalıdır. Bireylerin iki farklı model arasında yapacakları tercihin, bir yandan kendi gelir düzeyleri, diğer yandan da sağlanacak kredilerin koşulları ve arsa tahsis öncelikleri ile biçimlenmesi sağlanmalıdır.

¹⁹⁹ Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

Yapılacak İşler

Yürürlükteki mevzuat çerçevesinde mülk konut üreten ve üretmeyi sürdürecektir kooperatiflerin, kooperatif birlik ve üst birliklerinin denetimi konusunda yeni bir sistem geliştirilebilmesi için, gerek kooperatif üst birlik temsilcilerinin, gerekse kooperatiflerin kuruluşlarında ve denetlenmesinde sorumlu kuruluşlar ile finansman sağlayan kuruluşların temsilcilerinin ve konu ile ilgili akademisyenlerin katılacağı bir çalışma grubu oluşturulmalıdır. Böyle bir komisyonun, kooperatiflere kredi sağlayan TOKİ girişimiyle oluşturulması doğru olacaktır.

Geliştirilecek yeni modelin yaşama geçirilmesi için gerekli yasal düzenlemelere ilişkin ön hazırlığın yapılması, bu tür kooperatiflerin denetimlerinin nasıl gerçekleştirileceği ve her iki model kapsamında sağlanacak kredilerin koşullarının belirlenmesi TOKİ tarafından en kısa sürede ele alınmalıdır.

İzleme Yöntemi

İzleme, geliştirilecek denetim sisteminin işlerliğini sınamaya ve yeni modelin alt gelir gruplarına erişebilme performansını ölçmeye yönelik olmalıdır. Kooperatif sektöründe sunulan konut miktarı, gerçekleşme süreleri, kooperatiflerde üyelerin değişme hızları ve inşaat maliyetleri hakkında istatistik bilgi derlenmelidir.

Sorumluluk Yüklenen Aktör

TBMM: Yeni kooperatif modellerine de olanak veren bir konut kooperatifleri yasasının çıkarılması. yeni kooperatif biçimlerinin gerektirdiği mülkiyet biçimlerine olanak veren değişikliklerin Tapu Yasasında yapılması.

TOKİ: Var olan kredilendirme sistemleri yanısıra yeni kooperatif modellerine uygun kredilendirme sistemlerinin geliştirilmesi.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, TOKİ, Konut Kooperatifleri Birlikleri, Üniversiteler; Kooperatiflere güveni artıracak bir denetim mekanizmasının tasarlanması ve geliştirilmesi.

Arsa Ofisi : Tek başına ya da belediyelerle işbirliği içinde arsa sunması.

Yerel Yönetimler: Planlama, proje geliştirme, arsa sağlama, bilgilendirme ve kooperatiflerle işbirliği yapılması.

Kooperatif Birlikleri: Kooperatiflerin örgütlenmesine yardımcı olması, kooperatifçilik eğitimi sağlama, denetleme hizmeti vermesi.²⁰⁰

İşçi Sendikaları: Üyelerinin kooperatifler içinde biraraya gelerek konut edinmelerine öncülük yapılması²⁰¹, 2821 sayılı Sendikalar Kanununun olanakları içinde kredi sağlanması.²⁰²

Konutsuz Dar Gelirliler: Örgütlenerek var olan konut programlarını, kredilendirme sistemlerini, yeni öneriler geliştirerek, değişmeye yeniden biçimlenmeye zorlaması.

Öncelikli Konu 8

Türü: C

Bireylerin Yapabilir Kılınmasının Kötüye Kullanılmaması Açısından, Kaçak Yapılaşmanın Önlenmesi.²⁰³

²⁰⁰ Türk İş İkinci Raporu.

²⁰¹ DİSK Görüşü.

²⁰² Türk İş Görüşü.

²⁰³ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Raporu.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Türkiye'de 1950'ler sonrasında yaşanan hızlı kentleşmenin yarattığı konut talebi, talebin boyutları ile uyumlu planlama, finansman ve üretim mekanizmaları yaratılmadan karşılanmak durumunda kalmıştır. Bu ortam konut talep eden aktörleri, kendi girişimlerinin ön plana çıktığı küçük ölçekli sunum mekanizmaları içinde arayışlara girmeye yöneltmiştir. Bireysel girişime dayalı küçük ölçekli sunum mekanizmaları ile kitlesel ölçekteki talebi karşılayabilecek bir nicelikte düzenli üretim yapılabilmesi, imar süreci üzerindeki kamu denetiminin gevşetilmesi pahasına gerçekleşmiştir. Bu zaaf, imar düzenine ilişkin kamu yararına normları ve standartları sürekli aşındıran bireysel beklentilere yol açmış, kaçak yapılaşma eğilimi yerleşik bir toplumsal alışkanlık haline gelmiştir. Bunun sonucunda, hukuki alanın yasallık-yasadışılık tanımıyla, toplumsal değerler alanının meşruluk-gayrimeşruluk tanımları arasındaki mesafe giderek açılmış ve birbirlerine referans vermeden tanımlanır hale gelmişlerdir.

Bugün kentlerimiz kaçak yapılaşmanın sistematik hale gelmiş birçok farklı biçimini bir arada barındırmaktadır: Arazi işgali; imar izni olmayan araziler üzerinde inşaat; imarlı alanlarda izinsiz yoğunluk artırımı; statik ve deprem yönetmeliklerine uymayan taşıyıcı sistemler, imar yönetmeliklerinin tanımladığı asgari konfor standartlarını karşılamayan tesisat ve ince yapı sistemleri; iskan izni alınmadan yaşanan tamamlanmamış binalar, vb. İmar düzeninin bu çok yönlü kaçak yapılaşma katmanları, kent ölçeğinden birim konut ölçeğine kadar yaşam kalitesini düşürmekle kalmayıp, depreme karşı dayanıksızlık, hava kirliliğine yol açma, altyapı yetersizliği gibi insan sağlığını tehdit edecek sorunların da kaynağı olmaktadır.

Kaçak yapılaşma bu maddi hasarların yanı sıra, kentlerin algılanabilir ve tanınabilir birer kültürel varlık olmaktan uzaklaşması, hukuki sistem tarafından tanımlanmış davranış normlarının aşındırılması gibi, toplumu bir arada tutacak ortak yaşam ve davranış değerlerini tehdit eden gelişmelerin de kaynağı olmaktadır.

Önerilen Çözüm

Kaçak yapılaşmanın normalden sapma olmaktan çıkıp sistemin asli bir ögesi haline gelmiş olması, sorunun salt denetim aygıtlarından hareketle çözülemeyeceği sonucunu doğurmaktadır. Kentin üretimine katılan tüm aktörlerin davranış ve beklentilerini dönüştürecek yeni bir sistemin oluşturulması ve denetim aygıtlarının da bu sisteme göre yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Öte yandan, bireysel girişime dayalı küçük üretim biçimleri ile kurulan sunum biçimlerindeki tıkanma eğilimi, yeniden yapılanmaya ve farklı bir sistem arayışına elverişli bir ortam olarak değerlendirilebilir. Ancak bu dönüşümün zaman içine yayılmış bir süreç olacağı da gözden uzak tutulmamalıdır. Sunum biçimlerindeki dönüşümün yapısına ve ritmine göre kurulmuş, finansman ve koordinasyon aygıtlarıyla desteklenmiş, esnek bir fiziki planlama pratiğinin uygulamaya konması yeni bir sistemin çıkış noktası olarak değerlendirilmelidir. Denetleme aygıtları da, üzerinde anlaşmaya varılmış bu yeni üretim ve imar düzeni içindeki normlardan ve standartlardan sapmaları saptayıp engelleyebilecek bir etkinliğe kavuşturulmalıdır. Burada, denetleme aygıtlarında yer alan aktörlerle arz süreci içinde yer alan aktörler arasındaki ilişki, eski sistemin süregelen yanlış uygulamaları ve bunların yarattığı alışkanlık ve beklentiler ile yenilerinin oluşması arasındaki gerilimin somut gerçekleşme ortamı olarak kritik bir önem taşıyacaktır.

Yapılacak İşler

Nazım plan ölçeğinde alınmış işlevsel kararlar, inşaat yapılacak alanlarla yapılamayacak alanlar, yerleşmeler arası yoğunluk hiyerarşisi gibi makro fiziki formu biçimlendiren planlama kararları ve yapılaşma düzeni, bina, yakın çevre, altyapı asgari standartları gibi mikro fiziki formu ve kaliteyi biçimlendiren imar kararları arasındaki uyum ve bütünlüğü göz önünde tutan bir planlama pratiği gerçekleştirilmelidir. Bütün bu kararlar olası sunum biçimlerini, sunum biçimleri içinde yer alacak aktörlerin olanaklarını ve beklentilerini, finans modellerini hesaba katacak bir tarza ve esnekliğe sahip olmalıdır. Yerel yönetim bünyesindeki denetleme aygıtının, uygulamanın sorumluluğunu üstlenebilecek aktif bir izleme ve geri besleme işlevini yüklenbilmesi için de, yeni organlara, per-

sonel rejimine ve çağdaş teknolojik olanaklardan yararlanan aktüel ve kullanışlı bir arşiv sistemine gereksinimi bulunacaktır.

Kaçak yapılaşmayı gerçekleştiren arz tarafındaki aktörlerin alışkanlık ve beklentilerinin de, yeniden örgütlenecek arz mekanizmaları içinde dönüşmesi hedeflenmelidir. Bu bağlamda gecekondular ile kaçak yapı arasındaki farka açıklık kazandırılmalı gecekondulara sağlanan iyileştirme ve yasallaştırma avantajlarından kaçak yapıların yararlanmamasına özen gösterilmelidir.²⁰⁴ Ayrıca, kamu yararını gözeterek bir standarda uymanın, ona uyan bireyin refahını artıracak biçimde kendisine geri döneceğine ilişkin bir bilincin oluşturulması yönünde kampanyalar da yapılması düşünülmelidir.

İzleme Yöntemi

Güncel tutulan hava fotoğrafları, düzenli yerinde gözlem raporları, inşaat ve iskan ruhsatları, tapu belgeleri ve bina sayımları belgeleriyle planlama ve imar kararlarını karşılaştıran bir izleme yöntemi geliştirilebilir. Burada ayırtedici husus, tüm belgelerin sürekli güncel tutulması, kolay ulaşılabilir bir arşiv tekniğiyle bir araya getirilmesi ve herkesin kullanımına açık hale getirilmesidir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM: Yapı polisi kurumunun getirilmesi hususunun değerlendirilerek imar mevzuatında gerekli değişikliklerin yapılması.

İlgili Bakanlık (Kurulması Önerilen Şehircilik ve Konut Bakanlığı), TOKİ: Örgütlü büyük ölçekli, sunum biçimlerini özendirme.

Yerel Yönetimler: 1) Etkili bir planlama sistemi kurulması, planlama ile sunum tarafındaki aktörler arasındaki ilişkilerin kolaylaştırılması ve şeffaflaştırılması, 2) Etkin ve yol gösterici bir yapı polisi uygulaması.

TMMOB, Mimarlar, İnşaat Mühendisleri, Harita ve Kadastro Mühendisleri, Şehir Plancıları Odaları: denetleme, bilinç oluşturma.²⁰⁵

Sigorta Şirketleri: Belli yapı standartlarını garantiye alıcı sigorta pratiklerini geliştirme.

Öncelikli Konu 9

Türü: B

Gecekondular Alanlarında Yenilenme ve Gecekondular Alanlarının Islah Edilmesi.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçimler

Yasadışı sunum biçiminin ürünü olarak gecekondular, hızlı nüfus artışına uğrayan kentlerimizdeki kitle-sel konut talebi ile yasal mekanizmaların konut arzı arasındaki boşluğu dolduran bir işlev görmektedir. Toplam stok içindeki payının çok yüksek değerlere varabilmesi, popülist politikalara kaynaklık eden kamu arazilerinin görece fazlalığı ile mümkün olmuştur. Gecekondular alanlarının yapısal sorunlarından birincisi kalite sorunudur. Yasal konut piyasasına ulaşamayan kesimlerin sınırlı imkanlarıyla gerçekleştirildiği için, altyapı, bina ve yakın çevre standartları kabul edilebilir standartların altında kalmaktadır. İkincisi, kentsel hizmetlerden yararlanamamak sorunudur. Plansız oluştukları ve kendi hallerine bırakıldıkları için, eğitim, sağlık, rekreasyon, toplu ulaşım gibi hizmetleri yeterli düzeyde barındırmamakta, sakinlerinin diğer bölgelerdeki hizmet alanları ile alışverişe girmesi büyük fedakarlıkları gerekli kılmaktadır. Üçüncüsü ise, yasadışılıktan kaynaklanan meşruiyet sorunudur. Gecekondular bölgelerindeki dinamiğin ve dönüşümün yapısal özelliklerine bakıldığında, bu sorunlar içinden sadece üçüncüsünün, meşruiyet sorununun çözülme eğilimi taşıdığına, altyapı, toplu taşımacılık, yolların stabilizasyonu gibi en az düzeyde gerçekleşen bazı kısmi girişimlerin dışında, diğer sorun öbeklerinin sürdüğüne tanık olunmaktadır. Meşruiyet sorununun çözümü, beraberinde bir

²⁰⁴ MSÜ Mim.Fak. Şeh.Böl.Pl. Bölümü Görüşü.

²⁰⁵ Şehir Plancıları Odası İkinci Rapor. Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Görüşü.

dizi başka sorun getiren yoğunlaşma sürecini de başlatmaktadır. Yasallaşma ve yoğunlaşma aynı zamanda da metalaşma süreci anlamına gelmekte, kiralanan ve el değiştiren konutların sayısı artmaktadır. Genellikle dikey yönde gerçekleşen bu yoğunlaşma arsa sahibinin kendi imkanlarıyla gerçekleştiğinden uzun bir süreye yayılmakta ve aşama aşama yapılmakta, bunun sonucunda da söz konusu yerleşmeler yarım kalmış apartman semtlerine dönüşmektedir.

1984'te çıkan 2981 sayılı yasa gecekondu semtlerini yapsatçı sunum ile dönüştürecek yeni bir yasalastırma modeli oluşturmayı hedeflemiş, ancak mülkiyet birimlerinin ölçeği, konut ve kira değerleri, semtlerin merkeze uzaklığı gibi bir dizi yapısal nedenle bu gerçekleştirememiştir.

İşgalli arazi olmaması bakımından gecekonduya ayrılan, ancak arsa ifrazı ve imar açısından yasadışı konumda olan hisseli tapuyla yapılmış apartman bölgeleri de, altyapı ve yakın çevre kalitesi ile kentsel hizmetler açısından gecekonduyla benzeri sorunları paylaşmaktadır.

Önerilen Çözüm

Gecekondu alanlarının ıslahı yasallaşma sürecinin sadece meşruiyet sorununu çözmekle kalmayıp, kalite ve kentsel hizmetler sorunlarına da çözümler üreten bir sürece dönüştürülmesiyle olanaklıdır. Dolayısıyla, yasallaşma sürecinde kamu ile arz tarafındaki aktörler arasındaki ilişki tek taraflı bir hibe ve taviz ilişkisi olmak yerine, bireysel ve grupsal çıkarlarla kamusal çıkarların değiş tokuş edildiği bir alışveriş ilişkisi olmalıdır. Bu noktada gecekonduya yaşayan bireylerin yapabilir kılınması, bu yapabilirliğin yasadışı davranışlara dönüşmesini engelleyecek biçimde denetlenmesi ve sürecin işleyişinde ve denetiminde kılavuz işlevi görecek planların ve eylem programlarının hazırlanması gerekmektedir. Bunların, daha üst ölçekte verilmiş yoğunluk ve yapılaşma biçimi kararlarıyla uyumlu olması gerekmektedir. İnşaat firması, yapsatçı, taşeron gibi aktörlerden bu süreci kendi başlarına yönlendirmeleri beklenmemeli, tasarlanmış bir vizyon ve eylem programı çerçevesi içinde sürece katılmaları teşvik edilmelidir.

Yapılacak İşler

2981 sayılı yasayla getirilen imar ıslah planları anlayışı ve bunun popülist siyasal eğilimlerle uygulanmaya çalışılması sağlıklı kentsel alanların oluşmasını sağlayamamış, kent makro kararlarının uygulanmasını olanaksızlaştıran emrivakiler yaratmış, gecekonducularda gerçekleştiremeyecek beklentiler doğurmuştur. Büyükşehir belediyelerin bulunduğu yerlerde ilçe belediyelerinin nazım plan disiplini dışında üzerinde hiç gecekondu bulunmayan alanların imara açılmasına hizmet etmiştir. Bu nedenle gecekondu alanları için yeni bir yasanın çıkarılmasına acil bir gereksinim vardır.²⁰⁶

Yeni yasa kapsamı içinde gecekondu alanlarında var olan gecekondu alanları için yapılacak planlarının sadece parselasyonu düzenleyen bir işlev görmeyip, altyapı, yakın çevre ve bina standartlarını iyileştirecek ve kentsel hizmet fonksiyonlarını içerecek bir ayrıntı düzeyinde hazırlanması gerekmektedir. Gecekondu alanlarının planlamasında kentin içme suyunu sağlayan havzalarda vb. çevre sağlığı açısından sakıncalı yerlerdeki gecekonduların mutlaka tasfiyesi yoluna gidilmelidir.

Bu planlama etkin finansman modelleriyle birlikte uygulamaya konulmalı, elverişli kredi sistemleriyle bireylerin olanakları geliştirilmelidir. Yapılaşma yoğunluğunu artırmak gecekonduyu dönüştürebilmenin tek yolu olarak düşünülmemelidir.²⁰⁷ Arsa değerinin yüksek olduğu alanlarda yenileme projelerine girildiğinde, kentsel rantın kamuya dönüşüne özen gösterilmeli, bundan diğer alanlardaki gerçekleştirmeler için çapraz finansman olanağı olarak yararlanılmalıdır. Girişim ölçeği finansmanın sadece ülke içi kaynaklarla gerçekleştiremeyeceği boyutlarda olduğu için, uluslararası finans mekanizmaları ile işbirliğine gidilmesi gerekmektedir.

Bireylerin etkinliklerindeki performansı artıracak, kayıpları azaltacak örgütlenme ve dayanışma biçimleri teşvik edilmeli, standartlaşmış teknik bilgi götürülmesi süreklilik kazanmalıdır. Denetleme

²⁰⁶ MSÜ Mim.Fak. Şeh.Böl.Pl. Bölümü Görüşü.

²⁰⁷ Habitat II Çevre Kozası Görüşü.

aygıtı bu bölgeler için uzmanlaşmalı ve işlevini plan dışı davranışları engelleme ile sınırlamayıp, üretim sürecine etkin biçimde katılma, yönlendirme ve eğitim yapma yönünde genişletmelidir.

İzleme Yöntemi

Gecekondu ıslahı sürecini izlemek için öncelikle bir envanter çalışmasına gereksinim bulunmaktadır. Bu bölgeler için özel olarak hazırlanmış düzenli anketler ve performans şartnameleri, mevcut durum ile uygulama süreci arasında alınan mesafe ve gelişmenin ne yönde olduğu konusunda ölçütler oluşturulmasına olanak tanıyacaktır. Finans sistemi ile altyapı, ulaşım çözümleri gibi ülke veya şehir ölçeğinde verilen kararların etkinliğinin izlenmesi için makro ölçekli istatistik ve veri tabanı sistemlerine gereksinim bulunmaktadır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM: Gecekondu alanları için yeni bir yasa çıkartılması, tüm gecekondu yasalarındaki (775,2805 ve 2981 sayılı yasalar) hükümlerin tümünün birden gözden geçirilmesi, ıslah planları yapılmasına ilişkin kuralların yeniden düzenlenmesi, nazım plan disiplini dışına çıkmak için kullanılma yollarının kapatılması.

TOKİ ve Bankalar Sistemi: Yeni yasa paralelinde gecekondu yenilemeye olanak veren tasarruf ve kredilendirme modelleri geliştirilmesi, bir kamu bankası olan Türkiye Emlak Bankası'nın kredi sisteminde bu açıdan yeniden düzenlemeye gidilmesi.²⁰⁸

Yerel Yönetimler: Gecekondu alanlarının kentin arsa değerlerinin yüksek olduğu alanlarda, gecekondu yenileme projeleri örgütlenmesi²⁰⁹ ve gerçekleştirmesi, bu özellikleri olmayan alanlarda ıslah projelerinin hazırlanıp uygulanması.

Üniversiteler, Şehir Planlancıları ve Mimarlar Odası: Var olan gecekondu alanlarında, mahalle örgütlerinin aktif katılımı sağlanarak, uygulanacak, kullanıcıların katılımına açık,²¹⁰ planlama konusunda kavramsal bir çerçeve oluşturulması.

Gecekondu sakinleri, Mahalle örgütleri; gecekondu mahallelerinde yaşam kalitesinin geliştirilmesi konusunda çalışılması, sivil toplum örgütleri ile mahalle örgütleri ve gecekondu alanları arasında ortaklaşa projeler geliştirilmesi, bu projeler arasında gecekondu sakinlerinin yasal hakları konusunda bilgilendirilmesine de yer verilmesi.²¹¹

Öncelikli Konu 10

Türü:A

Terörist Faaliyetler ve Devletin Aldığı Önlemler Sonucu Konutunu Kaybedenler ve Göç Etmek Durumunda Kalanların Yeniden Yerleştirilmesi ya da Konut Sağlanması.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Bu sorun Güneydoğu Anadolu'da yaşanan olaylar sonucu güncellik kazanmış olmasına karşın genelde her hukuk devletinin tutarlılık iddiasını koruyabilmesi için duyarlılık göstermesi ve çözüm önermesi gereken bir konudur.

Ayrıca, devletin kalkınma projelerini, yerel yönetimlerin imar projelerini uygulamak için yaptığı istimlaklar sonucu yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalanların yeniden yerleştirilmeleri ve yaşama uyumlarının kolaylaştırılması konusunda önemle durulması hakçalık ilkesi açısından gereklidir.

²⁰⁸ Türkiye Emlak Bankası Görüşü.

²⁰⁹ TOKYAD Raporu, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Görüşü, Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı Görüşü.

²¹⁰ MSÜ.Mim.Fak.Şeh.ve Böl.Pl. Böl. Görüşü.

²¹¹ Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Görüşü, Türkiye Soroptimist Klüpleri Federasyonu Görüşü.

Önerilen Çözüm

Bu durumda konutunu kaybedenlere konut sağlanabilmesi ve göçmek zorunda kalanların uyumlarını kolaylaştıracak yardımların yapılabilmesi için, bu durumda olanların afetler ve iskan yasalarının ilgili maddelerinden yararlanabilmesini sağlayacak kapsam genişletmesi yapılmalıdır.

Türkiye’de gelişmiş bulunan afet yasalarında, afetler karşısında zarara uğrayanların acılarının hafifletilmesi devletin görevleri arasında görülmektedir. Toplumsal düzenin ve bireyin haklarının korunması göreviyle yükümlü olan devletin, doğal afetler karşısında gösterdiği duyarlılığı, kendi görev ve sorumluluk alanıyla yakından ilgili olan bu olaylarda göstermemesi beklenemez. Afet ve iskan yasalarının kapsamlarının bu durumları kapsacak biçimde genişletilmesi bir tutarlılık sorunudur.

Yapılacak İşler

İlgili yasalarda öngörülen kamu görevlilerince saptanacak hak sahiplerine yasalardaki usullere göre işlem yapılacaktır. Yasada yapılacak düzenlemede hak sahiplerinin bir inşaat mevsimi içinde konut sahibi olması ilkesi esas alınmalıdır. Yeniden yerleştirilenlere seçme olanakları sağlanırken, sunulan seçenekler arasında eski yaşam biçimlerini sürdürme de bulunmalı, bu kişiler yeni yaşam biçimlerine geçmeye zorlanmamalıdır. Yeni yerlerine geçinceye kadar yeterli geçici barınak sağlanmalı, bu sürede yeni yaşamlarına uyumunu kolaylaştıracak bilgi ve beceri veren eğitim olanaklarının sağlanması göz önünde tutulmalıdır.²¹²

Kalkınma ve imar projelerinin uygulanması sonucu yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalanların yeniden yerleştirilmesinden sorumlu kuruluş, kalkınma projesini yürüten yatırımcı kuruluş olmalı, bu yeniden yerleştirme harcamaları proje maliyetleri içinde düşünülmelidir.²¹³

İzleme Yöntemi

Bu konudaki uygulamanın izlenmesi, gereksinimleri henüz karşılanmamış hak sahiplerinin sayısının bir gösterge olarak kullanılması yoluyla yapılabilir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM :7269 ve 1051 sayılı Afetler Kanununda kapsam genişletmesi yapılması
2510 sayılı İskan Kanununda gerekli kapsam genişletilmesi yapılması

İlgili Devlet Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı: ilgili genel müdürlükleri eliyle genişletilen bu kapsam içinde uygulama yapılması.

Yerel Yönetimler: İmar uygulamalarında konutlarını ve iş yerlerini terk etmek durumunda kalanların yerleşme sorunlarına eğilinmesi.

Sivil Toplum Kurumları: Yerel yönetimler ile işbirliği içinde yer değiştirmek durumunda kalanların problemlerinin çözülmesinde, özellikle yeni yaşam ortamına uyumlarının sağlanmasında, projeler geliştirilip ,uygulamalar yapılması.²¹⁴

Öncelikli Konu 11

Türü:A

İnsan Yaşama Hakkına Verilen Önem²¹⁵ ile Ülke ve Yerleşmeler Ölçeğinde Sürdürülebilir Bir Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi İçin Doğal Afetlerin Önlenmesi ve Zararlarının Azaltılması²¹⁶, Acil Durum Yönetiminin İyileştirilmesi.

²¹² TMMOB Mimarlar Odası Habitat.II Temsilciliği Görüşü.

²¹³ TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Görüşü.

²¹⁴ Türkiye Soroptimist Klüpleri Federasyonu.

²¹⁵ TMMOB Şehir Plancıları Odası Görüşü.

²¹⁶ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Görüşü.Turkish National Committee for International Decade for Natural Disaster Reduction, National Report of Turkey, December.1993.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Türkiye jeolojik, topografik ve iklim özelliklerinden dolayı çok büyük boyutlarda can ve mal kaybına neden olan doğal afetlere uğrayan ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu doğal afetler deprem, su baskınları, heyelanlar, kaya düşmeleri, çığ ve fırtınalar gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Türkiye'de doğal afetler dolayısıyla, doğrudan uğranılan kayıpların yılda ortalama Gayri Safi Milli Hasılanın yüzde 1'i düzeyinde olduğu, dolaylı kayıplar eklendiğinde GSMH'nın yüzde 3'ünü aşabileceği tahmin edilmektedir.

Doğa güçlerinin insanların canlarını ve mallarını tahrip eden afetleri ortaya çıkarması, doğa güçlerinin niteliklerinden çok doğa insan ilişkilerinin yanlış kurulmasından kaynaklanmaktadır. İnsanların hem üretim faaliyetleri sırasında, hem de yerleşme alanlarını geliştirirken, bu kararlarının özellikle uzun dönemde ortaya çıkarılabileceği sonuçlar konusunda yeterli bilgi sahibi olmayışından ya da bu konuda bilinçlerinin gelişmemiş olmasından doğmaktadır.

Önerilen Çözüm

İlk yapılması gereken bir zihniyet değişikliğidir. Öncelikle afetlerin sonuçlarına katlanılacak bir kader değil, insanın akılcı davranışlarıyla başa çıkılabilecek bir olgu olduğuna inanmak gerekir. Doğal afetlerden ya da sonuçlarından kaçınabilmek için her şeyden önce doğanın ve yarattığı tehlikeli sonuçların iyi bilinmesi gerekir. Bu tehlikeli sonuçlardan kaçınılması için insanlığın geliştirdiği bilgilerden yararlanarak, doğadan doğru yararlanma biçimleri konusunda geliştirilmiş yaklaşımlara, toplumun her bireyinden başlayarak, en yetkili konumda bulunanlara kadar herkesin uyması gerekir.

Afetler konusunda yapılacakları üç ayrı aşamada düşünmek gerekir. Bunlardan birincisi afet sonrasında afetin acılarını hafifletmek için hemen yapılması gerekenlerdir. İkincisi ise afet sonrasında afetten etkilenenlerin zararlarının karşılanması ve yeniden yerleştirme için yapılacaklardır. Üçüncüsü ise daha uzun erimli önlemlerdir. Doğal afetler konusundaki araştırmalardan, afetlerden kaçınmaya olanak verecek yerleşme planlarının yapılmasından ve bu planların uygulanmasına, yapı kalitesinin geliştirilmesi için alınacak önlemlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsayacaktır. Her üç düzeyde de sorunun çözülmesi için merkezi yönetim, yerel yönetimler, sivil toplum kurumları arasında rasyonel bir işbölümü geliştirilmelidir.

Yapılacak İşler

BM Uluslararası Afet Zararlarını Azaltma On Yılı içinde gelişen anlayışlar paralelinde Türkiye'nin etkili bir afet yönetimi uygulamasını sağlayan yeni ve çağdaş bir temel afet yasasına ivedilikle gereksinim vardır. Yürürlükte olan 7269 sayılı Afetler Yasası ve 4123 ve 4133 sayılı yasalar yeniden düzenlenmelidir.

Afetlerin ortaya çıkardığı acil durumlara müdahale konusunda Türkiye ve dünya deneyi göstermektedir ki, tüm afetler ve acil durumlara müdahale edecek bir sistem tasarlamak gerekmektedir. Türkiye'de sık sık afet olmasına ve afetler sonrasında yönetim yüksek duyarlılık göstermesine karşın, her afet sonrasında eleştiriler önlenememektedir. Acil durum yönetimi için afet öncesinde gerçekçi senaryolara göre ciddi hazırlıklar ve planlama yapılması gerekmektedir.²¹⁷ Türkiye'nin afet senaryoları güncelleştirilmelidir.²¹⁸ Bu senaryoların büyük sanayi yığılmalarının bulunduğu yörelerde potansiyel sanayi kazalarını da içerecek biçimde genişletilmesinde yarar vardır.²¹⁹ Halen yürürlükte olan sisteme göre her ilde hazırlanan "İl Kurtarma ve Yardım Planları" bu bakımlardan yetersiz kalmaktadır. Gerçekçi senaryolara göre tehlike ikazı, halkın bilgilendirilmesi, haberleşme, kurtarma, afet sonrası gıda, giyecek ve barınmanın düzenlenmesi, sağlık hizmeti ve kamu düzeninin nasıl sağlanacağı, afet bölgesine gelen ulusal ve uluslararası yardımların nasıl dağıtılacağı vb. konularda iş bölümü ve sorumluluklar belirlenmeli ve bu konuda ilgililerin nasıl eğitileceği bir programa bağlanmalıdır.

²¹⁷ Kütahya Belediyesi Görüşü.

²¹⁸ TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Görüşü.

²¹⁹ Kocaeli STK İl Koordinasyon Kurulu Görüşü.

Afet sonrasındaki acil durum yönetimleri için merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin Kızılay vb. kuruluşların tüm olanakları harekete geçirilmelidir. Sivil Savunma, Polis, Afetler Genel Md. İtfaiye, Hastaneler, Kızılay'ın afet sonrasında hemen müdahale yapmasını kolaylaştıracak, malzeme, çadır, prefabrik baraka vb. depolama sistemlerinin geliştirilmesi, afetler fonunun güçlendirilmesi, iyi yetişmiş kurtarma ve ilk yardım ekiplerinin hazır bulundurulması ve afet yönetiminin profesyonelleştirilmesi yoluna gidilmelidir. Acil dirim yönetiminin planlanmasında, gerekli kapasitelerin saptanmasında bu sistemin çevre ülkelere de hizmet sunacağı, bir bölgesel sistem olacağı gözönünde tutulmalıdır.

Yeni yasal düzenlemede afet sonrasında onarım ve yerleşmenin yeniden düzenlenmesi konularında da, hak sahiplerinin saptanmasından, teknik olarak yeterli proje ve planların hızla yapılmasından, iç ve dış kaynakların harekete geçirilmesine kadar uzanan süreci hızlandıran yeniden düzenlemelere giderken, afet sonrasında devletin bu konularda halkta karşılayamayacağı beklentiler uyandırmamasına özellikle dikkat etmek gerekir. Günümüzde bu dengenin doğru kurulduğu söylenemez. Devletin tutumu halkı yaraların sarılmasını kolaylaştıracak çabalar göstermekten çok, devletten alacaklarını beklemeye itmektedir.

Belediye ve İl İdaresi Yasaları yerel yönetimlerin afet yönetimi ve yeniden inşa faaliyetleri içinde daha aktif bir biçimde rol almalarını sağlayacak ve bu yeni hizmetler için yeni kaynaklar sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmelidir.

Türkiye'nin afetler konusunda üzerinde durması gereken temel konu, uzun erimli önlemlerdir. Bunlar doğal afetlerin türüne göre bazı farklılıklar gösterecektir. Ama hepsi için ortak olan, yeni yerleşmelerin doğal afet riski taşıyan alanlarda gelişmesinin önlenmesidir. Bunun için de planların bu bakımdan yeterli bilgiyle yapılması ve emrivakilerle olan gelişmelerin önlenmesi gerekir.

Türkiye'de sismik, meteorolojik ve hidrolojik gözlemler yapılmaktadır. Ama bunlar daha çok istatistiksel veriler halinde kalmaktadır. Plancılara yararlanacağı bilgi ya da harita haline dönüşmemektedir. Değişik doğal afet türlerine göre doğal afet risk bölgeleri ve dereceleri saptanmalı ve haritalandırılmalıdır. Yapılaşmaya açılacak alanlarda jeolojik verilen öngördüğü önceliklere uyulmalıdır.²²⁰

Deprem Türkiye'de en çok kayıp verdiren doğal afet türüdür. Deprem riski yüksek yörelerde yeni yerleşmeye açılacak alanlarda "mikrobölgelendirme" etüdleri mutlaka yapılmalıdır. İmara açılmış yerlerde gökdelen, metro, raylı ulaşım sistemleri ve çok katlı yapıların yapılması aşamasına geçmeden önce yeraltı yapısının belirlenmesi için jeofizik araştırmalar zorunlu tutulmalıdır.²²¹ Deprem riski yüksek yörelerdeki, baraj, köprü, trafo, hastahane vb.kamu yapıların deprem güvenlikleri belli bir program içinde gözden geçirilmeli gerekirse takviye ve onarım yoluna gidilmelidir. Bu değerlendirme çalışmalarında kamu yararı açısından bir öncelik sıralaması yapılmalıdır. Bu bağlamda insanlarca yoğun olarak kullanılmakta olan özel sektör tesisleri, sosyal ve kültürel amaçla kullanılan binalar, ticaret ve sanayi tesisleri de değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Değerlendirilmeye tabi tutulan binalara depreme karşı güvenli olduğunu belirten plaketer takılmalıdır. Binaların deprem güvencesini sağlama da zorunlu sigorta yükümlülüğü getirilmelidir.²²² Bu yörelerde betonarme yapılarda, beton kalitesinin yükseltilmesi amacıyla beton santrallerinin kurulması yoluna gidilmelidir.

İkinci çok kayıp verdiren doğal afet su baskınlarıdır. Türkiye'de barajların sayısının artmasıyla birlikte taşkınlar dolayısıyla olan kayıplarda azalma olmuştur. Bu alanda değişik düzeylerde yapılacak işlemler vardır. Yağışların tutulabilmesi ve taşkına dönüşmemesi için doğal bitki örtüsünün korunması erozyonla mücadelede önem verilmesi gerekir. İkincisi, su baskınına uğrayan yerleşme bölgelerinde dere ve sel yatakları ıslahları yapılmalı, yağmur suyu drenajları planlanıp gerçekleştirilirken, imar planlarında taşkın riski taşıyan dere yatakları yerleşimlere kapalı tutulmalıdır.²²³

²²⁰ Hacettepe Yerbilimciler Derneği Görüşü.

²²¹ TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Görüşü.

²²² Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı Görüşü.

²²³ Birlik Vakfı Görüşü.

Kentlerde akarsuların teknolojisine uygun olarak toplanarak uzaklaştırılması yanısıra yağmur sularının da taşkınlara ve yüzeysel su kirlenmesine neden olmayacak biçimde toplanarak uzaklaştırılması gerekmektedir. Türkiye'de kanalizasyon sistemleri henüz yeterince gelişmediği için öncelik buna verilmekte, yatırım kaynaklarının yetersizliği dolayısıyla yerleşme bölgelerinde yağmur suyu drenajı ve taşkın kontrolü yatırımları genellikle ihmal edilmektedir. Bunun sonucu önemli can ve mal kayıpları olmaktadır.²²⁴

Yapı yönetmelikleri afetler konusunda gözden geçirilmeli, yönetmeliklerin uygulanmasına belli bir disiplin getirecek ve doğal afetler dolayısıyla olacak kayıpları topluma yaygınlaştıracak sigorta sistemleri geliştirilmelidir.

Doğal afet tehlikesi ve riski ile afet zararlarının azaltılması konusunda halkın bilgilendirilmesi ve bil- inçlendirilmesi sürekli, etkili ve yaygın eğitim programları ile sivil toplum kurumları, izcilik örgütleri, mahalle örgütleri aracılığıyla uygulanmalıdır.

İzleme Yöntemi

Deprem ve hidroloji gözlem sistemlerinin genişletilmesi, deprem, su baskını, heyelan, çığ, fırtına, dolu vb. doğal afetlere ilişkin istatistik verilerin, can ve mal kayıplarının derlenmesi, doğal afetlerin neden olduğu ekonomik kayıpların tahmini, hak sahipleri için yapılan harcamaların miktarının hesaplanması.

Sorumluluk Yüklenen Aktör

TBMM:7269, 4123 ve 4133 sayılı Afetler Yasaları, 1580 ve 3030 sayılı Belediyeler ve 5442 sayılı İl İdaresi, 3360 sayılı İl Özel İdaresi ve 2872 yasaların bu amaçlarla yeniden düzenlenmesi.

İç İşleri Bakanlığı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü: Afet sonrası acil durum yönetiminin yeniden örgütlenmesi.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı:Yapı yönetmeliklerinin ve yapı denetim sistemlerinin doğal afetler açısından gözden geçirilmesi,kritik kamu yapılarının deprem dayanıklılığının gözden geçirilmesi ve gerekirse takviyesi.

Afetler Genel Müdürlüğü; DSİ, Elektrik İşleri Etüd İdaresi, MTA Genel Müdürlüğü, TMMOB Maden Mühendisleri ve Jeoloji Mühendisleri Odalarıyla işbirliği yaparak : Türkiye doğal afetler risk haritalarının geliştirilmesi ve yayınlaması.

DSİ : Hidrolojik ölçümlere dayalı erken ikaz sistemlerinin geliştirilmesi.Yerleşme bölgelerinde dere ıslahı ve taşkın kontrolünün gerçekleştirilmesi.

TÜBİTAK ve Üniversiteler: Afetler konusunda araştırma ve geliştirme faaliyetleri, eğitim programlarında afetlere ilişkin konulara daha çok yer verilmesi.

Yerel Yönetimler: Yerleşmenin planlamasında doğal afet riskinin en aza indirgenmesine önem verilmesi, yapıların doğal afetlere dayanıklılık bakımından denetlenmesi,yerleşik bölgeler içindeki yağmur suyu drenaj sistemlerinin gerçekleştirilmesi,acil durum yönetimi için kendi personelinin eğitimi.

Sigorta Şirketleri: Depreme karşı güvence konusunda sigortalama pratikleri geliştirilmesi.

Sivil Toplum Kuruluşları, Gönüllü Kuruluşlar:Doğal afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması konusunda bilinç yarartılması, acil durum yönetiminde sorumluluk yüklenilmesi.

²²⁴Birlik Vakfı Görüşü.

Öncelikli Konu 12

Türü:B

Tarihsel Özellikleri Olan Alanların, Dokuların, Yapıların Korunması ve Var Olan Bina ve Konut Stokunun Bakımı ve Sıhhileştirilmesi İçin Finansman ve Çok Aktörlü Örgütlenme.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Kentlerimizdeki düzenli nüfus artışı ve toplumsal dönüşüm süreci, sadece yeni imar alanlarında değil, mevcut imarlı alanlar ve tarihsel dokular üzerinde de değişime zorlayıcı bir baskı oluşturmaktadır. Değişimi teşvik eden birinci etken, modernleşme sürecinin gayrimenkul stokunu metalaştırma eğilimidir. Değişim değerinin öncelik kazandığı bu ortamda, kullanım değerinin öncelikleriyle üretilmiş tarihsel binalar ve çevreler oluşmuş bulunan değişim değerinin gerçekleşmesi önünde engel haline gelmekte ve kolaylıkla gözden çıkarılabilmektedir. Bakım eksikliğinden kaynaklanan değer yitirimleri ve yeni imar haklarının ortaya çıkardığı potansiyel değer artışları da bu eğilimi pekiştirmektedir. Değişimi teşvik eden ikinci etken ise, yenilenmiş ve modernleşmiş bir yaşam biçimine duyulan özlemden kaynaklanan sosyal baskıdır. Sosyal baskının kendi başına ne denli etkin olduğunu anlamak için, rant beklentisinin fazla olamayacağı küçük kentlerde, hatta kasabalarda yık-yap sürecinin ne denli yaygınlaşmış olduğunu saptamak yeterli olacaktır. Ekonomik ve sosyal baskıların etkisi altında işleyen koruma yasaları da, gevşetilerak yorumlanma ya da yasakçı tavır alma arasında salınarak, tahribatın önünü alamamaktadır.

Ekonomik ve toplumsal baskıların, tarihsel çevrelerdeki yıkıcı etkileri sadece kentlerle sınırlı değildir, spekülasyon faaliyetlere açılan kıyılardaki küçük ölçekli yerleşmelerde, hatta hiç bir yerleşme olmayan alanlarda ve yerleşmelerin ilişkilerini geliştirmek için yapılan altyapı güzergahlarında da çok büyük boyutlara ulaşabilmektedir.²²⁵

Oysa tarihsel çevrelerin ve binaların korunmasının, bu ekonomik ve sosyal baskıların gölgesi altında kalan toplumsal ve bireysel avantajları da vardır. Bunlardan birincisi, hızlı toplumsal dönüşümün ortaya çıkarabileceği çatlaklara ve vulgarizasyon eğilimlerine karşı supap ve tampon işlevi görme potansiyelleridir. Geçmişini yeniden canlandırma hedefi tarafından deforme edilmemiş bir kültürel süreklilik ve tarihsel bilinç duygusu, kolektif belleğin ana unsurlarından olan kentlerin hızlı değişimini frenlemesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Korumanın ikinci avantaj kümesi ise, altyapı şebekesinin mevcut olması, onarımın yeni inşaata göre daha ucuz olabilmesi, yenilenme süreci sonunda güncel yaşamın gereksinimlerine yanıt verebilmesi, bölünmemek kaydıyla genellikle yeni konutlardan daha büyük birimlere olanak tanıması gibi maddi olanaklardır. Ayrıca, imarlı alanlardaki her yeni yapı, kullanılabilir bir değer yok edilmesiyle gerçekleştiğinden, toplumsal ölçekte israf anlamına gelmektedir. Bu açıdan sadece tarihsel olarak değer taşıyan binaların değil, mevcut stok içindeki bütün yapıların yıkımı ek bir toplumsal maliyet getirmekte, başka alanda kullanılabilecek bir kaynağın ziyan edilmesine yol açmaktadır.

Toplumsal dönüşüm sürecinin birinci kuşağı, genellikle tarihsel çevrenin yarattığı engellerin olanaklarını gölgede bıraktığı dolaysız bir süreç olarak yaşanmakta; sanayileşmeye öncülük etmiş ülke deneyimlerinin de gösterdiği gibi, avantajlar gelişme ritminin ikinci ve üçüncü kuşağında toplumsal bilince çıkabilmektedir. Olanakların ön plana çıkması dezavantajları bertaraf eden bir süreci başlatmakta, tarihsel çevreler gerek ekonomik, gerek sosyal değerler alanında prim yapma eğilimi göstermektedirler.

Önerilen Çözüm

Toplumsal dönüşüm ritminin birinci kuşağını yaşamakta olan ülkemiz açısından ayırddedici husus, yıkımı hafifletecek biçimde süreci önceleyebilmektir. Tekil bireylerden kaynaklanamayacak olan bu

²²⁵ Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Görüşü.

önceleme süreci, kamu kuruluşlarının ve sivil toplum örgütlerinin inisiyatiflerini gerekli kılmaktadır. İnisiyatif sadece denetleyici ve yasaklayıcı bir biçimde değil, tarihsel çevreyi korumanın, mevcut imarlı alanları ıslah etmenin olanak ve avantajlarını ön plana çıkartma yönünde kullanılmalıdır. Korumanın bir kültürel süreklilik arayışı olduğu, ancak tek boyutlu olarak olarak kültüre duyarlılığın yetmeyeceği, kentsel yaşamın sürekliliği için ekonomik ve sosyal süreçlerin de göz önüne alınması gereği bilinmelidir.²²⁶ Bu da, korumanın ve ıslahın ucuzluğunu, güncel yaşama uyarlabilirliğini, kültürel olarak okunaklılığını ve toplumsal değerlerin israfını önlemeyi sağlayan etkin ve esnek bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Onarma ve iyileştirme konusunda gerekli olan pratik uzmanlık bilgilerinin sürekli bir teknik hizmet olarak bu alanlara götürülmesi de, kayıpların önlenmesi ve başarılı sonuçlar alınması açısından önem taşımaktadır.

Yapılacak İşler

İlgili merkezi yönetim organları, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının etkin bir koruma ve sıhhileştirme pratiğini gerçekleştirecek tarzda işbirliğine gitmelerinin örgütlenmesi gerekmektedir. Yapılacak işlerden birincisi mevcut envanter sisteminin genişletilmesi ve kolay ulaşılabilecek biçimde bir araya getirilmesidir. İkincisi, koruma ve sıhhileştirme planlarının geliştirilmesi ve uygulamaya dönük, pratik kılavuzlara dönüştürülmesidir. Üçüncüsü, bu bölgelerde genellikle ekonomik olanakları sınırlı hanehalkları bulunduğundan, yapabilir kılmayı teşvik eden bir finans ve kredi sisteminin geliştirilmesidir. Bu bağlamda tarihi değeri olan binalarını korumak durumunda kalanların ekonomik kayıplarını karşılamak için imar mevzuatına taşınabilir imar hakları mekanizmasının getirilmesidir.²²⁷ Diğer, tamir ve yenileme işlemlerinin gerekli kıldığı teknik bilgi ve hizmet standartlarının oluşturulması; sonuncusu da bu bölgeler için uzmanlaşmış bir denetim sisteminin oluşturulmasıdır. Gerek finansman, gerek teknik bilgi ve deneyim açısından uluslararası kuruluşlarla işbirlikleri kurulmalıdır. Kitlesel ve yerel ölçekte gerçekleştirilecek eğitim seferberlikleri de, konuyu güncelleştirecek ve başarıyı artıracak girişimler olacaktır.

Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa Konseyi Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin 6. maddesi uyarınca "koruyucu arkeoloji için gerekli maddi donanımı arttırmak amacı ile kamu ya da özel bayındırlık çalışmalarında ortaya çıkacak arkeolojik müdahalenin maliyetini karşılayacak fonların oluşturulması gerekmektedir. Türkiye bu yükümlüğünü en kısa sürede yerine getirmelidir."²²⁸

Tarihi dokuların ve çevrelerin tahribi sadece özel mülkiyete konu olan alanlarda değil, aynı zamanda da kamu mülkiyetinin yanlış tasarruf edildiği alanlarda da gerçekleşmektedir. Özellikle kentlerde işlevlerini yitiren kamu binaları ve alanlarının yeniden değerlendirilmesinde, yeni kamu kullanışlarına tahsisi ya da özelleştirilmesi dolayısıyla sorunlar doğmaktadır. Söz konusu alanların kentle tarihsel bir etkileşim içinde oluşmuş özgün kimliklerini ve yaşayan bir kentin ve sakinlerinin meşru sivil inisiyatifler içinde ifade edilmiş kolektif gereksinimlerini gözeterek katılımcı modeller içinde sivilleştirilmeleri ya da yerelleştirilmeleri bir çözüm seçeneği olarak düşünülmelidir.²²⁹

Eski mezarlıklardan dolmuş olanları, artık gömü yapmak için zorlanmayıp, bir tarihi miras olarak, ağaçları ve taşlarıyla, restore edilmeli bakılmalı ve korunmalıdır.²³⁰

İzleme Yöntemi

Mevcut durumu belgeleyen, güncelleştirilebilir tarzda hazırlanmış envanter sistemleri ile bu bölgeler gözetilerek oluşturulmuş performans şartnameleri ve düzenli yerinde gözlem raporları, gelişmelerin izlenmesine ve değerlendirilmesine olanak tanıyacaktır. Sürecin sonunda gerçekleştirilecek değer artışlarının ve el değiştirmelerin izlenmesi için de mülkiyet ve kira kayıtlarının tutulması gerekmektedir.

²²⁶ MSÜ Mim.Fak.Şeh. ve Böl.Pl. Bölümü Görüşü.

²²⁷ MSÜ Mim.Fak. Şeh.Böl.Pl. Bölümü Görüşü.

²²⁸ Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Görüşü.

²²⁹ İSTAV,Tophane İnisiyatifi,ESK-Kentleşme Çalışma Grubu Görüşü.

²³⁰ Refia Dağlı Ankara Mezarlıklarını Koruma Ve Kollama Vakfı Görüşü.

Sorumluluk Yüklümlenen Aktör

Kültür Bakanlığı:Tarihi çevrelerin koruma bilincini yaygınlaştırma, koruma kurullarının işleyişini hızlandırma, bu konuda yalnız denetleyici değil özellikle sivil örgütlerle ilişki içinde uygulayıcı roller geliştirmek.

Milli Eğitim Bakanlığı:Örgün eğitim içinde tarihsel mirasın korunması konusunda bilgilendirici ve bilinçlendirici programlara yer verilmesi.²³¹ Restorasyon için gerekli geleneksel sanatlar konusunda eğitilmiş iş gücü yetiştirilmesi.²³²

TOKİ:Var olan konut stokunun korunması ve sağlıklılaştırılması konusunda kredilendirme, ve yapı tasarruf sisteminin bu amaçla da kullanılması.

Yerel Yönetimler: İmar Planlarının hazırlanmasında, var olan kentsel dokular üstünde yık yap süreçlerine neden olacak baskılar yaratmayacak tutumların benimsenmesi; bu planlarda koruma ve sağlıklılaştırma bölgeleri belirlenmesi; bu bölgelerde uygulamayı kolaylaştıracak ve denetleyecek katılımcı örgütlenmelere gidilmesi.

Yerel Yönetimler, Sivil Toplum Örgütleri ve Üniversiteler: İşbirliği içinde koruma ve sağlıklılaştırma konusunda modeller oluşturulması, rehberler geliştirilmesi.

Sivil Toplum Örgütleri ve Mahalle Örgütleri:Koruma ve sağlıklılaştırma projeleri geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi; bu konuda bilinçlenmenin yaygınlaştırılması.

Küçük yapımcılar: Koruma ve sağlıklılaştırma konusunda uzmanlaşmış ekiplerin geliştirilmesi.

Öncelikli Konu 13

Türü:C

Konut, Çevre ve Toplumsal İlişkilerin Kalitesine Yönelik Duyarlılığın Artırılması ve Kalitenin Gerçekleştirilmesi.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Konut sunumunda önemli artışların sağlanmasıyla birlikte, kalite sorunu Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Hem konutların, hem de yaşanan kentin fiziki çevresi kentte yaşayanların doyumunu sağlamamaktadır.

Kentlerin fiziki çevresinde yaşanmakta olan kalite sorununun her şeyden önce, nüfus artışından ve toplumsal dönüşümün temposundan kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye'nin sanayileşme ve modernleşme biçimi, evrensel bir eğilim olan bu sorunu ağırlaştıran bazı özellikler barındırmaktadır. Sorunlardan birincisi, kentleşmeye yeterli kaynak ayrılmamış olmasıdır. Kentin üretiminin büyük ölçüde bireylerin girişimine bırakılmış olması, bir yandan zaten yetersiz olan bu kaynağın dağınıklık nedeniyle israf edilerek kullanılması sonucunu doğurmuş, öte yandan da bina yatırıma ayrılan pay çevre yatırımı aleyhine yükselerek kentsel çevre kalitesini düşürücü etki yaratmıştır. Sorunu derinleştiren nedenlerden ikincisi, inşaat kesimi için gerekli hünarlı emeğin yetiştirilememiş olmasıdır.

²²⁹ İSTAV, Tophane İnisiyatifi, ESK-Kentleşme Çalışma Grubu Görüşü.

²³⁰ Refia Dağlı Ankara Mezarlıklarını Koruma Ve Kollama Vakfı Görüşü.

²³¹ Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Görüşü.

²³² İller Bankası Görüşü.

Geleneksel kanalların iş içinde zenaatkarı eğitme yolu, hızlı kentleşmenin talebi karşısında yetersiz kalmıştır, nüfus değişimi, avrupaya olan göç vb. nedenlerle hünerli emek kaybı da bu yetersizliğe katkıda bulunmuştur. Geleneksel kanalların yetersizliğini modern yapım organizasyonunun disiplini ile telafi edecek gelişme de gerçekleşmemiş, konut alanlarının üretimi, küçük girişim örgütlenmeleri içinde niteliksiz ve deneyimsiz işgücünün elinde kalmıştır. Düşük standartlı apartman inşaatını kolaylaştıran betonarme karkas tekniğinin ucuzlaması da niteliksizleşmeyi yaygınlaştıran bir etken olmuştur. Üçüncü sorun, diğer yatırım kanallarının sınırlı olduğu ve konut piyasasının küçük yatırımları değerlendirmeye elverişli bir biçimde örgütlendiği bir ortamda, konutun yatırım ve ekonomik güvence işlevlerinin diğer işlevlerinin önüne geçmesidir. Kalite piyasa içindeki rekabette avantaj sağlayabilecek bir unsur olduğundan, konutun yatırım işlevinin öne çıkması ile kalitesizlik arasında dolaysız bir nedensel ilişki kurulamaz. Burada diğer sorunlarla bir araya geldiği ve alt-orta tabakaların geniş bir kesimine mülk konut edinme olanağı sağlandığı için, değişim değerini gerçekleştirmenin bedeli olarak kullanım değerinden toplumsal olarak vazgeçilmesi sözkonusu olabilmektedir. Dördüncü sorun ise, kamunun, kente yaptığı yatırımların yetersizliğinin karşılığı olarak imar süreçleri üzerindeki denetimini de gevşetmiş olmasıdır.

Önerilen Çözüm

Özellikle kentsel çevrenin kalite düşüklüğü sorununu çözmenin birinci koşulu kentleşme için yeterli kaynak ayrılması ve kentin üretiminde kamusal ve bireysel kaynak dengesinin kurulmasıdır. Başka bir deyişle, toplumda özel tüketim-toplu tüketim dengesinin, toplu tüketim alanının payını artıracak biçimde yeniden oluşturulmasıdır.

İkinci koşul, küçük üretim içinde yer alacak zenaatkar emeğinin eğitim ve deneyimle kalıcı birikim kazanması, büyük ölçekli yapım örgütlenmesinin de modern işletme tekniklerinden yararlanarak kaliteyi sağlamasıdır. Her iki üretim ölçeğinde de, tasarım disiplininin kentin üretimine ilişkin evrensel ve yerel birikimleri ile günlük yaşamın deneyimlerinden yararlanılmalıdır.

Üçüncü koşul, farklı yatırım seçeneklerinin bulunduğu bir piyasa sistemi içinde konutun yatırım işlevinin geriletilmesi ve buna paralel olarak sembolik işaretlerine indirgenmemiş kalite ölçütlerinin değişim değerini artıracak bir rekabet unsuru haline gelmesidir. Kamunun rolünün ve piyasa işleyişinin değiştiği bir ortamda, talep tarafındaki aktörler de yeni ortak değerleri benimsemeye ve kalite ölçütlerini yükseltmeye daha yatkın olacaklardır.

Dördüncü koşul, kentleşmeye daha çok kaynak ayıran kamunun, imar üzerindeki düzenleyici ve denetleyici rolünü yeniden kazanmasıdır.

Beşinci koşul, kentli bağlılığının gelişmesidir. Ne kadar kaynak ayrılırsa ayrılsın, kentte yaşayanlar görevlerini yeterince yapmıyorlarsa, yapılan tesislerin, dikilen ağaçların, geliştirilen parkların sürdürülebilmesi ve çevre kalitesinin korunması olanaksızdır.²³³ Çevresel duyarlılık, yaşanan çevreye ilişkin bilgi ve olumlu tutum geliştirme yoluyla gerçekleştirilebilir.

Yapılacak İşler

Kamunun kentin üretimine, yönlendirici ve denetleyici işlevlerini yeniden kazanacak ölçüde kaynak ayırması sadece ülke içi kaynaklarla mümkün olamayacak boyutlardadır. Bunun için yeni uluslararası işbirliklerinin ve finans mekanizmaları ile sivil toplum kuruluşları ağlarının oluşturulması gerekmektedir.

Üretimdeki birikim ve deneyimin geliştirilmesi için orta öğrenim seviyesindeki teknik eğitime ağırlık verilmeli, ayrıca zenaat kollarının meslek temelli örgütlenmeleri teşvik edilmelidir.

İnşaat firmaları da üretim planlaması ve örgütlenmesinde, teknoloji seçiminde ve tasarımda kaliteyi artırıcı yöntemler geliştirmek için araştırma-geliştirme birimlerini oluşturmalarıdır.

İnşaata ilişkin yönetmelikler kalite açısından yeniden gözden geçirilmelidir. Bunun için kalitenin ne

²³³ İzmir Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

olduğu bir toplumda gelişen değerler açısından belirlenmelidir. Çağdaş yapı insana dost ve çevreye uyumlu olmalıdır. Böyle bir yapı mimarlık açısından estetik ve fonksiyonel, statik açıdan taşıyıcı sistemi güvenli (özellikle depreme dayanıklı), yangın emniyeti olan, yapı fiziğinin gereklerini yerine getiren (ısı ve ses yalıtımı olan) mekanik ve elektrik tesisatları ile altyapı tesisleri tam ve kusursuz çalışan, kısaca insanın içinde yaşamaktan ve çalışmaktan keyif aldığı insanı mutlu kılan yapılar olmalıdır.²³⁴ Yerleşme düzeyinde kalitenin nasıl yorumlanması gerektiğini, daha önce üzerinde durulan yaşanabilir yerleşme ilkesinin tanımında bulmak olanaklıdır.

Kalite sorunu sadece yeni yapılacak alanlar için düşünülmemeli, var olan yaşam çevrelerinin kalitesinin geliştirilmesi, mahalle örgütlenmeleri vb. sivil toplum örgütlenmeleri ve yerel yönetim ortaklığıyla yürütülen geniş tabanlı bir toplumsal hareketlenme haline getirilmelidir.

Arsa ve bina piyasasını rasyonelleştirecek ve normlara bağlayacak arsa borsası, yapı sigorta sistemi²³⁵ gibi kurumlaşmaların oluşturulması da kalite yükselmesini önemli ölçüde etkileyecek düzenlemeler olacaktır.

İzleme Yöntemi

Kalite yükselmesinin izlenmesi, gerek sorunun ayrıntı düzeyi ve çok boyutluluğu, gerek alanın yaygınlığı bakımından çok güçtür. Son kertede belirleyici olan dolaysız gözlem olacaktır. Ayrıca, diğer sorunların izlenmesi için önerilmiş olan arşiv sistemleri ve performans şartnameleri de yaygın izlemeyi kolaylaştıracak birer araç olarak kullanılabilirler. Çevre yatırımlarının bina yatırımlarına oranının artmasının izlenmesi için normatif bir izleme tekniğinin geliştirilmesi de, sorunun özgül boyutları açısından önem taşımaktadır.

Sorumluluk Yüklenen Aktör

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Çevre Bakanlığı, Türk Standartları Enstitüsü, Toplu Konut İdaresi, İller Bankası, Emlak Bankası,²³⁶ İlgili Meslek Odaları ve Sivil Toplum Örgütleri: Birlikte çalışarak kaliteli yapı ve kaliteli çevrenin tanımına ve bunlara ilişkin performans ölçütlerine açıklık kazandırılması, bu konuda ilgili yapı malzemesi, yapı, tasarım ve planlamaya ilişkin standartlar ve yönetmeliklerde değişiklik yapılması, yenilerinin çıkarılması TSE standartları ve yönetmeliklerinin uygulanmasının sağlanması.

Milli Eğitim Bakanlığı: Büyük inşaat şirketleriyle işbirliğiyle, teknik okullar sistemi içinde becerili işgücü eğitilmesi.

Türk Standartlar Enstitüsü: Kentsel kalite standartları geliştirilmesi ve kademelenmiş "Kentsel Kalite Standardı Belgesi" vermesi.²³⁷

Yerel Yönetimler, Mahalle Örgütleri ve Sivil Toplum Kuruluşları: Ortaklık içinde var olan kentsel çevrenin geliştirilmesi için toplumsal hareketlenmenin desteklenmesi, bu yolla çevre kalitesi konusunda bilinçlenme yaratılması, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi ve toplu tüketimin payının artırılması.

Sigorta Şirketleri: Yapı sigortası sisteminin geliştirilmesi.

Konut Arzı Tarafında Yer Alan Tüm Aktörler (mimarlar, mühendisler, kooperatifler, taşeronlar müteahhitler) : Kalite konusunda bilinç taşımaları ve yeterli bilgiye sahip olmaları.

Kentli Bireyler, Talep Tarafında Yer Alan Tüm Aktörler: Kişilerin kalite ve çevrelerinin iyileştirilmesi bilincine sahip olmaları, çevre kalitesini bozucu davranışlarda bulunmamaları.²³⁸

²³⁴ İnşaat Mühendisleri Odası İkinci Rapor. Gazi Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Raporu.

²³⁵ İ.S.O: Meclisi Üyesi Mehmet Zeki Karahan Görüşü.

²³⁶ Türkiye Emlak Bankası Görüşü.

²³⁷ Nişantaşı'ın Derneği Görüşü.

²³⁸ İzmir Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

Öncelikli Konu 14

Türü:B

Kent İçi Ulaşımın Kentsel Yaşamın Kalitesinin Artırılması ve Kentlilerin Zaman Bütçesinin Akılcı Kullanılışı Açısından Geliştirilmesi.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Türkiye’de hızlı kentleşme sonucunda çok sayıda kent, kent içi ulaşımın sorun hale geldiği büyük-
lülere ulaşmıştır. Bir yandan büyük kentlerin sayısının artması, öte yandan otomobil sahipliğindeki
hızlı artış büyük kentlerde ciddi trafik sorunları yaratmaktadır. Kent içi ulaşım kentsel yaşam
kalitesinin geliştirilmesi açısından önemli bir engel haline gelmiştir. Bunun çok yönlü etkileri vardır.
Kentliler günlük yaşamlarında uzun süreleri yolda kaybetmekte, bütçelerinden oldukça büyük
kısmını yol giderlerine harcamak zorunda kalmaktadırlar. Gerek zamanın, gerek gelirin bu biçimde
tüketilmesi kentlilerin refah kayıpları demektir. Ayrıca önemli ölçüde hava kirliliği yaratmakta, özel-
likle düşük gelirli iş pazarlarına erişebilme fırsatlarını kaybetmektedir.

Önerilen Çözüm

Kentlerin insanlar içindir. Kentsel yaşamda ana hedef insanların hareket özgürlüğünü sağlamaktır.
Otomobil sadece bu özgürlüğü sağlamak için bir araçtır. Otomobilin bu niteliği unutulmaması otomobilin
hareketliliğini sağlamak esas alınır ve kentin planlamasının hakimi haline getirilirse, sonunda kentte
insanların hareket özgürlüğünü ortadan kaldırdığını dünya deneyi göstermiştir. Kentlerde çözümler
taşıtların hareketliliğini sağlamayı esas almak yerine insanların hareketliliğini esas almalıdır.²³⁹

Artık Türkiye’de de konforlu taşıma olanakları sağlayan toplu ulaşım sistemleri geliştirilmeden kent
içi trafik ve ulaşım sorunlarının çözülemeyeceği anlaşılmıştır. Özel arabanın kent merkezinden ola-
bildiğince uzak tutulması gerektiği, kent merkezinde yaya bölgeleri ilan edilmesinin önemi gün
geçtikçe daha çok anlaşılmaktadır. Türkiye’nin kentleşme deneyi içinde önemli yer tutan paratransit
taşıma sistemi dolmuşlar nitelik değiştirmekte, midibüsler haline gelmekte olmasına karşın, yine de
yetersiz kaldıkları günlük yaşam içinde daha iyi kavranmaktadır. Ortaya çıkan çözüm kentin ana
eksenlerinde raylı taşıma sistemlerinin geliştirilmesi, bu raylı taşıma sistemlerinin yeterli otobüs sis-
temleriyle tamamlanması, paratransit sistemlerinin kentin yolculuk talebi düşük alanlarına
kaydırılmasıdır. Kent merkezleri otomobil trafiğinden arındırılmalı, otomobil sahipliğindeki artış, ev-
iş amaçlı yolculuklar dışındaki yolculuklar için kullanıma yönelmeli ve kentlilerin başka amaçlı yol-
culuklarda mekandaki hareketliliğini artırmak için yararlanılmalıdır. Kent yollarının yapımı ve kul-
lanılmasında yayaların önceliği olduğu bilinci yaygınlaştırılmalıdır.²⁴⁰ Kentte bisiklet kullanımının
yaygınlaştırılmasına, bisikletlere özel yolların ayrılmasına öncelik verilmelidir. Bisiklet kullanımının
yaygınlaştırılması sadece bir ulaşım sorununa katkısı açısından değil, sağlıklı ve hareketli yaşamı
desteklemesi açısından da ele alınmalıdır.²⁴¹ Yaya alanları ve bisiklet yollarının düzenlenmesinde bu
alanların kentin yeşil sistemiyle bütünleşmesine özen gösterilmelidir. Kent içi ulaşımın bir ölçüde de
olsa rekreasyon faaliyeti haline gelmesi olanağı gözardı edilmemelidir.²⁴² İstanbul ve İzmir gibi
denizyolu taşımacılığı seçeneği olan kentlerde denizyolu taşımacılığı olanağı bir kamu ulaşım biçimi
olarak sonuna kadar kullanılmalıdır.²⁴³

Yapılacak İşler

Ulaşım sorununun çözümü polisiye önlemlerden çok sistem yaklaşımlarında, mühendislik ve işlet-
mecilik çözümlerinde yatmaktadır. Günümüzde ulaşım ve trafik sorunlarıyla, ancak stratejik karar ve
çözümler üreterek, ucuz ama verimli trafik düzenlemeleri gerçekleştirerek, işletme önlemlerini cid-
diyetle uygulayarak başedilebilir.²⁴⁴

²³⁹ MSÜ.Mim.Fak. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü İsmail Hakkı Acar Görüşü.

²⁴⁰ Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Raporu.

²⁴¹ Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Çağatay Güler Görüşü.

²⁴² TMMOB Peysaj Mimarları Odası Görüşü.

²⁴³ Deniz Ticaret Odası Görüşü, Habitat.II Ulusal Eylem Planı İçin Çevre Kozası Görüşü.

²⁴⁴ MSÜ.Mim.Fak. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü İsmail Hakkı Acar Görüşü.

Özellikle büyük kentlerde ulaşım nazım planları yapılmalıdır. Bu nazım planlar hem akılcı çözümler bulmak hem de finansman olanaklarını genişletmek için gereklidir. Türkiye’de kentler genellikle yüksek yoğunluklu ve yağ lekeli biçiminde büyüyen kentler olduğu için bu planlarda raylı taşıma sistemleri ya da tahsisli otobüs yolları genellikle ekonomik projeler olarak ortaya çıkacaktır. Bu da toplu ulaşım dayanan bir stratejinin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaktır. Böyle bir kentiçi ulaşım stratejisinin uygulanmasındaki en önemli darboğaz finansman sorununun çözülmesidir. Yerel yönetimlerin bu ölçekteki kaynakları yurt içinden sağlamalarına olanak yoktur. Yerel yönetimlerin yurt dışı kaynaklara ulaşma olanakları artırılmalıdır. Yerel yönetimlerin borçlanmalarına devlet güvencesi verilmesi bu borçlanmaların maliyetini düşürecektir. Merkezi hükümet bu güvenceyi verirken, projelerin hem kullanılan teknolojiler, hem maliyetler, hem de ülkenin makro ekonomik politikalarına etkisi bakımından bir değerlendirmesini yapacaktır. Devletin bu işlevi görebilmesi için bu konudaki kapasitesini geliştirmesi gerekir. Bu mekanizma dışında daha başka yaratıcı finansman yolları aranmalıdır.

Kent merkezlerinde yaya mekanlarının oluşturulması, merkezi iş alanı çeperlerinde otoparklar yapılması, vb. önlemler yerel yönetimlerin eliyle ve yerel finansman yollarıyla gerçekleştirilebilecektir. Türkiye kentlerinde gelişmiş bulunan paratransit ulaşım sistemleri daha uzun süre varlıklarını koruyacaktır. Kamu ulaşım sistemleri geliştirilmeden bunların kaldırılması düşünülemez. Ama çalışma biçimleri disipline edilmelidir.

Ülkede özel araç sahipliği hızla artarken bu artışın ortaya çıkardığı otopark sorunu üzerinde ciddiyle durulmamakta, gerek otopark arzı, gerek park etme disiplini konusunda yeterli bir düzenleme geliştirilmemiş bulunmaktadır. Otopark yönetmeliği değiştirilmesi otopark konusunda kapsamlı bir yeniden düzenlemeye gidilmelidir.²⁴⁵

Özellikle büyük kentlerde güvenilir toplu ulaşım işletmeciliğinin bulunmayışı nedeniyle, kent içi taşımada personel ve okul öğrencileri servis taşımacılığı hızlı bir biçimde büyümektedir. Toplu taşıma sistemlerinde büyük bir gelişme olmadıkça bu sistem varlığını sürdürmeye devam edecektir. İlk ve orta öğretimin kalite farklılaşması dolayısıyla çocukların okula gitmek için kent planlaması açısından rasyonel olmayan bir biçimde uzun mesafeler de yolculuk etmek zorunda kalışı servis taşımacılığına talebi artırmaktadır. Bu durumda servis taşımacılığı örgütlenmeye başlanmıştır. Servis taşımacıları kendi odalarını oluşturmuşlar ve hizmetlerini İçişleri Bakanlığı ve Büyükşehir Belediyeleri yönetmelikleri çerçevesinde vermeye başlamışlardır. Bu konudaki çalışmalar sürdürülmelidir.²⁴⁶

Kent içi ulaşımında önemli işlevi olan bir başka kesim taksi işletmeciliğidir. Bu işletmeciliğin hizmet kaliteleri bakımından geliştirilmesi, şoförlerin kent hakkında kenti bilmiyenlere hizmet vermek için yetiştirilmesi, etkin olarak kullanılmasına olanak verecek şekilde haberleşme sistemleriyle donatılması gerekmektedir.²⁴⁷

Okuryazarlık oranının kentte özellikle dezavantajlı gruplar arasında çok düşük olduğu gözönüne alınarak toplu taşımayla ilgili bilgilerin kolay anlaşılır bir biçimde yaygınlaştırılmasına özen gösterilmelidir.²⁴⁸

Topoğrafyanın uygun olduğu kentlerin planlamasında yeşil koridorlar içinde bisiklet yollarına önem verilmeli, özellikle üniversite kampus alanlarına ulaşımında bu kent içi ulaşım türünün olanaklarından yararlanılmalıdır.²⁴⁹

²⁴⁵ İzmir Ticaret Odası, Akın Kazancıoğlu Görüşü.

²⁴⁶ Ankara Umum Servis Aracı İşletmecileri Odası Görüşü.

²⁴⁷ Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu Raporu

²⁴⁸ Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

²⁴⁹ TMMOB Peysaj Mimarları Odası Görüşü.

İzleme Yöntemi

Kent içi ulaşımın izlenmesinde değişik niceliksel ölçütler kullanılabilir. Bunlardan biri kişi başına yaratılan yolculuklar içinde araçlı yolculukların oranı, ikincisi ise araçlı yolculuklar içinde toplu ulaşımın payıdır. Ayrıca düşük gelirli grupların aile bütçeleri içinde ulaşım giderlerinin payı, her gün ev-iş ilişkilerinde harcanan zaman gibi ölçütler ve kentli nüfusun farklı kesimlerinin farklı kullanım şekilleri gözönüne alınmalıdır. Araç başına düşen otopark alanı vb. sunum ölçütleri üzerinde durulmalıdır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı: Otopark yönetmeliğinin yeniden düzenlenmesi.

Yerel Yönetimler: Kent ulaşım nazım planlarının hazırlanması (100.000 den büyük nüfuslu yerlerde zorunlu), toplu taşıma sistemlerinin geliştirilmesi, kent merkezlerinde yaya mekanlarının oluşturulması, yaya mekanlarının çeperlerinde otoparklar yapılması. Bisiklet yolları ve parkları geliştirilmesi. Tüm planlama ve uygulamalarda özürülülerin ve yaşlıların durumlarının göz önünde tutulması.²⁵⁰

Minibüs , Halk Otobüsleri ve Umum Servis Aracı İşletmecileri Odaları: üyelerinin yönetmeliklere uygun hizmet vermelerinin denetlenmesi.

Türkiye Soförler ve Otomobilciler Federasyonu; Taksi şoförlerinin çalıştıkları kentler hakkında ve yaya hakları konusunda eğitimlerinin örgütlenmesi.

Çevre Örgütleri, Gönüllü Kuruluşlar: Yaya hakları, özürülü hakları konusunda bilincin yaygınlaştırılması, kent içi toplu taşıma araçlarını ve ticari araçları kullanan kentlilerin hakları konusunda bilinçlendirilmesi. Bisiklet yollarının geliştirilmesi konusunda kampanyalar yapılması.

Öncelikli Konu.15

Türü:B

Bireylerin Kendilerini Yeniden Üretiminde Yeterli "Rekreasyon" Faaliyetlerinin ve Alanlarının Sağlanması.

Konunun Önemi

Günümüzün insanın yaşamında günlük zaman bütçesi, çok genel çizgileriyle, üçe bölünmüştür. Yaklaşık olarak üçte biri işe, üçte biri insanın uyuyarak kendisini yeniden canlandırmasına ayrılmaktadır. Diğer üçte biri ise spor yapmaktan, kültürel faaliyetlere katılmasına, eğlenmesine, gezinti yapmasına, dinlenmesine kadar çok değişik faaliyetlere ayrılmaktadır. Bu rekreasyon faaliyetleri insanların zor yaşam koşullarından biraz olsun uzaklaşabilmeleri tazelik ve enerji kazanmaları için yaptıkları hazırlıkları kapsamaktadır. Bunlar kişiye bedensel, ruhsal ve yaratıcı yönden güç kaynağı sağlayacak, kişinin zorunlu olarak değil, bir iç itim sonucu katıldıkları eylemlerdir. Zaman bütçesinin bu kesimindeki uğraşlar kişiye hoş giden, doyum sağlayan bir duygu verdiği için yaşam kalitesinin gelişmesine katkısı çok yüksek olacaktır.²⁵¹ Çünkü zaman bütçesinde yer alan diğer iki bölümdeki faaliyetler oldukça standartlaşmıştır. Bir yerleşmenin çekiciliği rekreasyon faaliyetleri adı altında toplayacağımız bu faaliyetlerin zenginliği ölçüsünde artacaktır.

Çok çeşitli rekreasyon alanlarının ve faaliyetlerinin topluma sunumu değişik kanallar ve mekanizmalarla olmaktadır. Piyasa mekanizmasıyla sunulduğu gibi, yerel ya da merkezi yönetimler eliyle ya da kamuca sunulabilir. Rekreasyon alanları kamuca sağlanırken üzerindeki işletmeler piyasa mekanizmasına bırakılabilir. Vakıflar, kar amacı gütmeyen kuruluşların da yer alacağı değişik ortaklık biçimleri düşünülebilir.

²⁵⁰ D.E.Ü. Mim.Fak.Mimarlık Bölümü Görüşü.

²⁵¹ Ankara Üniversitesi Peysaj Mimarlığı Bölümü Nur Sözen Görüşü.

Rekreasyon faaliyetlerinin sunulmasında piyasa mekanizmasının hizmet sunumundan yararlanırken toplumda dışlayıcılık yaratan bir nitelik kazanmamasına özellikle dikkat edilmelidir. Rekreasyon alanlarını temelde her kesimden olan insanların herhangi bir ayırım gözetmeksizin aynı faaliyetleri gerçekleştirebilecekleri ve mekansal olarak eşit olabilecekleri yerler olarak örgütlemek gereklidir.²⁵²

Önerilen Çözüm

Açık ve yeşil alanlar kent ekolojisinin ikliminin iyileştirilmesinden, hava, gürültü kirliliğinin azaltılmasına kadar, pek çok işlev yüklenmektedir. Açık ve yeşil alanların kent insanına sağladığı en önemli işlev rekreasyonel faaliyetlerine olanak sağlamasıdır. Bu nedenle bir kentin rekreasyon faaliyetlerinin geliştirilmesinde, sürdürülebilir planlama ve tasarım yaklaşımları doğrultusunda, büyük ve küçük ölçekli açık ve yeşil alanları, geçiş bölgelerini ve yeşil koridorları içeren, kent merkezinden çevreye açılarak, uzanabilen bir sisteminin gerçekleştirilmesi bir başlangıç oluşturmaktadır.²⁵³ Bu mekanın iki farklı sistemle bütünleştirilmesinde yarar olacaktır. Spor tesisleri sistemi bu alanlar içinde yer alabileceği gibi bunlarla bütünleşik biçimde tanımlanabilir. Bu sistemin kentin çevresinde oluşturulacak çok amaçlı kent ormanları²⁵⁴ ile doğal ve ekolojik değer taşıyan alanlarla ya da doğal sitlerle bütünleştirilmesi düşünülmelidir. Kentin çevresindeki bu sistem doğal yaşamın korunduğu bir habitat olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda doğal olanakların elverdiği yerlerde akuaparklar vb.lerinin de geliştirilmesi düşünülebilir.²⁵⁵

Bu rekreasyon sistemi kanavasının içinde çok değişik, olabildiğince çeşitlenmiş rekreasyon faaliyetleri sunulmalıdır. Bu faaliyetlerin sunumunda çok değişik yaklaşımlar benimsenebilir. Kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve özel kesim eliyle sunulabilir. Ama ana yeşil sisteminin mülkiyetinin kamu elinde bulunması, üzerindeki rekreasyon işletmecilerine belli koşullarla kullanılma hakkı verilmesi hem bir özendirici hem de bir denetim mekanizması olarak çalışacaktır.

Yapılacak İşler

Rekreasyon faaliyetlerinin gerçekleşmesi sadece bir alanın tahsisi ve alt yapının sağlanmasıyla olmaz; klüpler halinde ya da başka biçimlerde bir toplumsal örgütlenmeyi gerektirir. Bu örgütlenmenin toplumda değişik grupları çapraz kesen biçimde gerçekleştirilmesi özendirilmelidir.

Bu sistemin oluşturulması için kent yönetiminin önce bu çözümlere olanak veren bir plan oluşturması gerekir. Yeşil ve yapılaşmamış alan sistemini gerçekleştirmek için 27 nolu öncelikli konuda önerilen yöntemlere başvurulabilir. Kültürel tesislerin oluşturulmasında Kültür Bakanlığı, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin olanakları kullanılabilecektir.

İzleme Yöntemi

Kentlerde yeşil alan miktarları düzenli olarak saptanmalı, rekreasyon tesislerinden kamuca ve piyasa mekanizması içinde sağlananların istatistikleri tutulmalı, ayrıca konser salonlarından, tiyatrolara, sinemalara, sergi salonlarına kadar uzanan değişik kültürel faaliyetlerin yoğunluğunu ölçen istatistik bilgileri derlenmelidir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

Kültür Bakanlığı: Tek başına ya da yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıklar halinde kültür tesislerinin yapılması ve işletilmesi.

Orman Bakanlığı: Tek başına ya da yerel yönetimler, vakıflar ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde kent ormanları kurulması, kentlere gününbirlik uzaklıktaki

²⁵² Ankara Üniversitesi Peyşaj Mimarlığı Bölümü Nur Sözen Raporu.

²⁵³ Ankara Üniversitesi Peyşaj Mimarlığı Bölümü Nur Sözen Görüşü.

²⁵⁴ Orman Bakanlığı Görüşü.

²⁵⁵ Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri Teknoloji Enstitüsü Görüşü.

varolan ormanların rekreatif amaçlarla düzenlenmesi,²⁵⁶ doğal yaşam alanları geliştirilmesi.

Üniversiteler: Tek başına ya da yerel yönetimler, vakıflar ve sivil toplum kuruluşlarıyla ve özel kuruluşlarla ortaklık içinde botanik bahçesi, akuapark, kent akvaryumu, doğa tarihi müzesi gibi kültürel mekanların oluşturulması.²⁵⁷

Yerel Yönetimler: Yeşil sistemlerinin oluşturulması, bu alanların rekreasyon faaliyetleri için örgütlenmesi, kütüphane, kültür ve spor tesisleri kurulması.

Özel sektör ve Rekreasyon Faaliyetleri İçin Kurulmuş Gönüllü Örgütlenmeler: Sunulan alt yapının kullanılması.

Öncelikli Konu.16

Türü:C

Kadınların Ev İçinde ve Kent Yaşamında Konumunun Güçlendirilmesi.

Konunun Önemi

Kır-kent ayrımı, kültürel ve sosyoekonomik düzey farklılıkları belirleyici olmakla beraber, ailelerin çoğunluğunda erkek egemenliği vardır. Bu egemenliğin sürdürülmesinde aile içi işbölümünün özellikleri kadar konut ve çevresinin düzenlenmesi ve bununla ilgili ilişkiler de araçsal bir işlev görmektedir.

Toplumsal tabakalaşmada üst düzeylere çıktıkça değişme olmasına karşın, genelde ev işleri ve evin yakın çevresi esas olarak kadının alanı olarak düşünülmektedir. Kadının eğitimi, ev dışında çalışması kadının eve, ev işlerine ilişkin sorumluluğunu azaltmakta yeterli olmamaktadır. Çoğu kez kadın iki sorumluluğu birden yüklenmek durumunda kalmaktadır. Kadınların daha fazla ev merkezli olmaları doğum ve doğumsuzluk alanlarını büyük ölçüde ev haline getirmektedir. Bu da ev yaşamına ait bilgilere talebi artırmakta ve bu bilgiler özellikle medya aracılığıyla kadına taşınmaktadır. Bu bilgi bombardımanının sonucu olarak kadının ev merkezliliği giderek artmaktadır. Ayrıca kadınların ev ile ilişkisi nitelik değiştirmekte, kadının kendisini ifadesinin bireysel boyutunun yerini uzmanlık bilgisi boyutu almaya başlamaktadır.²⁵⁸

Kadının yaşam alanının konut mekanıyla sınırlanmasına karşın, konutların mülkiyeti erkeklerin elinde yoğunlaşmakta, konuta ilişkin kararlar erkeklerce verilmektedir. Konut kocanın kendisini şiddet uygulamaya yetkili hissettiği bir mekan haline gelmektedir. Konut ilişkilerinin bugünkü biçimi kadına karşı uygulanan şiddeti kolaylaştırıcı bir işlev görmektedir. Bu nedenle kadının şiddetten kurtulabilmesi için eğitilmesi, yaşamını şiddete maruz kalmadan sürdürebileceği, gerektiğinde ev dışı barınma olanağı da sağlayabilecek, dayanışma ağlarına, kendisine yol gösterebilecek kişi ya da kuruluşlara gereksinimi vardır.

Şiddetin yaşandığı bir aile ortamında, bireyler özgüvenden yoksun olarak yetişmektedir. Şiddet ortamı, karşılıklı sevgi, saygı temeline dayalı, cinsler arası eşitliğin olduğu, paylaşımcı, eşitsizliğin ortadan kalktığı ve demokratik ilişkilerin var olduğu ailenin oluşumunu engeller.²⁵⁹ Böyle demokratik ailenin oluşmadığı bir ortamda kadın da kendi çocuklarına şiddet uygulamaktadır. Başka bir deyişle şiddet bir kültürel öge haline gelmektedir.

Farklı komşuluk çevrelerinde farklı nitelikte olmakla birlikte, geleneksel olarak komşuluk çevresi

²⁵⁶ Türkiye Tabiatı Koruma Kurulu A.Necat Gülgün Görüşü.

²⁵⁷ Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü Görüşü.

²⁵⁸ Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Görüşü.

²⁵⁹ Kadın Dayanışma Vakfı Görüşü.

kadınların önemli ilgi ve dayanışma alanlarını oluşturmaktadır. Gecekondu semtlerinde kadınlar eve ilişkin ilgilerini zamanla komşuluk çevrelerine ve semt sorunlarına kaydırmaktadır. Özellikle uydu kentler ve apartman semtlerinde apartman yönetimine kadınlar giderek artan bir şekilde katılmaktadır. Semtin ortak sorunlarını tartışma, kadınların gittikçe kamu yaşamına katılım olanağını artırmakta, yerel demokrasi için de önemli bir açılım alanı oluşturmaktadır. Kadının komşuluk alanına ilişkin kararlar üzerinde etkililiğinin artırılması kamusal alanda etkisini artırmaya bir başlangıç olacaktır.

Önerilen Çözüm

Önerilen çözüm var olan kadın konut, çevre ve toplum ilişkilerinde değişiklik yaratmaktır. Bu değişiklik farklı düzeylerde ele alınmalıdır. Birincisi, yaşamı ev çevresiyle sınırlanmış olmasına karşın, konut üzerinde az olan denetimini çoğaltmaktır. Bunu değişik yollarla yapmak olanaklıdır. Konut üzerinde mülkiyet oranlarını artırmak, konutların tasarımı ve konut alanlarının planlamasına, konut siyasetlerinin oluşumuna ilişkin karar süreçlerinde kadınların katılımını ve etkisini artırmaktır. İkincisi konutun ve konut merkezli yaşamın kadın üstünde erkek egemenliği kurmak ve şiddet uygulamak için bir araç haline gelmesini engellemektir. Bunu gerçekleştirebilmek için uzun vadede çocukların yetişmesinde değişiklik yapmak gerekir²⁶⁰. Sevgi ve saygının hakim olduğu, içinde şiddetin bulunmadığı demokratik bir aile ortamında yetişen erkekler evi bir şiddet uygulama alanı görmeyecek, kadınlar ise bu şiddete katlanmayacaklardır. Şiddetin aile içindeki kaynakları kurutulmalıdır.²⁶¹ Kısa erimde yapılması gereken ise, şiddete maruz kalan kadınları buna katlanmak zorunda bırakmayacak kanalların açılmasıdır. Üçüncüsü ise, önce komşuluk çevresinden başlayarak kadının kamu yaşamına açılmasını desteklemektir. Kadınların kendi kişiliklerini geliştirerek ekonomik ve toplumsal alanda güvenli bir yaşamı koşullar gerektirdiğinde²⁶² erkeklere bağımlı olmadan elde edebilmeleri, toplumsal statülerinin erkeklerinkiyle eşitlenmesi çözüm getirilmesi gereken öncelikli konulardandır.²⁶³

Yapılacak İşler

Bu çerçevede, kadınların ev kullanımında, konut seçiminde tercihlerini belirleyen öncelik alanlarının saptanması gerekmektedir. Gerek yerleşim merkezlerinin gerekse konutların iç planlarının tasarımında kadınların seçmelerine yer verilmesi ve kararlara aktif katılımı sağlanmalıdır.²⁶⁴

Kadınların mülkiyet durumunu iyileştirme yönünde mutlaka yasal ve ekonomik önlemler alınmalıdır. Medeni Kanun'da yapılması öngörülen evlilikte mal ortaklığı düzenlemesi bunlardan sadece bir tanesidir. Medeni Kanundaki "aile reisi erkektir" ibaresi kadının konutla ilgili çeşitli alanlarda (kredilendirme, tahsis vb.) mağduriyetine neden olmaktadır. Dolayısıyla aile adına sadece erkeğin muhatap alınması ve mülklendirilmesi uygulamasına son verilmeli, kadının da bu haklardan eşit ve özgürce yararlanabilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.²⁶⁵ Yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine kadar evlenme akdi sırasında noterde yapılacak bir müşterek mal birliği sözleşmesinin bu eksikliği giderebileceği konusundaki biginin yaygınlaştırılması yararlı olacaktır.²⁶⁶

Kredi kullanmada, konut edindirmede, konutların kiralanmasında kadınlara kolaylıklar sağlanmalıdır. Özellikle tek ebeveynli ailelerin reisi olan veya yalnız yaşayan kadınların modern dünyanın yaşam koşullarında yıllar içinde artacağını hesaplayarak, bu kesimin ihtiyaçlarına daha fazla yer verme zorunluluğu vardır.

²⁵⁹ Kadın Dayanışma Vakfı Görüşü.

²⁶⁰ Gökkuşak Kadın Platformu Görüşü.

²⁶¹ Gökkuşak Kadın Platformu Görüşü.

²⁶² Başkent Kadın Platformu Görüşü.

²⁶³ Türk kadınlar Konseyi Derneği Görüşü.

²⁶⁴ Karşıyaka Soroptimist Kulübü İş ve Meslek Kadınları Derneği Görüşü.

²⁶⁵ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Görüşü.

²⁶⁶ Kadın Haklarını Koruma Derneği Görüşü.

Konut ilişkilerinin kadın üstünde şiddet uygulamanın aracı haline gelmesini önlemek açısından sivil toplum örgütlerinin ve yerel yönetimlerin tek başlarına ya da bir ortaklık içinde gerçekleştirecekleri, profesyonel ve gönüllü kadrolarıyla, şiddete uğrayan kadınlarla dayanışmak, onlara uğradıkları haksızlıklar karşısında yalnız olmadıkları duygusunu vermek, kendi ayakları üzerinde durmaları konusunda destek sağlamak, kendilerini dönüştürmelerine yardımcı olmak bakımından aile rehabilitasyon ya da danışma merkezlerinin ²⁶⁷ ve gerektiğinde yararlanabileceği sığınma evlerinin bulunması önemlidir.²⁶⁸

Kendi evi içinde şiddete karşı belli bir güvence içinde olan kadınlar bile, yakın konut çevrelerinden kent merkezlerine kadar kademelenen konut dışı mekanlarda, geceleri de dahil olmak üzere günün her saatinde, kent yaşamına özgürce ve yeterince katılımlarını sağlayacak güvenceyi bulamamaktadır. Bu nedenle evden kent merkezine kadar tüm mekanlarda tek başına kadının fiziksel ve cinsel güvencesini sağlayacak önlemlerin geliştirilmesine gerek vardır.²⁶⁹

Ayrıca kadınların (apartman, mahalle gibi) yakın çevrelerinin düzenlenmesine katılımı desteklenmelidir. Mahallelerde oluşacak kadın komiteleri, ihtiyar heyetlerine kadın katılımının sağlanması, kadınların mahalle içinde biraraya gelebilecekleri mekanların oluşturulması gerekmektedir. Olanaklar elverdiğinde bu mekanlar kadınlarının kendilerini ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan yetiştirebilecekleri kültür, eğitim, rehberlik merkezleri haline getirilmelidir. Bunların oluşturulmasında sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklığa dayanan modellere öncelik verilmelidir. Kadınlar bu katılıma hem heveslidir, hem de bu katılım gerek kadınların yaşam kalitesini, gerekse yaşam çevresinin kalitesini olumlu etkileyecektir. Gecekondu alanlarında yaşanan apartmanlaşma süreci içinde kadınların biraraya gelebildikleri mekanlar hızla ortadan kalkmaktadır. Gecekondu ıslah planları yapılırken bu gereksinime göz önünde tutulmalıdır.²⁷⁰

Bu bağlamda, gönüllü kuruluşlar kadınların, yerel yönetimlerin belediye meclisleri gibi karar organlarında temsilini artırmakta bir baskı unsuru olarak çalışmalıdır. Siyasal partiler bu konuda duyarlı olmalıdır. Kadının siyasete katılımını doğrudan ve dolaylı olarak engelliyen ayrımcı politikaların yansımaları olan yasa maddeleri BM ve CEDAW sözleşmesine uygun biçimde kaldırılmalıdır.²⁷¹ Kadının kendi sorunlarına ve toplumsal sorunlara sahip çıkabilmesi için örgütlenmesi teşvik edilmelidir.²⁷²

Kadınların ev mekanı ve yakın çevresine bağımlılığının azaltılmasında en önemli faktörlerden birisi küçük çocukların bakım sorununun ev dışında örgütlenmemiş olmasıdır. Bu nedenle kaliteli kreş, çocuk bakımevi ve çocuk kulüplerinin yanısıra özellikle sivil inisiyatif ve örgütlenmelerle "mahalle anneliği" ve "mahalle yuvaları" gibi alternatif yollarla okul öncesi çocuk bakım ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.²⁷³ Her yerleşim biriminin tasarımında bu tür tesisler mutlaka düşünülmelidir. Bu mekanlarda kadınların biraraya gelebilecekleri yerlerin düşünülmesi de yararlı olacaktır.²⁷⁴

Kentlerin kadınlar için güvenilir olması bakımından sadece polisiye önlemlerle yetinilmemeli, kadının kamusal daha çok doldurması sosyal ve kültürel olarak desteklenmelidir,²⁷⁵ medyanın gücünden bu amaçla yararlanılmalıdır.

²⁶⁷ Başkent Kadın Platformu, Gökkuşu Kadın Platformu Görüşleri.

²⁶⁸ Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Raporu; Türk Kadınlar Konseyi Derneği İkinci Raporu.

²⁶⁹ TMMOB Mimarlar Odası, Habitat. II Temsilciliği Görüşü, İzmir Kadın Platformu Bağımsız Kadın Birimi.

²⁷⁰ Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü Görüşü.

²⁷¹ Kadın Kozası Görüşü, Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

²⁷² Gökkuşu İstanbul Kadın Platformu.

²⁷³ Kadın Kozası Görüşü

²⁷⁴ Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Birinci Raporu.

İzleme Yöntemi

Bu alandaki gelişmeleri incelemede tapu sahipliğinde kadın oranı, mahallelerin, yerel yönetimlerin karar organlarında kadın oranı gibi niceliksel göstergelerden yararlanılabilirse de bu istatksel göstergeler bu konunun izlenmesinde yetersiz kalacaklardır.

Bu konudaki gelişmeleri izlemede derinliğine monografik araştırmalar daha aydınlatıcı olacaktır. Kadın, Aile ve Sosyal Hizmetlerden Sorumlu Devlet Bakanlığının, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte yerel yönetimlerle ortaklık içinde bu tür araştırmaları sistematik olarak geliştirmesi düşünülebilir.

Üçüncü ve belki de daha etkin izleme yolu eylemle bütünleşmiş araştırmalardır. Kadının konumunu geliştirmek için daha çok sivil toplum örgütlerinin eylemlerinin aynı zamanda bilgi üretecek biçimde planlanması yoluna gidilebilir. Eylemle bütünleşen bilgi üretme yaklaşımları gelişmeleri daha derinden izlemeye olanak verecektir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM:Kadının konut sahipliğini artıracak ve diğer bakımlardan mağduriyetini önleyecek yönde değerlendirmelerin yapılarak 743 sayılı Medeni Kanun'da gerekli değişikliklerin yapılması.

Kadın, Aile ve Sosyal Hizmetlerden Sorumlu Devlet Bakanlığı:izleme bölümünde sözü edilen türde monografik ve eylemle bütünleşen araştırmaların örgütlenmesi ve yayınlanması

Yerel Yönetimler: Gönüllü kuruluşlarla ortaklık içinde kadın sığınma evleri²⁷⁶ ya da aile rehabilitasyon ve dayanışma merkezlerinin örgütlenmesi, mahalle örgütlenmeleri içinde kadınların etkinliğinin artmasının özendirilmesi. Kaliteli ve ekonomik kreş ve çocuk bakımevlerinin geliştirilmesi.²⁷⁷

Siyasal Partiler: Özellikle yerel yönetim seçimlerinde kadın adayların oranının artırılması, belli kotaların tutturulmaya çalışılması. Kadın parlamenter sayısının çoğaltılması.

İşçi Sendikaları, Büyük Özel Sanayi Kuruluşları: Yönetimlerinde kadınların oranının artırılması, kaliteli ve ekonomik kreş ve çocuk bakım evlerinin geliştirilmesi.²⁷⁸

Mahalle Örgütleri: Yüksek düzeyde kadın katılımıyla oluşturulması, mahalle örgütlerinin kadının kamu alanında etkinliğini artırma aracı haline gelmesi.Mahalle anneliği, Mahalle yuvası, kreş ve çocuk bakımevleri vb. hizmetlerin geliştirilmesi, bu alanların kadının kendini yetiştirmesi vb. işlevleri içerek biçimde çok amaçlı kullanılması.

Kadın Kuruluşları: Eylemle bütünleşmiş bilgi geliştirme ve yayma,bunun için eğitim ve iletişim merkezlerinin kurulması. Ayrıca,kadın sığınma evleri, aile rehabilitasyon ve danışma merkezleri²⁷⁹ kurulması ve işletilmesi.

²⁷⁵ Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Görüşü.

²⁷⁶ Kadın Kozası Görüşü.

²⁷⁷ Gökkuşluğu İstanbul Kadın Platformu Görüşü.

²⁷⁸ DİSK Görüşü.

²⁷⁹ Başkent Kadın Platformu Görüşü

Öncelikli Konu.17

Türü:B

Çocuklara Fırsat Eşitliği İçinde Kendilerini Yetiştirebilecekleri Ortamın Hazırlanması.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Her çocuk güzel bir dünyada yaşama, dünyanın güzelliğini tanıyarak büyüme hakkına sahip olduğu gibi, her insanın bu görevini ifa edebilmesi için hayatının ilk gününden itibaren güzel bir çevrede yaşaması da zorunludur.²⁸⁰ Mekanın davranışı çerçevelediği ve desteklediği göz önüne alındığında, çocuğun sağlıklı gelişimi ve toplumsallaşmasında içinde yaşadığı evin fiziksel özellikleri, evde yaşayanların sayısı ve bireylere ayrılan özel yaşam alanı çok önemli bir rol oynar.²⁸¹ Bu nedenle konut hakkı, çocuk hakları bakımından da özel bir öneme sahiptir.

Kentsel alandaki nüfusun yaklaşık üçte biri çocuk kategorisindedir. Ancak bu gruba ulaşmayı hedefleyen eğitim, sağlık, rekreasyon, boş zamanları değerlendirme ve kültürel etkinliklere ilişkin altyapı ve hizmetler önemli ölçüde yetersiz kalmıştır. Oyun, tüm çocuklar için psikososyal bir gerekliliktir. Çocuk parklarının, spor ve oyun alanlarının yetersizliği nedeniyle çocuklar çoğu zaman sokakta oynamakta ve trafik kazalarına uğramaktadırlar.²⁸² Kent genelinde görülen bu sorun gecekondu alanlarında daha da belirginleşmektedir. Gecekonduarda yaşayanlar kente gelmekle temel eğitim ve sağlık gibi hizmetlere fiziksel olarak daha yakın olmasına rağmen, ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerle, alt yapıdaki kapasite yetersizlikleri yüzünden bu hizmetlere ulaşmakta sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Kent mekanındaki bu eşitsiz dağılım, çocuk gelişimi açısından eşitsizlik yaratmakta, bazı kentsel bölgelerde bebek ölüm hızları kırdakine yakın olmakta, çocuklarda, özellikle de kız çocuklarda beslenmeye bağlı gelişme bozuklukları ve gerilikleri görülmektedir. Bunun yanında, çocuklar gelişimlerini ve eğitimlerini tamamlayamadan çoğu kez sağlıksız ortamlarda ya da marjinal işlerde düşük ücretlerle çalışmaya başlamaktadır.

Değişik nedenler ve özellikle aile içi şiddet sonucu ailelerinden kopan bazı çocuklar ise toplumsal ve kurumsal desteğin yetersiz olduğu kentsel mekanda kendilerini sokakta bulmaktadır. Çocuğa ilişkin daha karmaşık bir sorun alanı oluşturmaktadırlar. Suçluluğa itilen bu çocuklar, toplumsal duyarlılığın yetersizliği ve bu çocuklara sahip çıkacak mekanizmaların gelişmemişliği dolayısıyla çaresiz kalmakta ve geleceğin sorunlarının potansiyel parçaları haline gelmektedirler.²⁸³

Önerilen Çözüm

Çocuk Hakları Sözleşmesinin tanıdığı her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli yaşam hakkı standardına, oynama ve yaşına uygun etkinliklerde bulunma, kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma ve görüşlerini serbestçe ifade etme haklarına sahip olduğundan hareketle, temel eğitim, sağlık ile rekreasyona yönelik altyapı ve hizmetlerin, kentlere ilişkin standartlarının kişi başına m²., sayı, vb. artırılması, bu alt yapı ve hizmetlerinin kent mekanında yeterli ve eşitlikçi dağılımı, halen var olan altyapı ve hizmetlerin kalitesinin geliştirilmesi verimliliklerinin artırılması gerekmektedir. Bu altyapıların ve hizmetlerin geliştirilmesinde zihinsel ve bedensel özürli çocukların gereksinimleri mutlaka göz önünde tutulmalıdır.

Çocukların çalıştırılmalarına ilişkin yasal düzenlemelerin ILO ilkeleri doğrultusunda geliştirilmesi, uygulanması konusunda yapılan denetlemelerin etkili düzeye yükseltilmesi, çıraklık merkezlerindeki çalışan çocuklara ilişkin eğitim faaliyetlerinin ve sağlık hizmetlerinin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi için çaba gösterilmelidir.

²⁸⁰ Hak İş İkinci Raporu.

²⁸¹ Habitat.II Sivil Toplum kuruluşları Forumu İçin Çocuk Kozası Görüşü.

²⁸² Habitat.II Sivil Toplum kuruluşları Forumu İçin Çocuk Kozası Görüşü.

²⁸³ Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı Görüşü.

Sokak çocukları konusunda yeterli bir politika geliştirebilmek ve onlara ulaşabilmek için sayıları ve yaşadıkları yerler konusunda bilgi toplamak gerekir. Bu çocukların bedensel ve ekonomik istismarının önlenmesi amacıyla korumaya muhtaç diğer çocuklara uygulandığı biçimde kurumsal bir yapılaşmanın geliştirilmesi gerekir. Bu yapı sivil örgütlenmelerle işbirliği içinde oluşturulabilir. Bunun için toplumda yeterli ilginin ve bilinçlenmenin yaratılması gerekecektir.

Yapılacak İşler

Çocuklara fırsat eşitliği sağlamakta, 8 yıllık temel eğitim tek başına yeterli olamaz. Özellikle alt gelir gruplarının yaşadığı gecekondu mahallelerindeki çocuklara bilgi ve becerilerini geliştirebilecek "eğitim destek programları" olanakları sağlanmalıdır. Bu programların geliştirilmesinde yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliği yapılmalıdır.

Çocuklara ilişkin sorunu sadece toplumun güçsüz kesimlerinin çocuklarının bir biçimde korunması olarak ele alırsak iki bakımdan önemli eksiklik doğar. Toplumun ekonomik gücü yeterli çocuklarının da yetiştirilmelerinde bir çok sorun vardır. Çocuğun BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki ilkeler gözönüne alınarak yetiştirilmesi gerekir. Çocuğun kişiliğinin ana ve babanın yönlendiriciliğinde özgür olarak oluşması gerekmektedir.

Üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer konu, çocukları koruma ve yetiştirme amacıyla kurulmuş bazı sivil toplum örgütlenmelerinin çocukların kişiliklerini Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne uygun olmayan bir biçimde koşullandıracak biçimde eğitmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu kuruluşların şeffaf olması gerekir. Çocuk Hakları Sözleşmesi bu konudaki denetleme görevini devletten beklemektedir. Bu konuda devletin denetim sorumluluğunu nasıl kullanacağına açıklık kazandırılmalıdır.

Kapalı ortamlarda çocuklar için zorunlu sağlık kuralları ve iç hava kalitesi standartları geçerli kılınmalıdır.²⁸⁴ Çocuk oyun alanları ve parklar ile çocuklara doğa sevgisinin küçük yaşta aşılması gerekmektedir. Yerel yönetimler, mahalle ve semt çocuk klüplerini özendirmeli, onları çevre faaliyetlerini yapabilir kılmalıdır.²⁸⁵

Suçta itilmiş çocuklar için çocuk mahkemeleri kurulması; yeniden topluma kazanılabilmesi için eğer tutuklu iseler ayrı çocuk tutukevlerinde gözetim altında bulundurulmaları, cezası kesinleşmişlerin çocuk ıslahevlerinde onları yeniden eğitecek bir program içine sokulmaları, özgürlüklerine yeniden kavuştuklarında gidecek yeri olmayanlara yaşama uyum sağlayıncaya kadar kalabilecekleri gençlik evleri açılması yoluna gidilmelidir.²⁸⁶

İzleme Yöntemi

Yaş gruplarına göre okullaşma oranları, çocukların sağlıklı gelişmeleri konusunda yapılan ölçümler, çocuk işçi istatistikleri, değişik alanlarda yapılacak monografik çalışmalar, çocuk suçları üzerindeki istatistikler gelişmeleri izlemek için gereklidir.

Sorumluluk Yüklenen Aktör

Adalet Bakanlığı: Suça itilmiş çocuklar için ayrı çocuk mahkemeleri, tutukevleri geliştirilmesi, çocuk ıslahevlerinin ve programlarının "Çocuk Hakları Sözleşmesi", "Havana Kuralları", "Riyad Kuralları", "Pekin Kuralları" çerçevesinde yeniden düzenlenmesi ve sayılarının artırılması.²⁸⁷ Çocukların Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak yetiştirilmesi konusunda devlet denetiminin mekanizmalarına açıklık getirilmesi.

²⁸⁴ Tesisat Mühendisleri Derneği Görüşü.

²⁸⁵ TMMOB Peysaj Mimarları Odası Görüşü.

²⁸⁶ Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı Görüşü.

²⁸⁷ Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı Görüşü.

Milli Eğitim Bakanlığı: İl eğitim müdürlükleri eliyle nitelik ve nicelik olarak yeterli eğitim hizmeti verilmesinin örgütlenmesi. Okul binalarının tasarımında ve işletilmesinde kütüphane ve bilgi merkezlerine yer verilmesi.²⁸⁸

Sağlık Bakanlığı: İl sağlık müdürlükleri ve sağlık kuruluşları eliyle yeterli ana ve çocuk sağlığı hizmetleri götürülmesi.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Çocuk emeği konusunda denetim ve düzenlemelerin etkili hale getirilmesi. Çalıştıkları iş yerlerinin ILO standartlarına uygun hale getirilmesi.

Gençlik ve Spor Bakanlığı: Yerel sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde, çocukların boş zamanlarının değerlendirilmesi ve küçük yaşta spora başlamalarının örgütlenmesi.

Yerel Yönetimler: Mahalle Örgütleriyle işbirliği halinde kentte "çevre ve çocuk komiteleri" kurulması ve çocukların boş zamanlarını değerlendirecek etkinliklerin gerçekleştirilmesi, çocuk ve gençlik kütüphanelerinin kurulması²⁸⁹, gerekli altyapının oluşturulması. Eğitim destek programlarının geliştirilmesi ve bu konuda sivil toplum kurumlarıyla işbirliği yapılması.²⁹⁰

Çocuk Esirgeme Kurumu: Koruyucu faaliyetlerini sivil toplum kurumlarıyla işbirliği içinde sürdürmesi, sokak çocukları alanına da sivil örgütlerle işbirliği içinde eğitilmesi.

İşçi Sendikaları: Çalışan çocukların sorunları ve çözüm yolları üzerinde, alan araştırmaları, yapmak eğitim faaliyetleri vb. yollarla bilinç oluşturmak.²⁹¹

Sivil Toplum Örgütleri ve Medya :Yalnız çocukların korunması için değil, çocukların çocuk hakları kapsamında yetiştirilmesi, çocukları koruma adına yapılan baskıcı, çocuğun kişiliğinin özgür olarak gelişmesini engelliycek yetiştirme pratikleriyle mücadele edilmesi.

Öncelikli Konu 18

Türü: B

Gençlere Fırsat Eşitliği İçinde Kendilerini Yetiştireceleri Ortamın Sağlanması ve Sporun Genç Yaşlı Herkes İçin Fırsat Eşitliği İçinde Bir Yaşam Biçimi Haline Getirilmesi

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Yaşanabilir bir dünya kurmak güzeldir ama yeterli değildir. Onu sürdürebilmek ve geliştirmek gençliğe verilecek önemle, ona yapılacak yatırımla ve sağlanacak fırsatlarla olanaklıdır.²⁹²

Türkiye nüfusunun yüzde 20,4 lük bir bölümü 15-25 yaş grubu içindedir. Bu yaş grubu içindeki gençlerin yarısından fazlası eğitim kuruluşlarına devam etmemekte ve çalışma hayatına atılmış bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı kayıt dışı ekonomi alanlarında, uygun olmayan çalışma koşullarında, uzun çalışma saatleri boyunca çalışmakta, sık sık işsizlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Var olan çiraklık yasası, zorunlu mesleki eğitim, sağlık hizmeti verilmesi, çalışma saatlerinin sınırlanması gibi

²⁸⁸ Türk Kütüphaneciler Derneği Görüşü.

²⁸⁹ Türk Kütüphaneciler Derneği Görüşü.

²⁹⁰ Türk Kadınlar Birliği Görüşü, Türkiye Soroptimist Klüpleri Federasyonu Görüşü.

²⁹¹ Türk-İş Görüşü.

²⁹² YEKÜV (21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı) Görüşü.

konularda koruyucu hükümler getirmesine karşın uygulanması yeterli yaygınlıkta değildir. Bu nedenle uygun olmayan koşullarda çalışma durumunda kalan gençler, genellikle ilk okul ötesinde eğitim olanağı bulamamakta, sağlık hizmetlerinden yararlanma şansları çok küçük olmakta, kamu alanına katılmaları büyük ölçüde olanaksızlaşmaktadır. Bu gençler, diğer gençlerle, kentli diğer kesimlerle biraraya gelebilecekleri fırsatlara, kentin toplumsal etkinliklerine katılabilmek için olanaklarına sahip değildir.²⁹³

Gençliğin eğitim kurumlarına devam eden kesimi, çalışanlara göre daha şanslı durumda olmakla birlikte, yine de önemli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Yüksek eğitimlerini yapmak için başka kentlere gitmek durumunda kalan gençler ciddi barınma sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Gençlerin ödeyebilecekleri, sağlıklı, kültürel, eğitsel ve kişisel gelişmelerini sağlayabilecekleri barınağa hakları vardır. Değişik kurum ve kuruluşların sağladığı değişik türdeki yurtların çoğunluğu farklı bakımlardan yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlikler arasında, kalabalık olmaları, fiziki standartlarının düşük olması, öğrenciyi belli bir alt kültüre hapsedme amacını taşıması, ödeyebilme sınırları dışında olması sayılabilir. Bu yetersizlikler özellikle kız öğrenciler için eğitimi engelleyici hale gelmektedir.²⁹⁴

Kentlerde gençlerin gereksinimleri, beklentileri karşılanamamakta, kente ilişkin aidiyet duygularını geliştiren ve bunun gerektirdiği haklar ve sorumluluklara sahip çıkmalarını sağlayan bir toplumsallaşma kimlik kazanma süreci yaşayamamaktadırlar. Belki bundan da vahim olanı, bunun önemli bir sorun olarak algılanmamakta oluşudur. Gençlerin sosyalleşmesinde, kimlik kazanmasında aile ortamının etkisi yüksektir. Ailenin eğitim eksiklikleri ve kültürel koşullarından doğan sorunlar aile içinde kuşak farklılıklarının ötesine geçen iletilimsizlik yaratmakta, gençlerin kimlik arayışlarını sorunlu hale getirmektedir.²⁹⁵

Bu bağlamda spor özel bir yer tutmaktadır. Spor bir yandan sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmanın öncelikli ögesi olan "insan"ın ruh ve beden sağlığını geliştiren temel etkinliklerden birisini oluştururken, öte yandan evrensel olarak çok önemli bir eğitim ve toplumsallaşma aracı olarak kabul edilmektedir. Sporun toplumda genç yaşlı herkesin yaşamına girmesi ve bir yaşam biçimi haline gelmesi büyük ölçüde insanların gençlik dönemlerinde yaşamlarında spor olanaklarına kavuşmuş olmasına bağlıdır. Bunun için yerleşim alanlarıyla iç içe kaynaşmış, doğru planlanmış spor alanlarına ve gerekli altyapıya gereksinim vardır. Oysa Türkiye'nin en büyük kenti İstanbul'da kişi başına 0,15 m2 spor alanı düşmektedir. Bu çağdaş kentlerin normlarına göre 20 kat düşüktür.²⁹⁶

Modern toplumun gelişmeleri insanlığa konfor sağlarken insanların yaşamlarında doğal hareketlerini azaltmaktadır. İnsan vücudu hareket etmek için yaratılmıştır. Hareket gereksinmesi azalan insan ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bu durumda yaşam içinde kaybedilen hareket fırsatları, spor etkinliklerinin bir yaşam biçimi haline gelmesini sağlayacak bir kültürün oluşumuyla telafi edilecektir.²⁹⁷ Türkiye'nin genç nüfusunun potansiyelini harekete geçirebilmek ve geleceğin toplumunun yaratıcı üretici gücü haline getirebilmek için gençlik toplumsallaşma sürecinde ve spor alanında önemli dönüşümler yapmak gerekecektir.

Önerilen Çözüm

Toplumun merkezi yönetim ve yerel yönetimlerden, vakıflara derneklere kadar uzanan aktörler yelpazesi, gençlerin temel kişilik haklarıyla, ekonomik, sosyal, kültürel haklarını güvence altına alacak biçimde, onlara eğitim, sağlık, barınma hizmetlerini sağlamalı, sanat ve kültür alanında kendilerini geliştirme fırsatlarını veren örgütlenmeyi gerçekleştirmelidir. Geliştirilen bu çözümler tek bir modelin

²⁹³ Ferzan Bayramoğlu Yıldırım (editör), Gençlik ve Kent Yönetimi, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, İstanbul, 1994.

²⁹⁴ VATEV (Vakıflar Yüksek Tahsil Kız Yurdundan Yetişenler Eğitim Vakfı) Görüşü, YEKÜV Görüşü.

²⁹⁵ Habitat II STK Gençlik Çalışma Grubu Sempozyumu Sonuçları.

²⁹⁶ Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi ve Türkiye Amatör Spor Klüpleri Konfederasyonu Görüşü.

²⁹⁷ Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Çağatay Güler Görüşü, Habitat II Spor Kozasının Görüşü.

uygulanması biçiminde değil, değişik aktörlerin girişimlerinin ve modellerin birlikteliğine olanak verecek biçimde olmalıdır. Gençlere seçme olanakları verecek bir çeşitlilik içinde düşünülmelidir.

Gençlere sağlanan fırsatların, sorunları için önerilen çözümlerin, gençlerin katılımına ve onların kararlarıyla gelişmeye açık olması, sürekli olarak gözönünde bulundurulmalıdır. Gençlerin sorunlarına sahip çıkmak için örgütlenmeleri sorumluluk almaları özendirilmelidir. Bu sorunlarına sahip çıkma için örgütlenme, okulundan, iş yerinden başlayarak mahallesine, yaşadığı kentin yönetimine katılmaya, ulusal ve uluslararası düzeydeki sivil toplum etkinlikleri içinde yer almaya kadar uzanabilecektir.

Gençliğin günümüzde yaşamakta olduğu sosyalleşme sürecinin, gençleri aşırı bireyselleştirdiği, toplum sorunlarına karşı duyarsızlaştırdığı, katılım konusunda çok istekli yapmadığı gözlenmektedir. Bu isteği gösterdiğinde de karşısında anlayışlı bir muhatap bulamamaktadır. Bu Türkiye demokrasisi bakımından ciddi bir tehlikedir. Gençlerin sorunlarına örgütlenerek sahip çıkabilmeleri en etkili demokrasi eğitimi sağlayacaktır.²⁹⁸

Bu bağlamda toplum spor ilişkisinin yeniden tanımlanarak, bir yaşam biçimi haline getirilmesi gerekmektedir. Bu hedefe ancak insanlar arasındaki din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın spor vasıtasıyla kendisine egemenliği, özgürlüğü, kendini geliştirmesi, aralarında dayanışma, karşılıklı güven ve bağlılık, hoşgörü, süreklilik, kardeşlik, dostluk ve uyumu amaçlayan bir yaşam anlayışı ve dünya görüşü olan olimpizm felsefesinin topluma maledilmesiyle varılabilir. Ancak bu bilincin aşılmasıyla, ileride yaşama geçirilmek üzere kentli bağlılığı, yapabilir kılma ve çok aktörlü yönlendirme ilkelerini benimseyen bir programlı örgütlenme ve yaratıcı eylem biçimleri oluşturma fırsatlarının yaratılmasıyla, popülist politikalara karşı, insanımızın spor gereksinmesi konusunda kendi yaşam çevrelerine ve sorunlarına sahip çıkması olanaklı hale gelecektir.

Halkın bu konuda bilinçlenmesinde, kendi spor gereksinmelerinin karşılanmasında sivil toplum kurumları eliyle sahip çıkmasında İstanbul'un 2004 Olimpiyatları'na adaylığının bir başlatıcısı, bir "lokomotifi" olacağı beklenmektedir. 3796 sayılı yasa ile kurulan Hazırlık ve Düzenleme Kurulunca yürütülen adaylık çalışmalarının arkasında bu anlayış vardır. Deneyler göstermektedir ki Olimpiyatları örgütlemek kentin oyunlar aracılığıyla kazanacağı, yenilenme, altyapının sağlıklılaştırılması ve iyileştirilmesi, yeşil alanlar ve yeni spor alanlarının ötesinde, halkın alışkanlıklarında ve zihniyetlerinde de değişiklik yaratmaktadır.²⁹⁹

Yapılabilecek İşler

Çalışan çocukların kendilerini geliştirme yollarını açmak çıraklık yasasının bu yöndeki olanaklarını yaşama geçirmek, sağlık hizmetlerinden yararlanmaları olanağını getiren Fişek hareketli klinik modelini yaygınlaştırmak, bu gençlerin kendi aralarında ya da diğer gençlerle bir araya gelebilecekleri fırsatları yaratan gençlik merkezleri, kültür evleri, danışma merkezleri oluşturmaktır.

Gençlere yönelmiş değişik gençlik ya da toplum merkezi modelleri düşünülebilir. Bunların içinde gençlere boş zamanlarında bir araya gelebilecekleri mekanlar sağlayan, kişisel istek ve kabiliyetleri doğrultusunda hobi ve beceri geliştirme, kültür, sanat ve spor faaliyetlerinde bulunmaya olanak sağlayan gençlerin kendilerini özgür olarak geliştirebilecekleri kuruluşların sayısı artırılmalı sınırlar düzeyinde yaygınlaştırılmalıdır. Değişik aktörlerin bu amaçla geliştirdiği modeller aralarında farklılıklar da olsa katılımcılığa önem vermelidirler.

²⁹⁸ Habitat II STK Gençlik Çalışma Grubu Sempozyumu Sonuçları.

²⁹⁹ Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi ve Türkiye Amatör Spor Klüpleri Konfederasyonu Görüşü.

Okuyan gençliğin barınma ya da yurt sorunlarına eğilmeli, yurtların sadece yatakhane işlevini görmesiyle yetinilmemeli, gençlik merkezlerine benzer işlevleri taşımasına, öğrencilerin rahat çalışma mekanlarına ve donanımlarına sahip olmasına özen gösterilmelidir.³⁰⁰

Tüm ülkede sporun bir yaşam biçimi haline gelebilmesi için merkezi yönetim, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşları eliyle spor alanlarının ve alt yapısının ülkenin tüm yerleşmelerinde semt düzeyine kadar yaygınlaştırılması gerekir. Bu yaklaşım için bir itici güç olması beklenen İstanbul Olimpiyat projesine öncelik verilmelidir.

İstanbul'un Olimpiyat projesinin yaşama geçirilmesi konusunda ilk atılacak adım İkitelli'de tahsis edilen 600 hektarlık Olimpik Park projesinin uygulanmasıdır. "Dinlence ve spor amaçlı bir rekreasyon bir rekreasyon alanı olarak" planlanan bu alan kentin gereksinimlerini karşılayacak spor alanı açığını bir ölçüde kapatacaktır. İstanbul'un spor alanı gereksinmesi 2400 ha iken 130 ha spor alanı bulunmaktadır. Bu kapsamda Halkalı çöplük alanının spor alanlarına dönüştürülmesi, Küçük Çekmece Gölü'nün kano ve kürek yarışmaları için düzenlenmesi kirliliğinin önlenmesi bu projenin diğer katkıları olacaktır.³⁰¹

Gençliğin kent yönetimi, kent yönetimin de gençlik hakkında bilgilenme, anlayış ve dayanışma geliştirmeleri için gerekli olan karşılıklı etkileşim ortamları yaratılmalıdır. Gençlerden gelebilecek girişimlerle yürütülen bir katılım modeli içinde, demokrasi duygusu gelişir, topluluk duygusu oluşur, sevgi, hoşgörü yaygınlaşır. Kurumların halkın isteklerine duyarlılığı artar. Yerel yöneticiler arasında gençlere yönelik hizmetlerin kendi yetki ve sorumluluk alanı içine girdiği bilinci yaygınlaştırılmalıdır. Gençliğin kent yönetimi ve yerel demokrasi pratikleri konusunda bilgilenmeleri, anlayış ve dayanışma geliştirebilmeleri için karşılıklı etkileşim ortamları yaratılmalıdır. Gençlik komiteleri, gençlik konseyleri vb. modeller içinde örgütlenmeler geliştirilmeli gençlere geliştirdikleri projeleri uygulayabilme kanalları açık tutulmalıdır.

İzleme Yöntemi

Yaş gruplarına göre okullaşma oranları, çalışan nüfus içinde ve işsizler arasında gençlerin oranları, gençler arasında suçluluk türleri ve oranları, gençlere ilişkin sağlık bilgileri, değişik kurumlarca arzedilen yurt yatağı sayısı, değişik kuruluşlarca yönetilen gençlik merkezleri sayısı, nüfus başına düşen spor alanı m²si, vb. konularda istatistikî bilgi toplanması, gözlemler, taramalar ve bilimsel monografik araştırmalarla derinliğine bilgi edinilmesi yoluna gidilmelidir.

Sorumluluk Yüklenen Aktör

Millî Eğitim Bakanlığı: Sporun bir yaşam biçimi haline gelmesini sağlayacak biçimde sporun okullarda örgütlenmesi, gençlere kendilerini geliştirebilecekleri meslek ve dil kursları düzenlenmesi, bu konularda sivil toplum kurumları ve yerel yönetimlerle işbirliği yapılması.

Gençlik ve Spordan Sorumlu Devlet Bakanlığı: Gençliğin toplumda imajının yükseltilmesi, gençliğe yeni bir bakış ve anlayışın geliştirilmesi, gençliğin özgürce kişilikli olarak sosyalleşmelerini sağlayacak örgütlenme özgürlüğünün sağlanması, gençliğin kendi arasında bir anlayış ve uzlaşma geliştirebilecekleri ortamların yanısıra, ulusal ve uluslararası ilişki fırsatlarının yaratılması.³⁰²

Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü: Büyük ölçekli spor tesislerinin yapılması, sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde sporun bir yaşam biçimi haline gelmesi konusunda kampanyalar geliştirilmesi.

Yurtlar ve Kredi Kurumu: Gençlere insanca yaşayabilecekleri düzeyde kredi verilmesi, Yurtların yaygınlaştırılması sunduğu hizmetin kalitesinin geliştirilmesi, yönetimlerinde katılımı

³⁰⁰ YEKÜV ve VATEV Görüşleri

³⁰¹ Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi ve Türkiye Amatör Spor Klüpleri Konfederasyonu Görüşü.

³⁰² IULA-EMME Görüşü.

pratiklere yer verilmesi, sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde çalışan ve okuyan gençlere yönelik ucuz seyahat ve konaklama olanaklarının yaratılması.

Çocuk Esirgeme Kurumu: Gençlik merkezlerinin yaygınlaştırılması ve işletilmesi.

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi, İstanbul Olimpiyat Oyunları Hazırlık ve Düzenleme Kurulu: Olimpizm felsefesinin yaygınlaştırılması, İstanbul'un Olimpiyat Projesinin yaşama geçirilmesi konusunda önderlik ve izleyicilik yapılması.

Yerel Yönetimler: Tek başına ya da sivil toplum ve mahalle örgütleriyle işbirliği içinde, gençliğin kendisini özgürce ifade edebileceği gençlik ya da toplum merkezleri geliştirilmesi, spor alanları oluşturulması, gençlerin çevresinin ve kentin oluşumuna katılımını sağlayacak gençlik konseyi, gençlik komitelerinin oluşturulması vb. pratiklerin geliştirilmesi.

Türkiye Amatör Spor Klüpleri Konfederasyonu: Olimpizm felsefesine uygun bir biçimde sporun bir yaşam biçimi hale gelmesi için bilinçlenme oluşturulması, spor için örgütlenmenin geliştirilmesi, alt yapı geliştiren kuruluşlarla işbirliği yapılması.

Sivil Toplum Kurumları: Çalışan ve okuyan gençliğin kendisini özgürce ifade edebileceği gençlik merkezlerinin geliştirilmesi, hareketli klinikler, yurtlar oluşturulması ve işletilmesi, bu amaçla değişik kamu kurum ve kuruluşlarıyla ortaklıklar geliştirilmesi.

Öncelikli Konu 19

Türü:B

Kapalı ve Açık Kentsel Alanların Özürlülerin ve Yaşlıların Yaşantılarını Kolaylaştıracak Biçimde Tasarlanması ve Uygulanması.³⁰³

Konunun Önemi

Türkiye'de 7,5 milyon özürlünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Buna yaşlı nüfus da eklendiğinde nüfusun yüzde 20'ye yakını bu öncelikli konu kapsamına girmektedir. Toplumun bu kesimi sokaklarda, sinemalarda, stadyumlarda sahip oldukları nüfus oranında yer almamaktadır.³⁰⁴ "Özürlü" kavramı görecelidir. Örneğin, çok uzun boylu, çok şişman insanlar, çocuk arabasıyla yürüyen veya hamile bir kadın, çocuklar veya yaşlılar da kabul edilen norm insanın özelliklerinin dışında özelliklere sahiptirler veya sağlıklı insanlar da yaşantılarının herhangi bir döneminde geçici veya devamlı özürlü durumuna düşebilirler. Bunun yanında özürlü insanlar da standart özellikler taşımazlar. Örneğin, felçli, duymayan, görmeyen, zihinsel özürlü, vb. farklı özürleri olan insanlar vardır. Sağlıklı insanlara göre yapılan binalar özürlü insanları evlerine hapsedmekte ve normal bir yaşantı sürmelerini önlemektedir. Bu nedenlerle binalarda ve açık mekanlarda, ulaşım, eğitim, sağlık ve iş alanlarında yapılacak uygulamalar bu farklı grupların gereksinimlerine cevap verecek şekilde düzenlenmelidir.³⁰⁵

³⁰³ Dokuz Eylül Üniversitesi Mim.Fak.Şeh.ve Böl Pl. Bölümü Raporu.

³⁰⁴ Uluslararası Lions Yönetim Çevresi 118-Y Görüşü.

³⁰⁵ Şişli İlçesi Belediye Başkanlığı Görüşü.

Özürllüler ve yaşlıların, başkaları tarafından bakılmaya muhtaç olmadan yaşamak haklarına saygı duyulmalıdır.³⁰⁶ Özürllüler de, toplumun ayrı bir kesimi olmaktan çok onun bütünleşmiş bir parçası olarak kabul edilmeli, yerleşme ve binaların tasarımında "bütünleştirici", "ayrısız" bir işleyiş sağlanmaya çalışılmalıdır. Böyle bir yaklaşım toplumun tümü için engelsiz mekanların oluşturulmasını gerektirecektir. Bu bağlamdaki kuramlardan biri de kentsel çevrede var olan bariyerlerden dolayı insanların özürllü görüldüğü yorumunu getirmektedir. Gerçekten de, çevremizdeki bariyerler olmasa özürllüler de yaşantılarını bağımsız ve kimseye muhtaç olmadan sürdürebileceklerdir.

Ayrıca, tüm özürllü ve yaşlıların da diğer insanlar gibi tüm açık alanları, kamu yapılarını (eğitim, alışveriş, ticaret, spor, turizm, sanat, kültür, eğlence vb.) kimsenin yardım ve desteğine gereksinim duymadan kullanmaya hakları vardır ve bu bakımdan toplumun dışlanan grupları olmamalıdır. Bu çerçevede yaşlı ve özürllüler için alınacak önlemlerin ve tasarım özelliklerinin pek çok kişi için hayati önemi vardır.

Önerilen Çözüm

Özürllüler yaşadıkları ülkenin vatandaşlarıdır. Toplumsal yaşamda diğer bireylerle eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptir. Eğer bir birey, bazı eylemlerden gereksiz yere alıkonuyor, topluma katılımı engelleniyorsa, o zaman söz konusu kişinin insan hakları ihlal ediliyor demektir. Burada özürllülüğe yol açan toplumun kendisidir. Bunu, hizmet ve olanakları, özürllülere ulaşılmaz hale getirerek ya da özürllülere karşı olumsuz bir tutum benimseyerek ya da kimi zaman ayrımcı ve "özel" hizmet sağlayarak yapar. Bu durumda değişmesi gereken özürllü kişi değil, fırsat eşitsizliğini yaratan toplumun kendisidir. Özürllülere, özürllü olmayanların aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olduğu bir ortam yaratmak toplumun sorumluluğudur.³⁰⁷

Bu konuda mevcut fiziki çevrenin yeniden ele alınması, adapte edilmesi, yeni yapılacak uygulamaların da özürllü ve yaşlıların özelliklerine göre tasarlanması ve uygulanması gerekir. Standartların belirlenmesi, var olanların geliştirilmesi, yönetmeliklerin yapılması kaçınılmazdır. Ancak yukarıda önerilen çalışmaların sağlıklı ve kalıcı olabilmesi için makro ve mikro ölçekte düşünülmesi gereken konular vardır. Örneğin, bu konudaki stratejilerin saptanması, politikaların belirlenmesinde merkezi hükümete, yerel gereksinimlerin saptanması ve uygulanmasında da yerel yönetimlere görev düşmektedir. Ekonomik, sağlık ve sosyal alanlarda yapılacak yasal düzenlemelerle özürllülerin de eğitim ve üretimdeki yerleri geliştirilmelidir.

Yaşlıların ve emeklilerin yaşamlarını anlamlı kılmak ve yaşam sevincini sürdürebilmelerini sağlamak için toplumla ilişkilerinin kopmamasına çalışılmalıdır. Bilgi ve hüner birikimlerinden toplumun yararlanmasını sağlayacak kanallar açık tutulmalıdır. Üretebilmelerine, hobilerini sürdürerek geliştirmelerine olanak verilmeli, doğa içinde toprakla ilişki kurma olanakları açık tutulmalıdır. Aile çevresi içinde bulunmayan yaşlıların yaşamını kolaylaştıracak huzurevleri sayıca ve sunduğu hizmet kalitesi açısından yeterli hale getirilmelidir.³⁰⁸

Yapılacak İşler

Yerel yönetimler ile gönüllü kuruluşların, vakıfların ve derneklerin özürllüler için yapacağı çalışmanın ilk aşaması, imar uygulamalarında bedensel ve zihinsel özürllülerin gereksinimlerinin göz önüne alınmasını sağlamaktır. Sivil toplum kurumları ve gönüllü kuruluşlar bu konudaki istekleri dile getirmekte, kaynak ve destek sağlamakta yerel yönetimlere yardımcı olmalıdır.

Yeni yapılacak binaların, düzenlenecek açık alanlarda özürllülerin de rahatça kullanabileceği tasarım özelliklerinin gerçekleştirilmesi için, plan ve proje aşamalarında kontrol edilmesi, örneğin yerel yönetimler tarafından verilebilecek "özürllü vizesinin" konması ile bu özelliklerin genel proje

³⁰⁶ TMMOB Mimarlar Odası Habitat,II. Temsilciliği.

³⁰⁷ Türkiye sakatlar Konfederasyonu Görüşü.

³⁰⁸ Tüm Emekli Kadınlar Dayanışma Derneği Görüşü.

tasarımına dahil edilmesi, aksi takdirde ruhsat verilmemesi gerekmektedir. Kapalı ve açık kentsel alanların genelde hayat döngüsü gereksinmelerine uygun, özürlü ve yaşlıların özelliklerini gözönüne alan bir şekilde tasarlanmasında mimarlara, kentsel tasarım ve mimarlık okullarına da görev düşmektedir. Mimarlık öğrencileri bu konuda kenti kullananların farklı gereksinmelere sahip olduğu konusunda³⁰⁹ bilgili, bilinçli ve duyarlı yetiştirilmelidirler.

Özürlüler konusunda aileleri, refakatçileri, öğretmenleri, iş yerlerindeki kişiler ve halk eğitilmeli ve bilinçlendirilmelidir.

İzleme Yöntemi

Ulusal ve yerel ölçeklerdeki istatistiki bilgilerin anketler yardımıyla toplanması, iletişim araçlarının (TV, radyo, gazete, dergi gibi) toplumun bilinç ve bilgilenmesini hızlandırmada kullanılması, yerel yönetimlerin araştırma ve uygulama gruplarının kurulmasıyla farklı yerel gereksinmelerin saptanması ve uygulanması, dışlanmayı önleyici pilot uygulamaların yapılması ile daha büyük ölçeklerde yapılacak uygulamalara örnek oluşturulması düşünülmelidir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı: Kamu yapılarının tasarımının ve gerçekleştirilmesinin özürülerin gereksinmelerine yanıt verecek biçimde yapılması,

Yerel Yönetimler: 1)Yapı izinlerinin verilmesinde, özellikle de kamusal binalarda Türk Standartları Enstitüsünün TS .9111 No'lu özürülerin ikamet edeceği binaların düzenlenmesi konusundaki kurallara uygunluğun aranması.

2) İmar Yönetmeliklerinde Bedensel Engellileri Güçlendirme Vakfının yayınladığı mimari engellerin kaldırılması için rehberdeki önerilere yer verilmesi bu standartların kentsel tasarım alanını da içerecek biçimde genişletilmesi.

3) Özellikle kent içinde mevcut yolların ve açık alanların özürülere uygunluk açısından gözden geçirilmesi ve gerekli yeniden düzenlemeler için zamanlaması açıkça belirtilen bir program yapılarak ilan edilmesi ve uygulanması.

4) Yaşlılar için huzurevleri geliştirilmesi ve işletilmesi.

Üniversitelerin Mimarlık Fakülteleri ve Peysaj Mimarlığı Bölümleri: Eğitim programlarında tasarım çalışmalarında bu konuda bilgi verilmesi, çözümlerde özürülere uygunluk ölçütü üzerinde ısrarla durulması.

İller Bankası:Belediyeler adına yaptırdığı imar planlarında özürüler için geliştirilmiş koşulları ve detayların geliştirilmesini araması.

İşçi Sendikaları, Özel Sektör Kuruluşları: Toplu iş sözleşmelerinde özürülerin haklarına, çalışma koşullarının bunlara uygun olarak düzenlenmesine yer verilmesi.

Sivil Toplum Kurumları:Özürülerin haklarının sağlanması ve uygulanması için, eylemlerde ve bilinçlendirme çalışmalarında bulunulması.
Yaşlılar için yerel yönetimler ve diğer ortaklarla birlikte huzurevleri geliştirilmesi ve yaşlıların yaşamda aktif olarak kalmasını sağlayacak faaliyetlerin örgütlenmesi.

³⁰⁹ Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

Çevresel Denge ve Sağlıklı Kentsel Yaşam Açısından Kentte Enerji Kullanımı ve Hava Kirlenmesinin Önlenmesi.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Çevresel dengenin kurulması ve sağlıklı kentsel yaşama ulaşılmasının koşullarından biri de hava kirliliğinin önlenmesidir. Hava kirliliği temelde sanayi ve ısıtma amaçlı düşük kalitede ve kirleticiliği yüksek fosil yakıt kullanımıyla, ulaşım araçlarından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de ısıtma ve sanayide odun, linyit, koklaştırılmış ve koklaştırılmamış taş kömürü, petrokok, fuel-oil, elektrik ve doğalgaz kullanılmaktadır. Bu yakıt türlerinin ev ısıtmada kullanılmasında emisyon kontrollü merkezi ısıtma yoluna giden örnekler yok denilecek kadar azdır. Düşük kalorili ve yüksek oranda kükürt ihtiva eden linyitler uygun yakma sistemleriyle kullanılmadığından havaya yüksek düzeyde SO₂ ve katı parçacıklar atılmasına neden olmakta ve kirlilik yaratmaktadır. Ayrıca Ankara, İstanbul ve Bursa’da hava kirliliğine bir çözüm olarak kullanılmaya başlayan doğalgaz emisyon kontrollü olarak kullanılmayışı dolayısıyla NO ve NO_x kirliliği yaratmaya başlamıştır. Bu konu Türkiye’de yeterince ciddiyetle izlenmemektedir.³¹⁰ Öte yandan Türkiye’de araç parkı içinde yaşlı araç oranı yüksektir, bu araçlar çağdaş teknolojinin öngördüğü standartların üstünde emisyon yapmaktadır. Bu araçların bakım, kullanım ve yükleme koşullarının elverişsizliği yanısıra, büyük kentlerde ulaşım altyapısının yetersizliği yüzünden trafiğin sık sık tıkanması da, hava kirlenmesinin artmasına yol açmaktadır.³¹¹

Bu nedenlerle Türkiye’de hava kirleticisi madde emisyonları, hem kirleticisi çeşidi bakımından zengin, hem de miktarca çok fazladır. Ayrıca Türkiye’de yaz dışındaki tüm mevsimlerde tersinme olayları çok sık olmakta, hava kirliliğinin tehlike sınırlarını aşmasını sağlayan koşullar yaratmaktadır.³¹² Bu nedenlerle Türkiye koşulları özellikle büyük kentlerde hava kirliliği sorununun bir kriz halinde ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Hava kirliliğinin izin verilebilen düzeyin altında kalmasını gerçekleştirebilmek için çok yönlü önlemler gereklidir. Kentlerin ve sanayi bölgelerinin var olan sorunlarının acilen saptaması yapıldıktan sonra, gerek sanayilerdeki proses atık ve kaçaklarını, gerekse her türlü enerji savurganlığını önleyecek, enerji tüketimini normal düzeye düşürecek teknik önlemlere ağırlık veren öncelikli programlar uygulanmalıdır. Diğer yandan ülkenin enerji planlarının, temiz ve yenilenebilir enerji türlerini de gözönüne alarak “Temiz Hava Planları”yla tutarlı olarak yeniden düzenlenmesi, yerel düzeyde de, yerel Gündem 21 ler kapsamı içinde yöresel kaynakları değerlendiren “Kent Temiz Hava Planları”nın hazırlanması gerekmektedir.³¹³ Bu planlarda toplu konut ve organize sanayi bölgelerinde enerji sorununun ortak çözümü ve ortak hava kirliliği kontrol yaklaşımlarının kullanılmasına özellikle önem verilmelidir.

Önerilen Çözüm

Hava kirliliğine ilişkin çözümde en çok önem verilmesi gereken konu enerjinin yerli yerince ve tasarruflu kullanımına gerekli ağırlığı veren bir hava kirliliğini önleme programının var olan mevzuata uygun olarak hazırlanarak yürürlüğe konulmasıdır. Bu programda sanayi üretiminde enerji ve hammadde tüketim miktarlarını denetleyen, bu arada verimliliği artıran, sanayicinin de katılımcılığa yönlendirildiği ISO 14000 gibi çağdaş yöntemlerin kullanımı ayrıntılı olarak yerel düzeyde yapılmalıdır.³¹⁴ Ayrıca bina ve yerleşme düzeyinde enerji gereksinmesini azaltacak, hava hareketlerini kolaylaştıracak, doğru tasarım seçmeleri yapılmasına yol gösterilmelidir. Bina düzeyinde enerji gereksinmesinin, dolayısıyla hava kir-

³¹⁰ GEMAD Genç Maden İşletmecileri Derneği Görüşü.

³¹¹ Hava Kirlenmesi Araştırmaları ve Denetimi Türk Milli Komitesi Görüşü.

³¹² Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Görüşü, TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Odası Görüşü.

³¹³ Hava Kirlenmesi Araştırmaları ve Denetimi Türkiye Milli Komitesi Görüşü.

³¹⁴ Hava Kirlenmesi Araştırmaları Ve Denetimi Türkiye Milli Komitesi Görüşü.

letici etkilerin, en aza indirilmesi binaların minimum yakıt kullanan ısıtma ve iklimlendirme desteğine gereksinme duyacak optimal pasif ısıtma ve iklimlendirme sistemleri olarak tasarlanması ile olanaklıdır. Bir binada yitirilen toplam ısı miktarının ve buna bağlı olarak ısıtma yükünün ve hava kirliliğinin oluşumunda etkili tasarım değişkenleri olarak; binanın yönlendiriliş durumu, bina biçimi, bina kabuğunun termofiziksel özellikleri (toplam ısı geçirme katsayısı, saydamlık oranı, zaman geciktirmesi, genlik küçültme faktörü) ve optik özellikleri (güneş ışınlamına karşı yutuculuk, geçirgenlik ve yansıtma) ele alınabilir. Bu değişkenlerin doğru seçilmesiyle ısıtma ve iklimlendirme yükü dolayısıyla enerji tüketimi en aza indirgenmiş olur.

Yerleşme birimi ölçeğinde ise enerji kullanımının ve hava kirliliğinin kontrol altına alınmasında etkili tasarım değişkenleri olarak; yerleşme biriminin üzerine kurulacağı yerin, eğimi ve örtüsü, yerleşme biriminin dokusu veya birimdeki bina yoğunluğu (bina yüksekliklerine bağlı olarak binalar arasındaki uzaklıklar), farklı işlevlere sahip yerleşme birimlerinin birbirlerine ve hakim rüzgara karşı konumları, vb. ele alınabilir. Bu değişkenlerin doğru seçilmesiyle, güneş ışınlamından yararlanma en çoğa çıkarılabilir, yer örtüsünün kirlletici emici ve hava akımlarının kirlletici dağıtıcı etkilerinden yeterli düzeyde yararlanılabilir. Bir başka deyişle, bu konuda tasarımcıların ve kullanıcıların duyarlılığın geliştirilmesi gerekir.

Hava kirliliğini azaltmakta tasarım sorunu sadece bina ve yerleşme düzeyinde değildir. Ulaşım araçlarının da hava kirliliğine katkısı olmayacak emisyon standartlarında tasarlanması ve üretilmesi gerekmektedir. Yollar ve binalar için önerilen optimal yönlendirilme, hakim rüzgarın kirliliği dağıtacak şekilde kanallı edilebilmesine bağlı olarak belirlenmelidir. Ayrıca, trafikten ötürü oluşan kirlleticileri azaltabilmek açısından en kısa güzergahların ana trafik yolları olarak kullanılması uygundur.

Tasarımla enerji gereksinmesini ve dolayısıyla hava kirliliğini azaltmaya çalışmak kirlenmenin tehlikeli boyutlara ulaşmasını engellemekte tek başına yeterli olmayabilir. Bu nedenle enerjinin nasıl elde edildiği önem kazanmaktadır. Öncelik güneş enerjisi, jeo termal, hidrolik enerji gibi kirlletici etkileri olmayan kaynaklara verilmeli, bunların yetersizliği halinde fosil enerji kaynaklarına başvurulmalıdır. Türkiye'de 8,6 milyar tonluk rezervi ile dışa bağımlı olmayan tek fosil yakıt türü linyittir. Ancak üretilen linyitler içinde doğrudan tüketime sunulacak kalitede olanların miktarı azdır. Bu nedenle linyitlerin doğrudan emisyon kontrolü olmayan yakma sistemlerinde kullanılması tehlikeli boyutlarda hava kirliliğine neden olmaktadır. Hava kalitesinin çok hızla bozulmakta olduğu nüfusu 200.000'ni aşan kentlerde, yakıt tasarrufuna yönelik önlemler yanısıra, yeni toplu konut projelerinde emisyon kontrollü merkezi ısıtma sistemlerine öncelik verilmeli, niteliği yüksek ya da yükseltilmiş kömür ve emisyon kontrollü doğalgaz kullanımı yoluna gidilmelidir.³¹⁵ Sorun sadece yakıtın kalitesiyle sınırlı değildir, doğru olarak nasıl yakılacağına bilinmemesi de kirlletici etkisini artırmaktadır. Bu bilginin kullanıcılara ulaşması için de önlemler alınmalı sivil toplum kurumları ile ortak kampanya ve programlar düzenlenmelidir. Benzer kaygılar motorlu araçlar için de söz konusudur. Örneğin kurşunsuz benzinin kullanılmasının özendirilmesi³¹⁶, araçların emisyonlarının belli aralıklarla ölçülmesinin bir zorunluk haline getirilmesi bu bağlamda ele alınmalıdır.

Yapılacak İşler

Kent düzeyinde kaliteli enerjinin sağlanması, dağıtımı ve optimal kullanımını içeren "Kent Enerji Planı" ve "Temiz Hava Planı"nın ilişkilendiren bir program hazırlanmalıdır. Var olan binalarda ısı yalıtımı ve hava kalitesinin korunması mevzuatının uygulanmasını içeren böyle bir program yerel düzeyde hazırlanmalıdır. Katılımcı bir süreçle hazırlanan bu programların uygulanması da kolaylaşacaktır.³¹⁷

Böyle bir planlama, programlama ve uygulama kapasitesini gösterememesi dolayısıyla, hava kirliliğinin tehlikeli boyutlara ulaştığı, kriz halinde yaşandığı kentlerde, kısa sürede sonuç veren enerji kay-

³¹⁵ GEMAD Genç Maden İşletmecileri Derneği Görüşü.

³¹⁶ Türk-İş Raporu.

³¹⁷ Hava Kirlenmesi Araştırmaları ve Denetimi Türk Milli Komitesi Görüşü.

naklarını değiştirme yoluna gidimelidir. Niteliği yükseltilmiş ya da yüksek kaliteli kömür, olanaklıysa doğal gaz vb. kullanımını zorunlu hale getiren kararlar ilgili yöneticilerce alınmalı, kirletici olmayan enerji kaynakları sunumunu sağlayacak örgütlenmeye gidimelidir.

“Enerji Etkin Konut ve Yerleşme Tasarımı Yönetmeliği”nin³¹⁸ ilgili Türk Standartları ile uyum içinde hazırlanması ve uygulamaya konulmalıdır. Enerji etkin konut tasarım ve uygulama aşamaları ile ilgili eksik standartların Avrupa Normları (EN) ve Uluslararası Standartları (ISO) gözönüne alınarak tamamlanmalı ve uygulanması zorunlu hale getirilmelidir.³¹⁹

Var olan kentsel dokuda enerji tasarrufunu sağlayacak iyileştirme yollarına ilişkin rehberleri hazırlanmalı ve uygulanması özendirilmelidir. Kentlerin yeni gelişme alanlarının saptanmasında meteorolojik parametreler göz önünde tutularak hava kirliliği aısından uygun yönler sečilmelidir.

Üniversite ve araştırma kurumlarının enerjinin etkin kullanımı, temiz enerji kaynaklarının geliştirilmesi konusunda araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunmalı, dünya ile etkileşim içinde gelişmeleri aktarmalıdır.

Motorlu araçların hava kirletilmesini önleyici standartlarda üretilmesini sağlayacak kararların uygulanması hızlandırılmalıdır.

Etkin enerji kullanımı ve hava kirliliği konusunda kamu oyu oluşturulmalı ve özellikle kadın sivil toplum kuruluşlarıyla ortak eğitim kampanyaları sürdürülmelidir.³²⁰

İzleme Yöntemi

Hava kirliliğini ölçüm sistemleri geliştirilmelidir. Öncelikle sanayi bölgeleri olan kentlerden (İstanbul, İzmit, Bursa. vd.) başlamak üzere tek merkezden yönetilen uyarı ve alarm sistemleri kurulmalıdır.³²¹ Ayrıca gezici ölçüm istasyonları yardımıyla sabit istasyon bulunmayan alanlardaki ortaya çıkan yeni kirlenme alanları tesbit edilmelidir. şimdiye kadar yapılan ölçümler SO₂ ve partikül üzerinde toplanmıştır. Ölçümlerin CO ve NO_x’leri kapsayacak biçimde genişletilmesi gerekir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı: Düşük emisyon standartlı araçların üretilmesinin sağlanması.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, TMMOB ve Üniversitelerle ile işbirliğiyle:
Binalarda ve yerleşmelerde enerji etkin tasarım yönetmeliğinin geliştirilmesi ve uygulamaya konulması.

Sağlık ve Çevre Bakanlıkları, Yerel Yönetimler: işbirliği içinde gözlem istasyonlarının ve monitoring sistemlerin kurulması.

Toplu Konut İdaresi: Var olan konut alanlarındaki iyileştirme konusunda kredi verilirken enerji tasarrufu rehberine uyumun aranması.

Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü: Ülkenin bölgesel ve yerel düzeyde meteorolojik parametrelerinin saptanması yoluyla, yalıtım standartlarının geliştirilmesi ve yerleşme planlaması için gerekli veri tabanının sağlanması.³²²

³¹⁸TÜBİTAK INTAG 201 No.lu proje bu hazırlığı hedeflemektedir.

³¹⁹ Tübitak Marmara Araştırma Merkezi Görüşü.

³²⁰ Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

³²¹ Türkiye Kadınlar Konseyi Derneği İkinci Raporu.

³²² Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü Görüşü, TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Odası.

Türk Standartlar Enstitüsü: Enerji etkin binaların tasarım ve uygulama aşamaları ile ilgili standartların Avrupa Normları (EN) ve Uluslararası Standartlar (ISO) ile uyum içinde olacak biçimde hazırlanması.

Üniversite ve Araştırma Kurumları: Yeni teknoloji geliştirilmesi ve aktarılması konusunda araştırma yapılması.Yapı Malzemelerinde, bileşenlerinde ve binalarda enerji performansı ile ilgili ölçümlerin yapılabileceği laboratuvar şartlarının geliştirilmesi.

İl Yönetimleri:İl Hıfzısıhha Kurulları eliyle hava kirliliği ve yakıt kullanımı konusunda bağlayıcı kararlar alınması.

Yerel Yönetimler:Kent temiz hava ve kent enerji planları ve programları hazırlanması, Temiz enerji kaynağı sağlanması konusunda altyapı yatırımı ve örgütlenme yapılması, Çevre Yasası kapsamında çıkarılan Hava Kalitesi KontrolYönetmeliğinin uygulanması,bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılması.

T.Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu: Hava kirlenmesinin azaltılması için şoförlerin eğitimi, taşıtların teknik bakımı ve denetimi.³²³

KOSGEB, İşçi Sendikaları, Sanayi Odaları: İş yerlerinde üretim koşullarının hava kirliliği açısından denetlenmesi ve bu konuda bilinç oluşturulması.³²⁴

Çevreci ve Kadın Sivil Toplum Örgütleri: Kamu oyu oluşturma merkezi ve yerel yönetim örgütleriyle ortaklıklar oluşturarak, eğitimden monitoring'e kadar uzanan değişik sorumluluklar yüklenmek.

Öncelikli Konu 21

Türü:C

Ses (Gürültü) Kirliliği Konusunda Duyarlılığın Artırılması ve Gerekli Önlemlerin Alınması.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Hızlı ve plansız kentleşme, yoğun trafik, nüfus artışı, makinalaşma, yaşam alışkanlıkları ve benzeri etkenler nedeniyle yapıların içinde ve dışında ortaya çıkan ve giderek artış gösteren "ses ya da gürültü" günümüzün çevre kirliliği yaratan etmenleri arasında önemli bir yer almaktadır. Gürültü insanların işitme sağlığını ve algılamasını olumsuz etkileyen, fizyolojik ve psikolojik dengelerini bozabilen, iş performansını azaltan, çevrenin hoşluğunu ve sakinliğini yokederek niteliğini değiştiren önemli bir çevre kirliliği türüdür.³²⁵

Dünya Sağlık Teşkilatı'nca gürültünün getirdiği sağlık riskleri; kulakla ilgili işitme alt eşiğinin yükselmesi, geçici ve/veya kalıcı işitme bozuklukları gibi fiziksel etkiler, kimi hormonlarla ilgili denge-sizlikler, kan basıncı artışı, dolaşım bozuklukları, mide-bağırsak krampları, gece görmesinde zayıflama, uyku bozuklukları vb. fizyolojik etkiler, davranış bozuklukları, çabuk sinirlenme, kavgacı, hırçın, saldırgan olma gibi psikolojik etkiler, iş veriminin düşmesi vb. performans etkileri olarak tanımlanmaktadır.

³²³ T.Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu Raporu.

³²⁴ DISK Görüşü, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Görüşü.

³²⁵ İTÜ Selma Kurra Görüşü

Tüm bu olumsuz etkiler, gürültülerin niteliğine, süresine, kişilerin özel durumlarına, psikolojik ve fizyolojik yapılarına göre kişiden kişiye ve kişinin değişen durumlarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Gerek yapı dışı, gerekse yapı içi gürültülerin oluşmasında insan etkeni önemli rol oynamaktadır. Çünkü, gürültünün çıkmasında dolaylı ya da dolaysız olarak insanın tutum ve davranışları etkili olmaktadır.

Ses kirliliği Türkiye’de çevre sorunları arasında, bilgi birikiminin, kamu oyu bilinçlenmesinin en az olduğu alandır. Bu hem gürültü konusunda yapılan araştırmaların azlığında hem de çevreci hareketlerin bu konudaki eylemlerinin çok sınırlı olmasında açığa çıkmaktadır. Bu konunun önemi ülkemizde yeterince anlaşılmamış bulunmaktadır.

Önerilen Çözüm

Gürültünün denetimine, gürültü kaynağında kontrol (kaynak türlerine bağlı olarak yapım ve operasyon tekniğinde alınabilecek önlemler), çevrede kontrol (değişik çevre ölçeklerinde aktif ve pasif sistemler: planlama tasarım ve uygulama), birey düzeyinde kontrol (kulak koruma sistemleri ve etkilendirme süresi denetimi) arasındaki ilişkinin düzenlenmesi açısından bir sistem anlayışı içinde yaklaşılmalıdır.³²⁶

Gürültü ya da ses kirliliği yapı dışından ve yapı içinden kaynaklandığı için konuya makro ve mikro düzeyde planlama ilkeleri ışığında yaklaşmak gerekir. Kentte var olan akustikle ilgili sorunların çözümünde ayrıntılı bir planlama ile gürültü haritaları çıkarılması ve ana gürültü kaynaklarının doğru olarak belirlenmelidir.

Bunun sonuçlarına göre, teknik bilgilere dayanarak, yönetmeliklere uygun çözümler geliştirilmelidir. Yerleşim bölgeleri ile gürültülü iş alanlarının olabildiğince birbirinden ayrılmasına çalışılmalıdır. Yeni planlanan kent bölgelerinde yerleşmelerin boyutu, yapıların işlevleri, var olan kentle bağlantıları, yol-yapı durumları, trafik yoğunluğu, yeşil alan ve ağaçlandırma bölgelerinin uygun planlanması, ana gürültü kaynakları ile sessiz bölgeler arasına tampon yapı ya da engel koyarak, yeterli uzaklıklar bırakarak yapıların gürültüden uzak tutulması sağlanabilir. Kent planlamasında uygun koşulların oluşturulması başarılabiliyorsa, yapılarda dış gürültü denetimi birçok yapı için önemini yitirir. Ancak, çok sessiz olması istenilen yapılar için yapı kabuğunda önlem alınması gerekir. Yapıların işlevinden, yapılarda kullanılan türlü donatı ve tesisatlardan kaynaklanan gürültülerin ise, yapı bölmeleri, döşemeler ve teknik aygıtların, donatı ve tesisatların titreşim ve gürültülerinin teknik olarak denetlenmesiyle çözümü olanaklıdır. Tüm bu denetimlerde, kaynak ve alıcı ile ilgili ayrıntılı planlama yapılması, etkin ve ekonomik önlemlerin getirilmesine dikkat edilmelidir.

Bu sorunun çözülmesi için teknik olarak alınacak önlemlerin önemi açık olmasına karşın, esas çözümün insanların duyarlılığını artırmaktan geçtiğini unutmamak gerekir. İnsanların belirli bilinç düzeyinde olmaları ve toplumda birbirlerine karşı saygılı bir biçimde yaşamayı öğrenmeleri, başkalarına zarar veren gereksiz ve yararsız gürültüleri yapmaktan kaçınmaları özellikle önem taşımaktadır.

Yapılacak İşler

Türkiye’de gürültü kaynakları ve gürültü düzeyleri konusunda var olan durum değerlendirilmeli, gürültü limitleri, kulak sağlığı ölçütleri, akustik yalıtım değerleri saptandıktan sonra Gürültü Kontrol Yönetmeliği yeniden düzenlenmeli, Ses Yalıtım Yönetmeliği çıkarılmalıdır.

Özellikle büyük kentlerde ve içinden önemli karayolları ve demiryolları geçen ve turistik işlevi ağırbasan kentlerde yerel yönetimler gürültü denetimine öncelik vermelidir. Geliştirilen Gürültü Kontrol Yönetmeliği uygulanmaya çalışılmalıdır. Hazırlanan kent planlarının değerlendirilmesinde gürültü konusu önem verilen ölçütlerden biri olarak ele alınmalıdır.

³²⁶ Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı Projesi, Gürültü Kirliliğinin Önlenmesi Taslak Raporu.

Her türlü iletişim araçları kullanılarak toplum bilinçlendirilmeli, uyarılmalı ve eğitilmeli, özellikle de ilkökul öğrencilerinden başlayarak tüm eğitim kurumlarında konunun önemi üzerinde durulmalıdır.

Yerel yönetimler çevre ve mahalle örgütleriyle işbirliği halinde, kent içinde örnek projeler geliştirmeli ve uygulanması için kampanyalar açmalı, bunun sonuçlarını medya aracılığıyla yayarak bu projelerin başka yerlerde de etkili olmasını sağlamalıdır.

Gürültü denetimi için yalıtım önlemleri uygulayan konut ve iş yeri sahipleri özendirilmeli ve bu konuda teşvik edici bir kredilendirme sistemi geliştirilmelidir.

Gürültü yaratan işletmelerin ve kuruluşların gerekli duyarlılığı göstermemesi halinde il İdaresi'nin alacağı yasaklama kararları ya da yargı yolunun harekete geçirilmesinde sivil toplum kuruluşları aktif bir işlev yüklenmelidir.

İzleme Yöntemi

Akustik ölçüm ve değerlendirme standartlarının gözden geçirilmesi ve İl çevre müdürlükleri, yerel yönetimler ve üniversite işbirliği ile gürültü ölçümlerinin yapılması kent gürültü haritalarının hazırlanması gerekir. Çevreyi rahatsız eden eğlence yerlerinde gürültü izleme uygulaması yaygınlaştırılmalıdır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

İl Çevre Müdürlükleri, Yerel yönetimler: Gürültü ölçümleri, gürültü haritaları hazırlanması.

Yerel Yönetimler: İmar planlarının değerlendirilmesinde gürültü ölçütüne önem verilmesi, kentlerin gürültülü bölgeleri için özel gürültü azaltma projeleri geliştirilmesi. Gürültü haritaları içinde çok gürültülü alanların azaltılması için çaba gösterilmesi.

Üniversitelerin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Fakülteleri: Gürültü kontrolü ve mimari akustik konularında eğitim programlarını laboratuvar kapasitelerini geliştirmesi, özel kurslar ve sertifikalar vermesi.³²⁷

İşçi Sendikaları: İş yerlerinde çalışma koşullarının gürültü açısından denetlenmesi ve bu konuda bilinçlenme yaratılması³²⁸.

Sivil Toplum Kuruluşları, Çevre ve Mahalle Örgütleri: Yerel yönetimlerle ile TMMOB'ye bağlı odalarla işbirliği içinde gürültüyle mücadele kampanyası ve projeleri geliştirilmesi.

Sanayi Odaları, Esnaf Odaları: Üyelerinin işyerlerinde ve araçlarında gürültüye ilişkin önlemlerin alınması konusunda kampanyalar düzenlenmesi.

Bireyler: Gürültü konusunda ev içi ve ev dışında kentli olma bilinç ve sorumluluğunun geliştirmesi.

Öncelikli Konu .22

Türü: A

Sağlıklı Kentsel Yaşam Bakımından Kentte Su Sağlanması.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Bir yerleşmede yaşamı sürdürebilmenin ön koşulu sağlık için bir sakınca taşımayan temiz içme ve kullanma suyunun sağlanmasıdır. Türkiye'de şimdiye kadar gerek kentsel alanda gerek kırsal alanda su

³²⁷ İTÜ Selma Kurra Görüşü.

³²⁸ DİSK Görüşü.

şebekeleriyle temiz su sağlanmasına öncelik verilmiştir. Gerek kentlerde, gerek kırsal yerleşmelerin hemen hemen tümünde bu gerçekleştirilmiştir. Buna karşın, yeterli ve temiz su sağlanması sorunu tam olarak çözülememiştir. Bunun değişik nedenleri vardır. Bir yandan kentleşme ve kent nüfusları artışları sürmekte, öte yandan kişi başına artan gelir su talebini artırmaktadır. Bu gelişme sürekli olarak kapanması gereken bir açık yaratmaktadır. Ama bundan daha önemlisi kentlere su sağlayan kentin yakınındaki yüzeysel ve yeraltı suyu kaynakları, kentlerin büyümesinin getirdiği etkilerle kirlenmeleri yüzünden, ya devreden çıkmakta ya da kentlere içilemeyecek kalite de su verilmesine neden olmaktadır. Kentlerin denetimsiz büyümesi ve kaçak yapılaşma bir su sorununa dönüşmektedir. Bu sorunu en yoğun olarak yaşayan kent, suyunu önemli oranda yüzeysel su kaynaklarından karşılayan İstanbul'dur. Bu durumda özellikle yaz aylarında bağırsak enfeksiyonları yaygınlaşmaktadır. Kente içme suyu kalitesinde bir su sağlanamayışı içme suyu sağlanması konusunda denetimsiz bir içme suyu sektörü doğmasına neden olmakta, içme suyu istasyonları, tankerle su taşıma sistemleri gelişmektedir. Kent halkı hem pahalı, hem de sağlık koşullarına uygunluğu denetim altında olmayan su tüketmektedir.³²⁹

Kentlere yeterli nicelik ve nitelikte su sağlanması sorununa büyük ölçüde su kirlenmesinin önlenmesine bağlı olduğu bilinciyle yaklaşılmalıdır. Türkiye'nin su kaynakları üzerinde konuşulduğu kadar zengin değildir. Havza bazında yeraltı ve yerüstü suları bütünlük içinde ele alınarak korunmalı, rasyonel olarak kullanılmalı ve yönetilmelidir.

Önerilen Çözüm

Kentin yakın ve uzak çevresindeki mevcut su havzalarının kalıcı önlemlerle korunması ve bu koruma işinin yanı sıra, baraj vb. yerlerin inşaatlarının yapılması ve hazne işletilmesi çalışmalarının merkezi yönetim kuruluşlarınca yapılmalı; kentsel gelişme alanları önceden belirlenerek, bu gelişme sınırlarına kadar planlama yapılması, şebekelerin yapım, işletim, bakım ve onarım işlerinin olanaklara uygun olarak örgütlenmesi yerel yönetimlerce yüklenilmelidir. Bunun yanı sıra, kullanıcı alışkanlıklarına uygun donatımın kullanıma sunulması; kentsel ihtiyaçlar açısından tüketimde ekonominin sağlanması için, kent topoğrafyasının sağladığı olanakları da gözönünde tutarak, uygun ölçeklerde (semt, veya belediye) "tekrar dönüşüm sistemleri" uygulamasına geçilmesi gerekmektedir.

Yapılacak İşler

Bir su yasası çıkarılmalı, yüzeysel ve yeraltı su kaynaklarının korunması, kullanımın planlanması ve denetimi konularında ilgili kuruluşlar arasındaki iş bölümü yani yetki ve sorumluluklar yeniden belirlenmeli, yasal bakımdan bulunan boşluklar ortadan kaldırılmalı, ilgili kuruluşlar yasal yetkiler, kaynaklar ve örgütlenme bakımından yapabilir kılınmalıdır.

Çevre Bakanlığı, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliğini yeni gereksinmelere göre çevre örgütleriyle işbirliği içinde yeniden düzenlemelidir.

DSİ diğer kuruluşlarla işbirliği içinde, havza bazında su kaynaklarının değerlendirilmesi ve işletilmesi konusunda su yasasının olanaklarını gözönüne alan yeni bir planlama ve örgütlenmeye gitmelidir.

100.000 den fazla nüfuslu kentlerde su ve kanalizasyon idareleri eliyle, su ve kanalizasyon idaresi bulunmayan belediyelerde ise İller Bankası yardımıyla, iç ve dış finansman olanaklarından yararlanarak, nitelik ve nicelik bakımından su açığı olan yerleşmelerde eylem planı döneminde bu açığı kapatacak bir programlamaya gidilmelidir.

Kente içme suyu sağlayan barajlar, göller vb. yüzey suyu kaynaklarının koruma bölgeleri içindeki kaçak yapılaşma durdurulmalı, bu alanlardaki kaçak yapılaşma hiç bir servis götürülmemeli, hiçbir yapı bulunmaması gereken alanlardaki yapılar yıkılmalı ya da tasfiyesi programlanarak en kısa sürede

gerçekleştirilmelidir. Bu koruma bölgelerinde yapılanmaya izin verilen alanların imar planları yeniden yapılmalı, bu alanların alt yapıları öncelikle gerçekleştirilmelidir.³³⁰

Çevreci kuruluşlar, kamu kuruluşlarıyla işbirliği içinde su kirliliği konusunda bilinçlendirme kampanyaları geliştirmelidir.

İzleme Yöntemi

İzleme halka sağlıklı su sağlandığı güvencesini vermek ve su sağlanması konusunda politika geliştirmeye yardımcı olmak için yapılmalıdır. Bunun için öncelikle su kalitesi ölçümleri düzenli olarak yapılmalı ve halka açıklanmalıdır. Ayrıca tüketilen su miktarı, şebeke kayıpları, su maliyetleri konusunda düzenli istatistik bilgi derlenmelidir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM:Yüzeysel ve yeraltı suların korunması,kullanımının planlanması konusunda ilgili kuruluşlar arasında işbölümünü yeniden düzenleyen kapsamlı bir su yasasının çıkarılması.

Çevre Bakanlığı : Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği'nin yeni gereksinimleri ve havzalarda koruma ve kullanma dengesini kurmayı göz önünde tutarak yeniden düzenlenmesi.

DSİ: Havza bazında su kaynaklarının yönetimi ile baraj vb.leri büyük altyapıların gerçekleştirilmesi.

İller Bankası:Su ve Kanalizasyon İdarelerinin bulunmadığı yerlerde, belediyelere su sağlanması konusunda finansman ve teknik yardım verilmesi.

Su ve Kanalizasyon İdareleri:100.000 den fazla nüfuslu yerlerde su sağlanması, su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi, su dağıtım şebekelerin kurulması, ve işletilmesi.

Yerel Yönetimler ve Su Sağlayan Kuruluşları ya da Şirketleri:Su sağlanması,dağıtımı ve işletilmesi

Çevre örgütleri, Mahalle örgütleri ve hanehalkları: su kirliliği ve yeterli su sağlanması konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi,karar süreçlerinin etkilenmesi.

Öncelikli Konu.23

Türü:A

Sağlıklı Kentsel Yaşam Bakımından Atık Suların Uzaklaştırılması, Arıtılması ve Yönetimi.

Konunun Önemi

Bir toplumda refah düzeyi arttıkça kişi başına tüketilen su miktarı bir artış göstermektedir. Kentlerdeki yaşamın sağlıklı olabilmesi için önce kullanılan bu kirlenmiş atık suyun yaşam mekanından uzaklaştırılması gerekmektedir. Bu uzaklaştırma atık suların bir kanalizasyon şebekesi aracılığıyla ve/veya doğrudan bir su ayağına (akarsu, göl, deniz) veya toprağa verilmesiyle yapılmaktadır. Bu uzaklaştırma kent mekanında sağlıklı yaşama olanak vermekle birlikte, uzaklaştırılan atık sular hiç arıtılmadan doğaya verilince, verilen atık suyun niceliksel ve niteliksel yüküne bağlı olarak, ekolojik

³³⁰ Durusu Beldesi Doğasını Koruma Derneği Görüşü.

dengeinin bozulmasına su ve toprak kaynaklarının tehlikeli derecede kirlenmesine neden olmaktadır. Türkiye kentlerinde kanalizasyon şebekesi belli bir ölçüde gelişmiş olmasına karşın, arıtma sistemleri kurulmadığı için yüksek düzeyde kirlilik yaratmaktadır. Sorun sadece konut alanları atık suları için değil, sanayi atık suları için de söz konusudur. Deniz ve akarsu kirliliği ev ve sanayi atık sularının arıtılmayıp dolayısıyla doğmaktadır. Sanayi alanlarına yakın dar gelirli konut alanlarında ise orada yaşayanların sağlığı açısından tehlikeli olmaktadır. Atık suların denetim altında uzaklaştırılması ve arıtılması Türkiye'nin öncelikli çevre sorunu haline gelmiştir.³³¹

Gerek kanalizasyon, sistemleri gerek arıtma tesislerinin kurulması çok büyük yatırımları gerektirmektedir. Bu nedenle bu sistemlerin planlamasında ve uygulanmasında maliyet düşürücü yaklaşımlara özen gösterilmelidir. Bunun için biri diğerini destekleyen üç ayrı tutum benimsenebilir. 1) Bu alanda teknolojik gelişme hızlı olmaktadır. Bu nedenle dünyada ve Türkiye'de olan deney birikiminden, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden haberdar olunarak en gelişmiş yöntem ve teknolojilerden yararlanılmalıdır. 2) sanayi alanlarında, evsel atık suyun toplandığı kentsel alanlarda, deniz kıyılarında dağınık turizm yerleşmelerinde, ölçeğine ve arıtılacak kirlilik yükünün farklılığına göre uygun yöntem ve sistem seçimleri yapılmalıdır. 3) Arıtılarak su kaynaklarına verilecek toplam atık su miktarı düşürülmeye çalışılmalıdır. Bu hem maliyeti düşürecek, hem doğaya aktarılacak kirli su ve arıtma sonunda biriken çamur miktarını azaltacaktır. Bunun için uygun alanlarda; evsel atık suların biyolojik arıtmadan sonra sulamada kullanılmasıyla geri kullanımın sağlanması, doğal arıtma olanaklarından da yararlanılması yoluyla nihai olarak arıtılacak su miktarının düşürülmesini sağlayan yaklaşımlardan yararlanılabilir. Günümüzde atık su arıtılmasındaki maliyet yüksekliği, atık su arıtılmasında arıtmadan çıkan suyun tekrar değerlendirilmesini önemli hale getirmiştir.³³²

Önerilen Çözüm

Bu alanda geliştirilecek projelerin uygulamaya geçirilebilmesi atık su şebekelerinin ve arıtma tesislerinin inşası, sürekli bakım ve onarımının gerçekleştirilmesi için finansman sorununun çözülmesi gerekir. 3914 sayılı yasayla getirilen temizlik ve çevre vergisi bu konuda belli bir kaynak sağlamaktaysa da gereken yatırımın büyüklüğü karşısında yetersiz kalmaktadır. Uluslararası kaynaklara başvurmak gerekecektir. Bu konuda iyi koşullarda dış kaynak bulmak olanaklıdır. Dış kaynak sağlayan kuruluşlar ise kredi geri dönüşünü garantiye almak istemektedir. Bunun için atık su hizmetlerinin yeterli düzeyde fiyatlandırılarak yatırımın geri ödenmesinin sağlanması gerekmektedir. Bu da su ve kanalizasyon kuruluşlarının birleştirilerek su fiyatlarına kanalizasyon hizmeti payının eklenmesiyle sağlanmaktadır. Bu yolda ilk adım 2560 sayılı İSKİ yasasıyla İstanbul için atılmıştır. Bunu Ankara, İzmir ve Bursa'nın girişimleri izlemiştir. Bu sistem rasyonalize edilerek yaygınlaştırılmalıdır.

Su ve Kanalizasyon idareleri'ndeki fiyatlandırmada hizmetin karşılığının halktan alınması esası benimsenmiştir. Bu doğru yoldur. Ama bu fiyatlandırmada sosyal kaygılar göz ardı edilmemelidir. Çapraz finansman yoluyla toplumun güçsüz kesimleri korunmalıdır. Bu su kullanımında kullanılan su miktarına göre farklılaşan bir fiyatlandırma politikasıyla sağlanabilecektir.

Yapılacak İşler

Günümüzde "Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği" yetersiz kalmaktadır, ayrıca atık su altyapı tesisleri yönetimi tebliği henüz yayınlanmamıştır. Bu alanda yeniden düzenlemelere gidilmelidir.³³³ Endüstriyel atık su arıtma sistemleri uygulaması teşvik kapsamına alınmalıdır.

Avrupa Topluluğu atık su direktiflerinde belirlendiği gibi, hassas bölge kavramı ve tanımı ilgili mevzuata getirilmeli, hassas bölgeler için geçerli olacak atık su deşarj standartları ilgili direktiflere uyum sağlayacak şekilde belirlenmelidir.

Büyük kentlerde su ve kanalizasyon işletmeleri yoluyla dış finansman yollarından yararlanarak

³³¹ Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Raporu.

³³² Ziraat Mühendisleri Odası, Kadın Konseyi Derneği Raporu.

³³³ Çevre Mühendisleri Odası.

kentlerin atık su sorunlarının çözülmesi yoluna gidilirken, orta ve küçük boy yerleşmelerde sorunun çözülmesinde İller Bankasının kapasitesinin geliştirilmesinin önem verilmelidir. İller Bankası bu alandaki dış kaynaklardan orta ve küçük belediyelerin yararlanmasına olanak verecek şekilde kapasitesini geliştirmelidir.

Su ve Kanalizasyon İdarelerinin gerektirdiği personelin yetiştirilmesi konusunda su ve kanalizasyon işletmelerinin işbirliği ile bir eğitim örgütlenmesine gidilmelidir.

Turistik kıyı yerleşimlerinin yoğunlaştığı yörelerde hem kısıtlı kaynakların rasyonel değerlendirilmesi hem de atık su arıtımının denetimini kolaylaştırmak için site ve tesis ölçeklerinden başlayarak tüm atık su bileşenlerinin gözönüne alan "sıvı atık yönetimi nazım planları" hazırlanmalı, tüm uygulamalar entegre bir yaklaşımla yürütülmelidir.³³⁴

İzleme Yöntemi

Su kalitesi ölçümleri izlemenin temel aracını oluşturacaktır. Özellikle kirletici kaynakta atık su ölçümlerinin düzenli olarak yapılabilmesi için yerel ölçekteki merkez labrotuvarlarının öncelikle sanayi bölgeleri olan kentlerden (İstanbul, İzmir, Bursa, İzmit, vd.) başlayarak kurulmalı ve işletilmelidir.

Arıtma maliyetine ilişkin kayıtlar yardımıyla arıtılmış su maliyeti hesaplanmalı, değişik kaynaklardan sağlanan temiz suyun maliyetine oranı bulunmalı ve bu alandaki politikaların geliştirilmesinde bir ölçüt olarak yararlanılmalıdır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM: Su ve Kanalizasyon İdareleri'nin nüfusu 100.000 den büyük kentlerde kurulmasını kolaylaştıran genel bir yasanın çıkarılması.

Çevre Bakanlığı: Su Kirliliği Yönetmeliği'nin geliştirilmesi, atık su altyapı tesisleri konusunda düzenlemeler yapılması.

İller Bankası: Atık su konusunda dış kaynaklardan da yararlanarak finansman ve teknik yardım kapasitesini geliştirmesi.

Üniversiteler ve Araştırma Kuruluşları: Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve Türkiye'ye uyarlanması konusunda araştırma yapılması.

Su ve Kanalizasyon İdareleri: Atık su toplama, arıtma ve uzaklaştırma sistemlerinin planlaması, inşası ve işletilmesi ve bu amaçla kendi aralarında örgütlenerek personel eğitiminin sağlanması.³³⁵

Yerel Yönetimler: Atık su arıtılmasını öncelikli konuları arasına alması.

KOSGEB, İşçi Sendikaları, Sanayi Odaları: İş yerlerinde atık suların arıtılmadan doğaya bırakılmasının denetlenmesi, yeniden kullanılması olanaklarının aranması ve bu konularda bilinç oluşturulması.³³⁶

Çevreci ve Diğer Sivil Toplum Kuruluşları: Atık su konusunun çözümlenmesinin önemi konusunda kamuoyunda bilinçlenme, karar organları üzerinde baskı yaratılması ve yerel uygulama ve sorunlar konusunda denetim yapılması

³³⁴ Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknoloji Enstitüsü Adnan Akyarlı Görüşü.

³³⁵ Birlik Vakfı Görüşü.

³³⁶ DİSK Görüşü, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Görüşü, ISO Görüşü.

Öncelikli Konu .24

Türü:A

Sağlıklı Kentsel Yaşam Bakımından Katı Atıkların Toplanması, Uzaklaştırılması, Zararsız Hale Getirilmesi ve Yönetimi³³⁷

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de gelir artışı, yaşam kalıplarının gelişmesi ve tüketim eğilimlerinin artışına paralel olarak kişi başına düşen katı atık madde miktarı sürekli artmaktadır. Hızlı kentleşme dolayısıyla yerleşmelerin nüfusları da hızla arttığından kentlerde hergün toplanması gereken toplam katı atık miktarının artışı çok daha hızlı olmaktadır. Artan yalnız katı atık miktarı değildir. Yerleşmelerin sürekli büyümesi ve mekanda yayılması toplanan katı atıkların daha uzak mesafelere taşınmasına neden olmakta, katı atıkların zararsız hale getirilmesinin kent yönetimlerine maliyetleri daha da hızlı artmaktadır.

Kentlerde çöpler belediyelerce toplanmakta ve genellikle motorlu araçlarla kentin çevresindeki bir alana düzensiz bir biçimde depolanmaktadır. Bu alanların sızdırmazlığı sağlanmadığı ve oluşacak gazları boşaltacak ve değerlendirecek sistemler kurulmadığı başka bir deyişle sıhhi bir arazi doldurma sistemi geliştirilmediği için çok önemli çevre kirlenmesi ve çevre sağlığı sorunları yaratmaktadır. Katı atık yığınlarının havasız ortamda bozulurken çıkardığı, metan, karbondioksit, hidrojen sülfür gibi gazlar, hava kirlenmesine ve patlamalara neden olmaktadır. Yine katı atıkların bozulmaları sırasında çıkardığı sıvıların yarattığı sızmalar önemli ölçüde toprak ve su kirliliğine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, kuşlar ve diğer hayvanların bir portör görevi üstlenmesine bağlı olarak insan hayatını tehdit etmektedir.

Depolama alanlarında dökülen çöp içindeki kağıt, plastik, metal vb. maddelerin ekonomiye geri kazandırılması büyük ölçüde kadın ve çocuk emeğiyle ve elle ayıklama yoluyla olmaktadır. Bu faaliyet çöplükler çevresinde çöplükten geçen çok düşük gelirli bir yerleşmenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hem bu mahallelerde yaşayanlar çok önemli sağlık tehlikeleriyle karşı karşıya kalmakta hem de bu yaklaşım katı atıklardan ekonominin geri kazanımının düşük olmasına neden olmaktadır.

Karşılaşılan katı atık sorunları sadece evsel atıklarla sınırlı değildir. Sanayilerin katı atıkları belediyelere toplanmamakta, çoğu kez hiç bir disipline bağlı olmadan çevreyi tahrip edecek biçimde boşaltılmaktadır. Hastahane atıkları çoğu kez ayrıca toplanıp zararsız hale getirilmemektedir. Son yıllarda gelişmeye başlayan pis su arıtma tesislerinde açığa çıkan birincil ve ikincil arıtma çamurları da ayrı bir sorun oluşturmaya başlamıştır.

Ayrıca, zaman içerisinde çöp toplama alanlarının kısmen veya tamamen iskan edilmesi, buralardaki çeşitli heyelanlar ve patlamalar can kayıplarına neden olmaktadır. Bir yandan halkın bilinçlenmesi ve belediyeleri yeni çöp depolama alanları oluşturmaya direnç göstermeye başlaması, öte yandan belediyelerin bu konuda özel vergi toplamaya başlaması bu konuyu Türkiye’nin gündeminde ön plana çıkarmıştır.

Önerilen Çözüm

Katı atık konusunun ele alınmasında, kademeli bir yaklaşım izlenmelidir. Öncelikle yaşama kalıbı ve alışkanlıklarının katı atık miktarını azaltacak biçimde yeniden düzenlenmeli, ikinci olarak katı atıkların dönüştürülebilir olanlarının doğayı kirletmesine izin vermeden ekonomiye yeniden kazandırılmasına çalışılmalıdır, üçüncü olarak geriye kalan katı atıkların sağlık koşullarına uygun olarak toplanması, depolanması yoluna gidilmelidir.³³⁸ Hiçbir koşulda katı atıkların uzaklaştırılması ve depolamasına ilişkin projelerin tek başına hazırlanması yoluna gidilmemeli, katı atık miktarının azaltılması ve geri kazanım süreçleriyle bir bütün halinde planlanmalıdır.³³⁹

³³⁷ Çevre Mühendisleri Odası Raporu.

³³⁸ Kadın Konseyi Derneği Raporu.

³³⁹ Çevre Gönüllüleri Platformu SOS Görüşü.

Bunun için birincil olarak bölgesel, ikincil olarak yerel ölçekte uygulamaya gidilmelidir. Kentsel gelişme yönüne bağlı olarak, depolama yerleri belirlenmeli ve güncel teknolojiye bağlı olarak bu yerlerin alt yapısı oluşturulmalı, ikincil ayıklama ve kompostlaştırma ile ekonomik olması halinde enerji üretme tesisleri kurulmalıdır. Çöp toplama sistemi yeniden gözden geçirilmeli, hastahane atıkları, sanayi atıkları, evsel atıklar ayrı ayrı toplanmalı, evsel atıklardan kağıt, mukavva, cam, teneke, ev eşyası vb.leri atıkların kaynaktan sınıflandırılmasını sağlamak üzere belirli günlerde ayrıca toplanmalı, çöp toplama olabildiğince organik atıklara yönelik olmalı, tekrar dönüşümü olanaklı ambalajlama ürünlerinin kullanımı teşvik edilmeli, toplama ve değerlendirme işleminin örgütlenmesinde en ekonomik yol seçilmelidir. Bunun için yerel yönetimin işletmesi, kar amacı gütmeyen kuruluşlarla ya da özel girişimcilerle ortaklıklar geliştirilmesi ve özelleştirilmesi yollarında biri seçilebilir. Hangi yol seçilirse seçilsin bu hizmetin sağlanması sorumluluğunun yerel yönetimlerde bulunduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle yerel yönetimlerce hizmetin kalitesi denetlenmelidir.

Yapılacak İşler

24 Temmuz 1993 de yayınlanan 3914 sayılı kanun ile belediye gelirleri yasasına eklenen bir madde ile "belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin katı atık toplama ile kanalizasyon hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binaların çevre temizlik vergisine tabi olacağı" öngörülmüştür. Bu yolla belediyeler geçmiş döneme göre katı atık konusunda belli ölçüde kaynak sağlamış olmaktadır. Ama bu kaynak büyük yatırımlar isteyen kanalizasyon ve katı atık hizmetleri için yapılması gereken yatırım miktarına göre küçük kalmaktadır. Bu alanda maliyeti düşük uluslararası kaynaklardan yararlanma olanağı vardır. Büyük yerleşmelerde yerel yönetimlerin bu alandaki yatırım projelerini uluslararası standartlarda hazırlaması, uluslararası kaynaklardan yararlanması doğru olacaktır. Çevre Yasası uyarınca hazırlanan Katı Atık Yönetmeliği 1991 yılında yayınlanmıştır. Bu yönetmeliğin katı atık depo sahalarının inşası ve işletilmesi konularının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu konuda yayınlanmış olan yönerge yetersiz kalmaktadır.³⁴⁰

Yerel yönetimler katı atıkları toplama, geri kazanma, depolama vb. konularda bir yatırım ve işletme planı hazırlamalı, uluslararası kaynaklardan da yararlanan uygulamaya gitmelidir. Bu planlarda hanehalklarının, katı atığın toplayıcı sisteme ulaştırılması öncesinde yapması gerekenlere ilişkin öneriler de bulunacaktır. Bu konuda çevreci ve kadın sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde eğitici kampanyaların yapılması gerekecektir.

İzleme Yöntemi

Katı atık yönetimleri günde toplanan çöp miktarı, geri kazanılanların ve depolanan bölümlerinin ne olduğu konusunda istatistik bilgi toplanmalıdır. Maliyet bilgileri derlenmelidir.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

Çevre Bakanlığı: Katı atık depo alanlarının inşası ve işletilmesi konusunda yönetmelik çıkarılması.

İller Bankası: Katı atık konusunda, su ve kanalizasyon idareleri bulunmayan belediyelerin finansman ve teknik yardım kapasitesini geliştirmesi.³⁴¹

Yerel Yönetimler: Katı atık yatırım ve işletme planlarının hazırlanması ve uygulamaya konulması.

Çevre ve Kadın Sivil Toplum Örgütleri ve İşçi Sendikaları: Bu alanda bilinç yaratma kampanyaları düzenlenmesi ve denetim yapılması.

Hanehalkları ve Diğer Katı Atık Üreticileri: Katı atıkların toplayıcı sisteme nasıl ve ne zaman verileceğine ilişkin kurallara uyulması.

³⁴⁰ Çevre Bakanlığı Görüşü.

³⁴¹ İller Bankası Görüşü.

Öncelikli Konu.25

Türü:B

Yerel Yönetimlerin Kapasitelerinin Geliştirilmesi ve Yapabilir Kılınması.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Bir yandan Türkiye'nin çok merkezi yönetim yapısının hizmetlerin görülmesinde yarattığı dar boğazlar karşısında siyasal partiler arasında yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda geniş bir oydaşmanın bulunması, öte yandan Habitat II'nin hazırlık çalışmaları sırasında yapabilir kılma stratejisinin benimsenmesinin yerel yönetimlerden beklenenleri artırması, bu konuyu öncelikli hale getirmektedir. Yerel yönetimlerin güçlü olmaması, görevlerini yerine getirmekte yetersiz kalması, kentsel hizmetlerin sağlanmasında himayecilik ilişkilerinin gelişmesine neden olmaktadır. Bu da anonim ilişkilere dayanan katılımcı demokrasinin gelişmesini güçleştirmektedir.

Önerilen Çözüm

Bu konuda siyasal iktidarın daha etkin ve demokratik bir toplum işleyişine olanak vermek için yerel yönetimlere görev devri konusunda siyasal bir kararlılık içine girmeli ve tüm yönetimin yapısını gözden geçirmeye varacak kapsamlı bir yönetim reformu içinde yerel yönetim reformunu ele almalıdır.³⁴² Böyle bir reformun düşünülmesinde daha başlangıçta var olan yerel yönetim biçimlerine hapsolan bir yaklaşımdan özenle kaçınılmalıdır.

Yerel yönetim birimleri kendi sınırları içerisinde yaşayan bireylerin, grupların ve topluluğun ortak ihtiyaçlarının karşılanmasına, ekonomik ve kültürel zenginliğine ve refahına ilişkin alan içinde bir başka yönetimin tekeline bırakılmamış ya da yerel yönetimin yetki alanının özellikle dışında tutulmamış her konuda karar alma konusunda genel yetkiye sahip olmalıdır.

Merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki temel ilişkileri etkin bir kurumsal yapıya kavuşturmak, eşgüdümü ve bilgi akışını sağlamak, bu alandaki temel yasal ve idari düzenlemelerin ve programların belirlenmesine katkıda bulunmak amacıyla, merkezi ve yerel yönetim temsilcilerinin katılımıyla bir Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim Ortak Kurulu oluşturulmalıdır.

Güçlü yerel yönetimin oluşabilmesi için, çok sayıda küçük ve az sayıda büyük birimden oluşan yapısının değiştirilerek, yeterli sayıda ve güçlü yerel yönetimlerden oluşan bir sisteme geçilmelidir. Yerel yönetimleri yeniden yapılandırılmasında popülist kaygılar değil yerleşme sisteminin geçirdiği dönüşüm ve halkın gereksinimlerinin yeterli, etkin ve demokratik biçimde karşılanması ön plana geçmelidir. Yerleşme sisteminin geçirmekte olduğu dönüşüm içinde kent ve kırsal karşıtlığı önemini yitirirken, kentleri ve kırsal alanları farklı yerel yönetim birimleri halinde örgütlemek eğiliminden vazgeçilmelidir. Tüm ülke mekanı hiç bir boşluk bırakmayacak biçimde kentsel alanlar ve onların hizmet ettiği kırsal kesimleri de içeren yerel yönetim ağıyla kaplanmalıdır.

Böyle bir yerel yönetim sisteminin güçlü kılınabilmesi için, yetki alanının genişletilmesi gerekir. Bu genişletmekte "subsidiarity" (hizmetin en yakın yönetim biriminde üretilmesi) ilkesi esas alınmalıdır. Yerel yönetimlerin yetkilerinin geliştirilmesi demokrasinin kalitesinin gelişmesini otomatik olarak sağlamaz. Yerel yönetimlerin yetki alanının genişletilmesinin demokrasiyi geliştirici bir etki yapabilmesi için, saydam ve etkili bir denetim ve halka hesap verme mekanizmasının kurulması, katılımcı süreçlerin geliştirilmesi ve bu konuda kurumsal kanalların açılması gerekir.

Merkezi yönetimin desantralize edilebilmesi tek kademeli bir yerel yönetim sistemiyle olanaksızdır. Kendi içinde bir kademelenme oluşturması yerel yönetimlerde hem katılımı sağlamak, hem de ölçek ekonomilerinden yararlanmak için gereklidir. Bu kademelenme metropoliten kentlerin bulunduğu yerlerde metropoliten yönetimler niteliğini kazanmalıdır.³⁴³ Bu nedenle yerel yönetimlerin yeniden

³⁴² Bursa Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

³⁴³ Bursa Büyükşehir Belediyesi Görüşü.

yapılanmasında kademeler arasında dikkatli bir iş bölümü yaparak, kademeler arası çatışmaya olanak vermeyecek bir kademeli yapının geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Merkezi yönetimin yerel yönetim üzerindeki denetiminin, şimdi olduğu gibi ağır bir idari vesayet denetimi olması düşünülemez. Bunu demokratik bir denetim olarak saymak olanaksızdır. Vesayet denetimi yerine kurulacak denetimi güçlendirmek için yerel ombudsman³⁴⁴ (kamu denetçisi) kurulması, yurttaşların yargı denetimine başvurmalarının kolaylaştırılması, halka seçilmiş yerel yöneticileri geri çağırma hakkının verilmesi, önemli konularda referanduma olanak sağlanması yoluna gidilmelidir.³⁴⁵

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin bir başka önemli boyutu, yeterli finansal güce sahip hale getirilmeleridir. Bunun için yerel yönetimlerin yetki alanlarının genişletilmesiyle orantılı olarak merkezin aldığı vergilerin bir kısmı yerel yönetimlere terkedilmelidir. yerel yönetimlerin kullandıkları kaynakların toplam kamu harcamaları içindeki oranı büyük ölçüde artırılmalıdır.³⁴⁶ Yerel meclislere vergilere munzam kesir koyma ve yerel yönetimle yakından ilgili emlak ve tüketim vergileri gibi alanlarda belli sınırlar içinde vergi oranlarını belirleme yetkisi verilmelidir. Yerel yönetimlerin yerel gelirlerinin merkezden gelen gelirlere oranı yükseltilmelidir.

Yerel yönetimlerin yapabilir kılınması için büyük olmayan ama nitelikli personel kullanmasına olanak veren bir personel rejimi geliştirilmelidir. Bu bürokrasi siyasal bağlılıklara göre değil, liyakat esasına göre kurulmalı, güvenceye sahip olmalı, sık sık değişmemeli, yerel yönetimlerin uygulamalarına bir kararlılık kazandırılmalıdır. Ayrıca BM'nin Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımın Kaldırılması Sözleşmesine uygun şekilde, kadınların kararalma mekanizmaları içinde eşit yer almasına özen gösterilmelidir. Bir yerel yönetim, yeterli nitelikte ve yereli oluşturan toplumun çeşitliliğini yansıtan, personele sahip olmadan hiçbir biçimde yapabilir olma kapasitesini kazanamaz.³⁴⁷

Yerel yönetimler birlikler biçiminde kendi üst örgütlerini geliştirmeli, bu yolla yapabilirlik kapasitelerini artırmalıdır. Böyle bir örgütlenme içinde yerel yönetim personelinin sürekli eğitim yoluyla hüner ve bilgilerini geliştirme yolu aranmalıdır. Yerel yönetimler arası işbirliği geliştirilerek gerek planlamada, gerek hizmet tanımında ve üretiminde etkinliğin artırılmasına çalışılmalıdır. Yerel yönetim birliklerinin yasal dayanakları güçlendirilmeli, merkezden yerel yönetimlere aktarılan paylardan doğrudan alma yolu açılmalıdır.³⁴⁸

Yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesinde, yerel yönetimler ile halk arasında yakınlaşmayı sağlamak, yönetime doğrudan katılma ve denetim olanaklarını artırmak, yerel yönetime temel dayanak noktaları oluşturmak, halkla yüz yüze ilişkileri, bilgi alışverişini geliştirmek amacıyla "mahalle", bir ilk basamak yerel yönetim birimi olarak, yeni bir işlevsel yapıya kavuşturulmalıdır.³⁴⁹

Yerel yönetimler yapabilirlik kapasitelerini artırmada ortaklıklara (partnership) özel önem vermelidir. Yerel ölçekte sivil toplum kurumları ve özel kesimle ortaklık olanaklarını kullandığı gibi, uluslararası ölçekte de yerel yönetimler arası işbirliği olanaklarını geliştirmelidir. Özellikle uluslararası ilişkilerin olanaklarından yararlanabilmesi için yerel yönetimlerin yeterli bir personel politikası izlemesi gerekecektir.

Yapılacak İşler

İlk yapılması gereken, önerilen çözümün ilkelerine göre bir yerel yönetim düzenlemesinin yapılmasıdır. Bunu izleyerek yerel yönetim birlikleri güçlendirilmelidir. Bu birlikler eliyle yerel

³⁴⁴ 118 E Lions Yönetim Çevresi Görüşü.

³⁴⁵ IULA- EMME Görüşü.

³⁴⁶ İç İşleri Bakanlığı Görüşü.

³⁴⁷ Kütahya Belediyesi Görüşü, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

³⁴⁸ GAP Belediyeler Birliği Görüşü.

³⁴⁹ IULA-EMME Görüşü.

yönetim sürekli eğitim merkezi oluşturulmalıdır. Yine birlikler kanalıyla uluslararası ilişkileri geliştirecek haberleşme kanalları ve odak noktaları yaratılmalıdır.

Yeniden yapılanmaları sonrasında güçlenmiş yerel yönetimlerin himayeci siyasal pratiklerden kurtulması, anonim ilişkiler içinde gelişen katılımcı pratiklere özellikle önem vermesi gerekir. Bunun ötesinde yerel yönetimlerle sivil örgütlenmeler arasında çeşitli ortaklık modelleri geliştirilmeli, bunların kurumsallaşması için çalışılarak yönetim anlayışı uygulamaya konulmalıdır.

İzleme Yöntemi

Burada öngörülen önlemlerin gerçekleşme derecesini ölçebilmek için bazı niceliksel ölçütler önerilebilir. Bunlar yerel yönetim harcamalarının toplam devlet harcamalarına oranı, yerel yönetim gelirleri içinde merkezden yapılan transferlerin oranı, bir yerleşmedeki yerel yönetim harcamalarının toplam özel tüketime oranı, yerel yönetimlerde çalışanların eğitim düzeylerine ilişkin oranlar, belediye meclislerinin kompozisyonunda meslek ve cinsiyet dağılımları vb. olabilir. Ama bu ölçütler yönetimin başarısı için yeterli ipuçları vermez. Bunlara ek başarı ölçütleri geliştirilmelidir. Bunlar yönetimin başarısına ilişkin olduğu gibi, yerleşmedeki yaşamın performansına ilişkin de olabilir. Tabii ki bir yörenin yönetiminde başarı salt niceliksel ölçütlerle değerlendirilemez, niteliksel değerlendirme yollarına da başvurulmalıdır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM: 1580 ve 3030 sayılı yasalarının Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın hükümleri ve yerleşme sisteminin geçirmekte olduğu dönüşüm göz önünde tutularak, bura da tanımlanan değişiklerin yapılması.

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun ve 2380 sayılı Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçeden Pay Verilmesi Hakkında Kanun'un, Anayasa'nın yerel yönetimlere görevleriyle orantılı gelir sağlanması ilkesine uygun olarak ve burada tanımlandığı biçimde değiştirilmesi³⁵⁰.

1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu ile 492 sayılı Harçlar Kanunu'nun kentsel rantların gerçek değerler üzerinden vergilendirilmesini sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmenin yapılması.

4759 sayılı İller Bankası Kanunu'nun yeniden düzenlenmesiyle yerel yönetim projelerine kredi sağlama olanaklarının genişletilmesi.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun etkin bir yerel yönetim kadrolaşmasına olanak verecek biçimde değiştirilmesi.

Yerel yönetimlerin denetim mekanizması konusunda yeni bir yasal düzenlemeye gidilmesi. Yerel nitelikli hizmet gören Bakanlık ve diğer merkezi idari kuruluşların teşkilat ve görev kanunlarında değişiklik yapılarak, bu nitelikli hizmetlerin ve bunlara ilişkin kaynakların yerel yönetimlere devrinin sağlanması

IULA-EMME, Türkiye Belediyecilik Derneği, Yerel Yönetim Birlikleri: yerel yönetim personelinin eğitilmesi ve kapasitelerinin geliştirilmesi için programlar geliştirilmesi ve uygulanması.

Yerel Yönetimler, Sivil Toplum Örgütleri, Mahalle Örgütleriyle birlikte ortaklıklar geliştirerek sorumlulukları bölüşme becerisinin gösterilmesi.

Öncelikli Konu.26

Türü:C

Yaşanabilir Yerleşmelerde Sürdürülebilir Bir Gelişmeyi Sağlamak İçin Çok Aktörlü Bir Düzenleme Sisteminin Geliştirilmesi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Etkinliklerinin Artırılması.³⁵¹

³⁵⁰ Türkent Görüşü.

³⁵¹ Kadın Dernekleri Federasyonlar Görüşü.

Konunun Önemi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı hızlı kentleşme sırasında özellikle kentlerin büyümesini yönlendirmekte yeterli olamamış, emrivakilerle gelişen çözümlere evet demek durumunda kalmıştır. Bu emrivaki çözümler toplumda ve meslek çevrelerinde kendi meşruiyetlerini yarata-mamışlardır. Yerleşmelerin gelişmelerini denetim altında tutabilmek, yönlendirebilmek sorunu Türkiye'nin gündeminden hiçbir zaman düşmemiştir.

Habitat II bağlamında yerleşmenin denetlenebilmesi sadece bir planın gerçekleştirilmesi amacının öte-sine geçerek yeni boyutlar kazanmaktadır. Yeni yerleşme etiğinin öngördüğü hedefler, yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik, ve benzerlerini bir kentli bağlılığı içinde gerçekleştirmek boyutlarını edinmektedir. Bir düzenleme sisteminin gerçekleştirmesi gereken görevler çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir.

Öte yandan, Habitat II nin öngördüğü yapabilir kılma stratejisi ve demokrasi anlayışındaki gelişmeler bu yönlendirmenin çok aktörlü bir sistem içinde gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Çok aktörlü bir yönetim sistemi zengin ve çeşitli çözümler üretmesi açısından toplumun değişik aktörlerinin potansiyelinden yararlanabilmek üstünlüğüne sahip olmasına karşın, yönlendirme gereğine de kritik bir önem kazandırmaktadır. Yönlendirebilmekte uğranılacak başarısızlık hem değişik aktörlerin çabalarının sonuçlarının birbirine zarar vermesi sonucunu ortaya çıkaracak, hem de yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik, hakçılık gibi hedeflerinin gerçekleşmesini tehlikeye düşürebilecektir. Oldu bittilere razı olmak sonucunu ortaya çıkarabilecektir.

Önerilen Çözüm

Çok aktörlü bir sistemin hem aktörlerin potansiyellerinden yararlanabilmesi, hem de belli hedefleri yerine getirebilmesi istenince, ilginç bir yönlendirme sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu ikili koşul kurulacak yönlendirme sisteminin niteliğini de büyük ölçüde belirlemektedir.

Bu durumda merkezi olarak hazırlanan, merkezi olarak denetlenen bir kent planlamasını savunmak güçleşecektir. Ama kentteki yapılaşmanın kalıcı ve kentin kaderini belirleyici niteliği bu yadsınan planlama tipinin tamamen dışlanması engellemektedir. Bu durumda yapılacak kent planlaması esnek ve aktörlerin potansiyellerini harekete geçirmeye olanak verecek biçimde olmalıdır. Sivil toplum kurumlarının yetişmiş insan gücünü harekete geçirme potansiyelinden yararlanılmalı ortaklık etmeleri sağlanmalıdır.³⁵² Bu ortaklıklar ancak karar alma süreçlerine etkin katılımı sağladığı oranda kalıcı ve yararlı olacaktır.³⁵³

Böyle bir durumda yapılacak kent planlamasında denetim üç farklı düzeyde kurulmalı, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve öbür aktörler eliyle yürütülmelidir. Geniş katılımı hazırlanmış, daha çok stratejik plan niteliğindeki bu plana sahip çıkılması kolay olacaktır. Sivil örgütlenmelerin sahip çıktığı böyle bir planın dışına çıkılması ise zorlaşacaktır. Planların uygulanmasının güvencesini güçlü bürokratik yapılardan çok, ya da onun yanı sıra sivil toplum alanındaki örgütlenmede katılımcı modellerde aramak anlayışı gelişecektir.³⁵⁴ Ama böyle bir planın yaşama geçirilmesinde aktörlerin bilinçli olması ve vatandaş sorumluluğunu taşıması planın en önemli güvencesi olacaktır.

Böyle bir planlama anlayışının uygulanmasının kent ya da yerel planlama düzeyinde etkili olacağı açıktır. Ama yerel düzeyde sağlanan oydaşmanın her koşulda yeterli meşruiyeti sağlayacağı düşünülmemelidir. Bir yerleşmede bulunan bir tarihsel değer, bir doğa harikası, korunması gereken bir kıyı parçası, bir insanlık mirasıdır. Bu mirasları gelecek kuşaklara aktarmak bir insanlık görevidir.³⁵⁵ Bu alanlarda kararların meşruiyeti sadece yerel oydaşma ile kurulamaz. Yerel üstü karar mekanizmalarına oydaşma platformlarına gereksinme vardır. Yerel ve yerel üstünün birbirini denetle-

³⁵² Kadın Dernekleri Federasyonu Görüşü.

³⁵³ Kocaeli STK İl Koordinasyon Kurulu Görüşü.

³⁵⁴ ISTAV, Tophane İnisiyatifi, ESK-Kentleşme Çalışma Grubu Görüşü.

³⁵⁵ Kıyı Alanları Yönetimi Türkiye Milli Komitesi Görüşü.

diği karar süreçleri geliştirilmelidir. Bu yerel üstü karar platformunun oluşturulmasında, uzmanlık bilgilerinin, bu alanlarda uzmanlaşmış sivil toplum kuruluşlarının, meslek örgütlerinin düşüncelerini açıkça belirtmeleri gereği özenle göz önünde tutulmalıdır.

Tüm bunlara karşın, hızlı kentleşen ve yükselen rantlara müdahale etme mekanizmalarına sahip olmayan bir sistem yönlendirme dışı kalmak, vatandaş sorumluluğunun oluşmasını önleyecek bir iki yüzlülüğe (hypocrisy) kaynaklık etmek tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Burada yaşanabilir, sürdürülebilir, hakçılığa yönelmiş bir yerleşme sisteminin oluşmasında vatandaşlık bilincinin öneminin vurgulanması, örgütlenmenin öneminin ihmali anlamında düşünülmemelidir. Örgütlenmemiş bireyler haklarını arama da, sorumluluklarını yerine getirmede yetersiz kalacaklardır.³⁵⁶ Yurttaş olabilmek örgütlenmiş olmayı da içermektedir.

Yapılacak İşler

Stratejik ve yapısalcı planlamaya olanak veren, katılımcı süreçleri kurumsallaştıran, izlenmesinde uygulanacak başarı ölçütlerine açıklık kazandırılmış bir planlama anlayışı geliştirilmeli ve var olan mevzuat buna göre yeniden düzenlenmelidir.

Kentte hızlı kentleşmenin oluşturduğu rantların kamuya aktararak, hem kentsel kullanışlar için kaynak yaratılmalı, hem de toplumda kent etiği açısından iki yüzlülüğe kaynaklık etmemesi için bir vergilendirme yoluna başvurulmalı ve kaybı olanların kayıplarını da karşılayabilecek bir fon oluşturulmalıdır.

Yerleşme sisteminin yerleşme etiğine uygun gelişmesi konusunda denetim mekanizmaları yeterli değildir. Sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlar eliyle denetlenmesini güçlendirmek için bu kesimin yargı denetimine başvurabilmesi kolaylaştırılmalı ve yerel yönetimlerin bu konuda güçlendirilecek denetim mekanizmaları içinde sivil toplum kuruluşlarına yer verilmelidir. Özellikle de gönüllü kadın kuruluşlarının bu konudaki potansiyellerinden yararlanılmalıdır.³⁵⁷

İmar planlaması alanına halkın ve sivil toplum örgütlerinin denetim olanaklarını geliştirmek için kamu denetçisi (ombudsman) kurumu getirilmelidir.

Bir yerleşmede yaşayanların ve onların girişimlerinin projeler geliştirmesine ve bu projelerin uygulanmasına olanak verme kanalları açılarak ve işletilmeli, bu konuda platformlar oluşturulmalıdır. Bu bağlamda sivil toplum örgütlerinin karar alma süreçlerine katılmasını olanaklı kılacak kent meclisleri uygulamaları yaygınlaştırılmalı ve yasallaştırılmalıdır.³⁵⁸

Bir yerleşmede yaşayanların katılabilmeleri ve denetleyebilmeleri amacıyla kentin planlama kararlarına ulaşabilmesi için, bu konularda saydamlığın sağlanmasına ve bilgilendirilmeye özen gösterilmesi ve bu kanallardan aynı zamanda kentli bağlılığı bilincinin yaratılmasında yararlanılmalı, özellikle büyük kentlerde kent bilgi sistemleri oluşturulmalı ve kentlilerin erişmesine açık hale getirilmelidir.

Gönüllü kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşlarının sorumluluklarını ve etkinliğini artırma isteğinin hemen kolayca gerçekleşebileceği kanısını yaratılmamalıdır. Bu isteğin uygulamada etkili olmasını önleyen değişik engeller vardır. Bunlar; yeterince güçlü ve örgütlü değildir, bu kuruluşlardan beklenen roller açıkça tanınmamıştır,³⁵⁹ yasalar sorumlulukların devrine olanak vermemektedir, var olan kuruluşlar arasında yeterince işbirliği ve iletişim gelişmemiştir, bu konuda Türkiye'nin birikmiş bir deneyimi yoktur diye sıralanabilir. Bu nedenle bu isteğin yaşama geçirilmesi konusunda başarıya

³⁵⁶Tüketici Haklar Derneği İkinci Raporu.

³⁵⁷ Kadın Dernekleri Federasyonu Görüşü.

³⁵⁸ Kocaeli STK İl Koordinasyon Kurulu Görüşü.

³⁵⁹ İSTAV İkinci Raporu.

ulaşmayı kolaylaştıracak bir yaklaşım seçilmelidir. Kısa erimde var olan kuruluşlar arasında bir iletişim ağı oluşturulmalı bilgi akışını sağlayacak bir merkez kurulmalıdır. Uzun erimde yeni örgütlenme modelleri araştırılmalı, geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.³⁶⁰ Sorumluluk alanları devri olanağı sağlamak için önce ortaklıklar geliştirilmeli, bu ortaklıklar kurulurken görev ve sorumluluk alanlarına açıklık kazandırılmalıdır. Bu deneyler de sağlanan birikime ve başarıya bağlı olarak sorumluluk alanlarının devri yapılabilir ve bunlarla ilgili yasal düzenlemelere gidilmelidir.

Sivil toplum örgütlerinin, derneklerin ve vakıfların insan yerleşimleri alanındaki görevlerini beklenen düzeyde yerine getirebilmeleri için, bir yandan bu örgütler kendilerini güçlendirici dinamiklerini geliştiren çalışmalar yaparken, öte yandan bu dinamizmin gelişmesini sınırlandıran yasal engeller kaldırılmalı, idari ve mali bakımlardan karşılaştıkları sorunları çözümleyici yasal düzenlemelere öncelik verilmelidir.³⁶¹

İstanbul konferansı hazırlık çalışmaları sırasında sivil toplum kuruluşları yeni bir "sivil toplum etiği" arayışına girmiş ve özne olma yolunda adım atmaya başlamıştır. Bugüne kadar sadece "evlerinin içi" ile ilgilenen sivil toplum kuruluşları, evlerinin içinde yer aldığı "ortak bahçelerini" düzenlenmesi işine soyunmuşlardır. Artık bahçenin düzenlenmesi işini siyasal topluma bırakmak istememektedirler. Sivil toplum örgütleri yatay ilişkilerini güçlendirerek, toplumda siyasal örgütlenme dışında yeni bir örgütlenme biçimi ortaya koymaya çalışmaktadırlar. İstanbul Konferansı Sivil Toplum Kuruluşları Formu Evsahibi Komite deneyi bu konudaki ilk örneklerdendir. Resmi nitelik taşımayan, üye kompozisyonu açık olan, kendi kendini düzenleyen, hiyerarşi içermeden dikey ilişkilerin düzenlenmesi olanağı taşıyan bu ilişki biçiminin gelecekte kendi hukuki çerçevesini yaratması beklenebilir.³⁶²

İzleme Yöntemi

Böyle çok aktörlü ve esnek bir planlamaya dayanan bir sistemde izlemenin planın uygulanması ya da ihlal edilmesi üzerinden yapılması çok anlamlı olmayabilir. Kentin bazı ölçütler açısından başarısının ya da yaşam kalitesinin nasıl geliştiği izlenmelidir. Kentte kişi başına aktif ve pasif yeşil alanlar, sosyal donatılar, kentte affa uğramış bina stokunun toplam stoka oranı, plan dışı gelişmeler dolayısıyla yıkılan bina oranı, ruhsatsız bina oranı, vb. ölçütler kullanılabilir. Coğrafik bilgi sistemini kurmuş olan yerleşmelerde bu konuda daha zengin bir gösterge sisteminden yararlanılabileceği açıktır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM:3194 sayılı İmar Yasası'nın önceki kısımlarda anlatılan planlama anlayışı doğrultusunda değiştirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının katılımını kurumsalaştıran düzenlemeler yapılması.³⁶³

Kamu denetçisi (Ombudsman) sistemini getiren yasal düzenlemelerin yapılması.³⁶⁴

Kentlerde doğan rantı bir imar fonunda toplamaya olanak veren yasal düzenlemenin yapılması.

Merkezi yönetim: Yeni planlama yaklaşımlarının, kentsel performans ölçütlerinin geliştirilmesi, yerel yönetimlere yardımcı yol gösterici etkin tutumlar içinde olunması, bunu gerçekleştirmek için Şehircilik Ve Konut Bakanlığının kurulması

Yerel Yönetimler: Yeni plan anlayışını uygulaması, katılımcı pratiklere açık olması, meslek odalarıyla ortak sorumluluk yüklenmeye gidilmesi.

³⁶⁰ Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

³⁶¹ Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı Görüşü, Kocaeli STK İl Koordinasyon Kurulu Görüşü.

³⁶² İSTAV Görüşü.

³⁶³ Kadın Dernekleri Federasyonu Görüşü.

³⁶⁴ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

TMMOB, Mimarlar, Mühendisler ve Şehir Plancıları Odası:Toplumun örgütsüz kesimlerinin planlama sürecine katılmasını kolaylaştırmak,³⁶⁵

Sivil Toplum Örgütleri, İşçi Sendikaları:Halkın kent için proje ve program önerebilme olanağının geliştirebilmesi yolunun açılması;yatay ilişkilerini yeniden biçimlendirerek, siyasal alanın belirleyiciliği dışında bir toplumsal alan oluşturulması, uluslararası kuruluşlarla bilgi ve deneyimi paylaşacak iletişim ağları kurulması.

Öncelikli Konu. 27

Türü:B

Yerleşmeler İçinde ve Çevresinde Bazı Alanların Yapılaşma Dışı Kalmasının Olanaklarının Sağlanması.

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Bu konu gerek çevresel değerlerin korunması, gerek yaşanabilir kent formlarının elde edilebilmesi için, başka bir deyişle arazi kullanma planlarının yapılmasının anlamlı olabilmesi için mutlaka çözümlenmesi gereken bir soruya işaret etmektedir. Bir toprağın sahibi olan bir kimse sonuçları ne olursa olsun bu toprak üzerinde yapı yapmayı bir hak olarak görmek ve bunu gerçekleştirmeyi yasal mekanizmaları da zorlayarak başarmaktadır. Böyle bir eğilim hüküm sürdükçe, ne ekolojik olarak hassas bölgelerin korunması başarılabilmekte, ne kentlerde yeterli yeşil alanlar oluşturulabilmekte, ne kentlerin yakınındaki değerli tarım alanları korunabilmekte, ne de kıyı şeritleri halkın kullanımına açılabilir. Bunun sonucu olarak kentler yağ lekeli halinde, bir çok sorunlar taşıyan bir büyüme kalıbı göstermektedir. Plancıların boşluk alanlarını denetleyebilme araçlarının geliştirilmesi, planların uygulanması açısından, yapıları denetleyebilmesinden belki de daha önemlidir. Bir anlamda bu konunun çözümlenmesi planlamanın yapılabilir kılınması için gereklidir.

Önerilen Çözüm

Bir plancı bazı alanları boş tutabilme yolunu üç farklı düzeyde arayabilir. Birincisi, belli bir biçimde kamu yararı amacıyla toprak üzerindeki mülkiyet hakkının kullanılmasına sınırlamalar getirmek ve bu sınırlamaları uygulayabilmektir. İkincisi, kamunun toprak mülkiyetini artırarak, bu mülkiyete sahip çıkarak, yani bilinçli bir toprak politikası uygulayarak yapı yapılmayan boşluklu alanların varlığını korumaktır. Üçüncüsü ise, planlama kararlarını ve altyapı yatırım kararlarını denetliyerek belli alanların boş kalmasını sağlamaktır.

Birinci grupta daha çok imar hukukundaki araçlar yer almaktadır. En radikal tutum toprak mülkiyetinin yeniden yorumlanmasıdır. Toprak mülkiyeti ile inşaat yapma hakkını ayırmak, imar hakkını kamudan satın alınır hale getirmektir. Bu gelirin bir fonda biriktirilmesi ve kentsel çevrenin kalitesinin geliştirilmesinde kullanılması sağlanabilir. Eğer siyasal tercihler bu tür bir önlemin uygulanmasına olanak vermiyorsa, planlılara belli kamu yararı nedenleriyle çizilen sınırlar içini yapı yapılmasına kapama yetkisi verilmelidir. Örneğin ekolojik olarak duyarlı bölgeler, kıyılar, kent yeşil sistemi vb. bu kapsamda düşünülebilir. Bu alanlar kritik koruma bölgeleri olarak düzenlenebilir. Hatta kıyılar örneğinde olduğu gibi bazı alanlar mülkiyet konusu olmanın dışında tutulabilir.

Eğer siyasal tercihler mülkiyet üzerinde sınırlama getirme olanağı tanımiyorsa planlama ikinci yola başvurarak ciddi bir toprak politikasıyla boşluklu kentsel dokuyu sağlayabilir. Kent toprakları üzerinde kamu mülkiyetini artırma yoluna gider. Hazine topraklarından, yerel yönetim topraklarından ve kamulaştırma mekanizmasından yararlanır. Eğer toprak mülkiyetini satın almayı istemiyorsa imar hakkını satın alma vb. yollara başvurabilir.

³⁶⁵ Şehir Plancıları Odası İkinci Raporu.

Üçüncü yol ise planlama önlemleriyle bunu sağlamaya çalışmaktır. Boş bırakılan alanlarda yapılaşmayı güçleştirmek, özendirici olmaktan çıkarmaktır. Bu bağlamda parsellemeye getirilen sınırlamalar, altyapı sağlanmasının denetimi yoluyla yapılaşma için özendirilicinin azaltılması vb. sayılabilir. Bu araçların etkili olabilmesi için belli bir planlama biçiminin benimsenmesi gerekecektir. Planlamayı kentlerin sınırları içine hapseden anlayışın yerini bölgesel, çevre duyarlı ve dinamik bir planlama anlayışına terk etmesi gerekmektedir.

Türkiye deneyinde açıkça ortaya çıkmaktadır ki bu üç yolun hiç biri tek başına hatta birlikte kullanıldığında da yeterli olmamaktadır. Esas yeterli olması gereken planlı, çevresel değerlere saygılı yaşanabilir kentler oluşturma iradesinin kamu oyununda ve dolayısıyla siyasal yaşamda yer almasıdır.

Yapılacak İşler

İmar hukuku plancılarının arazi kullanışları üzerindeki denetimini artıracak, kamulaştırma hukuku plan uygulanmasını kolaylaştıracak biçimde gözden geçirilmelidir. Bir parsel içinde tek bir yapının yapımını denetlemeye dönük imar mevzuatı anlayışından, yapılaşmanın boşluklar (açık-yeşil alanlar) içindeki dağılımını ve yoğunluğunu denetleyen bir imar mevzuatı anlayışına geçilmesi düşünülmelidir.³⁶⁶

Yerel yönetimlerin ve merkezi yönetimin kentleşmenin gereksinmelerini karşılamaya dönük bir arazi politikası izlemesi. Bu politikanın üç yönü olmalıdır. Bunlardan birincisi kamu topraklarına sahip çıkılması ve rasyonel kullanımı konusunda kayıt ve işletme sistemi kurulmasıdır. İkincisi, kamu yararı amaçlı kullanımı için kamulaştırma mekanizmasının geliştirilmesidir. Bu konuda dengeli bir tutum izlenmeli kamunun ve mülk sahibinin çıkarları birlikte korunmalıdır. Devletin yükümlüklerini yerine getirmeyerek kimi durumlarda emrivakiler yaratması yolu kapanmalıdır. Üçüncü yönü ise kamunun topraklarını kullanıma nasıl açacağı konusunda planlı gelişmeyi kolaylaştırma amaçlı, uzun erimli, şeffaf bir politikası olmalıdır.

Geliştirilmiş imar hukukunun, merkezi ve yerel yönetimler düzeyinde uygulanan toprak politikalarının etkili olabilmesi için bu hukukun uygulandığı alanın kentleşme sürecini denetim altına alacak genişlikte olması gerekir. İmar planlarının uygulanamayışı büyük ölçüde yetki sınırı dışında kalan alanlarda olmuştur.

Kentlerin yeşil alan gereksinmelerinin ve gelecekte götürülmesi gereken kamusal hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi için yapılaşma dışı kalması gereken alanlar, en kısa zamanda yeşil alan olarak işlev kazandırılarak toplumun kullanımına açılmalıdır. Bu konuda iki tür gelişme sağlanmalıdır. 1) İmar Kanunu'nun bütün ülke mekanının imar denetimi altına sokulmasını sağlayacak biçimde geliştirilmesi gerçekleştirilmelidir. 2) Büyükşehir belediyelerinin bulunduğu metropoliten kentlerin etki alanlarında oluşan belde belediyelerinin büyükşehir belediyelerinin imar bakımından yönlendirmesi dışında kalması önlenmelidir. Metropoliten alanlarda kurulan belde belediyelerinin imar denetimi bakımından bu alanlardaki ilçe belediyelerine uygulanan hükümlere tabi olmasını sağlayan düzenlemeler yapılmalıdır.

Eğer imar hakları toprak üzerindeki mülkiyet hakkından ayrılamıyorsa ve kentsel arsalar üzerindeki değer artışları büyük ölçüde vergilendirilemiyorsa, bazı alanların yapılaşma dışı kalmasının sağlanabilmesi için, bu yöndeki planlama kararları ile kayba uğrayacak hak sahiplerinin kayıplarının karşılanmasına olanak sağlayacak bir fon oluşturulması eşitlikçi bir hukuk devleti olmak iddiasını sürdürülebilmesinin zorunlu koşulu görülmektedir.

İzleme Yöntemi

Gerekli yasal düzenlemelerin yapılabilmesi ve uygulamanın kamu yararları doğrultusunda gerçekleştirilebilmesi, bir yandan sivil toplum örgütlerinin kamusal bilincin artırılmasını sağlayacak biçimde

güçlenmesine, diğer yandan da karar ve uygulama süreçlerinin şeffaflaştırılabilmesine bağlı görülmektedir. Her yıl yerel yönetimler planların yapılaşma dışı tutulmasını ön gördüğü alanın büyüklüğünü ve bu alanların ne kadarının korunduğunu açıklamalıdır.

Sorumluluk Yükümlenen Aktör

TBMM: 3194 sayılı İmar Kanunu'nda ve 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nda bazı alanların yapılaşma dışı kalabilmesi ve İmar Kanunu hükümlerinin tüm ülke mekanında geçerliliğini sağlayacak değişikliklerin yapılması.

3030 sayılı yasada büyükşehir belediyelerinin çevrelerindeki belde belediyeleri üzerinde imar denetimi hususunda yeni düzenlemeler yapılması.

2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu üzerinde önceki kısımlarda sözü edilen değişikliklerin yapılması.

2859 Tapulama ve Kadastro Paftalarının Yenilenmesi Hakkındaki Kanun ve 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nda devletin hüküm ve tasarrufunda olan kaydedilmemiş yerlerin kayda geçirilmesi için değişiklik yapılması.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nda bazı alanların yapılaşma dışı kalabilmesini sağlayan ilgili maddelerin gözden geçirilerek, yeniden düzenlenmesi.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun doğal varlıkları koruma yanının geliştirilmesi.

Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü, Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü: Kamu topraklarına sahip çıkılması, yeterli düzeyde kayda geçirilmesinin ve rasyonel yönetiminin sağlanması, planlamaya yardımcı olacak biçimde kullanıma açılması, aynı amaçla sivil toplum örgütlerine ve yerel yönetimlere devredilmesi,

Yerel Yönetimler: Akılcı bir toprak sahipliği politikası izlenmesi, hazırladığı plan ile arsa politikası arasında uyum sağlanması

TMMOB Mimar, Mühendis ve Şehir Plancıları Odaları, Sivil Toplum Örgütleri, Bireyler; Toplumda planın yapılaşma dışı tuttuğu alanların, özel çıkarlar sağlamak için yapılaşmaya açılmasının izlenmesi, buna karşı kamuoyu oluşturarak, yargı kanallarına başvurarak direnç oluşturulması.

Öncelikli Konu. 28

Türü: A

Yaşanabilir Bir Yerleşme ve Konut Gelişmesinin İzlenmesi İçin Bir Coğrafi Bilgi ve İstatistik Sisteminin Kurulması.³⁶⁷

Konunun Önemi ve Stratejik Seçmeler

Türkiye'nin yerleşmelerinin gelişmelerini akılcı bir biçimde yönlendirebilmesi için iki konuda bilgi sistemi geliştirmelidir. Bunlardan birincisi coğrafi bilgi sistemlerinin³⁶⁸ kurulmasıdır. İki farklı ölçekte coğrafi bilgi sistemine gereksinme vardır. Bunlardan birincisi küçük ölçekli (1/25.000 ya da daha küçük) ülke ya da bölgelere ilişkin konularda bilgilerin yersel konumlarını belirlemeye olanak veren GIS lerdir. ikincisi ise büyük ölçekli (1/5000-1/1000) yersel gösterimle ilgili uygulamalardır. Bu ölçektekileri Kent Bilgi Sistemi (KBS)

³⁶⁶ TMMOB Peysaj Mimarları Odası Görüşü.

³⁶⁷ Tübitak Raporu , DİE Raporu.

³⁶⁸ İzmir Ticaret Odası Görüşü.

olarak adlandırılabilir.³⁶⁹ Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler kent yönetimleri açısından çok değerli bir araç olan coğrafik bilgi sistemlerinin kurulmasına olanak verir hale gelmiştir. Türkiye'nin İstanbul ve Aydın gibi bazı kentlerinde KBS'ler kurulmuştur. Dördüncü öncelikli konu olan arsa üretimi üzerinde durulan büyük ölçekli standart kadastral haritaların digital esasta üretilmiş olması da bu sistemlerin kurulmasını kolaylaştırılacaktır. Kurulan coğrafi bilgi sistemlerine mülkiyet bilgilerinden, imar bilgilerine, kentin alt yapısının özelliklerine, vergilere kadar çok ayrıntılı bilgiler işlenebilir.³⁷⁰

Kentlerin coğrafik bilgi sistemlerinin kurulması ve yaygınlaşması halinde yerleşme konularına ilişkin istatistik bilgilerin toplanması kolaylaşacaktır.

Coğrafik bilgi sistemlerinin kurulmuş olması burada kurulmasından söz edilen istatistik bilgi sisteminin kurulmasını gereksiz kılmaz. Hangi bilgilerin toplanacağı, bu bilgilerin yerleşme ve konut konusunda politikalara yol göstermek için, nasıl toplulaştırılacağı, hangi mekansal tasnifle hangi göstergelerin elde edilmekte kullanılacağını gösteren bir istatistik bilgi çerçevesinin kurulmasını gerektirir. Ayrıca böyle bir sistemin kurulması coğrafik temelli olmayan bilgiler ve coğrafik bilgi sisteminin kapsamadığı alanlar bakımından özel bir önem taşıyacaktır.

Türkiye'de yerleşmelerin yaşam kalitesinin göstergeleri olan kentsel servislerin sunum düzeyi ve konut stokunun niceliksel ve niteliksel özellikleri ile ilgili istatistikler yeterli değildir. Belediyelerin altyapı harcamalarını, kentsel arsa üretimini gösteren veriler bir araya getirilip yayınlanmadığı gibi, kentler ve kentlerin çeşitli semtleri arasında bu konulardaki farklılıkları gösterecek istatistikler derlenmemektedir. Konutla ilgili olarak Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi ile Bina Sayımları, en önemli kaynaklar olmalarına karşın, konut stokunun ve halkın konut kullanımının özelliklerini tam olarak yansıtmamaktadır. Birinci anket hanehalklarının konut kullanım düzeyi ve konutla ilgili harcamalarını tüm tüketimleri içinde ortaya koyarken, konut stokunun genel özelliklerini tanımlamamaktadır. Bina sayımları ise konutların kullanımı ile ilgili özelliklerin belirlenmesine olanak vermemektedir. Diğer taraftan arsa, konut ve diğer taşınmazların piyasa fiyatlarıyla ilgili istatistikler hiç toplanmamaktadır.

Ulaşım istatistikleri belirli kentler için ulaşım planlarının hazırlanması sırasında yapılmış olan anketlerden elde edilen verilerle sınırlı kalmıştır. Çevre istatistikleri ise çevre kalitesinin tüm yönlerini ortaya koyacak kapsamda ve kentlerin semtleri arasındaki farklılaşmayı ortaya çıkaracak ayrıntıda derlenmemektedir. Bu nedenlerle kentler ve kentlerin çeşitli bölgeleri arasında yaşam kalitesinin düzeyi ve farklılaşması belirlenmemektedir.

Konut, yerleşme ve yaşam kalitesine ilişkin bu bilgi eksikliğinin dışında, DİE topladığı bilgileri mekansal ayrımlara göre kodlamamakta ve sınıflandırarak yayınlamamaktadır. Bilgileri mekansal ayrımlara göre yayınlamasa bile mekansal kodlamalarını yapıp araştırmacıların bilgisayar ortamında yararlanmasına olanak tanınması, bu alandaki araştırmalarda bir nitelik sıçraması yaratabilecektir. Ayrıca kamunun elindeki yer kodlanmamış ancak mekansal çözümlemesi anlamlı olabilecek veri tabanlarının mekansallaştırılması, bu mekansallaştırmanın geri tarihlere uzatılması çok yararlı olacaktır. DİE 1990 nüfus sayımında bu konuda önemli bir adım atmıştır. Bu adımın diğer bilgi alanlarında da sürdürülmesi gerekmektedir.

Önerilen Çözüm

Bu konuda dört tür istatistik verinin toplanması gerekmektedir. Birincisi, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de taşınmaz malın (arsa, arazi, konut) elde edilmesi, kullanımı ve taşınmaz mal stokunun niteliksel ve niceliksel özelliklerini belirlemek amacıyla belirli aralıklarla veri ve bilgiler derlenmelidir. Bu taşınmaz ile ilgili gelişmelerin sistematik olarak izlenmesine, uygulanan politikaların sonuçlarının

³⁶⁹ TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Görüşü

³⁷⁰ TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Görüşü, Birlik Vakfı Görüşü.

değerlendirilmesine ve yeni politika önceliklerinin belirlenmesine olanak verecektir. Konuta ilişkin veriler, konutların yer aldığı binalar ve konut çevresinin fiziksel ve sosyal servislerden yararlanma durumu hakkındaki bilgileri kapsayacaktır. Bu bilgilerin konut konusunda toplumsal içerikli politikalarda kullanılabilmesi için hanehalkı bazında cinsiyet ve yaşa göre ayrıntılanmış verilerle karşılıklı hale getirilmesi gerekir. Hanehalkı bazındaki veriler çalışma durumu, ev sahipliği, birden fazla evsahipliği, kiracılık, konut değiştirme sayısı, işyerleri ve konut-işyeri ilişkisi ile ilgili bilgilerini içerecektir. Böylece verilerin hem konut kullanıcısı hem konut stoku bazında kentlere ve mahallelere göre ayrıştırılması olanağı elde edilecektir. Ayrıca kentlere ve semtlere göre kentsel servis sunumu da belirlenebilecektir.

İkincisi, taşınmaz fiyatları istatistikleridir. Taşınmaz fiyatlarının, özellikle arsa ve konut fiyatlarının, inşaat maliyetleri verilerinin yanı sıra derlenmesi, konut ve arsa piyasalarındaki gelişmelerin bütünlük içinde izlenmesine olanak verecektir. Böylece konut sektöründe krizler daha erken belirlenebilecek ve krize karşı politikalar zamanında uygulamaya konabilecektir.

Üçüncüsü, halen derlenmekte olan çevre istatistikleri yeniden tanımlanarak kapsamı kent performansına ilişkin göstergeleri de içerecek şekilde genişletilmelidir. Yerleşmelerin çevre kalitesini belirlemede diğer ülkelerde kullanılan istatistiklerin tümü derlenmelidir. Bu bilgiler araştırmacının isteği halinde semtlere göre de ayrıştırılabilmelidir.

Dördüncüsü, ulaşım istatistikleri ülke düzeyinde tüm yerleşmeleri kapsayacak şekilde derlenmelidir. Böylece kent içi, metropoliten alan veya yerleşmenin yakın çevresi ve şehirlerarası yolcu akımı ve hanehalklarının hareketliliği ve trafik çevresel sorunlar arasındaki ilişkiler belirlenebilecektir.

Beşinci olarak ölçülmesi diğer veriler kadar kolay olmayan, güvenlik duygusu, yerel dayanışma gücü, aidiyet, yaşamını anlamlı bulmak vb. öznel yönü ağır basan değişkenler üzerinde de bilgi toplanmalıdır.³⁷¹ Bu bilgilerin monografik çalışmalar düzeyinde toplanmasıyla da yetinilebilir.

Yapılacak İşler

Türkiye'nin yerleşmelerinin gelişmelerini akılcı bir biçimde yönlendirebilmesi için ülke düzeyinde coğrafi bilgi sistemi (GIS), kent bazında ise kent bilgi sistemi (KBS) kurulmalıdır.

Kurulacak kent bilgi sistemlerine mülkiyet bilgilerinden, imar bilgilerine, kentin altyapısının özelliklerine kadar çok ayrıntılı bilgiler işlenmelidir. Dörüncü öncelikli konuda sözü edilen büyük ölçekli standart topografik kadastral (STK) sayısal haritalar KBS'nin oluşturulmasında temeldir ve konuda yapılacak çalışmaların bir koşulu haline getirilmelidir.

Yerel yönetimler coğrafi bilgi sistemleri kurmaya özendirilmeli, bu konuda yerel yönetimler arasında yardımlaşma teşvik edilmeli, bu sistemlerin birbirleriyle eklemlenebilmesini kolaylaştırmak için başlangıçta koordinasyonları sağlanmalıdır. Yerel yönetimler özellikle alt yapı ihalelerinde bilgilerin coğrafi bilgi sistemine uygun biçimde verilmesini ihalenin bir koşulu haline getirmelidir.³⁷²

Devlet İstatistik Enstitüsü bünyesinde Konut ve Kentsel İstatistikler Birimi kurulmalıdır. Konut envanterinin içeriği, ilgili kamu kuruluşları ve akademik çevrelere de danışılarak saptanmalı ve örnek seçilecek kentlerden başlanacak anket uygulaması daha sonra tüm yurda yaygınlaştırılmalıdır. Bu envanterin derlenmesi halinde ayrıca bina sayımı yapılmasına gerek kalmayabilecektir. Anketin uygulanacağı yerleşmelerde kent bilgi sistemlerinin (KBS) olanaklarından yararlanılabilir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün derlediği Çevre İstatistikleri'nin kapsamı yukarıda tanımlandığı şekilde, Çevre Bakanlığı ve üniversitelerle işbirliği yapılarak genişletilmelidir. Ulaştırma İstatistikleri ise Karayolları Genel Müdürlüğü ve Ulaştırma Bakanlığı ile işbirliği içinde Devlet İstatistik Enstitüsü

³⁷¹ Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Raporu.

³⁷² Birlik Vakfı Görüşü.

tarafından derlenmelidir. Öznel nitelikli değişkenlerin monografik değişkenlerin toplanması üniversitelere ve araştırma kurumlarına verilebilir.³⁷³

İzleme Yöntemi

Coğrafik bilgi sistemleri kuran yerleşmelerin listesi ve bu sistemlerdeki bilgilerin ne olduğu yayınlanmalıdır.

Sorumluluk Yükümlenen Kuruluş

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü: GIS ve KBS'ler için de gerekli olan Tapu ve Kadastro Bilgilerinin arşivlemek, güncel tutmak ve kullanıma sunmak üzere Tapu - Kadastro Bilgi Sistemi'nin kurulması.³⁷⁴

Devlet İstatistik Enstitüsü: Çevre Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü ile işbirliği içinde tanımlanan bilgilerin toplanması, mekansallaştırılması değişik ortamlarda kullanıcılara sunulması.

Yerel Yönetimler: Coğrafik Bilgi Sistemlerinin, kurulması, geliştirilmesi, bu bilgilerin araştırmacı ve kullanıcıların yararlanmasına açık tutulması.

³⁷³ İTÜ Mimarlık Fakültesi Raporu:

³⁷⁴ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Görüşü.

BÖLÜM D:ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ VE YARDIMLAŞMA

1. İNSAN YERLEŞMELERİ VE KONUT AMAÇLI DIŞ KAYNAK KULLANIMI KONUSUNDA DURUM SAPTAMASI

Türkiye'nin insan yerleşmeleri ve konut sektöründeki dış kaynak kullanma gereksinmesi artarak sürmektedir. DPT Müsteşarlığı tarafından hazırlanan Yıllık Yatırım Programları'nda dış kaynaklarla gerçekleştirilmesi öngörülen projelerin tamamına yakını, hükümetler, çok taraflı finans kuruluşları ve piyasa koşulları izin verdiği ölçüde özel kredi kuruluşlarından sağlanan kaynaklarla finanse edilmektedir. Hazine Müsteşarlığı, bu krediler için kullanıcı kim olursa olsun finansöre karşı borçlu veya garantör konumunda, dış kaynak kullanımının denetimini yürütmektedir.

Son on yılda (1986-1995) belediye projeleri 5,5 milyar dolar dış kaynak kullanmıştır. Bu kaynağın yüzde 40'ı ulaştırma, yüzde 14'ü enerji, yüzde 13'ü program, yüzde 11'i içme suyu, yüzde 8'i kanalizasyon, yüzde 6'sı çevre, yüzde 8'i diğer amaçlı projelerde kullanılmıştır. Belediyelerin borçlanmasının aynı dönemde gerçekleşen toplam dış borçlanma içindeki payı yüzde 10'un biraz üzerindedir. Afet sonrası rehabilitasyon ile konut amaçlı olarak ve altyapı için merkezi yönetimce kullanılan toplam dış krediler hesaplanırsa konut ve kentsel altyapı için alınan dış borçların oranı yükselecektir. Ancak, Dünya Bankası'nın geniş kapsamlı altyapı tanımı esas alındığında bu oran çok daha yüksek değer almaktadır.

Yerel yönetimlerin dış kaynak talepleri, 1980'li yıllarda artmaya başlamış ve 1986'dan sonra yoğunlaşmıştır. Son yıllarda uygulanmaya başlanan projeler arasında metro ve hafif raylı taşıma sistemleri gibi büyük ölçekli projeler bu talepler içinde ağırlık taşımaktadır. Büyük şehirlerde doğal gaz dağıtım şebekelerinin finansmanı da son dönemde önem kazanmıştır. Bunların dışında, içme suyu ve kanalizasyon şebekelerinin genişletilmesi ve yenilenmesi, atık su arıtma tesislerinin kurulması gibi projeler için yaygın bir biçimde dış kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca, yerel yönetimlerin içme suyu şebekelerinin yaygınlaştırılması ve su kayıplarının en aza indirilmesi için varolan hatların rehabilitasyonu amaçlı dış kaynak kullanım talepleri artış göstermektedir.

Dünya Bankası, hükümet kredileri ve ticari bankalardan sağlanan dış kredilerin büyük bir kısmı dış ilişki kurma kapasitesine sahip büyük kentlerin belediyeleri veya bunların Su ve Kanalizasyon İdareleri'nce kullanılmıştır. Ancak Dünya Bankası'ndan sağlanan Erzincan Depremi Rehabilitasyon Projesi'nin uygulanması Toplu Konut İdaresi'nce yürütülürken şehirlere içme suyunun ulaştırılması veya suyun arıtılmasına yönelik projeler DSİ'ce yürütülmüştür. Avrupa Konseyi Sosyal Kalkınma Fonu (AKSKF), İslam Kalkınma Bankası ve Suudi Fonu'ndan sağlanan kredilerde ise ağırlık merkezi hükümette olmuştur. Ancak bu kaynaklardan sağlanan kredilerin yaklaşık yüzde 25'ini kullanan konut kooperatiflerinin ve Emlak Bankası'nın dış kaynak kullanım taleplerinde bir artma eğilimi gözlenmektedir.³⁷⁵ AKSKF fonu Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nca özellikle afetlere ilişkin olarak kullanılmaktadır. Erzincan Depreminde yıkılan konutların yeniden yapımında ve hasar gören konutların onarımında bu fondan yararlanılmıştır. Senirkent Sel Felaketi ve Dinar Depremindeki uygulamalarda da bu fondan yararlanılacaktır.³⁷⁶

2. DIŞ KAYNAK KULLANIMINDA ÖNCELİK VE İLKELER

Artan dış kaynak kullanım talebinin yönlendirilmesinde ve uluslararası finans kuruluşlarıyla yapılacak müzakerelerde Habitat II Türkiye Ulusal Eylem Planı temel çerçeveyi oluşturacaktır. Bu çerçevede;

- İnsan yerleşmeleri ve konut sektörlerinde ulusal eylem planının öngördüğü yatırımlar için gerekli kaynakları sağlamak için kamu ve özel kesimi içine alan bir iç

³⁷⁵ Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Yazısı.

³⁷⁶ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Görüşü

kaynak mobilizasyonu yapılacak, bunun yetersiz kaldığı ölçeklerdeki ve alanlardaki yatırımlar için dış kaynağa başvurulacaktır. Bu dış kaynakların kullanımında Ulusal Eylem Planının öncelikleri göz önünde tutulacaktır.

b) Dış kaynak kullanımında belirlenen hedef kitleler, Ulusal Eylem Planı'ndaki öncelikler gözönünde tutularak seçilecek, bu kaynakların sübvansiyon amaçlı kullanımı durumunda, Ulusal Eylem Planı'nda öngörülen hedef kitlelerin niteliği, özellikle de ödeme gücü esas alınacaktır.

Önceliklerin ve hedef kitlelerin bu çerçevede belirlenmesinden sonra, dış kaynak kullanımı aşağıdaki ilkelere uygun olarak gerçekleştirilecektir.

a) Sosyal ve çevresel fayda sağlayan proje ve programlara özel destek veren, güvenilir finans kuruluşlarının Türkiye'nin bu alanlardaki taleplerine ilgi duymaları ve bu talepleri karşılamak üzere uygun koşullarda kredi sağlamaları özendirilecektir.

b) Dış kaynak ihtiyacını karşılamak üzere öncelikle düşük faizli ve uzun vadeli dış kredi imkanlarından yararlanılacaktır. Dış kaynak kullanımında koşulların uygunluğu konusunda özen gösterilecektir.

c) Dış kaynak kullanımında yapılacak yatırımın faydasının bireysel çıkar ve beklentilere yönelik olmasından daha çok, toplumun beklentilerine cevap verme kapasitesinin olmasına dikkat edilecektir.

Dış kaynakların talep edilmesinde ve aktarılmasında sivil toplum kuruluşlarının, doğrudan ilişki kulma olanaklarını genişleten yasal düzenlemeler yapılacaktır.³⁷⁷

d) Ulusal Eylem Planı'nda yapabilir kılınması istenen toplumsal aktörlerin uluslararası finans sisteminden dış kaynak kullanacak muhataplar haline gelmeleri ve 1994 yılında çıkmış olan Yap İşlet Devlet (YİD) Kanunu çerçevesinde özellikle yerel yönetimlerin yabancı özel sektör yatırımcılarını çekmeleri için bu aktörlerin bu amaçlar çerçevesinde kurumsal olarak güçlenmesi ve koordinasyonu sağlanacaktır. YİD kentsel altyapı projeleri için alternatif bir finansman yolu olarak düşünülecektir.

e) Konut alanında dış finansman ancak sosyal konut yapımı ve bunlara ilişkin altyapı için düşünülmelidir. Bu alanda belediyelerin ve kooperatiflerin vb. toplumsal aktörlerin bu yolla kaynak bulması teşvik edilmelidir. Bu alandaki koordinasyon garantörlük sıfatını da içermek üzere, Toplu Konut İdaresi ve/ veya Türkiye Emlak Bankası tarafından yapılmalıdır.

3. ULUSLARARASI FİNANS SİSTEMLERİNDEN BEKLENENLER

Türkiye Ulusal Komitesi ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Habitat II Konferansı'nı, uluslararası finans sistemlerinin insan yerleşmeleri ve konut alanlarındaki finansman gereksinimlerini karşılamakta daha yeterli hale gelmeleri için bir fırsat olarak değerlendirmekte, bu konuda gelişme sağlayacak yaratıcı ve bağlayıcı önerilerin geliştirilmesini ve benimsenmesini istemektedir.

Türkiye Ulusal komitesi ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ayrıca, Habitat II Konferansında benimsenen ilke ve kararlar doğrultusunda, özellikle çok taraflı finans kuruluşlarının merkezi yönetim dışındaki yerel aktörlerle işbirliği yapmalarını sağlayacak şekilde kurumsal yapılanma ve yönetsel esneklik politikalarını benimsemesini beklemektedir.

³⁷⁷ Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı Görüşü.

Dünya Bankası, Avrupa Konseyi Sosyal Kalkınma Fonu gibi doğal afetlerle ilgili finasman sağlayan uluslararası kuruluşlarının afetlerle ilgili olarak sağladığı finasman koşullarında iyileştirmeler gereklidir. Dünya Bankası afetler konusunda sağladığı finansmanı diğer projelerindeki usullerle yürütmektedir. Bu da hızla uygulama yapılmasını engellemektedir. Uluslararası finas kurumlarının kredi koşulları, afet sonrası acil yardım, rehabilitasyon ve yeniden yapılandırma projeleri için değiştirilmeli, bu krediler hızla kullanılabilirmeli kredinin toplam maliyeti karşılama oranları yükseltilmeli ve geri ödeme koşullarında iyileştirmeler yapılmalıdır. Daha radikal bir proje olarak uluslararası kuruluşların bir Dünya Afet Fonu oluşturması bu fonun BM ile de ilişkilendirilerek afet sonrasında acil yardım, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma projelerinin finasmanında kullanılması düşünülmelidir.³⁷⁸

4. TÜRKİYE'NİN İNSAN YERLEŞMELERİ VE KONUT AMAÇLI DIŞ YARDIMLARI

Türkiye, Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelere insan yerleşimleri ve konut amaçlı yardımlarda bulunmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra, bugün Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında göçler yaşanmaya başlanmıştır. SSCB zamanında sürülmüş olan ve Kırım'a geri dönen Kırım Tatarları'nın iskanını sağlamak üzere Türkiye Kırım'da 1.000 yeni konut yapımı ve daha önce inşaatına başlanmış olduğu halde mali sıkıntılar dolayısıyla bitirilemeyen çok sayıda konutun inşaatlarının tamamlanması için yardımda bulunmaktadır.

Türk inşaat firmalarının BDT ülkelerinde yürütmekte olduğu konut inşaatı projeleri yoluyla Türkiye'nin konut ve inşaat sektöründeki bilgi ve deneyim birikimi de BDT ülkelerine aktarılmaktadır.

Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelerin bir çoğunun Habitat.II konferansına etkili bir biçimde katılmalarını ve bu konferans sonrasında kapsamlı bir işbirliğini sağlamak amacıyla, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) katkısıyla, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) bir bölgesel proje üretmektedir. Arnavutluk, Azerbeycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Ukrayna'nın katıldıkları projede, insan yerleşimleri ve Kentsel Gelişme, Çevre Yönetimi, Bölgesel Gelişme Çalışmalarına Kadınların Katılımı ve Kentsel İstatistiklerin hazırlanması faaliyetlerinin desteklenmesi konusundaki çalışmalar yürütülecektir. Proje kapsamında ilk olarak Ekim 1995'te Habitat.II Bölgesel Hazırlık toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Habitat II konferansında sunulmak üzere ortak bir yaklaşım hazırlanması kararlaştırılmış ve bu amaçla bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Çalışma grubunun ikinci toplantısı Ocak 1996'da yapılmıştır. Bu toplantıya savaş nedeniyle kentleri ve halkı büyük kayıp ve yıkımlara uğramış bulunan Bosna Hersek Cumhuriyeti temsilcileri de katılmıştır. Toplantı da Habitat.II ye sunulmak için bir bölgesel rapor hazırlanmıştır.

TİKA'nın girişimleriyle başlatılan bu bölgesel projenin çalışmaları, Habitat.II konferansından sonra da devam edecek ve özellikle bu konferansta benimsenecek ilkelerin bölge ülkelerinde uyumlu bir şekilde hayata geçirilmesi için gayret gösterilecektir.³⁷⁹

³⁷⁸ TOKİ Görüşü.

³⁷⁹ TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) Görüşü.

11

EK 1: KENT VE KONUT GÖSTERGELERİ

KENTSEL GÖSTERGELER

MODÜL 1. YOKSULLUK, İSTİHDAM VE VERİMLİLİK

GÖSTERGE 1: Yoksulluk sınırının altındaki haneler

AÇIKLAMALAR: Yoksulluk sınırının altında yer alan hanelerin yüzdesi

YOKSULLUK SINIRININ ALTINDA YER ALAN AİLE SAYISI VE TÜKETİM HARCAMALARI 1987 (GÖSTERGE 1 & 2)

YERLEŞMELER	HANE SAYISI	HANELERİ N YÜZDESİ	GIDA HARCAMALARI YÜZDESİ
TÜRKİYE	2.153.368	19	44,9
KENT	580.450	10	40,8
KIR	1.572.918	30	46,7

GÖSTERGE 2: Yoksulluk sınırının altında yer alan hanelerin gıda tüketim harcamaları

AÇIKLAMALAR: Yoksul hanelerin gıda harcamalarının toplam harcamaları içindeki payı

BİLGİ KAYNAKLARI: Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1987.

GÖSTERGE 3: Gelir farklılığı

AÇIKLAMALAR: Hanelerin gelirleri 20%'lik-5 grupta toplanmıştır. Aşağıda tanımlanan oran enyüksek gelir grubunun (5. 20%'lik), endüşük gelir grubuna (1. 20%'lik) oranını gösterir.

GELİR FARKI ORANI TÜRKİYE 1987(*)

GELİR GRUPLARI	HANELERİN TOPLAM SAYISI	TOPLAM GELİR (MİLYON TL)	AYLIK GELİR	GELİR YÜZDELERİ
1. 20%	2.209.512	177.559		5,24
5. 20%	2.209.512	1.692.009		49,94
GELİR FARKI ORANI 9,53				

GELİR FARKI ORANI (ANKARA KENT) 1994 (**)

GELİR GRUPLARI	HANELERİN TOPLAM SAYISI	TOPLAM GELİR (MİLYON TL)	AYLIK GELİR	GELİR YÜZDELERİ
1. 20%	130.901	734.435		7,15
5. 20%	130.901	4.359.600		42,47
GELİR FARKI ORANI 5,94				

BİLGİ KAYNAKLARI: (*) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1987.

(**) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Geçici Sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE 4: İstihdam artışı

AÇIKLAMALAR: Son beş yıl içinde 15+ yaş grubunda ki kadın ve erkek çalışanların ortalama yıllık artış hızı

İSTİHDAMIN GELİŞMESİ (1990-1995) (Bin olarak)

YILLAR	TÜRKİYE			KENT			KIR		
	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN
1990	18.539	12.902	5.637	7.716	6.512	1.204	10.823	6.390	4.433
1991	18.860	13.039	5.821	7.742	6.581	1.161	11.118	6.458	4.660
1992	18.710	13.067	5.643	7.946	6.736	1.211	10.764	6.331	4.433
1993	19.092	13.382	5.711	8.253	6.895	1.358	10.839	6.487	4.353
1994	19.472	13.534	5.938	8.541	7.072	1.469	10.932	6.462	4.470
1995*	20.170	14.062	6.108	8.786	7.299	1.487	11.384	6.763	4.621
YILLIK ARTIŞ HIZI %	1,69	1,72	1,60	2,60	2,28	4,22	1,01	1,13	0,83

*1995 Tahmini

BİLGİ KAYNAKLARI: İşgücü İstatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ.

GÖSTERGE 5: Enformel sektör çalışanları

AÇIKLAMALAR: Enformel sektör çalışanlarının toplam çalışan nüfus içindeki yüzdesi.

TÜRKİYEDE ENFORMEL SEKTÖR ÇALIŞANLARI: 15.04%

ANKARA % 5,4 ; İSTANBUL % 3,7 ; İZMİR % 4,6

BİLGİ KAYNAĞI: İ. Alpar, S. Yeter: Gecekondu Araştırması, DPT, 1991

ANKARA % 5,5; İSTANBUL % 6,5; İzmir % 4,7, Gaziantep % 3,6

BİLGİ KAYNAĞI Tansî Şenyağı: "Örgütlenemeyen Nüfusa Örgütü Çözüm: Çözüm-süzük". Konut Araştırmaları Sempozyumu, TOKİ, Ankara, 1995.

GÖSTERGE 6: Kişi başına kentsel üretim

AÇIKLAMALAR: Bu gösterge kent bazında doğrudan elde edilememiştir. dolaylı yoldan kestirilmiştir.

YILLAR	1990	1991	1992	1993	1994
CARİ ALICI FİYATLARI İLE GNP (\$)	2682	2621	2708	3004	2193
TARIM DIŞI ÇALIŞAN BAŞINA KATMA DEĞERİN ORTALAMA ÇALIŞAN BAŞINA KATMA DEĞERE ORANI	1,51	1,54	1,46	1,55	1,53
TARIMDA ÇALIŞAN BAŞINA KATMA DEĞERİN ORTALAMA ÇALIŞAN BAŞINA KATMA DEĞERE ORANI	0,37	0,36	0,38	0,33	0,34

1994 Yılı kentli başına GNP tahmini: 3290 \$

1994 Yılı kırsal başına GNP tahmini: 790 \$

1994 Yılı Ankara ilinde yaşayan kişi başına GDP: 3.202 \$

BİLGİ KAYNAKLARI: Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumları, Nisan 1995, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ.

MODÜL 2. SOSYAL GELİŞME

GÖSTERGE 7: Doğuşta beklenen ömür.

AÇIKLAMALAR: Doğuşta(e0) ve beş yaşında(e5) beklenen ömür.

DOĞUŞTA VE BEŞ YAŞINDA BEKLENEN ÖMÜR

YILLAR	1970-1975		1975-1980		1980-1985		1985-1990	1990	1995
	e0	e5	e0	e5	e0	e5	e0	e5	e0
KADIN	57,30	64,00	59,37	66,05	61,32	65,45	67,26	67,60	70,3
ERKEK	52,99	60,85	54,78	61,50	56,88	62,00	62,67	63,70	65,7
TOPLAM	55,09		57,01		59,04		64,91		66,7
									67,9

e0: doğuşta beklenen ömür

e5: beş yaşında beklenen ömür

BİLGİ KAYNAKLARI: "Türkiye Nüfusu" DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994.

GÖSTERGE 8: Bebek ölümlülüğü

AÇIKLAMALAR: Beş yaşına gelmeden ölen bebeklerin yüzdesi

BEŞ YAŞ ALTI ÖLÜM HIZI (5q0) (BİNDE)

1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1989-1993
200	212	167	142	82	61*

* Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 1993, HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

BİR YAŞ ALTI ÖLÜM ORANI (1q0) (BİNDE)

	1972	1977	1982	1987	1991	1994
BİNDE	139	126	109	67	51	47

BİLGİ KAYNAKLARI: "7. Beş Yıllık Kalkınma Planı", DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1994.

GÖSTERGE 9: Bulaşıcı hastalıklar

AÇIKLAMALAR: Bulaşıcı hastalıklara bağlı gerçekleşen ölümlerin oranı

BULAŞICI HASTALIKLAR (*)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
TOPLAM ÖLENLERİN SAYISI	150.475	150.292	150.925	155.106	157.323	163.232
BULAŞICI HASTALIKTAN ÖLENLER	6.084	6.449	5.359	5.286	5.193	5.186
ORAN(%)	4,04	4,29	3,55	3,41	3,30	3,18

(*) il ve ilçe merkezleri

BİLGİ KAYNAKLARI: Ölüm istatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE 10: Toplam doğurganlık hızı

AÇIKLAMALAR: Doğurganlık çağındaki bir kadın için beklenen ortalama çocuk sayısı.

TOPLAM DOĞURGANLIK HIZI

1965-1970	1970-1975	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1990-1995
5,70	5,59	5,05	4,11	3,29	2,70

BİLGİ KAYNAKLARI : "Türkiye Nüfusu, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE 11: Okur-yazar oranı.

AÇIKLAMALAR: Gündelik yaşamlarında basit bir paragrafı yazabilen veya okuyabilen yetişkinlerin oranı.

15 VE DAHA YUKARI YAŞ İÇİN OKUR-YAZAR ORANI 1990

	TÜRKİYE	KENT*
KADIN	71,98	78,73
ERKEK	88,81	92,50
TOPLAM	80,49	85,86

* İl ve ilçe merkezleri

BİLGİ KAYNAKLARI: "Nüfus Sayımı" DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1990

GÖSTERGE 12: Okullaşma oranı

AÇIKLAMALAR: Eğitim çağında ilkokul, ortaokul ve liselerde okuyan kız ve erkek öğrenci oranı.

TÜRKİYE'DE OKULLAŞMA ORANI

	1993-1994		1994-1995	
	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN
İLKOKUL (6-10 yaş)	93,47	89,26	92,63	88,62
ORTAOKUL (11-13 yaş)	75,29	53,11	76,03	54,48
LİSE (14-16 yaş)	56,05	37,11	58,98	39,45

BİLGİ KAYNAKLARI: Milli Eğitim , DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1995

GÖSTERGE 13: Ortalama öğrenim yılı

AÇIKLAMALAR: Yetişkinlerin tüm zamanlı veya dengi okullarda eğitim için geçirdikleri ortalama okuma yılı.

ORTALAMA ÖĞRENİM YILI (1990)(*)

TOPLAM	ERKEK	KADIN
6.76	7.00	6.40

(*) 25 ve daha yukarı yaş grubu için hesaplanmıştır.

BİLGİ KAYNAKLARI: Nüfus ve Demografi Analizleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994.

GÖSTERGE 14: Eğitim maliyeti

AÇIKLAMALAR: İlkokul veya ortaokulda okuyan bir öğrencinin ABD Doları cinsinden ailesine eğitim maliyeti.

EĞİTİM MALİYETLERİ 1995-1996 DÖNEMİ

	ÖZEL OKULLARDA EĞİTİM GİDERLERİ (*)	DEVLET OKULLARINDA EĞİTİM GİDERLERİ
İLKOKUL	\$ 1889	\$ 24,44
ORTAOKUL	\$ 2333	\$ 40,00

(*) Kantin, servis ve okul ücretini kapsar.

BİLGİ KAYNAKLARI: Milli Eğitim Bakanlığı, 1995-1996.

RESMİ VE ÖZEL İLK ORTA OKULLARDAKİ ÖĞRENCİ SAYISI 1994-1995	VE	ORAN (%)
TOPLAM	9.651.072	100,00
ÖZEL	109.999	1,14

GÖSTERGE 15: Sınıf sayısı

AÇIKLAMALAR: Kentlerde ilk ve ortaokullarda sınıf başına düşen öğrenci sayısı.

TÜRKİYE SINIF BAŞINA ÖĞRENCİ SAYISI (1994-1995)

	OKUL SAYISI (A)	ÖĞRENCİ SAYISI (B)	SINIF SAYISI (C)	(C)/(A)	(B)/(C)
İLKOKUL	48.429	6.466.648	277.323	5,73	23,32
ORTAOKUL	8.897	2.674.986	63.405	7,13	42,19

KENTTE SINIF BAŞINA ÖĞRENCİ SAYISI (1994-1995)

	OKUL SAYISI (A)	ÖĞRENCİ SAYISI (B)	SINIF SAYISI (C)	(C)/(A)	(B)/(C)
İLKOKUL	8.096	4.277.490	117.077	14,46	36,54
ORTAOKUL	5.174	2.347.080	51.195	9,89	45,85

BİLGİ KAYNAKLARI: "Millî Eğitim İstatistikleri" DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1995

GÖSTERGE 16: Hastahane yatak sayısı

AÇIKLAMALAR: Yatak başına kişi sayısı.

YATAK SAYISI 1993-1994

	1993	1994
YATAK SAYISI	147.774	150.662
YATAK BAŞINA KİŞİ SAYISI	405	406

BİLGİ KAYNAKLARI: "Ekonomik ve Sosyal sektörlerde gelişmeler", DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1995.

GÖSTERGE 17: Suç oranı

AÇIKLAMALAR: Yılda bin kişi başına mahkûmiyeti kesinleşmiş suçlu sayısı, 1991.

SUÇLU ORANI 1994

	SAYI	1000 kişiye
KATİL	3052	0,0504
HIRSİZ	6086	0,1005

BİLGİ KAYNAKLARI: "Adalet İstatistikleri", DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994.

GÖSTERGE 18: Tek anneli ya da babalı hanehalkları.

AÇIKLAMALAR: Bir veya daha fazla çocukla birlikte yaşayan anne veya babalardan oluşan çekirdek ailelerin oranı.

TÜRKİYE 1990

TEK EBEVEYNLİ HANEHALKLARININ ORTALAMA BÜYÜKLÜĞÜ	TEK EBEVEYNLİ HANEHALKI ORANI (%)
3,03	3,61

BİLGİ KAYNAKLARI: Nüfus ve demografi analizleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

MODÜL 3. ALTYAPI

GÖSTERGE 19: Hanehalklarının altyapı şebekesinden yararlanma yüzdeleri

AÇIKLAMALAR: Hanelerin içmesuyu, kanalizasyon, elektrik ve telefon şebekelerinden yararlanma yüzdeleri.

ALTYAPI ŞEBEKELERİNDEN YARARLANMA YÜZDELERİ 1987(*)

	İÇME SUYU	KANALİZASYON(*)	ELEKTİRİK	TELEFON
ŞEBEKEYE BAĞLANAN HANE SAYISI	5.489.229	5.795.675	5.786.053	1.970.649
KENTLİ HANE SAYISI	5.804.496	5.804.496	5.804.496	5.804.496
%	94,56	99,84	99,68	33,95

(**) Şebekeye bağlı ve özel kanal kullananların toplamını gösterir.

ALTYAPI ŞEBEKELERİNDEN YARARLANMA YÜZDELERİ 1994 (ANKARA KENTİ) (***)

	İÇME SUYU	KANALİZASYON(*)	ELEKTİRİK	TELEFON
ŞEBEKEYE BAĞLANAN HANE SAYISI	646.571	611.549	654.508	584.095
%	98,79	93,44	100,00	89,24

BİLGİ KAYNAKLARI: (*) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları", DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1987

(***) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Geçici Sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE 20: İçme suyu şebekesinden yararlanma

AÇIKLAMALAR: İçme suyu şebekesine bağlı hanelerin yüzdesi.

İÇME SUYU ŞEBEKESİNDEN YARARLANMA YÜZDELERİ 1990(*)

KENTLERDE İÇME SUYU ŞEBEKESİNE BAĞLI NÜFUS (%)	97,7
KIRSAL ALANLARDA İÇME SUYU ŞEBEKESİNE BAĞLI NÜFUS (%)	85,0

BİLGİ KAYNAKLARI: (*) İLLER BANKASI Görüş Raporu, 1995

GÖSTERGE 21: Su tüketimi

AÇIKLAMALAR: Kişi başına ortalama günlük su tüketimi.

GÜNLÜK SU TÜKETİMİ 1993

	KİŞİ BAŞINA ÜRETİLENSU (lt./gün)	KİŞİ BAŞINA TÜKETİLEN SU (lt./gün)
ADANA	344,91	160,34
ANKARA	234,94	140,67
ANTALYA	166,46	105,43
BURSA	284,96	112,68
DIYARBAKIR	106,77	94,44
ERZURUM	252,98	167,04
ESKİŞEHİR	109,74	78,39
GAZİANTEP	170,50	84,43
İÇEL	253,83	101,07
İSTANBUL	228,75	124,92
İZMİR	246,41	98,56
KAYSERİ	402,52	379,68
İZMİT	303,01	204,24
KONYA	266,90	121,41
SAMSUN	201,99	107,75
15 ŞEHİRİN ORTALAMASI	238,31	128,73
TÜRKİYE ORTALAMASI	202,04	110,88

BİLGİ KAYNAKLARI: "Gaz ve Su İstatistikleri" DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1993.

GÖSTERGE 22: Medyan su fiyatı

SU FİYATI 1995

	KONUT 10m3'den az	KONUT 10-20m3	KONUT 20m3+	SANAYİm3'den az	SANAYİm3'	SANAYİm3+
İSTANBUL(TL)	15.000	35.000	35.000	40.000 (5m3)	100.000(5-10m3)	150.000(10m3)
.....(\$)	0,30	0,78	0,78	0,89	2,22	3,33
İZMİR (TL)	10.500	20.500	35.000	35.000(10m3)	47.000(10-20m3)	52.000(20m3)
.....(\$)	0,23	0,46	0,78	0,78	1,04	1,15
BURSA (TL)	27.000	65.000	65.000	102.000(10m3)	102.000 (10m3)	102.000(10m3)
.....(\$)	0,60	1,44	1,44	2,27	2,27	2,27
ANKARA(TL)	12.000	30.000	40.000	81.000(15m3)	105.000 (15m3+)	105.000(15m3)
.....(\$)	0,27	0,67	0,89	1,80	2,33	2,33

BİLGİ KAYNAKLARI: ASKİ, BUSKİ, İZSU, İSKİ 1995

GÖSTERGE 23: Kanalizasyon atıkları

AÇIKLAMALAR: Hanelerin kanalizasyon şebekesinden yararlanma yüzdeleri.

KENTSEL ALANLARDA MESKENLERİN BAĞLANTILARI 1990

	(%)
FENNİ ŞEBEKE	23,60
FENNİ OLMAYAN ŞEBEKE	58,50
FOSEPTİK	8,81
DİĞER	9,09

BİLGİ KAYNAKLARI: İLLER BANKASI Görüş raporu, 1995.

GÖSTERGE 24: Elektrik Fiyatı 1995

AÇIKLAMALAR: Kwh başına elektrik fiyatı.

ELEKTRİK FİYATI 1995

Kwh BAŞINA	KONUT	AKTİF SANAYİ	REAKTİF SANAYİ
FİYAT (TL)	3.250	3.395	1.698
.....(\$)	0.072	0.075	0.037

BİLGİ KAYNAKLARI: Türkiye Elektrik Kurumu, 1995 ağustos, ANKARA.

GÖSTERGE 25: Elektrik kesintileri

AÇIKLAMALAR: Enerji hatlarında gerçekleşen ortalama kesintiler.

NOT: Kesintilere ait düzenli bilgi elde edilemedi.

MODÜL 4. ULAŞIM

GÖSTERGE 26: Türel dağılım

AÇIKLAMALAR: İş yolculuklarının özel otomobil, otobüs, tren, minibüs ve diğer ulaşım araçları ile gerçekleştirilme yüzdeleri.

KENT İÇİ ARAÇLI YOLCULUKLARIN TÜREL DAĞILIMININ YÜZDESİ

	İSTANBUL 1985*	ANKARA 1985**	ESKİŞEHİR1 990***	ANTALYA1 995****
BANLİYÖ TRENI	3,39	2,05	-	-
VAPUR+DOLMUŞ MOTORU	3,94	-	-	-
BELEDİYE OTOBÜSÜ	18,25	24,59	40,70	-
HALK OTOBÜSÜ	9,15	7,79	-	11,48
MINİBÜS+MİDİBÜS	22,05	23,90	21,10	29,67
TAKSI+DOLMUŞ	15,96	11,27	12,00	2,83
ÖZEL+RESMİ OTO	19,31	21,86	12,30	26,01
SERVİS ARAÇLARI	4,57	5,12	6,00	20,04
DİĞER	2,62	3,41	7,80	9,61

GÖSTERGE 26'NİN DEVAMI: İş yolculuklarının özel otomobil, otobüs, tren, minibüs ve diğer ulaşım araçları ile gerçekleştirilme yüzdeleri.

KENT İÇİ YOLCULUKLARDA YAYALARIN PAYI

	İSTANBUL 1985	ANKARA 1985	ESKİŞEHİR 1990	ANTALYA 1995	İZMİR 1990	ADANA 1990	BURSA 1990
ARAÇLI YOLCULUKLAR	72,33	81,0	50,0	77,5	59,0	63,7	50,0
YAYA YOLCULUKLARI	28,67	19,0	50,0	22,5	41,0	36,3	50,0

BİLGİ KAYNAKLARI: DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1985-1990.

* İlhan Tekeli "Yüzelli Yılda Toplu Ulaşım" İstanbul, 1992 sayı 2.

**İlhan Tekeli "Development of Intra-urban Trips and Their organization in Ankara" Ed. Mübeccel Kıray: *Structural Change in Urban Society, Indiana University Turkish Studies*, 1991.

****Cüneyt Elker: *Antalya Ulaşım Planlaması*, nisan 1995.

GÖSTERGE 27: Kent içi yolculuk süresi

AÇIKLAMALAR: İş yolculuklarının gerçekleşme süresi.

YOLCULUK SÜRESİ

	ORTALAMA YOLCULUK SÜRESİ (dak.)
ANKARA (1985)	34
İSTANBUL (1985)	49
İZMİR (1990)	33
ADANA (1991)	30
BURSA (1990)	22

BİLGİ KAYNAKLARI: "Kent İçi Ulaşım Efüdleri", DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1985-1990.

GÖSTERGE 28: Trafik kazalarında ölümler

AÇIKLAMALAR: Kentlerde bin kişi için trafik kazalarına bağlı ölüm oranı. Bu gösterge Türkiye genelini göstermektedir.

TRAFİK KAZALARINDA ÖLÜMLER (binde)

	1991	1992	1993	1994	1995*
TÜRKİYE (KENT)	0,085	0,083	0,086	0,072	0,058
ANKARA	...	...	...	0,087	0,049

(*) Geçici sonuçları içermektedir.

BİLGİ KAYNAKLARI: "Karayolları İstatistikleri", DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994.

GÖSTERGE 29: Yakıt fiyatları**YAKIT FİYATLARI (lt) 1995**

	BENZİN(normal)	DİZEL	TÜPGAZ
YAKIT FİYATI (TL)	27.980	19.560	11.853
..... (\$)	0,62	0,43	0,26

BİLGİ KAYNAKLARI: DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, haziran 1995.

GÖSTERGE 30: Ulaşım da yakıt tüketimi

AÇIKLAMALAR: Kişi başına ulaşım da yıllık yakıt tüketimi. Bu endikatör Türkiye genelini yansıtmaktadır.

ULAŞIMDA YILLIK YAKIT TÜKETİMİ 1994

	BENZİN	DİZEL	TOPLAM (A)	NÜFUS 1994 (B)	(A)/(B)
TOPLAM TÜKETİM (METRİK TON)	3.556.000	7.645.000	11.201.000	61.110.000	0,18

BİLGİ KAYNAKLARI: "Karayolları İstatistikleri", DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE 31: Bakımsız ,tamir edilmesi gereken kentiçi yolların uzunluğu.

NOT: Bilgi elde edilemedi.

GÖSTERGE 32: Kentlerde yol altyapısına ait harcamalar

NOT: Herhangi bir bilgi elde edilemedi.

GÖSTERGE 33: Otomobil sahipliği

AÇIKLAMALAR: Otomobil sahipliğinin araç kullanma yaşındaki nüfusa oranı. Türkiye de araç kullanma yaşı 18'dir.

OTOMOBİL SAHİPLİLİĞİ TÜRKİYE 1995(*)

ARAÇ KULLANMA ÇAĞINDAKİ NÜFUS	OTOMOBİL SAYISI (1994)	ORAN (her 1000 kişi için)
37.691.000	3.058.511	81,1

OTOMOBİL SAHİPLİLİĞİ (ANKARA KENTİ) 1994()**

TOPLAM HANEHALKI SAYISI(1)	OTOMOBİL SAYISI	ORAN (her 100 kişi için)
654.508	179.025	27,35

(1) Ortalama aile büyüklüğü 4'dür.

BİLGİ KAYNAKLARI: "(*)'Karayolları İstatistikleri",DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1995

(**) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketi geçici sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE 34: Toplutaşımda koltuk sayısı

AÇIKLAMALAR: Toplutaşımda koltuk sayısı ve 1000 kişi başına koltuk sayısı.

TOPLUTAŞIMDA KOLTUK SAYISI 1988

	İSTANBUL	ANKARA	İZMİR	KONYA	ESKİŞEHİR
NÜFUS	6.310.000	2.511.000	1.691.000	509.000	407.000
BELEDİYE OTOBÜSÜ	1.798	896	844	157	92
SERVİS OTOBÜSÜ	1.000	1.500	-	-	269
HALK OTOBÜSÜ	1.000	200	35	-	-
MINİBÜS	5.000	1.881	6.509	496	201
DOLMUŞ	1.000	-	1.047	-	130
TAKSİ*	15.000	7.200	2.020	820	420
TOPLAM KOLTUK SAYISI	261.920	130.174	126.286	13.224	18.164
1000 kişi başına koltuk sayısı	41,51	51,84	75,81	26,04	44,62

*Taksi dahil değildir

BİLGİ KAYNAKLARI: DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1988.

MODÜL 5. ÇEVRE YÖNETİMİ

GÖSTERGE 35: Atık su arıtımı

AÇIKLAMALAR: Arıtılmış atık su oranı.

ATIK SU VE ARITILMIŞ ATIK SU MİKTARI 1991

BOŞALTILAN ATIK SU MİKTARI (m ³ /yıl)	ARITILAN ATIK SU MİKTARI (m ³ /yıl)	%
1.033.501.297	209.508.941	20,27

BİLGİ KAYNAKLARI: "Çevre İstatistikleri", DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1991.

GÖSTERGE 36: Atık suda kirlilik yükü

ATIK SUDA KİRLİLİK YÜKÜ (SANAYİLERCE ÜRETİLEN) 1991

	ATIK SU ARITMA TESİSİ OLMAYAN		ATIK SU ARITMA TESİSİ OLAN	
	KURULUŞ SAYISI	KİRLİLİK YÜKÜ TONYIL	KURULUŞ SAYISI	KİRLİLİK YÜKÜ TONYIL
AK	525	363.078	55	3.868
BOI	355	205.437	38	5.360
KOI	335	1.493.166	59	39.776

*BOI: Biokimyasal oksijen ihtiyacı

**KOI: Kimyasal oksijen ihtiyacı

***AK: Askıda katı madde

EVSEL ATIK SUDA KIRILILIK YÜKÜ 1990

	BOİ	AK	AZOT (N)	FOSFOR (P)
TON/YIL	792,780	891,695	132,495	25,550

BİLGİ KAYNAKLARI: Çevre İstatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1980-1993.

TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Görüşü.

GÖSTERGE 37: Atık suyu arıtma maliyeti

AÇIKLAMALAR: Bir metreküp atık suyun ABD Doları cinsinden arıtma maliyeti

1m3 ATIK SUYUN ABD DOLARI CİNSİNDEN ARITMA MALİYETİ

EVSEL ATIKLAR		ENDÜSTRİYEL ATIKLAR	
İLK YATIRIM MALİYETİ	İŞLETME MALİYETİ	İLK YATIRIM MALİYETİ	İŞLETME MALİYETİ
120\$	0,04-0,05\$	(*)	---

NOT: Konvansiyonel arıtma methoduna göre hesaplanmıştır.

(*) Endüstriyel atıklar için arıtma maliyeti atıksuyun özelliğine göre değişmektedir. Örneğin tekstil sanayi için ilk yatırım maliyeti 150-200 \$/m3 arasında değişirken deri sanayinde bu rakam 500-700 \$/m3 olarak gerçekleşmektedir.

BİLGİ KAYNAKLARI: TMMOB, Çevre Mühendisleri Odası, 1996.

GÖSTERGE 38: Yıllık kişi başına üretilen çöp miktarı.

ÜRETİLEN ÇÖP MİKTARI 1993

	BELEDİYELERDE 1991	SANAYİ ALANLARINDA 1992	GÜÇ SANTRALLERİNDE 1992
TOPLAM (1000 ton)	22.315	5.379	12.250
KİŞİ BAŞINA	592 kg/kişi	25 birimGDP kg/\$1000	3.861birim enerji (t/Mtoe)

HANEHALKLARI TARAFINDAN ÜRETİLEN KATI ATIK MİKTARI 1993(*)

	TEMMUZ		ARALIK	
İLLER	KATI ATIK (ton/ay)	KİŞİ BAŞINA (gr/gün)	KATI ATIK (ton/ay)	KİŞİ BAŞINA (gr/gün)
ADANA	24.448	865	13.370	473
ANKARA	46.857	615	48.945	635
BURSA	16.293	613	21.092	793
DIYARBAKIR	4.385	365	2.996	250
İZMİR	35.421	723	23.717	484
İSTANBUL	109.745	554	101.972	514

(*) Hanehalkı katı Atık Eğilim Anketi ve Kompozisyon Araştırması, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1993

BİLGİ KAYNAKLAR: Çevre İstatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1980-1993.

GÖSTERGE 39: Katı atık yoketme methodları

KATI ATIK YOKETME METODLARI 1991

	AÇIKTA YAKMA	DENİZE BOŞALTMA	GÖLE BOŞALTMA	NEHİRE BOŞALTMA	KOMPOST TESİSİ	GÖMME	TOPRAK DOLGU	ÇÖPLÜKLERE BOŞALTMA	TARIM ARAZİLERİNE BOŞALTMA	BELEDİYE ÇÖPLÜĞÜNDE YAKMA	TOPLAM
ATIK ton/gün	1061,10	36,10	1,40	9035,80	1045,00	162,10	699,00	48909,30	20,50	166,20	61095,20
%	1,74	0,06	0,002	14,78	1,71	0,27	1,14	80,0	0,03	0,27	100,00

BİLGİ KAYNAKLARI: Belediye Katı Atık İstatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1991.

GÖSTERGE 40: Düzenli katı atık toplama

AÇIKLAMALAR: Katı atıkları düzenli olarak toplanan hanelerin yüzdesi.

DÜZENLİ KATI ATIK TOPLAMA 1992

KENTLİ HANE SAYISI	ÇÖPÜ TOPLANAN HANE SAYISI	ÇÖPÜ TOPLANMAYAN HANE SAYISI
9.134.626	8.366.863	767.763
%100	%91,6	%8,4

BİLGİ KAYNAKLARI: "Hanehalkı Katı Atık Eğilim Anketi ve Kompozisyon Araştırması Sonuçları" DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1993

GÖSTERGE 41: Kişi başına enerji tüketimi

AÇIKLAMALAR: Petrol cinsinden kişi başına yıllık enerji tüketimi.

1.038 kg petrol/kişi
1483,3kg kömür/kişi

NOT: 1 Ton petrol eşdeğeri (tep) = 1.429 Ton kömür eşdeğeri (tec)

BİLGİ KAYNAKLARI: "Ekonomik ve Sosyal sektörlerde gelişmeler", DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1994.

GÖSTERGE 42: 1. Derece deprem kuşağı üzerinde yer alan konut sayısı

AÇIKLAMALAR: 1. Derece deprem kuşağı ve toprak kayması riskine maruz konut miktarı.

TÜRKİYEDE TOPLAM KONUT-SAYISI 1990	1.DERECEDE DEPREM KUŞAĞINDA YER ALAN KONUT SAYISI	ORAN 1990
11.188.636	2.349.000	20,99

BİLGİ KAYNAKLARI: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 1990.

MODÜL 6. YEREL YÖNETİMLER

GÖSTERGE 43: Yönetimin sunduğu servisler

SUNULAN SERVİSLER

	YEREL YÖNETİM	MERKEZİ YÖNETİM	KAMU HİZMETİ	ÖZEL
SU	1	1	0	0
KANALİZASYON	1	0	0	0
ÇÖP TOPLAMA	1	0	0	0
ELEKTRİK	0	1	1*	1*
TELEFON	0	1	0	0
TOPLU TAŞIMA	1	0	1	1
ACIL SERVİS.	1	1	1	1**
YOL BAKIM-ONARIM	1	1	0	0
ÖRGÜN EĞİTİM	0	1	1	1
SAĞLIK	1	1	0	1
SOSYAL KONUT	1	1	0	0
REKREATİF AKTİVİTELER	1	1	0	1

NOT:

1 EVET

0 HAYIR

* YALNIZ AMBULANS, * YALNIZ DAĞITIM

BİLGİ KAYNAKLARI: "Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyon Raporu", DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1995

GÖSTERGE 44: Gelir kaynakları

GÖSTERGE 44.1: Yerel Yönetimlerin kişi başına yıllık ortalama gelirleri.

BELEDİYELERİN GELİR KAYNAKLARI (1990-1993)

	1990	1991	1992	1993
TOPLAM GELİR (MİLYAR TL)	6.472	11.544	21.554	48.569
KİŞİ BAŞINA GELİR (\$) (1)	62,88	67,88	74,97	101,90
KİŞİ BAŞINA GELİR (\$) (2)	109,98	123,89	137,36	186,87

(1) Döviz kuru ile hesaplanan

(2) Satın alma gücü paritesi ile hesaplanan

BİLGİ KAYNAKLARI: Maliye istatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

GÖSTERGE 44.2: Yerel Yönetimlerin gelir kaynakları ve oranları.**BELEDİYELERİN KAYNAKLARINA GÖRE GELİR ORANLARI**

	1990 (%)	1991 (%)	1992 (%)	1993(%)
GENEL BÜTÇEDEN BELEDİYELERE AYIRILAN	51,35	53,72	50,52	44,90
BELEDİYE VERGİLERİ	12,33	7,66	6,62	4,80
BELEDİYE HARÇLARI	4,22	3,49	3,37	3,40
HARCAMALARA KATILMA PAYLARI	3,92	1,62	1,41	2,10
BELEDİYE ŞİRKETLERİ VE DİĞER GİRİŞİMLERİNDEN ELDE EDİLEN GELİRLER	6,92	6,56	6,63	5,20
DİĞER	21,26	26,96	31,46	40,00

BİLGİ KAYNAKLARI: Maliye İstatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

GÖSTERGE 45: Yerel yönetimlerin kişi başına sermaye giderleri

BELEDİYE GİDERLERİ (1990-1993)

	1990	1991	1992	1993
TOPLAM GİDERLER (MİLYAR TL)	6.973	12.935	26.375	56.526
YATIRIM GİDERLERİ (MİLYAR TL)	1.190	2.366	5.988	13.708
TOPLAM KİŞİ BAŞINA GİDER (\$)	1	76,06	91,74	118,59
	2	138,82	168,09	217,48
KİŞİ BAŞINA YATIRIM GİDERİ (\$)	1	13,91	20,83	28,76
	2	25,39	38,16	52,74

(1) Döviz kuru ile hesaplanan

(2) Satın alma gücü paritesi ile hesaplanan

BİLGİ KAYNAKLARI: Maliye İstatistikleri, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

GÖSTERGE 46: Toplam harcamalarda borç ödemelerinin oranı

AÇIKLAMALAR: Faiz ve bono geri ödemeleri.

ORAN %9.06

BİLGİ KAYNAKLARI: "Özel İdareler ve Belediyeler Yılı Sonu Kesin Hesapları" DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1993

GÖSTERGE 47: 10.000 kişi başına cinsiyete göre seçilmiş yerel yöneticiler.

SEÇİLMİŞ YEREL YÖNETİCİLER

	ERKEK (onbinde)	KADIN (onbinde)
ANKARA	0,80	0,07
BURSA	0,96	0,01
ADANA	0,40	0,02
İZMİR	0,66	0,09
KAYSERİ	1,26	0,02
İSTANBUL	1,75	0,04

SEÇİLMİŞ KADIN MİLLETVEKİLLERİ VE BELEDİYE MECLİS ÜYELERİ

PARLAMENTO İÇİNDEKİ %	BAKANLAR KURULUNDAKİ %	İL GENEL MECLİSİNDEKİ %	BELEDİYE MECLİSLERİNDEKİ %	BELEDİYE BAŞKANLARI İÇİNDEKİ %
2,6	9,4	0,64	1,28	0,47

BİLGİ KAYNAKLARI: İç İşleri Bakanlığı 1994 ve Kadın Statüsü ve Sorunları Gn.Md.

GÖSTERGE 48: Yerel Yönetimlerin faaliyet bağımsızlığı

MERKEZİ YÖNETİMİN :

(/) YEREL YÖNETİM ÜZERİNDEKİ VESAYET YETKİSİ

Seçilmiş bir yöneticiyi görevinden alabilir mi ?

TÜM (*)

BAZI ()

YEREL YÖNETİM MERKEZİ YÖNETİMDEN İZİNSİZ :

Yerel vergiler koyabilir mi ?

TÜM (*)

BAZI ()

Sunduğu servisleri fiyattandırabilir mi ?

TÜM (/)

BAZI ()

(/) FON OLUŞTURABİLİR Mİ ?

Projeleri ihale edebilir mi ?

TÜM (/)

BAZI ()

YEREL YÖNETİMLERİN BÜTÇELERİNİN MERKEZİ YÖNETİM TARAFINDAN TRANSFER EDİLEN BÖLÜMÜN

ORANI (55 %)

* Genel kural olarak İçişleri Bakanlığının başvurusu üzerine Danıştay kararıyla görevden uzaklaştırılır. Hakkında soruşturma açılanları İç İşleri Bakanı soruşturma sırasında görevden

uzaklaştırabilir.

** Tüm vergiler TBMM den geçen yasa ile konur ve kaldırılır.

GÖSTERGE 49: Yerel Yönetim çalışanları

AÇIKLAMALAR: 1000 kişi başına çalışan

1000 KİŞİ BAŞINA ÇALIŞAN= 3,3

NOT: 1993 Yılı Sürekli ve Yarı-zamanlı çalışanlarını kapsar.

BİLGİ KAYNAKLARI: "Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyon Raporu", DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1995

GÖSTERGE 50: Yerel Yönetimlerde personel harcamalarının oranı

ORAN=% 52 (1993)

BİLGİ KAYNAKLARI: "Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyon Raporu", DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, 1995

GÖSTERGE 51: İmzalanan anlaşmalarda döner sermaye harcamalarının oranı

DÖNER SERMAYE HARCAMALARININ ORANI= 22,76

BİLGİ KAYNAKLARI: DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ 1992

KONUT GÖSTERGELERİ

KONUT EDİNİLEBİLİRLİĞİ VE YETERLİLİĞİ

GÖSTERGE H1: Konut fiyatının gelire oranı

AÇIKLAMALAR: Konutun serbest piyasadaki medyan fiyatını medyan yıllık hane gelirine oranı.

KONUT FİYATININ GELİRE ORANI (1993)

	ANKARA	BOLU	MANİSA	İSTANBUL
ORAN	5,3	5,2	6,3	5,0

BİLGİ KAYNAKLARI: Türel, Ali (1993) -Konut Araştırmaları Merkezi, ODTÜ, ANKARA

GÖSTERGE H2: Konut kirasının gelire oranı

AÇIKLAMALAR: Medyan yıllık konut kirasının kirada oturan ailelerin medyan yıllık gelirlerine oranı.

KONUT KİRASININ GELİRE ORANI (1987)(*)

	LOJMAN DAHİL %	LOJMAN HARİÇ %
TÜRKİYE	13,02	14,87
KENT	15,50	17,06
KIR	9,74	10,98

KONUT KİRASININ GELİRE ORANI 1994(**)

	LOJMAN DAHİL	LOJMAN HARİÇ
	%	%
ANKARA(KENTİ)	14,07	16,64

BİLGİ KAYNAKLARI: (*)Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketi sonuçları", DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ 1987

(**)Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketi geçici sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE H3: Kişi başına konut alanı

AÇIKLAMALAR: Kişi başına metrekare cinsinden konutun medyan döşeme alanı.

KİŞİ BAŞINA KONUT ALANI (1987)

KENT	KIR	TÜRKİYE
20,29 m2	16,41 m2	18,25 m2

KİŞİ BAŞINA KONUT ALANI 1994()**

	TOPLAM NÜFUS	FAYDANILAN ALAN	M2/KİŞİ
ANKARA	2.670.008	58.399.919	21,87

BİLGİ KAYNAKLARI: (*) Binalar Sayımı 1984, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ .

(**) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Geçici Sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE H4: Sağlam konut binaları

AÇIKLAMALAR: Normal bakım-onarım yapılması durumunda 20 yıl ve daha uzun süre kullanılabilecek konutların oranı

ORAN=69.35% (*) (TÜRKİYE)

ORAN=68.39% (**) (ANKARA)

BİLGİ KAYNAKLARI: (*) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ 1987

(**) Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Geçici Sonuçları, ANKARA, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994

GÖSTERGE H5: Ruhsatlı konutlar

İNŞAAT RUHSATI ALINMIŞ KONUT ORANI= %77

İSKAN RUHSATI ALINMIŞ KONUT ORANI =%48

BİLGİ KAYNAKLARI: "İnşaat İstatistikleri", DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994.

GÖSTERGE H6: Altyapı harcamaları

AÇIKLAMALAR: Merkezi ve yerel yönetimler tarafından ABD Doları cinsinden yapılan altyapı yatırımları toplamının kentsel nüfusa oranı

ORAN=66\$

BİLGİ KAYNAKLARI: Devlet Kurumlarının 1995 Yatırım Programları, RESMİ GAZETE.

KONUT SUNUMU

GÖSTERGE H7: Konut kredilerinin toplam kredilere oranı

AÇIKLAMALAR: İpotekli konut kredilerinin toplamının tüm ticari ve kamu kurumları kredilerine oranı

KONUT KREDİLERİNİN ORANI (1990-1993)

	1990	1991	1992	1993
ORAN	7,76	9,35	11,76	12,00

BİLGİ KAYNAKLARI: DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

GÖSTERGE H8: Konut üretimi

AÇIKLAMALAR: 1000 nüfus başına üretilen toplam konut miktarı

KONUT ÜRETİMİ / 1000 KİŞİ (1990-1994)

	1990	1991	1992	1993	1994
/bin kişi	7,8	8,2	8,3	8,6	7,73

BİLGİ KAYNAKLARI: "İnşaat İstatistikleri" DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

GÖSTERGE H9: Konut yatırımları

AÇIKLAMALAR: Ruhsatlı ve ruhsatsız konut üretimi içi yapılan yatırımların Gayrisafi Milli Hasılaya oranı

KONUT YATIRIMLARI (1990-1993)

	1990	1991	1992	1993
ORAN	4,1	3,7	3,7	4,1

BİLGİ KAYNAKLARI : DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI**GÖSTERGE H10: Arsayı imara açma katsayısı**

AÇIKLAMALAR: Kentlerin uç alanlarında imar planına göre parselasyonu yapılmış altyapılı arsaların medyan fiyatının, planı ve altyapısı olmayan yeni gelişmekte olan bir alandaki arazilerin medyan fiyatına oranı.

ARSAYI İMARA AÇMA KATSAYISI: 2,37

ARSAYI İMARA AÇMA KATSAYISI (ANKARA): 3,07

BİLGİ KAYNAKLARI: İLLER BANKASI, Genel Müdürlüğü, İmar Planlama Daire Başkanlığı, Belediyeler Anketi, 1996.

GÖSTERGE H11: Ankara da konut sahipliği dağılımı.**ANKARADA KONUT SAHİPLİLİĞİ DAĞILIMI 1994**

KIRACI (LOJMAN HARİÇ)	LOJMAN	EV SAHİBİ	DİĞER*
31,48	2,85	54,57	11,01

*Kira ödemedi yakınının yanında veya evinde kalan haneler.

BİLGİ KAYNAKLARI: Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Geçici Sonuçları, ANKARA, DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1994